

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE
KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ(1918–1927)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Zeynep ÇAMSOY

Ankara 2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE
KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ(1918-1927)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Zeynep ÇAMSOY

DANIŞMAN

PROF. DR. İzzet ÖZTOPRAK

Ankara 2007

ÖZET

Balkan Savaşlarıyla zaten yıpranmış olan Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması neticesinde 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Mütareke Dönemi'nde 17 Aralık 1918 tarihinde Seyyid Abdülkadir başkanlığında İstanbul'da kurulan Kürdistan Teâli Cemiyeti ise o sırada örgütlü bir şekilde cereyan eden Kürtçülük hareketlerinin de en etkin yönlendiricisi konumundaydı.

Kurulduğu günden itibaren yaptığı faaliyetlerle de adından oldukça sık söz ettiren Kürdistan Teâli Cemiyeti, I.Dünya Savaşı sonunda Amerikan Cumhurbaşkanı Thomas Woodrow Wilson tarafından ilan edilen 14 İlke'nin yarattığı ortamdan faydalanmaya çalışarak bağımsız ya da otonom şeklinde bir Kürt Devleti oluşturma gayesiyle çalışmıştır. Cemiyet aynı zamanda 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda Şerif Paşa aracılığıyla da sesini duyurmaya çalışmıştı. Bütün bunların yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun 10 Ağustos 1920 tarihinde imzaladığı Sevr Barış Antlaşması Kürtler ve cemiyet nezdinde de epey yankı uyandırmıştı. Sevr üzerine Kürdistan Teâli Cemiyeti'nde geceli gündüzlü tartışma ve mücadeleler devam ederken bu arada örgüt tarafından oluşturulan bir heyet ise Ermenilere söz verilen Kürdistan'daki bu topraklar üzerinde Kürtlerin hak sahibi olduklarını Batılı Devletlerin temsilciliklerine izah etmeye çalışmıştı. Yine bu dönemde kendi amaçları doğrultusunda Batılı Devletlerle temas kurmaya çalışan cemiyet ise özellikle İngiltere ile iyi ilişkiler kurmuştu.

Milli Mücadele Dönemi'nde iktidarda olan Osmanlı Hükümeti'yle de irtibatı olan Kürdistan Teâli Cemiyeti 22 Aralık 1918 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Partisi'yle imparatorluğa bağlı özerk bir Kürdistan'ın kurulması konusunda anlaşmışlardı. Cemiyet Anadolu'da başlayan Milli Mücadele Hareketi'nin de karşısında olmakla birlikte Ali Galip Olayı ve Koçkiri Ayaklanması'nda etkin bir rol oynadı.

Kürdistan Teâli Cemiyeti içindeki çekişme ve ayrışmaların 1919'un son ayları ile 1920 yılı içerisinde yoğunlaşması neticesinde cemiyetten ayrılan radikal

Kürtçülerin oluşturduğu bir grup Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'ni kurmuşlardı. Zararlı faaliyetlerinden dolayı mevcut yönetim tarafından kendisi hakkında kapatılma kararı alınan cemiyete bu kararın nasıl uygulandığı bilinmemektedir. Cumhuriyetin ilanından az önce hukuki varlığı sona eren Kürdistan Teâli Cemiyeti tümüyle ortadan kaldırılamamıştı. Cemiyet varlığını illegal şekilde oluşan ve ileride Şeyh Sait Ayaklanması'nı birinci derecede örgütleyecek olan Kürt İstiklâl Komitesi'yle sürdürürken ayaklanma sonunda ise Seyyid Abdülkadir suçlu bulunarak asılacaktı.

Cemiyetin kapanmasına rağmen faaliyetlerini sürdürecektir olan bir diğer kadro ise Milli Mücadele'nin başarıyla kazanılmasından sonra Suriye'ye kaçarak burada Taşnak Ermenileriyle cemiyet adına temasa geçerek Hoybun Cemiyeti'ni kuracaktır.

ABSTRACT

The Ottoman Empire which has already been worn with Balkan Wars in the result of defeat after the World War I has signed Mondros Armistice on 30 October 1918. The Association of Kurdistan Ascent which has been established in the armistice term in 17 December 1918 in İstanbul and directed by Seyyid Abdülkadir, was at the place of the most effective director of the organized Kurdism activity that was taking place at those times.

The Association of Kurdistan Ascent, which made a name from the day it has been established worked for the aim of founding an independent or an autonomic Kurdish Country by trying to utilize from the environment of 14 principles which have been announced by president of USA, Thomas Woodrow Wilson at the end of World War I. Beside this The Association tried to put itself on the map during Paris Peace Conference which has assembled on 18 January 1919 by means of Şerif Pasha. The Treaty of Sèvres which Ottoman Empire has signed on 10 August 1920 has had repercussions among the Kurdish people and the ones in the association. While the day and night discussions and struggles were carrying on Sèvres in Kurdish Ascent Association the commission which has been constituted by the association was trying to explain the rights of the Kurds on the grounds in Kurdistan which have been promised to Armenians to the representatives of the Western Countries. Again in this term the association which tries to contact with Western Countries according to their own targets, have good relationships especially with England.

The Kurdish Ascent Association which is in contact with Ottoman Empire that is in the government during National Struggle term have agreed with Freedom and Entente Party on the subject of establishing an autonomous Kurdistan that is bounded to the empire on 22 December 1918. Being against the National Struggle Activity that has started in Anatolia the association has played a big role in Ali Galip Event and the Koçkiri Commotion.

In the result of the conflicts and the separations which have increased in the last months of year 1919 and augmented in year 1920, a group that has been composed of the radical Kurdistans separated from the association has established Association of Social Organization. The association, about which closing decision has been taken by the present administration because of its harmful activities right before the declaration of the republic; it is not known how this decision is applied. Just the same the association whose legal existence has been terminated can not be abrogated completely. The Kurdish Ascent Association has continued its existence with Kurdish Independence Committee whose existence has been constituted illegally and which will trigger the Şeyh Sait Commotion in the future primarily, and in the end of the commotion Seyyid Abdülkadir has been found guilty and hanged.

Another group that would sustain their actions although the association had been abolished had gone to Syria and contacted with Taşnak Armenians and founded the Hoybun Association right after the success of National Struggle.

ÖNSÖZ

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamasından sonra kurulan Kürdistan Teâli Cemiyeti o dönemde örgütlü bir şekilde cereyan eden Kürtçülük hareketlerinin de en etkin yönlendiricisi konumundaydı. Benim bu konu üzerindeki çalışma amacım ise gerek 20. Yüzyıl'ın başlarından itibaren gerekse Mütareke Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşam alanı bulan bu tür faaliyetlerin ortaya çıkış sebebini ve niteliğini Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin icraatları çerçevesinde açıklayabilmektir.

Bu çalışmamı oluştururken konuyla ilgili olan arşiv belgeleri ile mümkün olduğu kadar o dönemde cereyan eden Kürtçülük hareketlerinin içerisinde bizzat yer almakla kalmayıp aynı zamanda cemiyet içerisinde aktif rol oynayan kişilere ait hatıratların yanı sıra yine bu konu hakkında yerli ve yabancı araştırmacıların meydana getirdiği eserlerden de faydalanmaya çalıştım.

Tezimin hazırlanması sırasında bana oldukça destek olan aileme ve özellikle de araştırmalarımaya yön vererek benden yardımlarını esirgemeyen danışmanım Sayın Prof. Dr. İzzet Öztoprak'a teşekkürü bir borç addediyorum.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

16. YÜZYIL ile 19. ve 20.YÜZYIL'DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KÜRTLER ve YAŞADIĞI BÖLGELERİN SİYASİ ve SOSYO- EKONOMİK DURUMU

1. 16.Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler ve Yaşadığı Bölgelerin Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Durumu.....	5
2. 19.ve 20.Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Durumu	11
3. 19. ve 20.Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler	15
4. 19. ve 20.Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtlerin Yaşadığı Bölgelerin Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Durumu.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

19.ve 20.YÜZYIL'DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA II. ABDÜLHAMİD'İN SİYASETİ ve HAMİDİYE ALAYLARI

1. Sultan II. Abdülhamid'in Siyaseti	33
2. Hamidiye Alayları.....	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. ve 20.YÜZYIL'DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KURULAN KÜRT ÖRGÜTLERİ ile İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİ

1. 19. ve 20.Yüzyıl'da Kurulan Kürt Örgütleri ve Özellikleri	43
2. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Kürt Örgütleri	48

3. 20.Yüzyıl'da Kurulan Kürt Örgütleri.....	54
a) Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti	54
b) Hevi Cemiyeti.....	56
c) Kürt İstiklâl Komitesi.....	59
ç) Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti.....	62
d) Kürt Kadınları Teâli Cemiyeti.....	64

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

1. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Kuruluşu.....	65
2. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Kurucu ve Üyeleri	70
a) Seyyid Abdülkadir	70
b) Said-i Nursî	73
c) Dr. Abdullah Cevdet	83
ç) Mehmet Şükrü Sekban	92
d) Halil Hayali	95
e) Şükrü Baban	97
f) Kamuran Ali Bedirhan.....	98
g) Babanzade İsmail Hakkı	99
h) Muhammed Mihri.....	100
ı) Memduh Selim Begi	101
3. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Niteliği	102
4. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Şubeleri	107
5. Jin Dergisi.....	109

BEŞİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ'NİN İÇ ve DIŞ FAALİYETLERİ ile YABANCI DEVLETLERLE OLAN İLİŞKİLERİ

1. Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti	111
2. Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Dış Faaliyetleri... ..	119
a) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Wilson Prensipleri	119
b) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Paris Barış Konferansı	122
c) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Sevr Barış Antlaşması	138
3. Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Yabancı Devletlerle Olan İlişkileri.....	147
a) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve İngiltere.....	147
b) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Amerika	156
4. Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin İç Faaliyetleri	158
1. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin İstanbul'daki Faaliyetleri	158
a) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Hürriyet ve İtilaf Partisi	158
b) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Vilayât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti.....	159
c) Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin İstanbul Hükümeti'yle Olan Görüşmesi	163
ç) Seyyid Abdülkadir ve Otonomi Düşüncesi.....	165
d) Seyyid Abdülkadir ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi.....	167
2. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Anadolu'daki Faaliyetleri	170
a) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Kürt Kulübü	170
b) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Ali Galip Olayı.....	175
c) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Koçkiri Ayaklanması.....	197

ALTINCI BÖLÜM

KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ'NİN BÖLÜNMESİ ve KAPATILMASI

1. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Bölünmesi	220
2. Teşkilât-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin Kuruluşu.....	223
3. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Kapatılması	227
SONUÇ	230
KAYNAKÇA	232
EKLER.....	238
ÖZGEÇMİŞ.....	280

GİRİŞ

Bu yüzyılda bile hala ülke gündemini meşgul eden Kürt Meselesi tarihin çeşitli dönemlerinde bile değişik şekillerde işlenerek konu olmuştur.

Celadet Ali Bedirhan'ın da belirttiği gibi İttihat ve Terakki hükümetleri zamanından bile önce başlayıp... “meşrutiyetten sonra tesis edilen Türk Ocakları'yla ilk tohumları saçılmış olan Türkçülükten” bile daha eski sayılan bu Kürt Meselesi İdris-i Bitlisi aracılığıyla Doğu Anadolu Bölgesi'ne hâkim olan Yavuz Sultan Selim döneminden beri mevcuttu.¹

Bu meselenin köklerini daha yakın tarihlerde arayan Behçet Cemal ise Şeyh Said İsyanı adlı eserinde daha farklı düşünmektedir. Yazara göre Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde özellikle Ermeni Meselesi'nin, Ruslar tarafından gündeme getirilmesi üzerine Bab-ı Âli Şark Vilayetlerinde Rusya'nın desteklediği Hristiyan Ermeni azınlığa karşı Kürt aşiretlerinin tarafını tutuyordu. Bunun yanı sıra II. Abdülhamid ise saltanatı esnasında fazlaca şımarttığı Kürt aşiretlerinin bazı beylerine verdiği rütbelere onların vezirlik ve paşalığa kadar yükselmelerini sağlamıştı. İşte bu esnada Bab-ı Âli tarafından çeşitli mevkilere yükseltelen birçok Kürt ileri gelenlerinin muntazam tahsil görmüş çocukları Batı'daki milliyetçi cerayanlarla temas etmişlerdi. “Denilebilir ki, Abdülhamid devri ve bu padişahın “Divide et İmpare (Ayrır ve hükmet)”siyaseti, Kürt İstiklal hareketinin başlangıcını teşkil etmiştir.”²

Kürt Meselesi'ni Şark Meselesi çerçevesinde ele alan Yaşar Kalafat ise olaya farklı bir bakış açısından yaklaşmaktadır.1890 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki çeşitli unsurlara ilgi duyan Avrupa'nın bu dönemdeki amacı imparatorluğu yağmalamaktı. Osmanlı İmparatorluğu ile Almanların birbirlerine yakınlaşmaya başlaması neticesinde 1900 yılında bu iki ülke arasında

---

¹ Celadet Ali Bedirhan, **Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup**, Doz Yayınları, İstanbul, 1992,s.20.

² Behçet Cemal, **Şeyh Said İsyanı**, Sel Yayınları, İstanbul,1995,s.13.

Bağdat Demiryolu Projesi için bir dayanışmanın yaşanmasıyla İngiltere ve Rusya “Şark Meselesi”ni ortaya attılar. Çok çeşitli taktiklerle uygulamaya geçirilen bu yeni strateji çerçevesinde bir yandan Araplar Türklere karşı kışkırtılarak imparatorluğun Türk ve Müslüman olan unsurları arasındaki bütünlüğün parçalanması amaçlanırken diğer yandan da Ermenilerin tahrik edilmesinin yanı sıra Kürtler de ayaklanmaya teşvik ediliyordu.³

Yazar Tarık Zafer Tunaya’ya göre 1918 yılına kadar bağımsızlık isteklerini içinde barındırmayan bu mesele⁴ Doğu Vilayetleri’nin sorunları adı altında 1908–1913 yıllarını kapsayan dönemde parlamento içinde ve dışında daha sık bir şekilde gündeme getirilmişti⁵

Yine bu sırada bir kısmı Mütareke Dönemi’nde ortaya çıkan ayaklanmalarda ve daha sonraki olaylarda rol oynayacak olan ve Doğu Vilayetleri’nin temsilcileri sayılan Meclis-i Mebusan’daki Kürt asıllı mebuslar⁶ ise “Devr-i Sabık” ta bu vilayetlere bir şey yapılmadığını ve bu yörenin “adeta bir yetim çocuk” muamelesi gördüğünü belirtmişlerdir”.Bu arada eleştiriyi daha da ağırlaştırarak: Ne var ki “Devr-i Meşrutiyette de” bir şey yapılmamıştır.”Diye de söylemişlerdir.⁷

I.Dünya Şavaşı öncesinde Avrupalı Devletler kendi aralarındaki menfaat çekişmeleri doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları içerisinde var olan azınlıklardan bilhassa Ermenileri kışkırtırken onlara aynı zamanda birçok vaatler de

---

³ Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Boğaziçi Yayınları, Ankara,1992,s.2–3.

⁴ “...Kürt meselesi bu dönemler boyunca Balkanlılar, Araplar ve Ermenilerde olduğu gibi değil, Osmanlı ülkesi içinde Doğu Anadolu vilayetlerinin (Vilayat-ı Şarkiyye’nin) içinde bulunduğu çok kötü sosyo ekonomik durumdan kurtarılması olarak ele alınmıştır.” Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt I İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908–1918)**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s.408.

⁵ Aynı yer.

⁶ “Mebuslar seçim bölgelerini iç karartıcı tablolarla dile getirmişlerdir: Musul İstanbul’a otuz beş günlük mesafedeydi. Van Vilayetine, Osmanlı ülkesinin sibiryası gözüyle bakılıyordu. Dersim sancağı her çeşit bayındırlıktan uzaktı. Okuryazarlığa gelince, Kürdistan’ın “onbinde biri bile okuryazar değildi”.Bu oranı “binde bire indirmek için tahsisat “isteniyordu.” Aynı yer.

⁷ a.g.e, s.407–408.

de bulunuyorlardı.⁸Bu büyük şavaş sonrasında bu meseleyle birlikte gündemdeki yerini sağlamlaştıran Kürt Meselesi için bakınız Kazım Karabekir neler söylüyor:

“Bizi parçalayarak yutmak isteyen harici kuvvetler Kürtlük cerayanını da öteden beri yayıyorlardı. Hristiyan unsurlardan mâada Araplar, Arnavutlar gibi bu sessiz İslam unsuru da beylik, muhtariyet gibi zehirli haplar yutturuluyordu. Meşrutiyetin ilanından sonra “ademi merkezîyet” diyerek bu gayeye varmak isteyen akılsız harisler türedi. Mütareke ilanından sonra ise “Kürt İstiklâlî” fikri büsbütün ateşlendi. Kürtçe gazeteler çıkarıldı. Kürtlerin ıslahı için projeler etrafa yayıldı, kongreler yapıldı, siyasi şahsiyetleri, ordu erkanı bile seçildi.”⁹

“Harbi Umumi’yi mütareke felâketi takip ettiği için İttihat ve Terakki hükümeti bu havalide bir şey yapamadı. Ben mütareke bidayetinde Erzurum’a gelir gelmez Kürtlük meselesinin yukarıda bildirdiğim müthiş faaliyetiyle karşılaştım. O zaman İstanbul hükümetinin de Kürt İstiklaline taraftar bulunduğunu gönderdiği heyetlerden anlayarak hayretlere düştüm. Hatta Fevzi Paşa Hazretlerinin de bulunduğu bir heyet reisi İlhami Bey bana heyeti muvacehesinde dedi ki; “Şark Vilayetleri Ermenistan olacak, Kürtler de kıyam ile muhtariyet isterlerse Kürtlerle meskûn mıntıklar olsun kurtulur”. İstanbul’un bu cahilane ve gafilane zihniyetini düzeltmeye çalıştım. Kendilerine ve bütün Kürtlere şu fikri verdim:

“Düşmanlarımız büyük Ermenistan yapmaya çalışıyor. Buralarda ise en ziyade Kürt kardeşlerimiz oturmaktadırlar. Kürt istiklali diye çalışanlar düşmanlarımızdır. Maksatları Kürtleri bizden ayırdıktan sonra Ermenistan yapmaktadır. Kürtleri mahvedeceklerdir. Bunun için Türk ve Kürt kardeşler bu felakete meydan vermeyiniz.”¹⁰

Biraz önce bahsettiğimiz gibi geçmişi çok eskilere dayanan Kürt Meselesi Osmanlı İmparatorluğu içerisinde gerek iç sebeplerden dolayı gerekse Avrupalı

---

⁸ İbrahim Ethem Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, Kömen Yayınları, Ankara, 1997, s.23–24.

⁹ Kazım Karabekir, **Kürt Meselesi**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995, s.9.

¹⁰ a.g.e, s.10.

Devletlerin kışkırtmaları neticesinde önemli bir yer işgal etmişti. Şimdi Biz bu meselenin gelişimini tarihi dönemlerin seyri içinde ve esas konumuzu oluşturan Kürdistan Teâli Cemiyeti ve onun faaliyetleri çerçevesinde incelemeye başlayalım.

BİRİNCİ BÖLÜM

16.YÜZYIL ile 19.ve20.YÜZYIL'DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KÜRTLER ve YAŞADIĞI BÖLGELERİN SİYASİ ve SOSYO-EKONOMİK DURUMU

1. 16.Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler ve Yaşadığı Bölgelerin Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Durumu

Ortadoğu'da önemli olayların meydana geldiği sırada Osmanlı Padişahı olan II. Mehmet 1453 yılında İstanbul'u feth edip Bizans İmparatorluğu'na son verirken, halefleri de Rumeli ve Anadolu'nun birçok bölgesine hâkim olmuşlardı. Buna karşılık Azerbaycan'ın Erdebil taraflarında nüfuz kazanan ve Şii Safavi Şeyhler sülalesinden olan İsmail 1501 yılında Akkoyunlu Devleti'ni yıkarak Tebriz'de şahlığını ilan ettikten sonra on yıl içinde bütün İran'ı idaresi altına almıştı. Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'in Safaviler'in Anadolu'da Şii propogandası yapması üzerine Şah İsmail'le 1514 yılında gerçekleştirdiği Çaldıran Meydan Muharebesi'ni kazanmasıyla birlikte Doğu Anadolu'nun kapısı Osmanlı Türklerine açılmıştı.¹¹

Osmanlı yönetimi böylelikle ilk kez Yavuz Sultan Selim döneminde Kürtlerin yaşadığı bölgelerin geniş bir bölümünü hâkimiyeti altına almıştı. Bu savaşta çoğu sünnî olan Kürt beyleri İran Şah'ına karşı safhında savaştığı Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesini kabul ederken, İran Şahları ise Anadolu'daki Şii Türkmen ve diğer Kürt beyliklerini yanlarına çektiler.¹² Bütün bunların yanı sıra Çaldıran Şavaşı'ndan sonra Kürtlerin büyük bir bölümü Osmanlı İmparatorluğu'nun, küçük bir bölümü ise Safavi İrani'nin yapısına katılmıştır.¹³

---

¹¹ Ercüment Kuran,“Türkiye’de Kürt Meselesi”,**Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, Ağustos 1992,Sayı 79,s.160.

¹² Cemil Aladağ, **Kürdistan’ın Sömürgeleştirilmesi ve Kürt Ulusal Hareketleri**, Özgürlük Yolu Yayınları, İstanbul, 1978,s.20.

¹³ Celile Celil, **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürtler**, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992,s.18.

Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi fethetmesinden sonra Kürt beylikleri arasında genel bir ittifakın oluşmasına çalışan Şeyh İdris-i Bitlisi aracılığıyla sultanla Kürt beylikleri arasında 1514 yılında bir antlaşma¹⁴ imzalanmıştı. Antlaşma metnini yazan İdris-i Bitlisi bu metni Kürt beyliklerine ayrı ayrı imzalattıktan sonra onu Sultan'ın onayına sunmuştur.¹⁵

1514 yılında imzalanan bu antlaşma şu maddeleri içeriyordu :

- “1.Osmanlı yönetimine bağlı olarak Kürt Emirliklerinin özerkliklerini korumak,
- 2.Kürt Emirliklerinde de yönetim babadan oğula geçerek sürecek, eskiden beri yürümekte olan yöntem yürürlükte kalacak ve bu konuda ferman Padişah'tan çıkacak,
- 3.Kürtler, Türklere bütün savaşlarda yardım edecekler,
- 4.Türkler de Kürtleri bütün dış saldırılardan koruyacaklar,
- 5.Kürtler, devlete verilmesi gereken her türlü vergiyi ödeyecekler,”¹⁶

Antlaşma sonucunda Kürtlerin yaşadığı bölgeler üç kategoriye ayrıldı:

“1)Hükümetler: Büyük prensliklerden oluşan Kürt hükümetlerinin içişlerine Osmanlı müdahale edememekteydiler.

2)Yurtluk-Ocaklık: Daha sınırlı özerklik sahibi beylikler. Hükümetlerden küçük sancaklar halindeydiler. Yönetim babadan oğula geçebilirdi. Kendi bölgelerinin hukuki sahibiydiler beyler.

3)Sancaklar: Merkezden atanmış sancak beyleri tarafından yönetilen beyliklerden oluşuyordu. Adı geçen kategorilerin tümü de, eyalet paşalıklarına bağlanmıştı.

---

¹⁴ “Yavuz Sultan Selim ile Kürt beylikleri arasında Şeyh İdris-i Bitlisi aracılığıyla 1514 yılında yapılan antlaşmadan sonra sultan bölgeye gönderdiği on yedi adet bayrak ve değerli hediyeleri bu beyliklere dağıtmak üzere Şeyh İdris-i Bitlisi'ye verdi. Onlara parasal yardımda da bulundu.”Hasan Yıldız, **Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler, Politik Felsefe Açısından Kürt Toplumunun Bir Kritiği**, Fırat-Dicle Yayınları, İstanbul, 1991, s.33.

¹⁵ Garo Sasuni, **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri**, Med Yayınları, İstanbul,1992,s.26.

¹⁶ Mehmet Emin Zeki, **Kürdistan Tarihi**, Beybün Yayınları, Ankara, 1992, s.83.

Örneğin Erzurum ve Sivas'ın güneyinden itibaren 7 büyük 10 küçük beylik Diyarbakır Eyaleti'ne bağlıydı. Ama hepsi de özerk prenslikti.”¹⁷

İçişlerinde bütünüyle bağımsız olan bu hükümetlerin başkanlarına “Miri Miran”¹⁸ deniliyordu. ¹⁹

“Örneğin bu düzenin uygulandığı Van ve çevresi 37 sancak ve 4 hükümete ayrılmıştı:

1.Hakkari Hükümeti: Bu hükümetin yaklaşık onbin savaşçıdan oluşan sürekli bir askeri gücü vardı.

2.Bitlis Hükümeti: Bunun da Hakkari Hükümetinin iki katı oranında sürekli askeri gücü vardı.

3.Mahmudi Hükümeti (Van'ın doğusunda): Burası yaklaşık olarak 120 Kürt aşiretinin birleşmesinden oluşmuştu. Sürekli askeri gücü altıbin dolaylıydı.

4.Paniyaniş Hükümeti: Bu Mahmudiye Hükümetine komşuydu ve aynı nüfusa sahipti.”²⁰

“Şeyh İdris Diyarbakir'i ²¹böldüğü 19 sancaklıktan 11'nin yönetimini doğrudan doğruya Osmanlı yöneticilerinin emrine verdi. Artakalan sekizinin de Kürt Beylerinin yönetiminde, Osmanlı yönetimine bağlı özerk biçimde oluşmalarını

---

¹⁷ a.g.e, s.84.

¹⁸ “Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde”en önemli egemen ailelerin tarihlerini anlatan Şerefname de şu açıklıkla ortaya çıkmaktadır ki İdris'in atadığı mirlerin hepsi de dört yüzyıl krallık benzeri bir yönetim uygulayan eski ailelere mensuptur”M.Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh ve Devlet, Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi**, Öz-Ge Yayınları, Ankara,1993,s.177.

¹⁹ Zeki, a.g.e, s.85.

²⁰ a.g.e, s.86.

²¹ “Evliya Çelebi de Seyahatnamesi'nin birinci cildinde bu konu hakkında şunları söylüyor :” Diyarbakir eyaleti 19 sancaktır, 5 hükümdür. Bu sancakların on biri Osmanlı malı olup, Osmanlıların öteki kent ve memleketleri gibi yönetilir. Sekizini Kürt heyetleri ellerinde tutarlar ki, Yavuz Sultan Selim buraları feth ve zaptyletiği zaman yurtluk ve ocaklık olarak bağışlamıştır. Azilleri, tayinleri hep kendilerine aittir. Ölürlerse sancakları, eyalet valisinin emriyle çocuklarına verilir. Başkasına verilmez. Ama hükümet diye yazılı sancaklar içinde timar ve zemet yoktur. Beyleri kim ise mülk sahibi olarak da hüküm sürer. Evlere, arazi ve ürünlere bunlar sahiptir. Yazılmaktan ve gezilmekten uzak bırakılmış yerlerdir.(...)Hükümetler şunlardır: Cezire Hükümeti, Eğin Hükümeti, Genç Hükümeti, Palu Hükümeti, Hazro Hükümeti. Bu Kürdistan sancakları büyük eyaletler kadar geniştir...”Alpay Kabacalı, **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, CemYayınları, İstanbul, 1991, s.13-14.

gerçekleştirdi. Bunlar: Sağman, Kulp, Mihraniye, Atak, Pertek, Cakcur, Çermik sancaklarıydı.”²²

Bu bölgedeki idari ötgütlenmenin ilk olarak tesis edildiği yer olan Diyarbakır’da idari yapıyı kurmakla görevlendirilen İdris’in önemli konumlar verdiği eski Kürt aileleri böylelikle varlıklarını koruyarak egemenliklerini sağlamlaştırdılar. Tamamen özerk kalan bazı bölgelerin yöneticileri konumlarının tanınması için belge aldılar. Merkezi hükümet yönetici seçimine müdahale etmiyordu. Bunula birlikte babadan oğla geçen yöneticilik şeklinde babanın yerine geçecek olan oğlu hükümet değil aşiret seçmekteydi. Kürt Hükümeti denilen ve merkezi hazineye vergi ödememekle birlikte herhangi bir şekilde düzenli askerlik hizmetiyle de yükümlü olmayan bu bölgenin arazilerini sultan tımar olarak da veremezdi.²³ Zeamet ve tımarlara sahip olmayan ve beylerbeyinin ordusuna düzenli birlikler göndermemesinin yanı sıra merkezi hazineye yıllık vergi de ödemeyen bu hükümetlerden gerektiğinde devlet yöneticileri onların muharebelere katılmalarını da isteyebilirdi.²⁴

20 sancağa bölünen bölgenin geri kalan kısmı ise merkezden atanmış olan sancak beyleri tarafından yönetilerek “Ocaklık” “Yurtluk” ya da “Akrad Beyliği” diye adlandırılırdı.(“Aile mevki” ya da “Kürt Sancağı”) Yönetimin, Kürd olan egemen ailenin insiyatifine bırakıldığı sancaklarda merkezi hükümet (Beylerbeyi) müdahale yetkisine sahipti. Her görevli, beylerbeyi tarafından yeniden yetkilendirilmesine rağmen yalnızca egemen ailelerin üyelerine yönetici yetkiler verilebilirdi. Aileler arası rekabet çatışmalarında bir çözüm de dayatarak uygun bulduğu bir adayı atayabilen devlet yönetimi buna rağmen yöneticiliği ailenin elinden alamazdı.19.Yüzyıl’a kadar Osmanlı idarecileri bu düzenlemeleri sürdürebilirken M.Van Bruinessen ise bu konuda “Kürtler’in Osmanlılar’dan bağımsız düşünceli olduğuna dair daha çok şey ”söylenebileceği ifadesini kullanmaktadır.²⁵

---

²² Zeki, a.g.e, s.85.

²³ Bruinessen, a.g.e, s.191–192.

²⁴ a.g.e, s.193.

²⁵ a.g.e, s.192.

Diğer sancak beylerinin devlet karşısındaki yükümlülüklerinden de sorumlu olan bu Kürt sancak beyleri askeri seferlere katılmanın yanı sıra Kürt olmayan ve merkezden atanan beylerbeyine itaat etmekle birlikte sancakların yıllık gelirinden bir kısmını hazineye göndermek zorundaydılar. Merkezi hükümetin güçlü ve sultanın birliklerinin yakında olduğu sıralarda görevlerini daha bir titizlikle yapan Kürt sancak beyleri diğer zamanlarda istedikleri gibi davranarak askeri ve ekonomik yükümlülüklerini yerine getirmeyebiliyorlardı.²⁶

Biraz önce bahsettiğimiz gibi sıradan sancaklar şeklinde, tımar ve zeamete bölünen Kürt sancaklarının başında bulunanlar²⁷ bütün diğer sipahilerle aynı yükümlülüklerle sahiptiler. Bu kişilerin görevlerini savsakladıklarında ellerinden alınan tımarları oğullarından birine ya da bir akrabaya verilmek zorundaydı. Yabancı bir kişiye verilemeyen bu tımarlar yalnızca yerlilere verilirdi. Bu tımarların bağışlanmasıyla pekişen güç dağılımının etkisi toprak dağılımı dönemlerinde de hissediliyordu.²⁸

Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılında gerçekleştirdiği Çaldıran Savaşı'yla bölgeye hâkim olmasından sonra İran yanlısı ve Osmanlı yanlısı olarak taraflara ayrılan Kürtlerden sünî olanlar Osmanlılarla, Şii olanlar ise İranlılarla birlikteydiler. İran'ın tarafını tutanlar genellikle İran sınırları içinde yaşayan Kürtlerle bu sınıra yakın olan Şii Kürtleriydi.²⁹

---

²⁶ a.g.e, s.193.

²⁷“Evliya Çelebi'nin şöyle bir yorumu var:

“Bu bölgenin yöneticileri tam bir otoriteye sahiptiler. Yalnızca, toprak gelirlerini değil, fakat sancaklarda zeamet ve tımar işletenlere ödenen bütün diğer tür vergileri; evlilik, at, bağ, bahçe, otlak vergilerini de elde ediyorlardı.”

“...Örneğin; Şehrızor Eyaleti üzerine yine Evliya Çelebi şunları da söylemektedir: (“Şehrızor'daki 20 sancağı sıraladıktan sonra).“Bu sancaklarda, başında, bazı aşiret reisleri ya da prensleri vardı. Bunlar herhangi bir sancak beyine bağlı değillerdi, bağımsız bir varlık sürdürüyorlardı. Sancak beyinin sahip olduğu belli standartlara sahip değillerdi. Harp divanına katıldıkları gibi sancak beyiyle birlikte savaflara katılırlardı. Ve ölümleri halinde, rütbeleri oğullarına kalırdı. Ailenin tümüyle varlığını yitirdiği durumlarda bu rütbe yabancılara, hükümet tarafından verilirdi.” a.g.e, s.193–194.

²⁸ a.g.e, s.193.

²⁹ Sasuni, a.g.e, s.28–29.

İşte biraz önce saydığımız sebeplerden dolayı Kürtlere karşı dikkatli olmaya zorlanan Osmanlı Hükümeti'ni bu duruma iten bir diğer neden ise karşı tarafı düşman sayılan ve savaşılan İran hükümetlerinin oluşturmasıydı. Kürt beyleriyle Osmanlılar arasında yaşanan en küçük bir çatışmada beyler kendisine sığınabildikleri İran tarafından da desteklenebilirdi.³⁰

Kürt beylikleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bu ilişkiyi Kürt beylerinin Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi şeklinde değil de ortak düşmana karşı yapılan ittifak anlayışına dayanan bir ilişki biçiminde değerlendiren yazar Yalçın Küçük bu konu hakkında “Yani zorla egemenlik altına alma değil, gönüllü bir ittifak durumu söz konusudur”demektedir.³¹

Temelini imparatorluğun doğu sınırlarının, özellikle de Şii Safavi Devleti'ne karşı korumanın oluşturduğu bu ittifakla hem Osmanlı İmparatorluğu'nun doğudaki konumu güçlendirilmekte, hem de bu sayede imparatorluğun desteğinden yararlanarak güçlü bir şekilde gelişmeleri sağlanan Kürt feodallerinin ekonomik ve siyasi kudret sahibi olmaları da gerçekleşmiş bulunuyordu.³²

Kürtlerin yaşadığı bölgelerin birçok yerinde tımar sistemini gerçekleştiremeyen Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Kürt beylikleri varlıklarını sürdürdü. Bu bölgenin kontrolünün güçlüğü ve tampon bir yer olma özelliğinden dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürt beyliklerini ortadan kaldırmaktan çok onlarla ittifak politikası kurması böylelikle feodalizmin günümüze kadar var olabilmesinin en önemli nedenlerinden birisini oluşturmuştur.³³

---

³⁰ Faik Bulut, **Dar Üçgende Üç İsyân, Kürdistan'da Etnik Çalışmalar Tarihi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.86.

³¹ Yalçın Küçük, **Kürtler Üzerine Tezler**, Dönem Yayıncılık, Ankara, 1990,s.76.

³² Aynı yer.

³³ Aladağ, a.g.e, s.30.

2. 19.ve 20.Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Sosyo- Ekonomik Durumu

Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarına doğru genişledikçe kuvvetli düşmanlarla karşılaştı. Siyasi ve fikri açıdan oldukça gelişmeler göstermesi sebebiyle Ortaçağ derebeyliklerinin yıkılıp yerine kuvvetli ve büyük krallıkların kurulduğu Avrupa'da yaşanan Rönesans (uyanış) ve Reform (dini ıslahat) Hareketleri yeni ufuklar açmış, yeni buluş ve toprak keşifleri bu kıtayı maddi ve manevi anlamda yükseltmiştir. Buna karşılık bu yeniliklere yabancı ve uzak kalan Osmanlı İmparatorluğu 17. Yüzyıl'da Avrupa ordularındaki büyük teknik ve lojistik gelişmeleri geç ve etkisiz bir şekilde izledi. Fransız İhtilali'nin ortaya attığı liberalizm, milli egemenlik prensipleri ve milliyetçilik akımı gibi fikirler Osmanlı İmparatorluğu'nda gayri müslim olan tebayı harekete geçirerek onların siyasi bağımsızlıklarını kazanmalarına neden olmuştur. Avrupa'daki gelişmelere yabancı kalması sebebiyle zayıflamağa ve gerilemeğe başlayan Osmanlı İmparatorluğu kendisine karşı olan devletlerin kendi aralarındaki rekabetleri sonucunda I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar yaşayabilmiştir.³⁴

Yeni Çağda ve Fransız İhtilali'ni takip eden dönem içerisinde teknik gelişmelerden faydalanıp, sanayi ve ticaretlerini geliştirip, hukuk düzenlerini günün geleneklerine göre yenileyerek, hem ekonomik hem de askeri yönden kuvvet kullanan Avrupa Devletlerine karşılık Osmanlı İmparatorluğu ise ıslahatçıların gayretlerinin çeşitli engeller yüzünden başarısızlığa uğraması yüzünden hareketsiz ve tutucu bir durum içerisine girmiştir.³⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküp dağılmasının temel sebeplerinden bir diğeri ise Rusya'nın emperyalist politikasıydı. Boğazları ele geçirip, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayıp yıkmaya çalışan Rus Çarları çıkardıkları sürekli savaşlarla imparatorlukta yapılan ıslahatın başarılı olmasını engellemek istemişlerdir. Büyük Petro'ya kadar Boğazlara doğru yaklaşarak buraları dini

---

³⁴ Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, 1981, s. 28–29.

³⁵ a.g.e, s. 31.

sebepler yüzünden ele geçirmek isteyen Rusya din ve kültür bağları ile bağlı bulunduğu Doğu Bizans'ı yeniden kurmak istemekte idi. Büyük Petro'dan sonra dini sebepleri ikinci plana iterek, asıl emperyalist gayeyi ön planda tutup Akdeniz'e inmeyi başlıca politik uğraş haline getiren ve büyük bir kıta devleti olan Rusya'nın genişlemesinde jeopolitik konumunun da etkisi vardır. Büyük Petro'nun Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmayı amaçlayan siyasi vasiyetinden etkilenen Rus politikası, Rusları daima Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine genişlemeye sevketmiştir.³⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyerek çöküşüne neden olan iç sebepleri ise genel olarak kendi içerisinde, devlet niteliğinde ve idari teşkilatında görülen kusur, aksaklık ve modern hayatın gerektirdiklerine uyulmaması şeklinde sınıflandırabiliriz.³⁷

En kuvvetli döneminde dahi örf ve adetlerini muhafaza eden, geniş bir bağımsızlığa sahip çeşitli dinlerden halk ve ırkların topluluğu olarak görünen Osmanlı imparatorluğu'ndan önce aynı dinde olmayanlar ayrılmak istemişlerdi. Bu durum ise böylelikle varlığına korkunç bir darbe indirilen imparatorluğun parçalanma sebeplerinden birini oluşturmuştu.³⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne neden olan başlıca iç sebeplerden bir diğeri ise ekonomik ve mali durumdur. Çeşitli üretim sektörlerinde ilkel metodların kullanılması, ilim ve teknikten faydalanılmaması yüzünden ekonomik ve mali bunalıma doğru sürüklenen imparatorlukta “kapitülasyon imtiyazları arasında yer alan yabancı ithal mallarının serbestçe girmesi de sınaî gelişmeyi önlemiş, sermaye birikiminin bulunmaması, kredi müessesesinin teşekkül etmemesi, sınaî ve ziraî yatırımlara da imkân vermemiştir.”³⁹

---

³⁶ a.g.e, s. 29.

³⁷ a.g.e, s. 30.

³⁸ a.g.e, s. 31.

³⁹ a.g.e, s. 32.

19. Yüzyıl'ın sonlarında imparatorluk içerisinde yaşayan çeşitli topluluk ve ulusal azınlıkların bağımsızlıkları için harekete geçtiği sıralarda Osmanlı İmparatorluğu 93 Harbi (1877 – 1878) ile Rusya karşısında ağır bir yenilgi almıştı. Osmanlı yönetiminin Avrupalı Devletlerden aldığı yüksek miktardaki borçların faizlerini bile ödeyemeyecek duruma düşerek alacaklıların borçlarını toplama hakkını uluslar arası nitelikli Düyun-u Umumiye örgütüne bırakması imparatorluğun içine düştüğü güçsüz durumu açıkça gösteriyordu. Bununla birlikte yine bu dönemde ayrılıkçı- bağımsızlıkçı eylemlerin daha bir hız kazanmasında Avrupa'da 19. Yüzyıl boyunca gelişen ulusçu liberal akımın ulaşmayı başardığı Osmanlı topraklarında Avrupalı Devletlerin ülkeyi paylaşmak amacıyla yürüttüğü politikanın da etkisi vardır.⁴⁰

Osmanlı İmparatorluğu biraz önce saydığımız iç ve dış sebeplerden dolayı hızlı bir çöküş ve parçalanma sürecine girerken dünya ise yeni ve büyük bir savaşın eşliğine doğru sürükleniyordu.

I. Dünya Savaşı'nın çıkmasının ana nedeni ise Büyük ve Batılı Kapitalist Devletler arasındaki güç dengesinin eşit olmaması ve 19. Yüzyıl sonlarına doğru geri bir konumdan gelerek sanayi ürünleri imalatında en üst sıraya yükselen devletlerden biri olan Almanya'nın İngiltere ve Fransa ile büyük bölümü bu devletlerin denetimi altındaki sömürgelerden oluşan dünya pazarlarında rekabete tutuşmasıydı. Sanayi üretiminin kendi yerel ihtiyaçlarını ve komşu devletlerin taleplerini bir hayli aşmasından tedirgin olup bu nedenle 19. Yüzyıl sonlarından başlayarak telaşla bir çıkış yolu arayan Almanya'ya Fransa'yla birlikte sert bir direnişle karşılık veren İngiltere sömürgelerinden oluşan bu çok geniş pazarlarını kaybetme korkusuyla kıyasıya bir mücadele verdi.⁴¹ İşte emperyalist devletler arasında var olan bu mücadeleler I. Dünya Savaşı'nın yaşanmasına neden olacaktır.

---

⁴⁰ Mustafa Balcıoğlu, **Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu**, Yüksek öğretim Kurulu Matbaası, Ankara, 1991, s. 63.

⁴¹ Kemal Mazhar Ahmed, **I. Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan**, Berhem Yayınları, Ankara, 1992, s.22.

Balkan Savaşları'yla zaten yıpranmış olan Osmanlı İmparatorluğu Merkez Kuvvetleri'nin bağlaşığı olarak I. Dünya Savaşı'na girmekle birlikte İtilaf Devletleri'nden özellikle İngiltere tarafından yenilgiye uğratılması neticesinde 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştı. Bu savaş esnasında Arap illeriyle kendisi arasında son bağı teşkil eden dini birleştirici gücünü de yitiren Osmanlı İmparatorluğu'nun Sultan – Halifesi'nin cihad ilan etmesine rağmen Arapların, Padişah'a karşı ayaklanarak birleştikleri Hristiyan İtilaf Devletleri, Osmanlıya karşı açtıkları savaşta Hintli Müslümanları kullandılar. Sonunda kendi ulusal yurtlarının sınırlarını savunmak yerine başkaları için savaşmaktan usanan Anadolu Türkü Yemen ya da Arabistan'da bulunan kutsal bölgeleri savunmak amacıyla savaşmanın boşuna olduğunu anladı. I. Dünya Savaşı'ndan bitkin bir halde çıkararak artık kendisine bağlanıp kalmanın boşuna olduğu görülen⁴² Osmanlı İmparatorluğu için “Atatürk konu ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

“Osmanlı Devleti bu Mütareke ile kendini kayıdsız şartsız düşmanlara teslim etmeğe muvafakat etmiştir. Yalnız muvafakat etmiş değil, düşmanların memleketi istilâsı için onlara muaveneti de vaad eylemişti. Bu Mütareke, olduğu gibi tedkik edildiği takdirde memleketin başdan nihayete kadar işgal ve istilâyâ mâruz kalacağı kanaatini o zaman dermeyan ettim.”⁴³

---

⁴² Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 1.

⁴³ Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 147.

3. 19. ve 20. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler

Osmanlı İmparatorluğu'nda yoğun Kürt nüfusu, ülkenin güney ve güneydoğu bölgelerinde yer alıyordu.⁴⁴Bu dönemde Kürtlerin çıkardıkları isyanların bastırılmasından sonra yapılan ilk iş bölge sahiplerinin yani Kürtlerin vergi vermelerinin ve askere gitmelerinin sağlanması olmuştur.⁴⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1856 yılında toprak özel mülkiyeti esaslarının tanınması doğrultusunda Arazi Kanunnamesi çıkarılmıştır.⁴⁶Bu kanunname ile Kürt beyliklerinin ellerindeki topraklar göçebe aşiretlere verilirken prensliklerin de tasfiye edilmesi sonucunda aşiret reislerinden toprak ağaları türemiştir. Elbetteki bu yeni oluşan ağa sınıfı yönetimi altında bulunanlara feodalizmin etkisini de hissettirecekti.⁴⁷

Klasik Avrupa feodalizmiyle Şark-İslam feodalizmi ve bu arada Kürt-İslam feodalizmi arasındaki önemli farkları karşılaştıran yazar İsmail Beşikçi'ye göre "Avrupa feodalizminde, kiliseyle senyörün, ya da benzer feodal otoritelerin fonksiyonları farklıdır." Avrupa feodalitesinde üretim ilişkilerinden doğan fonksiyonlar ile dinsel fonksiyonlar aynı elde toplanmazken Kürt-İslam feodalizminde ise bu durum tam tersine olmakla birlikte üretim sürecinin, şeyhliğin, aşiret reisliğinin zaman zaman aynı ellerde toplandığını da görüyoruz. Örneğin Kürtlerin yaşadığı bölgelerde Mir(bey) din ilişkilerinin de başında bulunan adamdır.⁴⁸

Tanrı adına din işlerini yürüten bu kişiler camilerde hutbe okuyup kendi adlarına da hutbe okuturlardı. Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisiydiler. Batı'da kiliseyle senyörlerin görev ve sorumluluklarının farklı olmasından dolayı üretim ilişkilerini meşrulaştıran bir kurum olmayan kilise, feodal ilişkilerin çözülmesi ve

---

⁴⁴ Celil, a.g.e, s.51.

⁴⁵ Bulut, a.g.e, s.310.

⁴⁶ a.g.e, s.88.

⁴⁷ Aynı yer.

⁴⁸ İsmail Beşikçi, **Devletlerarası Sömürge Kürdistan**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.70.

tasfiyesi sırasında bu sistemin meşruluğunu en iyi ve ezeli bir düzen olduğu konusunda savunmamıştır. Şark-İslam feodalizminde ve bu arada Kürt-İslam feodalizminde dinsel kurumlar mirlerin (beylerin)veya feodallerin denetiminde olduğu için, üretim ilişkilerinin daha ileri bir düzeye geçişinde, yazara göre tutucu bir fonksiyon rolünü üstlenen din ise feodal sömürüyü meşru göstermeye çalışmıştır. Din işleriyle üretim ilişkilerini kontrol edenlerin ayrılığı Avrupa’da feodalizmin daha kısa sürede yıkılmasına neden olurken bu olgunun tam tersi bir durum ise Kürt-İslam feodalizminde sürekliliği sağlamıştır.⁴⁹

Feodalizm konusuna ise yazar Ercüment Kuran düşünceleriyle farklı bir bakış açısı getirmektedir. Zamanla aşiretler üzerinde nüfuzlarını kaybeden Kürt ağalarının yerini alan ve kutsallıkları aşiret sınırlarını aşan tarikat şeyhleri halkın dini duygularına hitap ettikleri tekkelerde zühdü takva ile, bazende kerametler göstererek kitleleri kendilerine bağladılar. H.z. Ali’nin veya Peygamber’in yakınlarından birinin soyundan geldiklerini iddia ederek itibar kazandılar. Şeyhler ve halifelerin müridi olan dervişler aracılığıyla memleketin her tarafına yayılan tarikatlar arasında en çok da Kadirilik ve Nakşibendilik gelişme gösterdi.⁵⁰

Aşiretler arası kan davalarını dini nüfuzları sayesinde çözerek Kürt toplumunda itibar sağlayan şeyhler, miri toprakların özel mülk haline getirilmesine imkan veren Arazi Kanunnamesi’nden de yararlandılar. Vakıf topraklarını kendi mülkleri gibi kullanmaları nedeniyle iktisadî açıdan güçlenen şeyhler aşiret reislerinin kızlarıyla evlenerek de siyasi nüfuz elde ettiler. Osmanlı İmparatorluğu’nda meşrutiyetin ilan edildiği dönemde şeyh ailelerine mensup kişiler beyzadelerle birlikte Kürt milliyetçiliğini savundular.⁵¹

Bunların yanı sıra Kürt feodal beyleri İran, Türkiye, Rusya sınırındaki Kürt bölgelerinde yaşayan Hristiyan Ermeni ve Asuri (Nasturi-Kildani) kitlelerden vergi de alıyordu. Zirhuli(altınla alınıp satılan) denilen bu gelir toplama işlemi yüzünden

---

⁴⁹ Aynı yer.

⁵⁰ Kuran, a.g.m, s.162.

⁵¹ a.g.m, s.166.

oldukça yoksullaşan Hristiyan halkları bu vergileri ödeyemez duruma gelince, beylerin kölesi olmayı kabul ettiler. Tek başına alınıp satılabilen bu köleler daha sonraları toprakla birlikte alınıp satılmaya başlandılar. Kuşkusuz diğerleri gibi durumları iyi olmayan Kürt göçebeleri de beylerine karmaşık vergilerle bağlanmışlardı. Örneğin Yezidi Kürtleri gelirlerinin onda birini de aşiret reisi ve şeyhlerine ödemek durumundaydılar. Diğer vergilerle birlikte bir köylünün verdiği vergi oranı beşte iki oranına yükselirken göçebe aşiretler ise savaş için atlı asker donatmak zorundaydı.⁵²

O dönemde koşulların da uygun olmasıyla birlikte Kürt feodal toprak sahipleri Ermeni çiftçi ve nüfuz sahibi olan bazı Ermenilerin arazilerine el koymaya başladı. Ermeni köylüleri üzerinde baskılarını daha ağırlaştıran Kürt feodal beyleri gavur vergisi dedikleri bir vergiyi topluyordu. Ermeni köylülerinin büyük bir bölümünün çok sayıdaki devlet vergisinin dışında Kürt feodal beylerine ödemek zorunda oldukları bu vergilerden papazlar ve öteki din adamları bile muaf değildi.⁵³

Kapitalist pazara katılan Kürtlerin yaşadığı bölgelerde paranın temel değişim aracı olarak benimsenmesinden dolayı en büyük tefeci haline gelerek hem varlıklı toprak sahiplerinin hem de yoksul köylülerin dara düştiklerinde başvuracağı kimseler haline gelen Ermeniler, bütün alacaklılar gibi borç verdikleri kesimler tarafından hiç sevilmiyordu. Ayrıca çok sayıda Kürt feodal beyi, toprak ağa ve köylüsü genellikle tarım aleti ve diğer üretim araçlarıyla birlikte temel ihtiyaç maddelerini de Ermeni esnaftan satın almaktaydı.⁵⁴

Kürt feodal beylerinin Ermeni köylüleri üzerinde uyguladığı baskı ekonomik nedenlerden dolayı kaynaklanmakla birlikte ulusal ve dini bir özellik taşıymıyordu. Aynı baskıya Kürt köylüleri de maruz kalıyordu. Bununla birlikte Kürt aşiret reisleri ile Ermeniler arasındaki ilişkiler hep bu yönde olmamıştı. Örneğin kürt aşiret reislerinin bağımsız ve güçlü olduğu 1830'lu yıllarda Kürt aşiret reislerinin

---

⁵² Bulut, a.g.e, s.79.

⁵³ Ahmed, a.g.e, s.231.

⁵⁴ a.g.e, s.229.

mahiyeti ve yardımcıları arasında yer alan birçok Ermeni'nin Kürtlerle sıkı ilişkileri⁵⁵ vardı ve onlarla birlikte yaşıyordu.⁵⁶

Kürtlerle Ermeniler arasındaki ilişkiler bu çerçevede seyrederken Kürtlerin yaşadığı bölgelerde bu halkın Ermenilere baskı yaptığını öne süren raporlar Osmanlı yönetimine sunuldu. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin kendilerine ait sorunlarını tartışıp inceleyen ve yine Ermenilerin oluşturduğu Milli Meclis'te yerel şikayetleri inceleyerek bir rapor hazırlamakla görevli olan komisyonun 8 Kasım 1871 yılında sunduğu raporda hükümetin alması gereken önlemleri içeren bölümde despotluğun yanında vergi vermemek, askere gitmemek, devlet maliyesine zarar vermek, Ermeni mal, mülk ve hatta namuslarına tecavüzle suçlanan Kürtlere karşı şu önlemlerin alınması isteniyordu:

“1.Kürtler ve diğer dağlı halklar ki bunların üstüne bir de son dönemde Çerkezler eklendi, yalnız Ermenilere değil başka halklara da olduğu gibi, özellikle devlet hazinesine de çok büyük zararlara neden oluyorlar. Bunlar silah taşıdıkları gibi ne devlete vergi ne de asker veriyorlar ve bundan başka da isyan içindedirler. Diğer haklar ise silahsızdırlar ve hem devlete vergi ve asker vermekte ve hem de bu isyancılara ayrı bir vergi vermektedirler. Osmanlı idaresinin yapacağı şey, ya bu zümrenin elinden silahlarını almak veya öteki halklara da silah dağıtmaktır. Çünkü o zaman çadırlarda yaşamakta olan bu canavarlar yerleşik köylüler haline geçecekler ve böylece ülke de bu zulümden kurtulmuş olacaktır.

2.Bab-1 Ali'ye sunulduğunda isimlerin alınmasını öngörmüş olduğumuz - özel zulüm- yapanlar yerlerinden alınıp Rumeli'ye sürülmelidir. Eğer bu tedbir ele

---

⁵⁵“Erzurum'daki Rusya Konsolosu, İstanbul'daki elçisine, Kürt-Ermeni ilişkilerini, bir Ermeni dini liderin ağzından, şöyle iletliyordu:

“...Patriyarka, çay bahanesiyle çağırdım ve sözü Kürt-Ermeni ilişkilerine getirmek için bahane aradım. Saygıdeğer düşünceleri şöyle:“Eğer Kürt kabileleri arasında ve özellikle Bitlis Vilayeti'nde, Ermeni düşmanı olarak bildiğimiz bazıları olmasa, diğerleri, Ermenilere yoldaşları gözüyle bakıyor ve elele tutuşmaya hazırdırlar. Bu iki halk arasındaki dostluğu kuşku ile izleyen ve bu nedenle bunları karşı karşıya getirmek için çaba gösteren Türk Hükümeti, şimdi Kürtler arasında boyveren ulusal hareketin sivri ucunu Ermenilere çevirtmek için yoğun çalışmalar yapıyor.”Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Beybün Yayınları, Ankara, 1992, s.265.

⁵⁶ Bulut, a.g.e. s.188-189.

alınmazsa o bölgedeki yoksul halkı, onlardan ve esaretten kurtarmak çok zor olacaktır.

3.İran hudutları boyunca ve Kürdistan'ın belirli bölgelerinde kışlalar tesis etmek gereklidir.”⁵⁷

19. Yüzyıl'ın son çeyreğinde Kürt-Türk-Ermeni ilişkilerinde önemli bir değişiklik olmamasına rağmen durum eskisinden farklı olmakla birlikte Ermenilere verilen dini temsilcilik Kürtlerin kıskançlığına sebep oluyordu. Avrupalı Devletlerin üzerinde fikir olarak anlaştığı Kürtleri itici ve onları küçük düşürücü nitelikte olan öneriler örneğin 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'nın maddelerinde Kürtlerin silahlardan arındırılması ve toprağa yerleştirilmesine yönelik olmasının yanı sıra bu durum Osmanlı yönetimi tarafından da gönülsüzce onaylanıyordu. Bazı yerlerde Kürtler istatistiklere bile dahil edilmemekle birlikte Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle Ermenilerin korunması ve Ermenistan'ın ıslahı şu şekilde güvence altına alınıyordu:

“Bab-ı Ali gecikmeden Ermenilerin yerleşik olduğu bölgelerde yöresel ihtiyaçların zorunlu kıldığı her türlü reformları uygulamaya girişecek ve Ermenilerin, Çerkez ve Kürtlere karşı can emniyetlerini garanti ederek, bu amaçla başlanılmış olan bütün tedbirleri zamanında (bu maddenin yerine getirilmesini kontrol etme sorumluluğunu yüklenmiş) büyük devletlere bildirecektir.”⁵⁸

Bu dönemde halk öncelikle reformların imparatorluğun zayıflığından kaynaklandığının ve Avrupalı güçler tarafından dayatıldığının farkındaydı. Hristiyan azınlıkların⁵⁹ korunmasına yönelik tedbirler geleneksel islami, siyasi ve toplumsal

---

⁵⁷ Kutlay, a.g.e, s.22–23.

⁵⁸ a.g.e, s.38.

⁵⁹ “Örneğin bir kürt milliyetçisi şunları yazabildi: “Süryaniler her an için dileyebildiklerini Batılı Hıristiyan devletlerden alabilmektedir. Buna karşılıksa biz Kürtlerin, dünyada yardım isteyebileceğimiz tek bir ülke yoktur. İşte bu nedenle de biz Kürtler, her hakkımızı bileğimizin gücüyle yaratıp almamız. Geçmişte Kürtler, sorun yaratacak diğer birçok halka karşı kullanıldılar. Bu yüzden de o yörelerde tek isim altında anılır oldular: Zalim, acımasız ve vahşi Kürtler...” Bulut, a.g.e, s.102.

düzeni yok etmeye yönelik girişimler olarak değerlendiriliyordu. Reformlara karşı gösterilen tepkiler ise genelde dini nitelikteydi.⁶⁰

Yazar Naci Kutlay, Kürtlerin yapılan reformların dışında tutulmasının doğuracağı tehlikeye o dönemde bazı yabancı devlet yöneticilerinin dikkat çektiğine dair bilgilere rastlandığını yazar. Örneğin Şeyh Ubeydullah'ın 1880 yılındaki isyanından önce, Van İngiliz Konsolosu ile o yöredeki Osmanlı Paşa'sı ve Kürt olmayan yerel önde gelenler arasında geçen konuşmalarda Paşa şöyle der:

“... Reform planına çok yanlış bir şekil verilmiş bir planın uygulanışı da çok yanlış olarak gerçekleştiriliyor. Çünkü bu reform projesinde yalnız Ermeniler ve Süryaniler, başka bir deyişle yalnız Hıristiyan unsurlar ele alınarak, Kürt unsuru (vahşi başıbozuklar) olarak nitelendirilerek büsbütün reform planının dışında bırakılmışlardır. Buranın en eski ve yerleşik halkı olan Kürtler incitildiklerinden büyük tahribatlar doğurabileceklerdir.”⁶¹

“Konsolos, daha sonra endişelerini içeren bir raporu İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliği'ne yazacaktır.”⁶²

Bütün bunların yanı sıra bazı yerlerde Hristiyanların ekonomik ve kültürel gelişiminin kendilerinden üst düzeyde olmasından endişelenen Kürtlerin bu duygularını 1880'li yıllarda o bölgede yaşayan İngiltere Konsolosu olan Henri Trotter “Küçük Asya Kürtleri” adlı yapıtında şu şekilde ifade eder:

“ Van'da on yedi tane Kürt reisi, orada yaşamakta olan kırkbin Kürt vatandaşı adına hazırlamış oldukları mazbatayı, o sırada idari islahat için Van'a gelmiş bulunan Sultanın mebusuna takdim ettiler. Kürtler bu müracaatlarında hükümetten gereken masraflarını kendileri karşılamak şartı ile mektep yapılmasını,

---

⁶⁰ M. Van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.126–127.

⁶¹ Kutlay, a.g.e, s.40–41.

⁶² a.g.e, s.41.

mecburi askerlikten muaf tutulmalarını ve buna karşılık olarak da Hristiyanlara tatbik edilen bedel usulünün kendilerine de uygulanmasını, hatta Hristiyanlara nispetle daha fazla bedel ödemeyi kabullendiklerini bildiriyorlardı...’’⁶³

Her ne kadar o dönemde Avrupalı Devletlerin istekleri doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde Hristiyan halklara yönelik reform hareketleri gündeme gelmekle birlikte örneğin Kürt-Ermeni ilişkilerinde dikkat çekici gelişmeler de yaşanıyordu.

Taşnaksityun Partisi’nin merkez yayın organı Troşak’ta 1901 yılında yayımlanan başyazıdaki bir paragrafta şu cümleler yer alıyordu: “Gerçekten de bize sorarsanız, Ermeni ulusuna- hiç olmazsa 19.yüzyıldan itibaren- sürekli olarak hangi halk daha çok zarar vermiştir diye sorarsanız, o zaman Kürtlerdir işte cevabını vermeyecek olan hiçbir Ermeni bulamazsınız. İşte bizi daimi olarak harab eden, kesen, ırzımıza geçen, işkenceye tabi tutan ve bizi vatanımızdan göç ettiren, kanımızı emen, yani tek bir deyişle“Ermenileri asan ip Kürtlerdir” ve biz işte böyle bir ipten bahsedeceğiz. Durum çok fecidir.”⁶⁴

Bu konuda Ermenilerden oldukça farklı fikirlere sahip olan Kazım Karabekir ise düşüncelerini şu şekilde ifade etmekteydi: “Bir de istisnasız bütün Kürtlerin Ermenileri mahvetmek için uğraştıklarını iddia eden muharrirlerin iddiası tamamıyla yalandır. Eğer o iddiaları doğru olsaydı, Kürtlerin arasında diğer milletten hiç kimsenin yaşamaması lazım gelirdi. Bunların arasında yaşayan diğer milletlerin ya kamilen Kürtlerin esiri olması ya da lokma ekmek tedarikinden aciz kalarak tamamen hicret etmeleri iktiza ederdi. Halbuki bu iki şıkkın her ikisi de mevcut değildir. Tersine olarak doğu vilayetlerini iyi tanımış olan her şahıs itiraf eder ki bu havalideki hristiyan köyleri Kürt köylerinden her halde daha zengin ve daha rahattır.”⁶⁵

---

⁶³ a.g.e, s.39.

⁶⁴ Küçük, a.g.e, s.60.

⁶⁵ Karabekir, a.g.e, s.135–136.

Gerek Kürtlerin gerekse Osmanlı yetkililerinin gözünü korkutan şey Avrupalı Devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda Ermeni sorununa gösterdikleri ilgiydi. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın yardımıyla kurulacak olan Hristiyan bir devletin egemenliğine Müslüman Kürtlerin de gireceği söylentilerini duyan Kürtler dehşete düşmüştü. Bu durumun gerçekleşeceğini umarak bu konuda büyük bir iyimserlik besleyen bazı Ermeniler özellikle de Taşnak mensupları Osmanlı yönetimi altında çektikleri bütün dinsel ve etnik eziyetlerden sonra büyük devletlerden çok şeyler yapmasını bekliyordu. Kürtlerin, Ermeni aydınlarının, dini önder ve siyaset adamlarının yardım için sürekli başvurduğu devletlerin çoğu kez açığa vurulmayan şekillerle onların imdadına yetişmesinden dolayı ürkmesinin nedeni bu büyük devletler tarafından Ermeni sorununa yapılan müdahalenin kendi yaşam koşul ve tarzlarını olumsuz yönde etkilemesiydi. Yabancı devletlerin büyük elçileri Ermenilerin güvenliğine yönelik olarak birkaç kez görüştükları Osmanlı yönetiminin Ermenistan ve Ermeniler lehine almaya söz verdiği tedbirlerden bazıları ise örneğin göçebe Kürt aşiretlerinin dolaşmalarının kısıtlanması, özel izin almadan silah taşınması yasaklanan Hamidiye Alayı Süvarileri'nin herkes gibi devlet mahkemelerinde yargılanması şeklindeydi. Bütün bunlar ise yalnızca Kürtleri ve onların yaşadıkları bölgeyi etkileyecek şekildeydi. Çok çabuk duyulmakla birlikte çoğunlukla uygulanmayan bu tür kararlar halk arasında korku yarattı. Özellikle göçebe aşiretlerin dolaşması gibi önemli konularla ilgili olanlar belirli aşiretler için hayati önem taşıyordu.⁶⁶

O dönemde Kürt-Ermeni ilişkileri bu şekilde bir seyir gösterirken Sultan II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında mevcut yönetime muhalefet eden Jön Türk hareketine yakınlık duyan ve yurt dışına kaçmış olan Kürtler "Ermeni-Kürt çatışmalarına engel olmak için, Kürt halkına sesleniyorlardı. Avrupa'daki özgürlükçü havanın, dışarda Ermeni-Kürt-Türk ve diğer Sultan karşıtı güçlerin çalışmalarındaki yakınlaşma ve yardımlaşmaların, böyle bir düşünce tarzı oluşmasında elbette etkisi vardı. Bunların bazıları, o dönemin sosyal ve siyasal yapısını göstermeleri bakımından ilginçtir"⁶⁷ :8 Haziran 1898 tarihli, Ermeni Troşak Gazetesi'nde, "Dr.S.

---

⁶⁶ Ahmed, a.g.e, s.252-253.

⁶⁷ Kutlay, a.g.e, s.50-51.

imzasıyla “Kürtlere çağrı” başlıklı bir makale yayınlandı. “Ey Kürtler” diye başlayan uzun makalede, Kürtlerin okulsuz, bilgidен yoksun bırakıldığı, ağır vergiler altında ezildiği, rüşvet alan memurların baskısı anlatıldıktan sonra neden sessiz kalındığı sorulmaktaydı. Binlerce yıl birlikte yaşanan Ermenileri öldürmeyi Sultan’ın salık verdiğini, bunun yanlış olduğunu” söyleyen yazar, “çocuklarımız için okul açılarak, eğitilerek özgürlüğe kavuşmaya çalışalım” diyordu. Benzer bir kardeş olma ve ortak mücadele çağrısını da İttihat ve Terakki’nin kurucularından olan Abdullah Cevdet aynı gazetenin Ocak 1900 tarihli sayısında yapıyordu: “Osmanlı Hükümeti Kürt ağalarını kullanıp, Kürt milletini güç duruma sokuyor. Kürtler Ermeni şikayetlerine sahip çıkmalıdır. Kürt ağalarına rağmen birçok Kürt Ermenilere yardım ediyor. Kürtlerle Ermeniler despot yönetime karşı el ele vermelidirler...”⁶⁸

1908 yılında II. Meşrutiyet Dönemi’nin ilk günlerinde Ermeniler içinde buldukları durumdan oldukça hoşnutken aynı şey Kürtler için söz konusu değildi. İktidara gelen İttihatçıların Pan-İslamizm ağırlıklı, Doğu Anadolu’daki birçok kimseyi izzet ve ikbale kavuşturan II. Abdülhamid’in politikasının tam zıttı olan bir politika benimsemeleri bölge halkını özellikle de ağa ve şeyhleri hiç memnun etmemişti.⁶⁹ Başka bir deyişle Sultan II. Abdülhamid tarafından kendilerine ayrıcalık tanınan aşiret reisleri ve Hamidiye Alayları’nın aşiret subayları meşrutiyeti çıkarları zedelendiği için hiç hoş karşılamamıştı.⁷⁰

Meşrutiyet ilan edildiğinde mevcut olan siyasi hürriyet ortamından faydalanan Ermeniler, Kürt bey ve aşiretinin elinde bulunan topraklarını geri alma şansını elde etmişti.⁷¹

II. Meşrutiyet’in ilanından evvel Ermenilerin Kürt aşiret reislerine ödediği kâfirlik vergisiyle yine bu reislerin emrinde ücretsiz çalışma biçimi İttihat ve Terakki Hükümeti tarafından kaldırılmıştı.⁷²

---

⁶⁸ Bulut, a.g.e, s.105.

⁶⁹ Mustafa Balcıoğlu, “*Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Rus Komplosu: Şeyh Selim Ayaklanması*”, **Türk Kültürü**, Sayı 350, Haziran, 1992, s.363.

⁷⁰ Kutlay, a.g.e, s.159.

⁷¹ Sasuni, a.g.e, s.147.

⁷² a.g.e, s.148.

Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamından yararlanmaya çalışan Ermenilerin Kürt aşiret reislerinin isteklerine karşı koyarak vasal vaziyetten kurtulmak istemeleri hürriyetin ilk günlerinden itibaren dünkü feodal Kürt ile onların arasında bir gerginliğin doğmasına neden oldu. Kürt aşiret reislerinin meşrutiyetle uyuşabilmeleri için kendilerinden topraklarını geri istememeleri gereken Ermenilerin kâfirlik vergisini vermeye devam ederek gulamlıklarını sürdürmeleri gerekiyordu. Onlar ancak bu şekilde meşrutiyeti kabul edebilirlerdi. Kafasında yüzlerce seneden beri bu feodal kavramları kökleştiren feodaller için bu kavramların sarsılması imkânsızdı. Feodaller için korunabilmesi hayati bir sorun olan bu konuda Ermenilere taviz verilmesi Kürtler için hükmeden sınıfın siyasi ve ekonomik haklarından vazgeçerek bir emekçi-köylü gibi kendi emekleriyle yaşaması demek olacaktı ki bu iş ise ancak sınıfsal-ekonomik yönden köklü bir değişiklikle mümkün olabilirdi. Bu durumda ancak devletin zor kullanması veya Ermenilerin güçlü bir şekilde isyan etmesi gerekirdi.⁷³

Mevcut olan bu yeni rejime karşı olan hoşnutsuzluk dalgası bir şekilde kendini göstermeye başlamıştı. Böylece İttihatçılara karşı ilk ayaklanmalara öncülük eden Sultan II. Abdülhamid'e bağlı Kürt aşiret reislerinin yeni rejimden korku duymasının sebebi milliyetçi saiklerden çok kişisel çıkarılardan kaynaklanıyordu. İktidara geleli daha bir yılı bile doldurmayan İttihatçıları tanımadığını ilan eden Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa birkaç silahlı adamdan oluşan kuvvetleriyle Erzincan'dan Derezor'a kadar uzanan bölgeyi denetim altına aldı. İbrahim Paşa'nın hareketinin başarılı olması halinde Anadolu'daki Türk yönetiminin temellerinin sarsılacağından korkan Jön Türklerin, Neşet Paşa komutasında gönderdiği 22 taburdan oluşan büyük birlikler bazı şiddetli çarpışmalardan sonra isyanı bastırdı. Çeşitli bölgelerde benzer nitelikte çıkan ayaklanmalar somut bir sonuç getirmeden M.S. Lazarev ise İttihatçıların izledikleri bu politikalar nedeniyle ilgisini çekmeyi başaramadıkları Kürt halkının dağlarında da henüz devrimin etkisinin hissedilmediğini söylüyordu.⁷⁴

---

⁷³ a.g.e, s.148–149.

⁷⁴ Ahmed, a.g.e, s.93.

lke genelinde İttihatçılara karşı oluşan muhalefet ortamında orneğin Kürt liderlerinden geleneksel olanları sırf taktiki nedenlerle merkezietçiliği savunan ve hem içeride hem de dışarıda İttihatçılara karşı etkin bir çalışma yürüten Osmanlı Ahrar Fırkasını ve onun sağ çizgideki ardılı Hürriyet ve İtilaf Patisi'ni desteklediler. Bu arada 1912 yılının aralık ayında üyelerinin çoğunluğunu Kürt aydınlarından oluşturduğu Mücedded Fırkası da kurulmuştu.⁷⁵

İttihatçı Devrim'den sonra Arap mücadelelerinin dönüm noktasında olduğu bir sırada Doğu Arap Dünyası'nın her yanında var olarak çeşitli yerlerde patlama düzeyine çıkan genel hoşnutsuzluk Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki duruma da ikili bir etkide bulundu. Biryandan ortaya çıkan gelişmeler Kürtlerin her zamankinden daha fazla harekete geçmesine neden olurken diğer yandan da bu bölgeler de durumun bozulması mevcut olan yönetimin etkisinin başta Kürtler olmak üzere imparatorluğun diğer halkları üzerinde azalmasına neden oldu. İttihatçıların aleyhindeki geniş çaplı yayın çalışmaları ve milliyetçi etkinliklere bağlı olarak 1910 yılında Bitlis ve çevresinde çeşitli dernek ve kulüplerin kurulması üzerine bu duruma son vermek için zor kullanmak isteyen yeni Vali İsmail Hakkı'ya kısa bir süre sonra İstanbul'dan Kürtleri kışkırtmaması ynnde kesin talimat verilmemesinin sebebi İstanbul'daki Rus Büyükelçiliği'nin S.t.Peterburg'daki Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği özel raporlara göre Yemen, Suriye ve Ürdün'deki Arap kurtuluş hareketlerinin bastırmaya çalışıldığı bir sırada yeni sorunlarla karşılaşılmak istenilmemesiydi. M.S. Lazerev ise bu durumu şöyle yorumlamaktadır:

“İttihatçı devriminden sonra Kürt hareketi en önde Arap Halkı olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'ndaki başka etnik toplulukların kurtuluş mücadelesiyle yakın ilişki içinde gelişti. O sırada Yemen'de, Irak'ta-her ikisi de Suriye içinde kalan-Horan'da ve Dürzi Dağları'nda Arap ayaklanmaları meydana geldi; Arap yarımadasının Hicaz, Necd, Asir ve başka bölgelerindeki nderler Türk Hükümeti'ne karşı düşmanca bir tavır aldı”⁷⁶

---

⁷⁵ a.g.e, s.107–108.

⁷⁶ a.g.e, s.111–112.

Kürtlerin o dönemde sempati duydukları Araplara yönelik olan destekleri sınırlı imkânlar doğrultusunda eyleme ve doğrudan yardıma da dönüşmüştü. Örneğin Rus diplomatik belgeleri⁷⁷ dizininde yer alan bilgilere göre Kürtlerin doğrudan temas kurdukları Yemenli ayaklanmacıların davalarını desteklemek üzere çeşitli Kürt bölgelerinde para toplanması üzerine Yemenli ayaklanma liderlerinin bölgeye gönderdiği temsilciler Diyarbakır, Muş, Hınıs ve başka yerlerde belirli nüfuz sahibi şahsiyetlerle doğrudan ilişkiye girdiler. İmam Yahya'nın 1911 yılının mart ayı başlarında Muş'a varan özel elçisinin Kürt aşiret reisleriyle yaptığı gizli toplantıdan çok geçmeden haberdar olan yetkililer bu toplantıya katılanları tutukladılar.⁷⁸

Bu olayların gelecek için iyiye işaret olmadığını sezen İttihatçılar Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki muhalefeti gözetleme işini daha sıkı tutarak Dersim, Erzincan ve başka yerlerde çıkan karışıklıklarda etkisi olduklarına inandıkları Araplardan bölgeye gelenlerini yakın takibe aldırılmışlardı. Yetkilileri bu ve benzeri olayların etkisiyle zamanla belirli Kürt aşiret reislerine yönelik olarak yatıştırıcı bir politika izlemek zorunda bırakan bu gelişmeleri Urmiye 'deki Rus Konsolos Yardımcısı bir raporunda şöyle değerlendirmektedir:

“Eğer Türkler Arap Yarımadası ile Makedonya'daki ayaklanmalarla ve öteki iç sorunlarla meşgul olmasaydı, Kürtler'in üstesinden gelmeleri şimdikinden çok daha kolay olacaktı. Armağanlarla Kürt beylerinin gönlünü almaları gerekiyor ve bu da her zaman istenen sonucu vermiyor.”⁷⁹

Kürtlerin yaşadığı bölgelerin durumu İttihat ve Terakki Partisi'nin en büyük sıkıntılarında birini oluştururken Avrupalı Devletler ve özellikle de Rusya,

---

⁷⁷“Yazar Kemal Mazhar Ahmed bu konuyla ilgili olarak Bayezidde'ki Rus Konsolos Yardımcısı tarafından yazılmış olan belgeyi şöyle aktarmaktadır:

“Arap yarımadasındaki başarısızlık Türkler'in canını ne kadar sıkıyorsa, Kürtler'i de o ölçüde rahatlatıyor. Eğer Araplar Türkler'e karşı mücadelelerinde başarılı olmaya devam ederse, şu anda sakin görünen Kürdistan'da bir ayaklanmanın başlaması oldukça muhtemeldir. Türkler kuşkusuz bundan çekiniyorlar, çünkü tepeden turnağa silahlanmış Kürtler'i bastırmanın kendilerine büyük can kaybına mal olacağını biliyorlar.”

“Aynı koleksiyonda yer alan bir diğer belgeye göre Bitlis Vilayeti'ndeki Kürtler Yemen'de asilerin kazandığı bu başarıları büyük bir sempatiyle karşılamışlardı.” a.g.e, s.112.

⁷⁸ a.g.e, s.112-113.

⁷⁹ a.g.e, s.113.

Ermenilerle Kürtlerin bir arada yaşadığı bölgelerde bir ıslahat yapılmasında ısrarlıydı. Katı bir merkezi anlayışa sahip olan hükümet ise merkezden uzak olmakla birlikte yolları yetersiz, feodal ve aşiretsel düzene sahip olan bu bölgeyi sıkı bir denetim altına almak istiyordu.⁸⁰

Rusya'nın İstanbul elçisi tarafından 8 Haziran 1913 yılında sunulmuş Osmanlı yönetimince de benimsenen ve bölgede "ıslahat" yapılmasını içeren projeye göre Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput ve Sivas vilayetleri birleştirilerek özel bir vilayet oluşturulacaktı. Yönetimsel ve hukuksal açıdan büyük düzenlemeler getiren projeye göre Hafif Kürt Süvari Alayları,-eski Hamidiye Alayları-terhis edilirken, vilayetteki resmi yazışmalar Türkçe, Ermenice ve Kürtçe olmakla birlikte bu üç halk kendi dilleriyle özel okullar açabilecekti. Bu öneriler I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla uygulamaya konulmasa da bu paralelde kararlar alındı. Padişah buyruklarıyla Beşinci Umumi Müfettişlik adıyla birleştirilerek özel bir statü verilmek istenen Van, Bitlis Diyarbakır ve Mamuretülaziz vilayetlerinin genel müfettişliğine Norveçli Binbaşı Hoff atanırken Trabzon, Erzurum, Sivas illerinden oluşan Umumi Müfettişlik'e ise Hollandalı Westenen atandı. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu yönetim kısa bir süre sonra sona ererken Binbaşı Hoff, 25 Mayıs 1914 ile 31 Aralık 1914 tarihleri arasında yaklaşık altı ay süreyle bu görevde çalışabildi.⁸¹

Devletin vergi politikası Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinde olduğu gibi alt kesimdeki Kürt toplumunun da ekonomik durumunun bozulmasında önemli rol oynamıştı. Ağır yaşam koşulları içerisinde bulunan halkın mevcut vergilere karşı duyduğu soğukluğa rağmen savaş yıllarında eski vergileri artıran İttihatçılar, yeni olağanüstü vergiler de koydular. Örneğin davarlardan alınan ağnam vergisinin dört katına çıkarılması Kürt hayvan yetiştiricilerinin Osmanlı Kuvvetleri'nin ulaşamayacağı yerlere göç etmesinde başlı başına bir etkendi.⁸²

---

⁸⁰ Kutlay, a.g.e, s.155.

⁸¹ a.g.e, s.158.

⁸²Ahmed, a.g.e, s.214.

4. 19. ve 20.Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtlerin Yaşadığı Bölgelerin Siyasi ve Sosyo –Ekonomik Durumu

Geri bir tarım bölgesi olan Kürtlerin yaşadığı yerlerin belli başlı kentlerinde daha çok Ermenilerden oluşan bir burjuva sınıfı vardı. Toprağın ortakçılık ile işleniyor olması tarımsal gelişmenin yetersiz olmasına bu durumda toplumun sosyal yapısını durağan hale gelmesine neden oluyordu. Buna bir de ağır vergi yükünün eklenmesi sebebiyle 19. Yüzyıl'daki Kürt başkaldırıları ulusal istemlerden çok vergi ve askere alınmaya dayanıyordu. Kentlerdeki gelişme genellikle ticaret burjuvazisi tarzında olmakla birlikte bütün esnafın başvurduğu bir yöntem olan tefecilik ilerletici bir kapitalizm biçimi olmadığından Kürtlerin oturdukları bölgenin yapısı fazla değişken değildi. Yolların yetersizliğinden diğer bölgelere veya ülkelere aktarılamayan tarım ürünlerinin fiyatı düşük olurken, mal, para yerine mal ile değiştiriliyordu. Örneğin o dönemde Avrupa'nın gelişkin fabrika mallarıyla rekabet edemeyen Diyarbakır dokumacılığı bir yandan zayıflarken güvenliğin de yeterli olmaması gibi sebeplerin üretim ilişkilerine yansımaları yüzünden bu durum bölgenin ilkel kalmasına neden oluyordu.⁸³

Batılı sömürgeci devletler daha 16. Yüzyıl'ın ortalarında kapitülasyon adı verilen ticari antlaşmaların getirdiği imtiyazlar doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'na sokulup ülkenin ekonomik ve siyasi hayatında büyük etkinlikler kazandılar. Bu devletler tarafından kendi ülkelerinde daha ucuza ve daha nitelikli bir şekilde üretilen bu mallar imparatorluğun pazarlarına akın etti. Örneğin ipek ve yünlü dokumacılık kendi alanında yer yer manifaktör düzeye geçmiş olmasına rağmen yabancılarla rekabet edemeyen dokumacılık sektörünün tezgah sayısında hızlı bir düşüş görüldü. Çok geçmeden diğer el sanatları da aynı akıbete uğramakla birlikte yün ürünlerinin ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu Kürtlerin yaşadıkları topraklar da bu değişikliklerden etkilenmekte gecikmedi. Bu arada ülkenin batısında daha sonraki dönemlerde yabancı kapitalistlerin yanı sıra oluşan kapitalist pazar da bu bölgedeki el sanatlarını yok edecekti.⁸⁴

---

⁸³ Kutlay, a.g.e, s. 18–19.

⁸⁴ Aladağ, a.g.e, s. 24.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtlerin yaşadığı bölgelere kapitalist ilişkilerin girdiği bir dönemde tüm bölgeyi etkileyecek bir düzeyde olmasa da Diyarbakır, Elazığ, Sivas, Bitlis şehirlerinin bulunduğu yerlerde üretici güçler açısından yeni ilişkiler meydana gelmiştir. Kapitalist pazar için yapılan üretimin köylü ekonomisini değiştirmesi Kürt beyliklerinin ekonomik gücünü etkiler. İngilizlerin Anadolu'nun birçok yerinde ve bu bölgede kurdukları ipekli kumaş (Diyarbakır) ve halı fabrikaları (Sivas) bölgeye canlılık getirirse de buradaki üretim gerek Avrupa malları ile olan rekabetin rolü ve gerekse bir türlü istikrarın sağlanamadığı bölgenin siyasal konumundan dolayı uzun süreli olamaz. Kürtlerin yaşadığı bölgelerde sürekli yaşanan savaş hali işletmecileri ürkütmekle birlikte buradaki kapitalist ilişkiler daha çok yün, afyon vs. gibi tarım ürünleriyle sınırlı kalır. Örneğin koyun yününde fiyatların kırılmasından sonra İngiltere bu ticareti bırakır.⁸⁵

Saltanatı sırasında imparatorlukta çeşitli alanlarda ıslahat yapan II. Mahmud döneminde yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra getirilen 15 yıl süreli zorunlu askerlik hizmeti ömür boyu askerlik demektir. Üretici nitelikteki yüzbinlerin topraklarından, zanaatçıların dükkânlarından ayrılarak uzak cephelere gönderilmeleri Anadolu'da tarımın ve el sanatlarının sekteye uğramasına yol açıyordu. Bunların yanı sıra ağır vergiler ve uzun askerlik hizmeti de Osmanlı toplumunda sermaye birikimiyle kapatılabilir ilişkilerin doğuşunu aksatan önemli etkenleri oluşturuyordu.⁸⁶

Askeri alanda da ıslahat yapmak isteyen II. Mahmud'un Avrupa'dan getirttiği askeri danışmanların bir tanesi ise Prusyalı Mareşal Moltke'ydi.⁸⁷ Doğu

---

⁸⁵ Yıldız, a.g.e, s. 61.

⁸⁶ Aladağ, a.g.e, s. 14.

⁸⁷ "Alman Subayı Moltke 1836-1839 yılları arasında Osmanlı ordusunda danışmanlık yaptığı süre içerisinde bazı Kürt İsyanlarının bastırılmasına da katılarak bölgeyi adım adım dolaşmıştı. Daha sonra 1870 Alman-Fransız Savaşı'nda Prusya ordularına komutanlık etmişti." Aynı yer.

Üzerine Mektuplar⁸⁸adlı eserinde Kürtlerin o günkü yaşadığı bölgelerin özelliklerini sergilemekle birlikte Osmanlı ordusunun danışmanı olduğu halde Kürtler karşısındaki sempatisini gizleyemeyen Moltke'ye⁸⁹ göre “Kürtlerin savunma ve direnmesinin asıl sebebi; bir ömür boyu devam eden askerlik hizmetine alınmak korkusu idi...”⁹⁰ Yine eserinde Osmanlı ordusunda yer almasına rağmen bu işi gönüllü olarak yapmayan Kürtlerin ordudan sürekli kaçtıklarını da yazar.⁹¹

II. Mahmut döneminden sonra gelişen kapitalizmin Kürtlerin yaşadığı bölgelerde etkisini hissettirmesiyle köyden kopup şehre yerleşmeler o dönemde görülmeye başlar. Özellikle tarım ve sanayi sektörlerinde Batı'yla ve Avrupa ile rekabete girememesi nedeniyle malları elinde kalan üretim sahiplerinin yanlarında çalıştırdıkları köylüleri serbest bırakmasıyla şehre giden köylüler burada hamallık, ayakkabıcılık, çıraklık, terzilik, berberlik gibi işlerin yanı sıra iş aletlerinde, dokuma tezgahlarında işçi statüsünde çalışmışlardı. Ancak şehirleşmenin zayıf olması nedeniyle bir kısmı tekrar köylerine aşiretlerine dönmüşlerdir.⁹²

Yeni reform hareketleriyle birlikte batılılaşma ve merkezileşmenin başladığı Tanzimat Dönemi'nde aynı zamanda Batı kapitalizmi de ülkeye hızlı bir giriş yapmıştır. Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve askeri bir güç olarak I. Dünya Savaşı'na kadar varlığını sürdürmesi Batı kapitalizmine teslim olmadığına bir kanıttır. Merkezi devlet anlayışını örnek alan Osmanlı İmparatorluğu'nun eyalet

---

⁸⁸“Osmanlı ordusunda organizatör ve Genel Kurmay Danışmanı olarak kumanda heyeti içinde görevli olan General Moltke hizmet süresince iki yıllık askeri hareketlerle bu hareketlerin meydana geldiği ortamın ve buradaki halkın portresini annesine yazmış olduğu mektuplarla belirtmişti. Bu mektuplar daha sonra bir cilt kitap halinde getirilerek yayınlanmıştır.” Sasuni, a.g.e, s. 62.

⁸⁹“Moltke siyasal açıdan çok katı bir şekilde yargılanmaması gereken Kürt insanı için “onun içinde yetiştiği okul, devlet karşısındaki hak ve ödevleri konusunda bir anlayış edinmesi için gerekli ilkelerden hiç birinin ona aşılmadığını” belirtirken Bazil Nikitin ise “aşiret Kürdünün, modern ulusal toplumun temeli olan şu üç kuruma karşı köklü biçimde serkeş davrandığını haklı olarak belirtir: mecburi askerlik, vergi ve gümrük”Bazil Nikitin, **Kürtler, Sosyolojik ve Tarihi İncelemeler**, Deng Yayınları, İstanbul, 1997, s.329.

⁹⁰ Helmut Von Moltke, **Türkiye Mektupları**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1967, s.115–116.

⁹¹ Yıldız, a.g.e, s. 94.

⁹² Sasuni, a.g.e, s. 56.

sisteminden vilayet sistemine geçişiyle Kürtlerin yaşadığı bölgeler 10 idari vilayet⁹³ birimine ayrılmıştı.⁹⁴

1856 Arazi Kanunnamesi ile yerel aristokratlar ve mültezimler toprakların en güzeline sahip olurken Sultan Abdülmecid, toprakların devlete ait olduğunu açıklıyordu. Bir taraftan da verilen tapularla toprağın işleme hakkı bireylere verilmekle birlikte bu arada tapu idareleri kuruldu. Ancak uygulamada rüşvet nedeniyle bu hakkın babadan oğla devri ve hediye edilebilirliğinden dolayı büyük topraklara bey ve ağaların sahip olması aşiretlerde ve köylerde sınıfsal ayrışımın netleşmesini sağladı. Toprak ağalığının oluşumu nedeniyle kentlere yerleşen Kürt köylüsü ortaklığa ve toprak emekçiliğine zorlanırken, eski Kürt emirlerinin yerine onlara göre güçsüz olmakla birlikte sayıları çok olan Kürt toprak ağaları dönemi başlıyordu. Osmanlı merkezi yönetimi karşısında sayıca çok olmasına rağmen daha güçsüz olarak meydana çıkan Kürt feodalitesi bölgede düzeni sağlayamayacaktı.⁹⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Yüzyıl'ın başlarından itibaren 19. Yüzyıl'ın sonlarına kadar Kürtlerin yaşadığı bölgelerde önemli bir ekonomik gelişme yaşanmaktaydı. Yerli ve yabancı tüccarlara tarım ve sanayi ürünleri satan feodal beylikler pazar ekonomisi içine girmektedir. Bu bölgede canlanan ticaret, köylülüğü ve aşiretleri de etkileyerek onları toprağa yerleşmeye teşvik ediyordu. Örneğin Bitlis Vilayeti'nde göçebelikten yerleşik hayata geçenler bu yeni yaşam biçimine uyum sağlamakla birlikte üretimde önemli gelişmeler sağlamışlardır. Ticari ilişkilerin gerçek piyasa değeriyle sürdüğü bu dönemdeki gelişmeler Kürtler üzerinde oldukça etkiliydi. 17. ve 18. Yüzyıl'larda ulaşım olanaklarının son derece sınırlı olması nedeniyle hayvan sırtında gerçekleşen ticari ilişkiler birbirleriyle temas geçirmeye zorladığı Kürt şehir ve aşiretlerini karşılıklı bir etkileşim içinde olmasını sağladı. Uzun yıllar kapalı bir ekonomik yapı içerisinde yaşayan Dersim'deki Kürtler en çok, dışarıyla daha çok bağlantısı olan Van bölgesindeki Kürtlerle temas halindeydi.⁹⁶

---

⁹³ “Bu idari birimler ise şunlardır: 1. Erzurum 2. Sivas 3. Bitlis 4. Van, 5. Mamurat-ül Aziz 6. Diyarbakır 7. Musul 8. Adana 9. Halep, 10. Mütessarifat Zor.” Yıldız, a.g.e, s.53.

⁹⁴ a.g.e, s.52-53.

⁹⁵ Kutlay, a.g.e s. 20.

⁹⁶ Yıldız, a.g.e, s. 66.

Ekonomik durumun sürekli bir gelişme ivmesi gösterdiği 1880'li yıllardan sonra Batı kapitalizminin müdahaleci karakteri ve dünya çapında gelişen rekabet unsuru etkilerini Kürtlerin yaşadığı bölgelerde de gösterdi. Zaten zor olan ulaşımın pahalı da olması giderek tüccarların sayısını azaltan bir etken durumuna geldi. Bu nedenlerden dolayı tarıma açılmış olan topraklarda gerileyen üretim, köylüyü ihtiyacına cevap verecek kadar üretmeye zorlamıştı. Ticarete dışa açılmanın ve gelişmenin ön koşulu olan yol sorununun gündeme geldiği 1880'li yıllarda ise ülkedeki ekonomik ihtiyaçlar, sömürgeci politikanın kurallarına göre oluşmuştu.⁹⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. Yüzyıl'ın sonlarında Kürtlerin yaşadığı bölgelerde başlayan ekonomik gelişmelerin fazla uzun ömürlü olmayışında Avrupa mallarıyla rekabet edilemeyişin etkisi olmuştur. Bu duruma etki eden bir diğer faktörü oluşturan savaşlar ise ekonomik hayata katılımını engellediği yöre halkının dağlara çekilmesine neden olmuştur. 19. Yüzyıl boyunca ülkede adeta zaman zaman patlayan Osmanlı Rus Savaşları'nın yanı sıra yine zaman zaman alevlenen Ermeni ayaklanmaları ve bu yüzyıl boyunca meydana gelen Kürt isyanları sebebiyle Kürtlerin yaşadığı bölgelerde sükûnet sağlanamamıştır.⁹⁸

---

⁹⁷ Aynı yer.

⁹⁸ a.g.e. s. 73.

İKİNCİ BÖLÜM

19. ve 20. YÜZYIL'DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA II. ABDÜLHAMİD'İN SİYASETİ VE HAMİDİYE ALAYLARI

1. Sultan II. Abdülhamid'in Siyaseti

II. Abdülhamid 1876 yılının ağustos ayında tahta çıktığında II. Mahmud'un uyguladığı merkezîyetçilik siyasetiyle devletin parçalanmasını önlemeyi düşünüyordu. Daha 1877 yılının şubatında Mithat Paşa'yı sadrazamlıktan azlederek yurd dışına göndermesinin yanı sıra aynı yıl Rusya'ya savaş kararını oylayan Mebusan Meclisi'ni dağıtarak otuz üç yıl sürecek olan mutlakîyet devrini başlatmıştı.⁹⁹

II. Abdülhamid'in meşrutiyete son vererek liberal görüşlü aydınları baskı altına alması memlekette bir muhalefet hareketi oluşturdu. Nitekim 1889 yılında Askeri Tıbbiye Mektebi'ndeki birkaç öğrencinin istibdat yönetimini yıkmak amacıyla dernek şeklinde kurdukları "İttihad-ı Osmanî" adlı gizli teşkilatın okullara yayılmasıyla "İttihat ve Terakki Cemiyeti" meydana geldi. Cemiyetin 1895 yılında Padişah aleyhine beyannameler dağıtması üzerine birçoğu yakalanarak uzak vilayetlere sürülen üyelerinin bir bölümü yurt dışına kaçarak Kahire, Paris, Cenevre Londra gibi şehirlerde Genç Türkler adıyla faaliyetlerini sürdürdüler.¹⁰⁰

1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması'yla Balkanlar'dan Türkleri attıklarına veya atmak üzere olduklarına inanan Avrupalı Devletler Şark Meselesi'ni Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya topraklarına kaydırmışlardı. Nitekim Berlin Antlaşması'na koydurulan 61. madde ile Anadolu'da Ermeniler lehine reformlar yapılmasını Bab-ı Âli'ye kabul ettiren

---

⁹⁹ Kuran, a.g.m, s. 166–167.

¹⁰⁰ a.g.m, s. 168.

Avrupalı Devletler için Şark Meselesi kurtarmaya çalıştıkları Hristiyan Ermenilerin Doğu Anadolu’da kendi devletlerini kurması anlamına geliyordu.¹⁰¹

Osmanlı İmparatorluğu 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaş’ında gönüllü Ermeni birlikleriyle de savaşmak zorunda kalmıştı. Kürtlerin Rus yanlısı eğilimlerinin güçlenmesinin yanı sıra Kürt otonomisi ya da bağımsızlığını Rusya’nın üst egemenliğinde arayanların çıkması II. Abdülhamid’i özgür ve yeni bir Kürt politikası – bir başka deyişle yeni bir Doğu Anadolu politikası- oluşturmaya yöneltmişti.¹⁰²

II. Abdülhamid’in her yönden çelişkiler içinde olan ve uluslararası çıkarların çarpıştığı Doğu Anadolu’da kendi merkezîyetçi –İslamcı- dengeli – reformcu devlet anlayışına göre izlediği bu politika bölge şartlarına uygun olma mecburiyetinde olunca kimi zaman sert ve tavizci kimi zaman da ılımlı, dengeli ve olumlu bir şekilde belirmişti. Doğu Anadolu’nun sosyo – ekonomik yapısında bir değişiklik yapamayan bu politika az çok kültürel anlamda Müslüman halkın lehine bir durum yaratmıştır. Zaten II. Abdülhamid’in politikasının temelini¹⁰³ bünyesinde bir Ermeni Devleti’nin kuruluşunu önlemeye çalıştığı Doğu Anadolu’yu imparatorluk sınırları içerisinde tutarak böylelikle bölgede ikinci bir Doğu Rumeli veya Girit hadisesine meydan vermemekti. Her ne kadar II. Abdülhamid zamanında Doğu Anadolu’nun bütün meselelerinin ele alınmış olduğu söylenemez ise de o

---

¹⁰¹ Bayram Kodaman, **Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid’in Doğu Anadolu Politikası**, Orkun Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 9.

¹⁰² Küçük, a.g.e, s. 48.

¹⁰³ “Sultan II. Abdülhamid saltanatı boyunca gerek ülke geneline gerekse Doğu Anadolu Bölgesi’ne yönelik uyguladığı politikanın esaslarını anularında şu şekilde ifade ediyordu:

“ İmparatorluğumuz dahilindeki boş araziye iskân etmek için münasip şekilde muhaceret tertibine ihtiyaç var. Fakat Yahudi muhaceretini münasip telâkki edemeyiz. Yabancı dinden olanları, kıymık gibi kendi etimize, kendimiz soktuğumuz devirler geçti. Devletimizin hudutları dahiline ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dini inançları paylaşanları kabul edebiliriz. Türk unsurunu kuvvetlendirmeğe dikkat etmeliyiz. Bosna-Hersek ve Bulgaristan’daki müslüman halkın çoğalıp artanını muntazaman buraya getirip yerleştirmeliyiz.

Muhaceret yalnız millî kudreti arttırmakla kalmıyacak aynı zamanda İmparatorluğumuzun iktisadî kudretini de fazlalaştıracaktır. Rumelinde ve bilhassa Anadolu’da Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve her şeyden evvel de içimizdeki kürtleri yoğurup kendimize maletmek şarttır. Türk tahtına çıkmış olan seleflerimin en büyük kusuru Slav unsurunu, Osmanlılaştırmamış olmalarıdır. Bu tabii kolay bir iş değildir. Mamefih Rum ve Ermenilerle kan karışımı daha kolay husule gelmiştir.

Fakat Allaha şükür kanımız üstünlüğünü muhafaza etmiştir.”Sultan Abdülhamid, **Siyasi Hatıratım**, Dergah Yayınları, 1984, s.73–74.

dönemde zamanın yönetici kadroları için içten ve dıştan sarsılan, mali gücü olmayan imparatorluğu ayakta tutmanın çok önemli bir mesele olduğunu unutmamak gerekir.¹⁰⁴

Doğu Anadolu politikasının bir parçası olarak 1884 yılından itibaren II. Abdülhamid daha yumuşak yöntemler kullanarak aşiretleri kendine bağlamaya çalıştı. Nitekim bu konuda Erzurum'daki Rus Konsolosu Dinit'in şöyle demektedir: "Osmanlı hükümeti mahalli yöneticilere emir vererek aşiret reisleri ile samimi ilişkiler kurmalarını ve onları tatlı sözlerle, iyi davranışlarla kendilerine bağlamalarını istedi...". Gerçekten bu politikanın yürütülmesinde valilerin, askeri erkanın büyük bir payı vardır. Mesela, 1884 yılında Hakkari'ye vali atanan Ethem Paşa sürekli olarak aşiret reisleriyle ilişki kuruyor, onlara dostça ve samimi davranarak kendi aralarındaki anlaşmazlıkları hallediyor ve böylece hükümete ısındırıyordu. Aynı zamanda aşiretlere silah dağıtarak onların ruhlarını okşuyor ve devletin gücünü ve hamiliğini hissettiriyordu."¹⁰⁵

Saltanatı boyunca Kürtlere yönelik olarak İttihat ve Terakki'den farklı bir politika izleyen II. Abdülhamid¹⁰⁶ aşiretlerin yanı sıra büyük bir kısmı kendisinin aleyhinde çalışan Kürt feodal ve aile çocuklarına da yakınlık göstererek onları İstanbul'a getirip yerleştirmişti.¹⁰⁷

1885–1890 yılları arasında aşiretleri, az çok kontrol altına alabilmek için onlara hoş görünmeye çalışan Bab-ı Âli Ermenilere karşı ise çok ılımlı davranıyordu. Nitekim bu yıllarda önemli bir şikâyeti olmamakla birlikte sadece mahalli memurların ve aşiretlerin davranışlarından yakınan Ermeniler lehine 1887 yılında devrin önde gelen ve pek çok defa sadrazamlık yapmış kişisi olan Said Paşa

¹⁰⁴ Kodaman, a.g.e, s. 25–26.

¹⁰⁵ a.g.e, s. 28.

¹⁰⁶ "Kürt feodal ve aile çocuklarına yönelik uyguladığı politika yüzünden eleştirilen II. Abdülhamid anılarında kendisini şu şekilde savunuyordu: "Kürt ağalarının bazılarının çocuklarını, İstanbula getirip memuriyete yerleştirdiğim için de tenkid edildiğimi biliyorum. Senelerdir Hristiyan Ermeniler nazır mevkerini işgal etmişlerdirBundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi bir zarar olabilir? Aynı şekilde Bedirhan oğullarını himaye ettiğim ve merkezde muhafaza ettiğim için, bunların memleketin huzurunu bozacakları söylenerek tenkid ediliyorum. Tabii herkes istediği gibi düşünmekte serbesttir!" Sultan Abdülhamid, a.g.e, s.75.

¹⁰⁷ Kutlay, a.g.e, s.202.

reformların yapılmasını istemiştir. Fakat Ermeni gizli tedhiş örgütlerinin dışardan aldıkları destek ve teşvikle Doğu Anadolu'da ve imparatorluğun diğer yerlerinde devlet aleyhine çalışmaya başlaması II. Abdülhamid'i ürkütmüştü. Doğu Anadolu'nun elden gidebilmesi ihtimaline karşılık Ermeni okulları, gazeteleri ve diğer faaliyetleri iyice kontrol altına alınmıştı. 1890 yılında yapılan bir aramada Ermeni kiliselerinden bol miktarda silah çıkması üzerine mevcut olan tehlikenin hem imparatorluk için hem de aşiretler için ciddi bir durum yaratması Bab-ı Âli'yi ve II. Abdülhamid'i Müslüman halka, özellikle aşiretlere daha da müsaid davranmaya ve onlarla işbirliği yapmaya itti. Zira tedbir alma zamanı artık gelmişti.¹⁰⁸

---

¹⁰⁸ Kodaman, a.g.e, s. 28–29.

2. Hamidiye Alayları

1877 yılında Birinci Meclis-i Mebusan'ı kapattıktan sonra, imparatorluğun kurtuluşunu uygulamaya koyulduğu koyu bir merkezîyetçi sistem de gören II. Abdülhamid asırlardır İstanbul'un kontrolü dışında kalmış olan Doğu Anadolu ve aşiretlerin durumunu görmezlikten gelemeydi. Her türlü otoriteden uzak yaşamış olan aşiretleri ve sosyal – politik güçleri merkeze bağlamada, hiç olmazsa onları ısrırdırarak Doğu Anadolu'da devlet otoritesinin tesis edilmesi esnasında çok dikkatli davranarak ürkütmemek gerekiyordu. Nitekim tavizlerle, hediyelerle, nişanlarla taltif ve takdirle aşiret reislerinin, şeyhlerin ve buna benzer kişilerin ruhlarını halife olarak okşayarak kendine bağlayan Padişah, aşiretleri kendine bağlamanın daha somut ve inandırıcı yollarını buldu. Daha 1890 yılından önce valiler ve askeri paşalar vasıtasıyla silah dağıtıp çeşitli yardımlarda bulunduğu aşiretlerin gözünde “Hami Padişah” olduğunu ispat etmeye çalıştı. Ayrıca, mahalli otoritelerle aşiretler arasında iyi münasebetler oluşturulurken Hamidiye Alayları'nın kurulmasıyla, padişah – aşiretler veya merkezi otorite – mahalli otoriteler – aşiretler arasındaki iyileşileceği farz edilen münasebetlerin daha da sağlamlaşacağına inanılmıştı. Başlangıçta bazı sakıncaların olabileceği düşünülmesinin yanı sıra hatta uygulama esnasında bile bazen kötü sonuçlar doğurmuş olmasına rağmen ilerde otoriteye alıacak olan aşiretlerin itaat edecekleri de kabul edilmişti. Kısacası, Hamidiye Alayları vasıtasıyla devlet otoritesi Doğu Anadolu'da oluşturulmaya çalışılacaktı.¹⁰⁹

II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin arasında milliyetçilik fikrinin yayılmaya başlaması neticesinde ayrı bir devlet kurmaya yönelik çabaların önüne geçilmesinin yanı sıra Kürtlerin de bu akımlara kapılmalarını önlemek amacıyla kendi isminden hareketle Hamidiye adı verilen bu alayları kurdurttu.¹¹⁰

---

¹⁰⁹ a.g.e, s. 30–31.

¹¹⁰ Hıdır Göktaş, **Kürtler İsyan – Tenkil**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991 s. 21.

Bazı kaynaklara göre ise Hamidiye Alayları'nın kuruluş gerekçesi "Kürtleri alışla geldikleri içtimaî yaşantısından kopartmayarak imparatorluk bünyesi içinde toplumsallaştırma gayretleridir."¹¹¹

Alaylardan çeşitli faydalar elde edeceğini ümit eden II. Abdülhamid'in bu teşkilattan bir diğer beklentisi ise onları Rus ordularına karşı kullanabilmekle birlikte daha da mühimi yabancı devletlerin aşiretler üzerindeki tahrik ve propagandasını önleyebilmektir.¹¹²

Doğu Anadolu'da İngiltere'nin yürüttüğü Ermeni Politikası'nı ve Kürtleri İmparatorluk aleyhine kışkırtma çabalarını önlemek için Hamidiye Alayları'nın kuruluşunu bir çare olarak düşünülebileceği fikrini ileri süren II. Abdülhamid¹¹³ Şeyh Ubeydullah tecrübesinden sonra İngiltere'nin bu politikasından ürkererek hemen sonra yanaştığı aşiretleri kendi tarafına çekmiştir. Hamidiye Alayları, daha önce aşiretlere uygulanan politikanın somut bir sonucu olmasının yanı sıra aşiretler İngiltere'nin gayretlerine rağmen İstanbul'a bağlı kalmışlardır.¹¹⁴

I. Meşrutiyet'ten sonra ıslahat hareketlerinin girişildiği orduya yeni asker kaynakları bulma işi önemli bir mesele haline gelmişti. II. Abdülhamid gayri müslimlerin askere alınmalarını istemiyordu.¹¹⁵

Mareşallık rütbesiyle Rusya'nın başkenti Petersburg Şehri'nde elçilik yaptığı on yıl süre içerisinde oradaki kazak alaylarından etkilenen Şakir Ahmet

---

¹¹¹ Aynı yer.

¹¹² Kodaman, a.g.e, s. 99–100.

¹¹³ "Sultan Abdülhamid Doğu Anadolu'ya uyguladığı politikanın önemli bir bölümünü teşkil eden Hamidiye Alayları'nın kuruluşu hakkında şunları ifade ediyor:

"Kürt alaylarını teşkil ettiğim için, Avrupa gazeteleri acı tenkitlerde bulunuyorlar ve bu teşkilât meydana geldiğinden beri Kürtlerin, Şark vilâyetlerindeki Ermenilere daha vahşice davrandıklarını iddia ediyorlar ve bizim tarafımızdan teşkilâtlandırılan bu Kürtlerin, istiklallerini ilân etmek için bize karşı isyan edeceklerinden endişe ettiklerini söylüyorlar.

Anlaşılan gazeteler mevzu arıyorlar, bu sebeple de yalan yanlış duydukları herşeyi yazıyorlar. Muhabirler, Kürdistan'daki vaziyeti, Beyoğlunda oturdukları rahat köşelerini terketmeksizin, ancak Ermenilerin görüş zaviyesine göre mütalâa ediyorlar" Sultan Abdülhamid, a.g.e, s.74–75.

¹¹⁴ Kodaman, a.g.e, s. 35.

¹¹⁵ a.g.e, s. 99–100.

Paşa'nın (1838–1899) dönüşünde Kürtleri de bu şekilde örgütleme fikrini Sultan Abdülhamid'e kabul ettirmesiyle Hamidiye Alayları 20 Ekim 1890 tarih ve 233 sayılı yasayla 1891 yılında kuruldu. Kurma işini Sultan Abdülhamid'in kayınbiraderi Erzincan'daki 4. Ordu Komutanı Çerkez Mehmet Zeki Paşa¹¹⁶ tarafından üstlenildi.¹¹⁷ “Evvela, kurulacak alaylar 4 bölükten az, 6 bölükten fazla olmayacaktır. Buna göre her alay en az 512 en fazla 1152 kişiden meydana gelecektir. Büyük aşiretlere bir veya birden fazla alay, küçük aşiretlere ise birkaç bölük kurma hakkı verilmekte, ancak, kesinlikle alay kurulması ve eğitim maksadıyla aşiretlerin birleştirilmesi yasaklanmakta, merkezi otoritenin veya ordu kumandanlarının emri ile sadece savaş zamanında birleştirilmeleri öngörülmektedir.”¹¹⁸

Komutanlıklarını aşiret reislerinin yaptığı bu alayların bir diğer özelliği ise tamamının sünnî Kürt aşiretlerinden meydana gelmesiydi. Hükümet alay kurma hakkını özellikle zayıf, sadık, itaatkar ve sünnî aşiretlerden seçiyordu. Osmanlı yönetimi tarafından kendilerine “kaymakamlık, paşalık, binbaşılık gibi rütbe ve makamlar verilen aşiret reislerinin yetkilerinin iyice artmasıyla bölgede istedikleri gibi hareket edebildiler.¹¹⁹

“Alayların subay kadrosu ise, İstanbul'a getirilen çavuşlardan “Suvari Mektebi”ne alınan aşiret çocuklarından teşkil edilecekti. Kafi gelmezse aşiret

---

¹¹⁶ “Sultan II. Abdülhamid anılarında Hamidiye Alayları'nın kuruluşu esnasında Çerkez Mehmed Zeki Paşa için şunları söylüyor: Her ne kadar paşalarımızdan bazılarının da “Kürt kazakları” ile teşkil ettiğimiz alaylara itiraz ettikleri bir hakikat ise de fikir, Erzurumdaki eski IV. üncü Ordu kumandanı Zeki Paşaya ait olduğundan, bu, meslektaşlarını kıskanmış olmalarına da delâlet edebilir.

Rusya ile harp vukuunda, disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt alayları, bize çok büyük hizmetlerde bulunabilirler. Ayrıca orduda öğrenecekleri “İtaat” fikri, kendileri için de faydalı olacaktır. Zabıt ünvanı verdiğimiz Kürt ağaları ise yeni mevkileriyle övünecekler ve bir miktar zapt-ı rapı altına girmeye gayret edeceklerdir. Çıraklık devirlerini bu şekilde tamamlayacak olan “Hamidiye” alayları sonunda kıymetli bir ordu haline geleceklerdir.

Fakat ben kabul ettiğim Kürt politikasında doğru yolda olduğum kanaatındayım. Vaziyeti mahallinde tetkik eden Zeki Paşa Kürt kazaklarından alaylar teşkil etmek fikrini ileri sürmek suretiyle en muvafık yolu göstermiştir. Hele ele aldığımız mesele tenkit edildiğinden, sonunda tenkit edilmeğe alışmış bulunuyoruz” Sultan Abdülhamid, a.g.e, s.75–76.

¹¹⁷ Kutlay, a.g.e, s. 24.

¹¹⁸ Kodaman, a.g.e, s. 39.

¹¹⁹ Göktaş, a.g.e, s. 22.

“ümerâ ve rüesâsından” tayin olunacaktı. Ancak talim ve eğitimler için nizâmiye süvari alay subaylarının tayini öngörülmüştür. Ayrıca, harp birliği olan alay ve bölük kumandanlarının mutlaka askeriyeden, diğer subayların (kaymakam, binbaşı, kolağası gibi) ise aşiret ileri gelenlerinden olması karar altına alınmıştır. Bununla birlikte, aşiret ileri gelenlerinden devlete sadık olanlar ve hizmette bulunanlar, irade-i seniyye ile Miralay (Albay) rütbesine terfi ettirileceklerdi, fakat yardımcısı muhakkak nizami bir subay olacaktı. Bu madde ile devlet, Hamidiye Süvari Alaylarında inisiyatifi elinde bulundurmakta ve aşiretleri, alayları her yönden yakından denetleme imkânına sahip olmaktadır.”¹²⁰

“...Hamidiye Alayları elbise, hayvan ve eyer takımlarını kendileri tedarik edecekler ise de tüfek, cephane ve sancak devlet tarafından verilecekti.”¹²¹

Kazak modeline göre örgütlenirilen ve göçebe ve yarı – göçebe aşiretlerden meydana gelen Hamidiye Alayları’nda az sayıda Türk Karapapak aşireti mensupları da vardı. Atlı alaylar biçiminde, kendi aşiret reislerinin önderliğinde toplanan bu teşkilata bazı büyük aşiretler, her biri 800–1000 kişiden oluşan alaylar verirken küçük aşiretler de hazır kurulu olanlara katıldılar. Askeri eğitimleri düzenli ordunun subayları tarafından yaptırılan Hamidiye Birimleri sürekli hareket halinde değildi.Yalnızca görevli olduklarında mensupları kadar para almakla birlikte görevlilerin aileleri de vergilerden muaf tutuluyordu. Giderek sayıları artan Hamidiye Alayları 1891’de 40’ken 1893’te 56, 1899 yılında da da 63 oldu.¹²²

Yalnızca Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki güç dengesini bozmakla kalmamış aynı zamanda konsolosluk raporlarına göre Kürt aşiretleri arasındaki çatışmaların artmasına da yol açan Hamidiye Alayları’nın komutanları, Zeki Paşa’nın ve padişahın şahsi güvencesi altındaydılar. Zararlı davranışlardan ötürü sivil mahkemeler yerine, hafif cezaların verildiği askeri mahkemelerde yargılanıyorlardı. Öteki aşiret reislerinin birlik sahibi reisler karşısındaki

---

¹²⁰ Kodaman, a.g.e, s. 41.

¹²¹ a.g.e, s. 40.

¹²² Bruinessen, **Ağa, Şeyh ve Devlet**, s. 228.

konumlarını korumak için ellerinden gelen her şeyi yapmaları çoğu kez sıcak çatışmalara neden oluyordu.¹²³

1834 yılında Sasun'daki Ermeni başkaldırısını bastırmasından sonra Ermenilerin en çok çekindiği güç olan Hamidiye Alayları'nın Rus ve İngilizler başta olmak üzere birçok Avrupa devleti tarafından kaldırılması koşulu Berlin Antlaşması'na konulmak istenmekle birlikte yine bu devletler tarafından 1895 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na müştereken bir nota da verilmişti.¹²⁴

1897 yılında Fransa, İngiltere ve Rusya elçileri ile görüşükten sonra, aralarında kararlaştırdıkları şekilde, Kürtlerin silah taşımalarının yasaklanması ve silahtan arındırılmaları kararını alan Said Paşa'nın görevden ayrılmasından sonra onun yerine gelen Kamil Paşa'nın alınan kararın uygulanması konusunda Kürtlerin tabiatına uygun olmayacağı gerekçesiyle kararsızlık göstermesine rağmen sultanın buyruğu olduğu için imzaladı. Fransa, İngiltere ve Rusya elçilerinin verdiği Muhtıranın 25. maddesinde "Hamidiye Süvari Alayları ne üniforma giyecek ve ne de silah taşıyacaklar" ibaresi yer alıyordu.¹²⁵

Osmanlı-Rus Savaşları'nda önemli yararları olan Hamidiye Alayları'nın bu müspet yönlerine rağmen gerekli askeri teşkilatlanma ve disiplinin kurulamamasından dolayı zaman zaman disiplinsiz hareketlerinin görülmesi sonucunda yörede bazı aşiretler arasında az da olsa çatışmalara ve ayaklanmalar meydana gelirken örneğin 1908 yılında ayaklanan Milli Aşiret Reisi İbrahim Paşa'nın çıkardığı isyan çabuk bastırıldı.¹²⁶

Bütün gayretlere rağmen muntazam bir askeri teşkilat haline getirilemeyen Hamidiye Alayları'na aşiret reisleri ve ağaların hakim olmasından dolayı askerliğin sıkı icaplarına genellikle uyulmamıştır. Bu nedenle modern harp usul ve kaidelerini

---

¹²³ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s. 134–135.

¹²⁴ Kutlay, a.g.e, s. 26.

¹²⁵ a.g.e, s. 40.

¹²⁶ Ergun Aybars, **Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 26.

öğrenilememekle birlikte zaman zaman bazı şikâyetlere neden olan bu alayları Sultan II. Abdülhamid himaye etmeye ve yaymaya çalışmıştır.¹²⁷

Bütün bu olumsuzluklara rağmen II. Abdülhamid'in siyasi kabiliyet ve zekâsının bir ürünü olan ve Doğu Anadolu'da bir nevi emniyet görevi gören Hamidiye Alayları sayesinde Sultan bölgedeki Ermeni faaliyetlerine büyük bir darbe vurmuştu. Doğu Anadolu'da zaman zaman meydana gelen huzursuzlukları bertaraf etmekle birlikte gerek iç barışı temin maksadıyla kullanılmaları gerekse savaşlarda askeri bir kuvvet olarak faydalanılmaları önemli bir durum olan Hamidiye Alayları'nın I. Dünya Savaşı'ndaki başarıları ve bölgede meydana gelen Ermeni ve Nasturi Hareketlerini bastırmaları II. Abdülhamid'in bu alayları kurmakla ne kadar doğru bir iş yaptığını ispat etmektedir.¹²⁸

1908 yılında II. Meşrutiyet'i ilan eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu güçlerin ellerinden silah ve rütbeleri geri almak istemesi huzursuzluğa neden olunca Hamidiye Alayları¹²⁹ Aşiret Alayları adı altında yeniden örgütlendi. Bunun üzerine kendilerinden faydalanılmak amacıyla bir kısmının gerek Balkan Savaşı'nda gerekse I. Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı savaştırıldığı bu alaylar güçsüz ve itibarsız bir konumdaydılar. Ancak bu güçsüz durumlarına karşın içlerinde başarı kazananlar da oldu.¹³⁰

---

¹²⁷ Kodaman, a.g.e, s. 87.

¹²⁸ M.Abdülhalûk Çay, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1990, s. 25.

¹²⁹ “*Rus cephesinde büyük kayıplar veren ve içerisinde “Milliyetçi” bir takım çalışmalar yapılmasına rağmen varlıklarını “İslam halifesi”ne bağlayan Hamidiye Alayları arasındaki bu milliyetçi çalışmalar bir sonuç vermedi.*“Hevi Cemiyeti'nin kurucularından olan ve savaş boyunca askere alınarak doğu cephesine gönderilen Kadri Cemil, bu durumu şöyle dile getirmektedir:

“*Şimdi Liva karargahında (ihtiyat tugayı) bulunmam, bana livada bulunan Hasenan ve Cibran alayları zabıtları ile livaya dahil olan daha bir takım Kürt subayları ile tanışmak fırsatını veriyordu. Türk subaylarına hissettirmeden milli mefkure etrafında bu subaylarla anlaşabilmek imkanına kavuştuğumdan çok memnun idim. Fakat ne çareki, bu aşiret subayı arkadaşlar İslam Halifesi'ne büyük bir sadakatle bağlı olduklarından Kürtlerin milli meselelerine ait hiçbir şey dinlemek istemiyorlardı. Bu yüzden bu husustaki çalışmam semeresini vermedi. Yalnız bir Kürt olduğumu ve kendilerini kardeş gibi sevdiğimi anlayabildiler, o kadar.*” Gökteş, a.g.e, s.30.

¹³⁰ Kutlay, a.g.e, s.25.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. ve 20. YÜZYIL'DA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KURULAN KÜRT ÖRGÜTLERİ ile İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİ

1. 19.ve 20.Yüzyılda Kurulan Kürt Örgütleri ve Özellikleri

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine yönetimi devralan İttihat ve Terakkicilerin Kürtlere verilen makam ve mevkileri geri alması üzerine devletin yanında yer alan Kürtler bu kez Arnavutları ve Arapları örnek alarak “İstanbul'da ard arda kurulan derneklere” üye olmaya başladılar. Bu örgütlerin¹³¹ üst yönetiminde çeşitli makamlarda bulunmuş Kürt ileri gelenleri yer alırken, itici gücü ise aşiret mekteplerinde okuyan Kürt gençleri oluşturuyordu.¹³²

Yazar Tarık Zafer Tunaya'ya göre II. Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma amacı gütmeyip feodal bir kadro içinde gelişen bu kürt dernekleşme hareketleri zaman zaman İttihatçıların Türkçülük politikasına karşı direnme göstermiştir.¹³³

II. Meşrutiyet Dönemi'nde örgütler çerçevesinde yapılan Kürtçülük¹³⁴ faaliyetlerini değerlendiren M.Şükrü Sekban ise“Osmanlıdan bağımsız olarak kurulacak bir Kürdistan'ın büyük güçler tarafından yok edileceğini bildiklerinden amaçlarının yalnızca Doğu Anadolu'da ıslahat yapılmasını sağlamak olduğunu söylüyordu. Ancak bu konuda farklı düşünen M.Şükrü Hanioğlu'na göre kendi

---

¹³¹ “İstanbul'da imparatorluğun resmi kurumlarında önemli pozisyonlarda bulunan ve ileri gelen ailelere mensup kişiler tarafından gerçekleştirilen bu ilk kürt politik örgütlenmeler için Rus Tarihçisi Lazarev şöyle söylüyordu: “Aslında küçük derneklere ve programları belirsizlik gösteriyordu...” Kutlay, a.g.e, s.229.

¹³² a.g.e, s. 8.

¹³³ Tunaya, a.g.e, s. 408.

¹³⁴ “Meşrutiyet ortamının getirdiği hürriyet ortamı çerçevesinde o dönemde yayınlanan bir gazete haberine göre: “Kürtle, Biz Kanun-ı Esasî'nin ilânından memnunuz, bizim harekâtımız idare-i sabıkaya karşıdır. Bundan sonra biz milletimize sadık, kanlarımızı son damlaya kadar fedaya hazırız diyerek terk-i silah ile Kanun-ı Esasî mevki-i itibarda durdukça bir daha bu gibi ahvale (isyana) meydan vermeyeceklerine yemin etmişlerdir.” M. Kemal Öke, **İngiliz Ajamı Binbaşı E.W.C. Noel'in “Kürdistan Misyonu” (1919)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s. 11-12.

kültürlerinin geliştirilmesi doğrultusunda faaliyet gösteren bu derneklerin asıl amacı bölücülük yapmak yani imparatorluktan ayrılmaktır.¹³⁵

Bu dönemde kurulan Kürt örgütlerinin dikkat çekici bir diğer yanı ise mevcut olan örgütlerdeki Kürt aristokrat ailelerinin yeni Kürt yönetiminin önderliği için kendi aralarında iç çekişmeler yaşamasıydı. Bedirhan ve Seyyid Abdülkadir ailelerinin açık rekabetlerinin yanı sıra Babanzadelerin ve diğerlerinin de bu konudaki mücadeleleri belirgindi. Bunların yanı sıra “Bedirhan oğulları, Seyyid Abdülkadir ve Paris’teki Kürt Delegatesi Şerif Paşa, Kürt örgütlerinin önde gelen liderleriydi.”¹³⁶

İlk Kürt örgütlenmesi¹³⁷ II. Meşrutiyet’in ilanından önce 1900 yılında Diyarbakırlı Lütü Fikri Efendi tarafından kurulan Kürdistan Azmi Kavi Cemiyeti’ydi. Kürdizade Ahmet Ramiz Bey gibi Kürtlerin tanınmış ve önde gelen isimlerini içerisinde barındırmasının yanı sıra bir takım faaliyetlerde de bulunan bu cemiyetin üyeleri aynı dönemde II. Abdülhamid’in saltanatının yıkılması için Jön Türkler’le de işbirliği yapıyordu.¹³⁸

II. Meşrutiyet’ten önce Kürtler tarafından yayınlanan gazete ve dergilerden bahsetmek gerekirse ilk Kürt gazetesi 1898 yılında Kürdistan adıyla Kahire’de Mithat Bedirhan Bey tarafından yayınlandı. İlk sayısı Leningrat’taki Asya Halkları Enstitüsü’nde bulunan bu gazete daha sonra Cenevre’de yayınlandı.¹³⁹

“Mithat Bey’in, kısa bir süre sonra hastalanarak ölmesi üzerine, altıncı sayıdan itibaren Mithat Bey’in kardeşi Abdurrahman Bey tarafından çıkarılmaya başlanmış olan ve toplam olarak 31 sayı kadar yayınlanan gazete, Kahire’den sonra Cenevre, Londra ve Folkstone (İngiltere)”da yayınlandı.¹⁴⁰

---

¹³⁵ Aynı yer.

¹³⁶ Uğur Mumcu, **Kürt – İslam Ayaklanması (1919–1925)**, İstanbul, 1991, s. 11.

¹³⁷“Yazar Mehmet Emin Zeki Kürdistan Tarihi adlı kitabında ilk kürt cemiyetinin 1902 yılında Mısır’da Kürt Cemiyeti adı altında kurulduğunu söylüyor” Zeki, a.g.e, s.158.

¹³⁸ Göktaş, a.g.e, s. 25.

¹³⁹ V. V. Minorski, **Kürtler**, Komal Yayınları, İstanbul, Ocak, 1977, s. 43.

¹⁴⁰ Göktaş, a.g.e, s.24.

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'nden sonra Kürtler arasında fikri bir sıçramanın gerçekleşmesi neticesinde yayınlanan birçok dergi ve gazetelerden biri olan Amid-i Sevda dergisi Diyarbakırlı Mehmet Şükrü'nün ve Diyarbakırlı Ali Emir'in yardımlarıyla çıkarılıyordu. Malmisanij'a göre 1909 yılında sahibi Mehmet Şükrü tarafından İstanbul'daki Matbaa-i Amidi'nin (Diyarbakır Matbaası) yayınladığı Amid-i Sevda'da (Kara Amid) Kürtler etkinken aynı basımevinde Kürd Neşr-i Maarif Cemiyeti Nizamnamesi ile Ahmet Ramiz'in Divançe'i Dehri kitapları da yayınlandı.¹⁴¹

I.Dünya Savaşı öncesinde Cemaleddin Baban tarafından bir Kürtçe-Türkçe dergi olarak yayınlanan Bangi Kurd (Kürdün Çağrısı) dergisi Bağdat'taki Edeb Matbaası'nda basılarak oradan diğer yerlere dağıtılmaktaydı.¹⁴²

II. Meşrutiyet'le gelen hürriyetve hoşgörü ortamı çok fazla uzun sürmemişti. 31 Mart Olayı'ndan sonra tüm Kürt örgüt ve kulüpleri kapatılacaktı. Fakat bir süre sonra bu tür faaliyetlerin yeniden canlanmaya başladığı görülecektir.¹⁴³

1910 yılında İstanbul'daki Kürtler tarafından "Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti kurulmuştu. Bu cemiyetin amacı ise adından da anlaşılacağı üzere Kürtler arasında ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerde eğitim, bilim ve sanata ilişkin çalışmalar yapmaktı."¹⁴⁴

1908 yılından sonra değişik türde kurulan yardım ve sempati derneklerinden birisi olan ve bazı kaynaklarda Kürdistan Muhibban Cemiyeti olarak da geçen Kürdistan Muhipleri Cemiyeti 1912 yılında faaliyete geçse de büyük bir etkinlik gösteremedi. Balkan Savaşı döneminde İstanbul'da oluşturulan bu örgütün kuruluşuna Dersimli Sarı Saltık ailesinden Molla Hıdır ön ayak olurken cemiyetin genel sekreteri M. Nuri Dersimi'ydi. Miralay Halil, Kardeşi Hasan, Erzincanlı

¹⁴¹ Kutlay, a.g.e, s.180.

¹⁴² Ahmed, a.g.e, s.96-97.

¹⁴³ a.g.e, s. 230.

¹⁴⁴ Kutlay, a.g.e, s.221.

Derviş Cemal ailesinden Ali Paşa ve Pülümürlü Şeyh İbrahim, İstanbul’da maliye veznedarı Divrikli Halil Beyler de bu cemiyette yer alıyorlardı.¹⁴⁵

O dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğu gibi İran’da da bir takım Kürt örgüt ve yayın faaliyetlerine de rastlıyabiliyoruz. Örneğin İran’da İstihlası Kürdistan (Kürdistanın Kurtuluşu) ve “Cihandani Cemiyeti” kurulmuştu.¹⁴⁶

1912 yılında kurulan ve genel sekreterliğini Palulu Abdullah Sadi’nin yaptığı Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti’ne ilişkin elimizde çok da fazla bilgi mevcut değildir. Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti’nin amaçlarıyla oldukça büyük benzerlik gösteren cemiyetin nizamnamesinde bulunan üçüncü maddedeki “Dernek zorunlu olmadıkça genel siyasetle kesinlikle uğraşmayacaktır” ibaresi o günün politik koşulları çerçevesinde vatandaşların politikayla ilgilenmelerinin kendileri açısından ne kadar sakıncalı olduğu ihtimalini kuvvetlendiriyordu.¹⁴⁷

1913 yılının ikinci yarısında Kürtlerin yaşadığı bölgelerde Kürt istemlerini içeren bildirimler dağıtmakla birlikte “Komela Kürdista’nın – Kürdistan Cemiyeti – etkinliğini arttırdığını yazan M.S. Lazaref bu konuda fazla bilgi vermemekle birlikte bu cemiyetin üyelerinin yurt dışında ajitasyonda bulduklarını, Fransa’da “Meşrutiyet” adlı dergiyi çıkardıklarını söylüyordu. Cemiyet’in “istemleri arasında idari otonomi, vergilerin azaltılması ve belli bir düzene bağlanması, eğitimin Kürtçe olması, Kürdistan’daki memur ve subayların Kürt olmaları ve Kürtlerin yerel ordusunun oluşturulması yer alıyordu.”¹⁴⁸

I. Dünya Savaşı’na giren Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşın neticesinde fiilen dağılmakta olduğu bir sırada Kürt talepleri somut bir şekilde dile getirilmişti. Kürtlerin önde gelen ve kendi yaşadıkları bölgelerde sözü geçen ailelere mensup bireyleri, düzenli eğitim görmüş Kürt gençleri ve Batı’daki milliyetçi girişimden

---

¹⁴⁵ a.g.e, s. 182.

¹⁴⁶ a.g.e, s. 173.

¹⁴⁷ a.g.e, s. 222–223.

¹⁴⁸ a.g.e, s.153.

etkilenmiş olan Kürt okumuşları Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte aktif olarak siyasi hayata katılarak Kürt derneklerini oluşturmuşlardı.¹⁴⁹

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve yurdun işgal edilmesi bu tür cemiyetlerin oluşmasına müsaid bir ortam sağlamıştı.¹⁵⁰ Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşıldığı sıralarda gerek Anadolu'da, gerekse İstanbul'da kurulan birçok cemiyet ve derneğin asıl amacı ise işgal altındaki Osmanlı yönetiminin güçsüzlüğünden yararlanarak bölgede bir Kürt Devleti kurmaktı.¹⁵¹

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz ki II. Meşrutiyet'in ilanı'nın öncesinde ve sonrasında kurulan örgütlerin yanı sıra 1908'den başlayan bir çizginin değişmelerini de içeren bir doğrultuda oluşturulan bu cemiyetlerin tümü 1920 yılından önce (1918, 1919 yıllarında) İstanbul'da kurulmuştu. Genellikle aynı kişilerin ufak tefek değişikliklerle kurucu ve yönetici kadrolarını oluşturduğu bu cemiyetler ciddi boyutlara ulaşan sorunlara yönelik yeterli çözümleri de üretememişlerdi. Bu dönemde kurulan ve dikkatleri en çok üzerine çeken cemiyet ise Kürdistan Teâli Cemiyeti olmuştur.¹⁵²

---

¹⁴⁹ İsmail Göldaş, **Kürdistan Teâli Cemiyeti**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 11.

¹⁵⁰ Eroğlu, a.g.e, s. 60.

¹⁵¹ Göktaş, a.g.e, s. 31.

¹⁵² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918-1922)**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 188.

2. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Kürt Örgütleri

Dil ve din farklılıklarına bakılmaksızın Osmanlı yurttaşlarının ortak çıkarlarını vurgulayan bir tür vatanperverlik olan Osmanlılık fikriyle, en güçlü savunucusunun Sultan II. Abdülhamid'in olduğu Pan-İslamizm'in yanı sıra tepki olarak doğduğu Çar'ın Pan-Slavizm'ini taklit eden ve bütün Türklerin bir tek politik düzlemde birleştirilmesini öneren düşünce biçimi olan Pan-Türkizm ise hemen hemen aynı sınıf ve tabakalar da, asker ve sivil yüksek dereceli memurlarda, şehir kökenli toprak ağaları arasında vücut bulmuştur. Sözü edilen bu sosyal katmanların en aydın kesimleri için de boy gösteren 1880'lerdeki Jön Türk hareketi kendini "Yeni Osmanlılar" olarak adlandırdı. Sonradan genel bir kabul gören Jön(Genç)-Türkler" adı yabancılar tarafından koyulmuştu. Osmanlılık ideolojisi temelinde sultanın mutlakıyetçiliğine karşı bir anayasal program çerçevesinde politik bir özgürlüğü savunan Jön Türk hareketinin pek çok önde gelen temsilcisi Türk olmayan Müslümanlardı. Bunların içerisinde iki Kürt aydını olarak yer alan Abdullah Cevdet ve İshak Sukûtî önemli bir yere sahiptiler.¹⁵³

İlk dört kurucusundan ikisinin İstanbul'daki Askeri Tıbbiye Mektebi'nde okumuş Kürtlerden Diyarbakırlı İshak Sukûtî ile Arapkirli Abdullah Cevdet'in olduğu ' İttihat ve Terakki Örgütü'ne daha sonraları İttihatçı Gazeteci İsmail Babanzade'nin de aralarında bulunduğu Kürtlerden oluşan bir başka grup da katıldı. İttihatçıların 4 Şubat 1902 yılında Paris'teki ilk konferansına katılan Kürt delegelerden biri ise Kürdistan'ın yayın yönetmenliğini yürütmesinin yanı sıra Osmanlı Gazetesi'nin çıkarılmasına da yardımcı olan Abdurrahman Bedirhan'dı.¹⁵⁴

19. Yüzyıl'ın sonlarında, Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki etnik mülk sahibi ailelerinin çocukları, Kürt entelektüelleri, aristokrat ailelerinden gelme Kürt aydınları Osmanlı İmparatorluğu'nun başta gelen kültür ve siyaset merkezi olan İstanbul'da oturmaktaydılar.¹⁵⁵

---

¹⁵³ Bruinessen, **Ağa, Şeyh ve Devlet**, s.335–336.

¹⁵⁴ Ahmed, a.g.e, s.106–107.

¹⁵⁵ Göldaş, a.g.e, s.11.

20. Yüzyıl'ın başlarında İstanbul'un karmaşık siyaset ortamında önde gelen Kürt aristokrat ve feodal ailelerinden, İstanbul'da ikamete zorunlu olanlardan Bedirhani, Baban ve Şemdinan şeyhleri, öğrenim görmüş Kürt ileri gelenleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşüncelerinden oldukça etkilenmiş bulunuyordu.19. Yüzyıl'ın sonu 20. Yüzyıl'ın başlarında Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki egemen toplumsal ekonomik ilişki biçimi olan derebey-aşiret sistemi, Kürt aşiret birimlerinin ve yoksul Kürt köylülerinin ulusal-toplumsal, kültürel hayatlarını şekillendirmekteydi. İstanbul'daki etkin Kürt şahsiyetlerinin tercihleri ve siyasi şekillenmeleri bu bölgedeki yerleşim birimlerini de etkiliyordu.¹⁵⁶

Bu yüzyılda kendilerini Osmanlı olarak gören Kürt aristokratları ve bu aristokrat ailelerinin İstanbul'da bulunanları İttihat ve Terakki ile birlikte çalıştıklarından Kürtlerin yaşadığı bölgelerle ilişkileri azdı ve bu gerçeği gören İngiltere'nin Ortadoğu uzmanlarından Noel bu konu hakkındaki görüşünü İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiğini yazıyordu.“Şerif Paşa, Şemdinan ve Bedirhan aileleri için, “Onlar, Batı Kürdistan'da yalnızca bir isimdirler, fakat saygı gören bir isim “ diyordu.”¹⁵⁷

“ İttihat ve Terakki'nin başa gelişinden sonra geçici ve göreceli özgürlükler yaşandı. Arap, Türk, Kürt, Çerkez, Arnavut, Ermeni ve Asuri gibi milletler esas olarak “Osmanlılık” kavramı içinde “milli meseleleri “ırdelediler. Halklara eşitlik ve özgürlüğün gereğini vurguladılar ve kardeşlik temaları üzerinde durdular. Örneğin İttihat ve Terakki'nin kurucularından Kürt İshak Sukuti “Türkiye Türkiyelilerindir. Türkiye vatandaşları katiben aynı hukuk ve hürriyete maliktir. Hiç bir unsurun mesela Ermeni'nin Türk'e, Arap'a Arap'ın Arnavut'a hiçbir tevazulu(üstünlüğü) yoktur...” diye yazarken, yine aynı örgütün kurucularından Kürt Abdullah Cevdet, ben Türk, Kürt namı sıfatıyla değil, Türkiye'nin hür ve hürendiş bir vatandaşı sıfatıyla söylüyorum. Tevhidin (birliğin) en müesser (etkin) çaresi ayırmaktır...” biçimde görüş belirtebiliyordu.”¹⁵⁸

---

¹⁵⁶ Aynı yer.

¹⁵⁷ Kutlay, a.g.e, s.312-313.

¹⁵⁸ Bulut, a.g.e, s.106.

Jön Türk Devrimi İttihat ve Terakki içinde yer alan ve yeni yetişen Kürt politikacı kuşağı arasında büyük bir heyecan yaratmıştı. Devrim aynı zamanda imparatorluk içinde kalmış tüm halklarda milliyetçilik eğilimlerini kamçılıyordu. İttihat ve Terakki kulüplerinde ulusal uyanışlarını bulmaya çalışan Kürtlerin bu hareketi şeyhlik düzeni ile dernek ve kulüpler olmak üzere birbirinden ayrı iki kanalda gelişmeye başlamıştı.¹⁵⁹

Dönemin Padişahı II. Abdülhamid'e karşı yaptıkları mücadeleyi Kürtlerle birlikte sürdüren Jön Türkler, Hürriyet'in ilanından sonra kurulan çeşitli derneklerin faaliyetlerine Osmanlılık düşüncesi etrafında birleşme umuduyla önemsememişler ve bunun neticesinde Kürtler de II. Meşrutiyet Meclisi'nde temsil edilmişlerdi. I. Dünya Şavaşı öncesinde iktidarda olan İttihat ve Terakki Hükümeti ise Osmanlı İmparatorluğu'nu ülke içerisinde herhangi bir sıkıntıya sokmamak için tıpkı Ermeni cemaatlerinde olduğu gibi bölgedeki aşiretlere karşı da uzlaşmacı bir politika izlemiştir.¹⁶⁰

Yazar M. V. Bruinessen, biraz önce bahsettiğimiz Jön Türk Devrimi'nden sonraki liberal ortamda çoğu aristokrat kökenli Kürt aydınları tarafından İstanbul'da kurulan bu ilk Kürt derneklerinin tarihçilerle birlikte daha sonraki Kürt milliyetçileri tarafından ayrılıkçı olarak nitelendirilmesinin yanlış olduğunu söylüyor. Ona göre Başlangıçta başkentteki Kürtlerin eğitim ve yardımlaşmasını amaçlayan dayanışma niteliğinde olan bu dernekler I. Dünya Şavaşı sonrasında özerklik ve bağımsızlık taleplerini dile getirmeye başlamışlardır. O zamana kadar Kürtler için Türklerden çok Ermeniler ve öbür Hristiyanlarla olan ilişkileri ön plandaydı.¹⁶¹

23 Temmuz 1908 yılında yönetimi ele geçirerek II. Meşrutiyeti'i ilan eden İttihat ve Terakkiciler devlet siyasetinde Türkçülük ve Turancılık fikirlerini ön plana çıkarmaya başladılar...“Türk Milliyetçiliğinin bu artan önemi karşısında diğer müslüman milletlerde milliyetçilik bir tepki olarak yükselmeye başladı.”Örneğin bu

---

¹⁵⁹ Küçük, a.g.e, s.70.

¹⁶⁰ Öke, a.g.e, s.16-17.

¹⁶¹ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s.137-138.

dönemde İstanbul'da bulunan Araplar, Munteidiul Edebi; Arnavutlar ise Baskim cemiyetini kurdular.¹⁶²

Başlangıçta kozmopolit bir yapıya sahipken giderek milliyetçi bir şekil alan İttihat ve Terakki Cemiyeti önceleri Kürt aydın ve milliyetçileri tarafından desteklenip Kürtlerin yaşadığı büyük kentlerde taraftar bulurken kırsal alanlarda ve Kürt feodalleri arasında tutulmamıştı.¹⁶³

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin giderek Türk milliyetçiliğini esas amaçları haline getirmesinden dolayı pek çok Kürt¹⁶⁴ bu nedenden ötürü cemiyete uyum konusunda zorluk yaşamaya başladı.¹⁶⁵

---

¹⁶² Gökteş, a.g.e, s.26.

¹⁶³ Kutlay, a.g.e, s.125.

¹⁶⁴ “Türkiye ile Balkan devletleri arasında 3 Aralık 1912’de barış anlaşması imzalanmıştı. Fakat 23 Ocak 1913’de İttihat ve Terakki Partisi lideri Enver Paşa, Zalim Yakup Cemil adındaki canıyla Harbiye Nazırı ünlü Nazım Paşa’yı katletmişlerdi. Bu acı olaya, okul öğrencileriyle göstericileri, Babiali Kırcahanesi karşısındaki camlı odadan seyrediyor, olup bitenlere şahit oluyordum. Nazım Paşa’nın katledilmesinden yarım saat sonra Enver Paşa bir otomobille Mahmut Şevket Paşa’yı getirmiş, Maliye Nazırı Muhterem Paşa Hazretleri diye Sultan’ın emri de okunduktan sonra biz öğrenciler dağılmıştık. O tarihte İttihat ve Terakki kurmaylardan Miralay Cemal Bey de İstanbul Valisi olmuştu. Artık Türkiye’de İttihat ve Terakki kurmayları bütün şiddetiyle iş başındaydı. Böylece Kamil Paşa Hükümeti de susturulmuştu. 3 Şubat 1913’te İttihat ve Terakki Hükümeti savaşı tekrar başlattı. Ve İbrahim Paşayê Milî’nin emrindeki Kürt kuvveti (Hamidiye Alayı), İstanbul’da Selimiye Kışlası’na geldi ve İkinci Balkan Savaşı’na katılarak Edirne’nin geri alınışında önemli kahramanlıklar gösterdi. Balkan Hükümetleri’nin (Bulgaristan, Romanya, Yunanistan ve Sırbistan) arasında baş gösteren anlaşmazlıklardan yararlanan Osmanlı Hükümeti, Balkanlar’a ve özellikle Bulgaristan’a karşı başarı sağladı. Edirne geri alınıp Bulgaristan’la 10 Ağustos 1913’de Bulgaristan Antlaşması ve 14 Kasım 1913’de ise Yunanlılar’la, Atina Antlaşması imzalandı.

Böylece Edirne’nin dışında Makedonya bütünüyle Osmanlı İmparatorluğu’yla ilişkisini kesmişti. İşte bu dönemde devlet rejimi İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin programı dahilinde katı bir Türk Milliyetçiliği siyaseti izliyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin biricik gayesi Türk olmayan unsurları kesin olarak Türkleştirmek ya da kökten tasfiyeye tabi tutmaktı. Bu nedenle Türk olmayan milletlere mensup gençler arasında Osmanlı Devleti’ne karşı bir nefret ve güvensizlik havası esmeye başlamıştı.

Bu siyaset biz Kürt gençleri arasında da büyük bir etki yaratmıştı. O zamana kadar Kürtçülük zihniyeti taşımayan Kürt gençleri bile çok büyük bir heyecana kapılarak Türkleri düşman bilmeye başlamışlardı. İstanbul’da üniversite gençleri arasında artık bir milliyet çatışması baş göstermişti. Okulda dershaneye girdiğimizde, dersane büyük siyah tahtasına tebeşirle çok büyük yazılarla, “Ne Mutlu Türküm Diyene”, “Yaşasın Türk” sloganlarının yazıldığını görüyorduk. Bu durum karşısında biz de teneffüs saatlerinde dershaneye giderek aynı tahtaya; “Yaşasın Kürt ve Kürdistan”, “Ne Mutlu ben Kürdüm diyene” yazılarını yazmak zorunda kalıyorduk. Aynı şekilde Arap, Çerkez, Arnavut, Ermeni vb. Türk olmayan gençler arasında da milliyet kavgası artık bütün şiddetiyle baş göstermişti.” Mehmet Nuri Dersimi, **Hatıratım**, Doz Yayınları, İstanbul, 1997, s.30-31.

¹⁶⁵ a.g.e, s.123.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, özellikle İttihat ve Terakki yönetiminde Türklerin milliyetçiliğe olan eğilimleri oldukça fazlalaşmıştı. Cemiyetin kendi ideolojisi doğrultusunda bazı kişiler aracılığıyla her fırsatta yaptırdığı toplantı ve düzenlediği törenlerde Türkçülüğü benimsetmeye yönelik yapmış olduğu telkinler ters tepki yaratmıştı. Bu sayede Kürtler¹⁶⁶ bu acemi politikacıların davranışlarından her geçen gün biraz daha fazla nefret etmeye başlamışlardı. Gerçeklerden bütünüyle habersiz olan bu salon politikacılarının “Büyük Turan İmparatorluğu kurma emelleri gerçekleşmesi bütünüyle hayal olan bir istekti.”¹⁶⁷

1908 Devrimi'nden sonra İttihat ve Terakki'de kendini gösteren Türk milliyetçiliği anlayışının gerek gençlik arasında ideolojik bir silah şekline gelmesi gerekse bu davranış biçiminin toplumun bütün katmanlarında siyasi ve ahlaki yapısına kadar her şeye yansımaları neticesinde bir yandan Türk Ocakları kurulurken bir yandan da diğer azınlık örgütlerinin yanı sıra sayıları giderek artan Kürt Kulüpleri de kuruluyordu.¹⁶⁸

Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki Kürt Kulüpleriyle kendi kulüpleri arasındaki çekişmelerden önemli bir sorun yaşamayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bu bölgedeki bazı Kürt zenginleri ile az sayıdaki aşiret reisleri yakınlık duydu. İttihat

---

¹⁶⁶“Kürdistan Meselesi”nde yeni bir tedbiriniz olarak kabul ve tavzif eylediğim bugünkü af meselesine tekrar dönmek üzere bilhassa gayri Türk milletlere karşı uyguladığınız siyasetin müverrisleri olan İttihat ve Terakki hükümeti zimamdarlarının “Kürdistan Meselesi”ndeki tedbirlerinden ve faaliyetlerinden birkaç satırla bahsetmeme müsaade buyurunuz. Bu bahse bir mektep hatırası ile başlayacağım:

Hatırımda kaldığına göre 10 Temmuzun ikinci senei devriyesi henüz idrak olunmamıştı. Birgün Şehzadebaşı'nda bir tiyatro binasında mühim bir konferans verileceğini edebiyat öğretmenimizden öğrenmiş ve bu gibi şeylere meraklı birkaç arkadaşımın konferans mahalline gitmiştim. Sahneye iki adam çıktı. Biri Yusuf Akçora Bey idi. Arkadaşımı bize takdim etti.Yine hatıram yanılmıyorsa bu zatın ismi İsmail Gansperenski idi. Gansperenski efendi İstanbul ahalisince anlaşılması müşkül bir Türkçe ile uzun bir konferans verdi. Mütemediyen Türkten ve Gayri Türkten bahsediyordu.Konferans bittiği zaman benim ve arkadaşlarımla anlayabildiği şundan ibaretti..Herkes Türktür, Türkiye'de Türkten başka milli unsur yoktur ve olmamalıdır.

Bilmem nasıl bir tesadüf eseri idi ki, o gün aramızda hiçbir Türk talebe yoktu. Benden başka diğer bir Kürt, bir Çerkez, bir Arnavut, bir Gürcü ve bir de Rum arkadaşımız vardır. Ertesi gün mektepte aynı arkadaşlar bir araya geldiğimiz zaman Gansperenski efendinin konferansı mevzubahis oldu. Meşrutiyet devri ile birdenbire inkişaf eden müsavatsız hukuk ve türlü şahsi, unsuru ve mezhebi hürriyet fikirleriyle süratle temasa gelen genç dimağımız Gansperenski efendinin nazariyatını kabul edemiyord. Bu nazariyat bize pek aykırı gelmiş, maneviyatımızı adeta isyan ettirmiş idi.” Celadet Ali Bedirhan, a.g.e, s.21–22.

¹⁶⁷ Minorski, a. g.e, s.29.

¹⁶⁸ Kutlay, a.g.e, s.227.

ve Terakki’de Türkçü milliyetçi akımın giderek ağırlık kazanmasının yanı sıra Kürtlerin bulunduğu yerlerdeki bu gelişmelerin İttihat ve Terakkicileri korkutması nedeniyle 1909 yılında Kürt Kulüpleri’nin zorluklar çıkarılarak kapatılması olayı Kürtlerle bu cemiyet yöneticilerinin arasını açarak kuşkuların artmasına neden oldu.¹⁶⁹

Bu dönemde Kürtler İttihat ve Terakki yönetiminin bu politikasına karşılık olarak genellikle bu cemiyetin karşıtı olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nda yer aldılar. Bazı kaynaklarda 1912 yılında İstanbul’da bildiri dağıtarak bazı hak istemlerinde bulduklarına yer verilen Kürtler genellikle bu konularda Arnavutları örnek alıyorlardı. Kürtlerin o yıllarda merkezi İstanbul olan bu örgütlenme düzeyleri oldukça yetersiz olmasına rağmen İttihat ve Terakki’yi tedirgin ediyordu.¹⁷⁰

---

¹⁶⁹ a.g.e, s.138.

¹⁷⁰ a.g.e,153–154.

3. 20. Yüzyıl'da Kurulan Kürt Örgütleri

a) Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti

1908 yılında İstanbul'da kurulan ¹⁷¹Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi önde gelen Kürt aristokrat ve aydınları tarafından oluşturulmuştu. Cemiyetin kurucuları arasında bir zamanlar Jön Türklerle beraberken 1896 yılında Medine'ye sürülmüş ve 1908 Devrimi'nden sonra ise İstanbul'a gelerek daimi başkanlığa seçilen Seyyid Abdülkadir, 2. başkan olarak İsmail Paşazade Müşir Ahmet Paşa'nın yanı sıra Mağden İlçesi'nden deri ve zührevi hastalıklar uzmanı Dr. Mehmet Şükrü Sekban ile 1913 yılında yazdığı "İslam'da Davayi Kamiye eserinde ırkçılığı yererek milliyetçiliğin İslamiyet'e karşıt olduğunu savunan Babanzade Ahmet Naim Bey de yer alıyordu.¹⁷²

Cemiyetin Erzurum, Musul, Bitlis ve Diyarbakır'da Kürt Kulüpleri denilen şubelerinin yanı sıra 1908 yılının son baharında Muş'ta aşiret önde gelenleri aracılığıyla Muş Kürt Kulübü açılmıştı. Bitlis'te ise 700 kişinin girişimi ile oluşturulan kulübün birkaç ay içerisinde binlerce üyesi olmuştu.¹⁷³

II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki'de Türkçülük politikasının ağırlık kazanması Kürtlerin kuşulanmalarına neden olmuştu. Kürtlerin yaşadıkları bölgelerdeki feodallerin ve dini önderlerin meşrutiyet karşıtı tavırları da gizli olmamakla birlikte bazı kentlerde örneğin Bitlis'te İttihat ve Terakki kulüpleri ile Kürt Teavvün ve Terakki kulüpleri arasındasürtüşmeler yaşanıyor.¹⁷⁴

Cemiyetin kendisiyle aynı adı taşıyan, yayın organı ise dini, ilmi, siyasi, edebi ve içtimai bir gazete olarak çeşitli konulara yer vermekteydi.¹⁷⁵

---

¹⁷¹ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s. 141.

¹⁷² Kutlay, a.g.e, s. 136.

¹⁷³ a.g.e, s. 138.

¹⁷⁴ a.g.e, s. 160.

¹⁷⁵ a.g.e, s.136.

Şair Piremerd (Süleymaniyeli Tevfik)'in yönetimi altında haftalık olarak yayınlanan gazetenin yazarları arasında Bediüzzaman Said-i Nursî, İttihat ve Terakki Hükümeti'nde maarif nazırlığı yapan Babanzade İsmail Hakkı, Seyyid Abdülkadir, Diyarbekirli Ahmet Cemil yer alıyordu.¹⁷⁶

Jön Türk programına ters düşmeyecek bir içerik taşıyan cemiyetin amaçları arasında “Kürdistan’da okulların açılması, Kürt memurların atanması, Kürt dilinin yönetimce resmen kabul edilmesi, Cemiyetin Kürt milletvekillerinin meclise temsilinde etkili olabilmesi ve Kürdistan’ın ekonomik olarak ilerlemesi için gerekli kurumlar nezdinde çalışmalarda bulunması isteniyordu.”¹⁷⁷Bunların yanı sıra cemiyetin Doğu Vilayetine “muktedir ve namuslu valiler tayin edilmesi, birkaç ana yol inşası, adaletin iyi bir şekilde uygulanması için, mahkemelerin yeniden ele alınması”gibi istekleri de bulunuyordu.¹⁷⁸

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti İstanbul’daki kürt nüfusunu meydana getiren kürt soylu ve öğrencilerinin yanı sıra hatırı sayılır bir kalabalık oluşturan ve çoğunluğu Gedikpaşa Sementi’nde oturan hamal ve vasıfsız işlerde çalışan göçmenlerin ilgisini hiçbir zaman çekemedi. Bu nedenle hep üst sınıf mensuplarının ilgi merkezi olan örgüt Jön Türkler tarafından kapatıldı. Cemiyetin faaliyetlerinin sona ermesinde Jön Türklerin zihniyeti kadar Bedirhan ailesiyle Seyyid Abdülkadir arasında yaşanan rekabetin de payı vardı.¹⁷⁹

---

¹⁷⁶ Aynı yer.

¹⁷⁷ Aynı yer.

¹⁷⁸ Şükrü Mehmet Sekban, **Kürt Meselesi**, Kon Yayınları, Ankara,1979, s.28.

¹⁷⁹ Bruinessen, **Ağa, Şeyh ve Devlet**, s. 343.

b) Hevi Cemiyeti

O dönemde İttihat ve Terakki'nin burjuva liberal ortamından ilk olarak etkilenen başta tıp, ziraat ve hukuk olmak üzere çeşitli yüksek okullarda okuyan öğrenciler 1912 yılında Kürt Hevi Cemiyeti'ni kurdu. Cemiyetin başkanlığına Cemil Paşazade Ömer seçilirken örgütün üyelerini¹⁸⁰ ise Cemilpaşazade Kadri, Fuat Temo, Cerrahzade Memduh Selim, Necmettin Hüseyin, Abdülaziz Baban, Ömer Efendi ve Zeki beylerin yanı sıra cemiyetin kurulmasında büyük emeği geçen Ziraat Yüksek Okulunda muhasebeci olarak çalışırken aynı zamanda cemiyetin ekonomik işlerini de yürüten Motkili Halil Hayali oluşturuyordu.¹⁸¹

Hevi Cemiyeti'nin ilk ideloğu ve ateşli savunucusu olan Dr. Mehmet Şükrü Sekban aynı zamanda cemiyetin Sirkeci Postahanesi karşısındaki bürosunun giderlerini de karşılıyordu.¹⁸²

Hevi Cemiyeti'nin ilk taşra teşkilatını oluşturan Erzurum Şubesi ise 1925 yılındaki Kürt ayaklanmasında önemli görevler almasının yanı sıra ilerde Hoybun Cemiyeti'nde de faal rol oynayacak olan Darahinili Tayyip Ali tarafından kurulacaktı.¹⁸³

“Kısa sürede başta Erzurum ve Diyarbakır olmak üzere birçok yerde cemiyetin şubeleri kuruldu. Derneğin kurucularından öğrenim görmek üzere İsviçre'ye giden Kadri Cemil, Babanzade Ricai Nüzhet, Dersimli Selim Sabit ve Ekrem Şemsettin Cemil Paşa Kardeşler, 1913 yılında cemiyetin bir şubesini de

---

¹⁸⁰ “27.7.1912'de İstanbul'da kurulan Hevi Kürt Talebe Cemiyetinin kurucuları şunlardır: Kadri Cemil Paşa (Amed) Ömer Cemil Paşa (Amed), Fuad Temo (Van), Cerrahzade Zeki (Amed), Dr. Şükrü Mehmed (Bakır-maden), Kemal Fevzi (Bitlis), Dr. Fuad Bero (Amed), Memduh Selim (Van), Ekrem Cemil Paşa (Amed), Ziya Vehbi, Necmeddin Hüseyin (Kerkük), Aziz Baban (Süleymaniye), Şefik Ervasi (Van), Müküslü Hamza (Van), Tayyip Ali (Harput), Abdülkerim (Süleymaniye), Salih (Amed), Abdülkadir (Amed), Asaf Bedirhan(Botan),Mustafa Reşad (Amed), Dr. Mustafa Şevki (Mehebad), Mihri (Sine), Abdurrahman Rahmi (Hakkari)...” Göldaş, a.g.e, s. 64.

¹⁸¹ Kutlay, a.g.e, s. 144.

¹⁸² **Koçgiri Halk Hareketi**, Komal Yayınları, Ankara,1976, s. 34.

¹⁸³ Aynı yer.

Lozan'da kurdular".¹⁸⁴Yine“Cemil Paşazadeler, Cenevre ve Münih'de Hevi Cemiyeti'nin şubelerini açtılar.”¹⁸⁵

Yurt dışında okumaya gidebilen Kürt gençlerinin ve çeşitli nedenlerle Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yaşamakta olan Kürt okumuşlarının çalışmaları sonucunda Hevi'nin İsviçre ve Lozan'da açılan şubeleri vasıtasıyla Kürt meselesi uluslararası düzeyde tartışma ortamına getirilmek istenmiştir.¹⁸⁶

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin daha çok soylu Kürt ailelerinin yönetiminde bir örgüt olmasına karşın, Kürt Hevi Cemiyeti, Kürt aydın unsurlarının ve küçük burjuvalarının bir örgütüydü.¹⁸⁷

Hevi Cemiyeti'nin genç ve daha radikal olan üyelerinin çoğu saygın ve şehirli ailelerden gelmekteydi ve Kürt köylü halkına oldukça yabancıydılar. Ancak Bedirhanlılar, Said-i Nursî veya Seyyid Abdülkadir gibi kişilerinki kadar saygınlığına sahip değildi. Cemiyet güçlenen Türk Milliyetçiliğine karşı Kürt milliyetçiliğine yönelse de Kürt toplumu üzerinde bir etki oluşturamamıştı.¹⁸⁸

Biraz önce bahsettiğimiz gibi 1912 yılında faaliyete geçen Hevi Cemiyeti'nin kuruluş amacı Yazar Vedat Şadillili'ye göre bağımsız bir Kürt Devleti kurmaktır.¹⁸⁹

1908 yılında kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucusu ve aynı zamanda cemiyetin idare heyetinin bir üyesi olan Dr. M. Şükrü Sekban'ın 1933 yılında yazdığı Kürt meselesi adlı kitabında Hevi Cemiyeti'nin kuruluş amacıyla ilgili bakınız neler söylüyor:¹⁹⁰ “Balkan Harbi'nden önce kurulan Kürt Üniversite Öğrencileri Derneği “Hevi” (Ümit) üyelerinin gerçekten Kürdistan'ın ayrılmasını

---

¹⁸⁴ Göktaş, a.g.e, s. 27.

¹⁸⁵ Kutlay, a.g.e, s. 225.

¹⁸⁶ Aynı yer.

¹⁸⁷ Göldaş, a.g.e, s. 69–70.

¹⁸⁸ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s. 142.

¹⁸⁹ Şadillili Vedat, **Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyenlar**, Cilt I, Kon Yayınları, Ankara 1980, s. 33.

¹⁹⁰ Kutlay, a.g.e, s. 187.

düşündüklerine inanmıyorum. Onların tam itimadına mazhar idim, böyle bir düşünceleri olsa idi, bana ima ederlerdi. Ama bu bir Kürt Devleti'nin kurulmasını düşünen hiçbir Kürt yoktu demek değildir. Belki vardı, ama bunu itiraf edemiyorlardı, bu gizli emellerini açıkça beyan etmiyorlardı.”¹⁹¹

Hevi Cemiyeti üyeleri tarafından Süleymaniyeli Abdülkerim Bey'in yönetiminde 1913 yılında çıkarılmaya başlanan, Türkçe ve Kürtçe olarak yayınlanan Rojî Kurd (Kürt Güneşi) adlı bu dergide “Doktor Abdullah Cevdet Bey, Babanlı İsmail Hakkı Bey, Vanlı Memduh Selim Bey, Bitlisli Yusuf Ziya Bey, Kemal Fevzi Bey, Kerküklü Necmettin Hüseyin Bey, Süleymaniyeli Abdülkerim Bey ve Mikisli Hamza Bey yazdıkları yazılarla “Milli Kürt Şuuru”nu uyandırmak istiyorlardı”¹⁹²

Kürt Hevi Cemiyeti'nin yayın organı olan Rojî Kurd'ün kapanmasından sonra bu kez de Rojî Kurd'ün devamı gibi olan Hateve Kurd dergisi çıkarıldı. Sorumlu Müdürü Abdülaziz Baban olan ve Kürtçe-Türkçe olarak yayınlanan derginin masraflarının büyük bir kısmı Seyyid Abdülkadir kanalıyla Kürt hamalları tarafından karşılanıyordu. Diğer işleri üniversitelerde okuyan Kürt gençleri tarafından yapılan dergi İttihat ve Terakki'yi kızdırmamaya gayret gösterirken bu arada ulusal ve kültürel konulara da gereken ağırlığı veriyordu.¹⁹³

Hateve Kurd isimli bu dergi Hevi Cemiyeti'nin faaliyetine devam ettiği 1914 yılındaki seferberlik ilanına kadar yayın hayatını sürdürdü.¹⁹⁴

I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar çalışmalarına devam eden Hevi Cemiyeti, önde gelen üyelerinin çoğunun askere alınması sebebiyle diğer Kürt örgütleri gibi daha fazla yaşayamadı.¹⁹⁵

---

¹⁹¹ Sekban, a.g.e, s. 29.

¹⁹² Göktaş, a.g.e, s. 27.

¹⁹³ Kutlay, a.g.e, s. 181.

¹⁹⁴ Göktaş, a.g.e, 28.

¹⁹⁵ Ahmed, a.g.e, s. 94.

c) Kürt İstiklâl Komitesi

19. Yüzyıl'ın sonlarında II. Abdülhamid'in meşrutiyet yönetimine son vererek liberal görüşlü aydınları baskı altına alması ülkede bir muhalefet hareketi doğurmuştu. Padişah aleyhinde beyannameler dağıtmak yüzünden birçoğu uzak vilayetlere sürülen İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinden bir kısmı ise yurt dışına kaçarak Kahire, Paris, Londra ve Cenevre gibi şehirlerde faaliyetlerini sürdürdüler.¹⁹⁶

“Mısır, Kürtler için yurtdışında Avrupa'dan sonra faaliyet gösterilen ikinci merkez konumundaydı. Kahire birçok Kürt aydınının isteyerek veya sürgün edilerek geldiği bir uğrak yeri olmuştu.”¹⁹⁷

II. Meşrutiyet ilan edildiğinde birçok Kürt aydınının tersine Mısır'da kalarak çalışmalarını sürdüren Bedirhan ailesi mensuplarından Süreyya Bedirhan tarafından Mondros Mütarekesi'nden sonra Kahire'de Kürt İstiklâl Komitesi adı altında kurulan bu örgütün amacı Kürtleri birleştirme ve Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamaktır.¹⁹⁸

Biraz önce bahsettiğimiz gibi savaşın bitiminden önce kendi girişimleriyle Kahire'de aynı zamanda Kürt meselesini dünyaya açıklama görevini üstlenecek şekilde bir siyasal örgüt kuran Süreyya Bedirhan çarpışmalar sırasında İngiliz birlikleri tarafından ele geçirilip savaş tutsağı olarak Mısır ve Hindistan'a gönderilen Kürt aydınlarıyla bağlantı kurmaya yönelmişti. Bunun yanı sıra Bedirhan ve arkadaşlarının bir değer amacı ise Avrupa kentlerinin birinde Kürt siyaset adamlarının katılacağı bir kongre toplayarak burada ülke sorunlarını inceleyerek yakın bir gelecekte Yakın ve Ortadoğu'yu yeni bir tarihsel döneme götürebilecek olaylar çerçevesinde ilerde karşılaşılabilecek gelişmeleri konuşmaktı.¹⁹⁹

---

¹⁹⁶ Oğuz Aytepe, “Kürt İstiklâl Komitesi”, **Tarih ve Toplum**, Ankara, Mayıs,1998, Sayı 173, s. 301.

¹⁹⁷ a.g.m. s. 302.

¹⁹⁸ Aynı yer.

¹⁹⁹ Ahmed, a.g.e, s. 196.

Komite'nin, Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Güney Kürdistan'daki Kürt hareketi gibi İngilizlere başvurarak ilk görüşmesini 16 Aralık 1918 yılında gerçekleştirdi. Bu esnada Komite'nin İngilizlere verdiği Fransızca bir yazıda savaş boyunca Ermenilerin Kürtlerle Türkleri katlettiği savunuluyordu. Kürtlerin kurmayı düşündüğü bağımsız devletin sınırlarının Kafkasya'dan itibaren, "Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Divrik, Harran, Erbil, Süleymaniye ve Sina'yı; hatta Revanduz ve Bezirkale'yi de içerdiğini iddia ediyorlardı."²⁰⁰

Yine Komite'nin Ocak 1919 yılı içerisinde İngilizlerle yaptığı benzer bir görüşmede de bir Kürt devleti kurulması istenmişti.²⁰¹

Paris Barış görüşmelerine katılarak Kürt istemlerini dile getirmek üzere Arif Paşa'yı görevlendiren Komite Kürdistan Teâli Cemiyeti'yle de ilişki kurmuştu. Arif Paşa'nın daha sonra Şerif Paşa ile birlikte yer aldığı Kürt delegasyonu Süleymaniyeli Şeyh Mahmut'un Paris'e gönderdiği bir heyetle de çalışmalarını sürdürmüştü.²⁰²

30 Nisan 1919 tarihinde Komite'nin Paris'te bulunan Şerif Paşa aracılığıyla konferans başkanlığına gönderdiği Mardinizade Mehmet Arif Paşa imzalı mektubunun tehditkar bir üslupla kaleme alınmasına rağmen bütün Kürt politik çevrelerinin görüşlerini yansıtmamakla birlikte emperyalist politikaya karşı bağımsızlıkçı görüşleri savunması bakımından önemlidir.²⁰³

Konferansın devam ettiği sıralarda Kürtlerle ilgili bildirimler yayınlamayı sürdüren Kürt İstiklâl Komitesi'nin başkanı olan Süreyya Bedirhan'ın 1920 yılının başlarında konferansa ve Fransız hükümet yetkililerine yazdığı mektupta Barış Konferansı'nın Mustafa Kemal'in propagandasının etkisi altında kaldığını öne sürse de bu iddia müttefiklerce ciddiye alınmadı.²⁰⁴

---

²⁰⁰ Aytepe, a.g.m, s. 302–303.

²⁰¹ a.g.m, s. 303.

²⁰² Aynı yer.

²⁰³ a.g.m, s. 304.

²⁰⁴ a.g.m, s. 305.

Çalışmalarını Mısır'da yürüten ve ne zaman dağıldığı belli olmayan komitenin diplomatik müdahalelerini de yine bu şehirden gerçekleştirmekle birlikte faaliyetleri yüzeysel bir şekilde kalmıştır.²⁰⁵

Bir avuç Kürt aydınından oluşmasının yanı sıra yeterince etkin bir rol oynayamayan komite dışarıdan verdiği bir takım demeçlerle müttefikler nezdinde adını duyurmaktan fazla bir şey yapamamıştır.²⁰⁶

---

²⁰⁵ Aynı yer.

²⁰⁶ Aynı yer.

c) Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti

Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti Kürt yayın ve eğitim alanında çalışmalar yapabilmek amacıyla 1919 yılının başlarında kurulmuştu. Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren bu cemiyetin kurucuları²⁰⁷ aynı zamanda Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin de önde gelen Kürt şahsiyetleriydi.²⁰⁸

Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti'nin ilk yöneticisi aynı zamanda güçlü bir kaleme sahip olan Jin'in yazarı Müküslü Hamza Beydi.²⁰⁹

Derneğin programını 1919 yılının şubat ayında uzun bir bildiriyle²¹⁰ duyuran Jin Dergisi bu tarihten sonra Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti tarafından çıkarılacaktır.²¹¹

Jin'in Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti'nin yönetimi altında yayın hayatına devam etmesinin sebebi bu cemiyetin bir yayın-eğitim derneği olmasından kaynaklanmaktadır. Kuşkusuz Jin'in asıl yazar kadrosu ve yayın yönetimi Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne ait olduğundan derginin yayın politikası da bu cemiyetin yönetimi ve yine cemiyetin yönetimince benimsenmiş olan yazar kadrosu tarafından belirlenmektedir. Özünde Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin yönetim birimleri ile kendi yönetim kadroları arasında pek büyük değişikliğin söz konusu olmadığı Kürt Tamim'i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti'nin kurucu ve politika belirleyicileri yine Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin üye ve yönetim kadrolarıdır.²¹²

---

²⁰⁷“Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti'nin kurucuları şu kişilerden oluşmaktaydı: “Bedirhanzade Emin Ali, Dr. Abdullah Cevdet, Bedirhanzade Mithat Bey, Erzurum Milletvekili Seyfullah Bey, Hakkari Milletvekili Taha Efendi, Van Milletvekili Teyfik Bey, Bedirhanzade Kamil Bey, Bedirhanzade Abdurrahman Bey, Genç Milletvekili Mehmet Efendi, Mir Zeytinzade Hüseyin Avni Bey, Miralay Mahmut Sami Bey, Yargıç Diyarbakırlı Mehmet Faik Bey, Bediüzzaman Said Efendi, Mutkaylı Halil Hayali Efendi, Kürdizade Ahmet Ramiz.” Mumcu, a.g.e, s. 185.

²⁰⁸ Göldaş, a.g.e, s.70.

²⁰⁹ a.g.e s. 72.

²¹⁰“Dernek, bir süreden beri yayınlanmakta olan ve tanrı dileyinceye kadar yayınlanacak olan Jin dergisini yönetimi altına alarak, onun aracılığıyla bütün milletdaşlarını çaba ve kararlılık sınavına, başış ve cömertlik meydanına davet ediyor.” a.g.e, s. 71.

²¹¹ Aynı yer.

²¹² a.g.e, s. 72.

Kürd Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti yayınladığı bir diğer bildiriyle programını Kürt örgütlenme hayatına şu şekilde duyuruyordu:

“Derneğimizin kuruluşundan amaç, siyasal çalışmalarla varlığını sürdürmesine imkan düşünülmeyen milletimizi geleceğe dönük ve tümüyle bilimsel bir temel üzerine çağdaş yeteneklerle donatmaktır. Gelecekte bu yönden talihsiz Kürt halkı, gelişme çağı olan XX. Yüzyılda ağlanacak, matem tutulacak bir duruma sahiptir. Yarınki mücadele ve rekabet alanında hak ve yaşamına yönetilecek yok edici saldırılara karşı savunma silahından tümüyle yoksundur.”²¹³

“Derneğin 20 maddelik programında yer alan konular şunlardır:

1. Bir Kürtçe sözlüğün hazırlanması
2. Kürtçe eğitim yapabilecek ilkokulların Kürdistan’da açılıp yaygınlaştırılması
3. Kürtçe ders kitaplarının bastırılması
4. Kürt sanat okullarının açılması ve Kürdistan’da yaygınlaştırılması
5. Kürt klasiklerinin bastırılıp dağıtılması
6. Bir Kürt Öğretmen Okulu’nun açılması
7. Bir kürt müzesinin kurulması
8. Kürt işçileri için bir kooperatif kurulması”²¹⁴

Jin Dergisi’nin kapatılmasıyla birlikte sessizliğe gömülen bu Kürt örgütü muhtemelen çalışmalarına son vermiş veya hükümet tarafından derginin yayınına üstlenmesi gerekçe gösterilerek kapatılmış olması da muhtemeldir.²¹⁵

---

²¹³ Aynı yer.

²¹⁴ a.g.e, s. 72–73.

²¹⁵ a.g.e, s. 77.

d) Kürt Kadınları Teâli Cemiyeti

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin çatısı altında bu örgüte bağlı biçimde bir nevi alt kuruluş olarak çalışmalarını sürdüren en etkin ve yaygın olan cemiyetlerden bir diğeri ise Kürt kadınları örgütüdür. Kürt toplumsal hayatının, Kürt aile ilişkilerinin, Kürt geleneğinin, Kürt ulusal hayatının değişik bir yönünü oluşturan Kürt Kadınları Teâli Cemiyeti (Kürt Kadınları Yükselme Derneği) ilk kürt kadın örgütlenmesidir.²¹⁶

Kürt örgüt tarihinde, bir çok Kürt organizasyonu, örgüt ve derneğin siyasal girişimlerinin kuruluş tarihleri gibi, Kürt Kadınları Teâli Cemiyeti'nin de kuruluş tarihi açık biçimde bilinmemektedir. Derneğin kuruluş haberini “İki Hayırlı başlığıyla Jin’de çıkan bir yazısından öğrenebildiğimiz Memduh Selim Kürt Kadınları Teâli Cemiyeti'nin kuruluş tarihine ait belirgin bir tarih vermemektedir. Büyük bir ihtimalle 1919 yılının haziran ayından önce, mayıs ayı içerisinde kurulması muhtemel olan cemiyetin kendisi ile ilgili çıkan haberler de bu olguyu kuvvetlendirmektedir.²¹⁷

Kürt anı yazarlarının kendisi hakkında ayrıntılı anı bırakmadığı bu Kürt Kadın Derneğinin kurucu ve üyeleri hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır.²¹⁸

---

²¹⁶ a.g.e, s. 70.

²¹⁷ Aynı yer.

²¹⁸ a.g.e, s. 80.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

1. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Kuruluşu

On yıllık meşrutiyet döneminden farklı olarak yarattığı işgal ve parçalanma olaylarıyla siyasal yaşam üzerinde etkili olan Mütareke Dönemi'nden siyasal dernek ve partiler de nasibini almıştı. Bu durum Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kürt asıllı feodal ve politikacılarını da harekete geçirmişti.²¹⁹

Mondros Mütarekesi'nin Osmanlı yönetimini olumsuz yönde etkilemesi üzerine gizli ya da açık şekilde yürüttüğü çalışmaları için daha geniş hareket imkanı bulan örgütlerden bir tanesi ise Seyyid Abdülkadir Efendi'nin başkanlığında kurulan Kürdistan Teâli Cemiyeti'ydı. Kendisini 1908'de kurulan, Osmanlılık ideoline bağlı bir hayır cemiyeti görünümünde olan Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti'nin devamı gibi göstererek bir hayır cemiyeti izlenimini uyandırmak isteyen bu cemiyetin asıl amacı²²⁰ mütarekenin yarattığı elverişli ortamdan yararlanarak bağımsız bir Kürt devleti kurmaktı.²²¹

Mütareke Dönemi'nde faaliyetlerine başlayan Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kuruluş tarihine dair çeşitli yazarlar tarafından farklı görüşler öne sürülmektedir.

Tarık Zafer Tunaya Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kuruluş tarihini 17 Kanun-1 Evvel 1334(17 Aralık 1918) olarak vermektedir. Yazar bu tarihi ise, Dahiliye

---

²¹⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)**, s. 187.

²²⁰ “Kurulmaya başlayan bu örgütlerden başka, ülke içinde daha birtakım girişimler ve kuruluşlar da ortaya çıkmıştı. Özellikle Diyarbakır, Bitlis, Elazığ illerinde, İstanbul'dan yönetilen Kürt Teali Cemiyeti vardı. Bu derneğin amacı, yabancı devletlerin koruyuculuğu altında, bir Kürt hükümeti kurmaktı.”Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev, Cilt I (1919–1920)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s.9.

²²¹ Oğuz AYTEPE, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti”, **Tarih ve Toplum**, Haziran, 1998, Sayı 174, s.329–330.

Nazırı Ali Kemal Bey'in, sadarete göndermiş olduğu 22 Mayıs 1335 tarihli yazısından saptamaktadır.²²²

Yazar Salâhi R. Sonyel ise Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kuruluş tarihini 1919 yılının mayıs ayı olarak belirtmektedir.²²³

Yazar Oğuz Aytepe'ye göre ise "Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti adıyla da bilinen Kürdistan Teâli Cemiyeti 6 Teşrinî sani 1333 (6 Kasım 1917) te teşekkül etmiştir. 17 Kanun-ı evvel 1334 (17 Aralık 1918) te kurucular Dahiliye Nezareti'ne bir yazıyla başvurmuş, Dahiliye Nezareti'nin 19 Şubat 1919 tarih ve 74 sayılı kararıyla cemiyetin kuruluşuna müsaade edilmiştir".²²⁴

İsmail Göldaş da Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kuruluş tarihini²²⁵ 17 Aralık 1918 olarak belirlenebileceğini söylüyor. Bu tarihi doğrulayan gazete haberleri her ne kadar cemiyetin kuruluş gününe ait olmasa bile kuruluş tarihi hakkında bir belirlemede bulunmamızı kolaylaştırmaktadır. 23 Aralık 1918 günü Sabah Gazetesi'nde yer alan "Kürdistan Teâli Cemiyeti Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na ittifakla müzaheret ve muavenete karar vermiştir"haberi Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kuruluş tarihinden altı gün sonraya aittir.²²⁶

Bunların yanı sıra Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin faaliyetleri içerisinde yer alan Kürt anı yazarları da örgütün kuruluş tarihine dair net bir bilgi vermemektedirler.Örneğin Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne kuruluşundan sonra üye

---

²²² "Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'in, Sadarete 22 Mayıs 1335 tarihli yazısından: "... Âyandan Seyyit Abdülkadir Efendi hazretlerinin taht-ı riyasetinde zevât-ı malûmeden mürekkep olarak Dersaadette teşekkül eden ve 17 Kânun-ı Evvel 334 tarihinde alelusul ilmühaber ita edilmiş olan Kürdistan Teâli Cemiyetine..." Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918-1922)**, s. 186.

²²³ Sonyel, a.g.e, s. 29.

²²⁴ Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti", s. 329.

²²⁵ "Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin adına ilk kez rastlanıldığı 2 Kanun-ı Sani 1335 tarihli Jin'in 7. sayısında Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti'nin kuruluş hazırlıkları ile ilgili olarak yapılan duyurudan anlaşıldığı kadarıyla Kürdistan Teâli Cemiyeti kurulmuş ve çalışmalarını sürdürür durumdaydı. Bu ibareden biz de Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Ocak 1919'dan önce Aralık ayında kurulmuş olduğunu anlıyoruz."Göldaş, a.g.e, s.13-14.

²²⁶ "22 Aralık'ta cemiyet tarafından alınan karar, 23 tarihli gazete haberlerine yansımıştır. Aynı gün (22 Aralık) Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Kürdistan için özerklik talebinde bulunduğunu bazı kaynaklar belirtmektedir", a.g.e, s. 14.

olan Vet.Dr. Dersimi de cemiyetin kuruluş tarihine dair net bir zaman dilimi belirtmemektedir.²²⁷

Yazarlar arasında oluşan genel kanağa göre kuruluş tarihi 17 Aralık 1918 olarak belirlenebilen Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kurucu ve yöneticileri Tark Zafer Tunaya'ya göre şu kişilerden oluşmaktaydı: "Reis, Seyit Abdülkadir Efendi (Şeyh Abdullah Efendizade), Hüseyin Şükrü (Baban) Bey (Katib-i Umumi), Dr. Şükrü Mehmet (Sekban) Bey, Muhittin Nazim Bey, Babanzade Hikmet Bey ve Aziz Bey."²²⁸

İsmail Göldaş ise cemiyetin kurucu listesini şu şekilde vermektedir:

1. Başkan: Seyyit Abdülkadir(Şemdinan)
2. Baş. Yard: Emin Ali Bedirhan(Botan)(1.Başkan yard.)
3. Baş Yard: Fuad Paşa (Süleymaniye) (2.Başkan yard.)
4. Genel sekreter: Hamdi Paşa
5. Muhasebeci: Seyyit Abdullah(Şeyh Abdülkadir'in oğlu)

---

²²⁷ "Alman denizaltısıyla İttihatçı liderlerin Boğaz'dan çıktıkları haberi de İstanbul'a yayılmıştı. Padişah Vahdettin arkalarından, bir torpidoyu bunları tutuklamakla görevlendirdi. Torpido gerektiğinde denizaltıyı batıracaktı. Ancak Alman denizaltısının İttihatçıları Odesa limanına çıkardığı söyleniyordu. Mondros Müttarekesi'nin özellikle askeri şartları Türkiye aleyhindeydi. 30-31 Ekim 1918 gece yarısında çatışmalar durdurulmuştu. Bu anlaşma gereğince Çanakkale ve İstanbul boğazlarının işgali, Toros tünellerinin terki, itilaf devletlerine mensup savaş gemilerinin Marmara ve Karadeniz'e geçmesi, ordunun terhisi, donanmanın teslimi, imparatorluğun diğer parçalarıyla (Irak, Suriye, Yemen, Hicaz, Trablusgarb) her türlü ilişkinin kesilmesi ve buradaki askeri kitaların dağıtılması, Kafkasya'ya geçmiş olan Türk kuvvetlerinin 1877 (1293) sınırının gerisine çekilmesi gibi önemli konular zikr edildiğine, İstanbul'da şahit olmuştum. Böylece artık Kürdistan'ın kurtuluşunun yaklaştığına inanarak seviniyor ve gece-gündüz demeden Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne devam ediyordum. Mondros Andlaşması'nın yedinci maddesine göre de itilaf devletleri güvenliklerini tehlikede gördükleri herhangi bir bölgeyi Türkiye'de işgal etmek yetkisine sahip bulunmaktaydı. Bu şartların tümü Türkiye tarafından kabul edilmişti. İstanbul üç devlet askerinin çıkarma yaptığı bir garnizon halindeydi. 13 Ekim 1918 salı günü sabahı Marmara ufukları siyah dumanlarla kararmıştı. Aynı gün kuşluk vaktinde 4-5 dizi olarak üç devletin büyük savaş gemileri İstanbul'a girmişlerdi. Beyoğlu binalarında gayrimüslim apartmanları üzerinde üç devletin bayrakları dalgalanıyordu." Dersimi, a.g.e, s.88.

²²⁸ "Tark Zafer Tunaya Ord. Prof. Şükrü Baban'la yaptığı 1 Temmuz 1976 tarihli konuşmasına göre bu listeye şu isimleri de eklemiştir: Kâmran Âli Bedirhan, Necmettin Hüseyin, Kürt amele Reisi Reşit Ağa, Kadızade M. Şevki, Kürdistan dergisi sermuharri Arvasî zade Mehmet Şefik ve mes'ul müdürü Mehmet Mihri, Jin dergisi müdir-i mes'ulü Hazma, Emin Feyzi, Vanlı M. Selim Begi, Berzencîzade Abdülvahit, Dr. Hamit Şakir, Lâv Reşit, Dr. F. Berho, Hakkârili Abdürrahim Rahmi, Yemleki zade Aziz, Heyzani zade Kemal Fevzi..." Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Müttareke Dönemi (1918-1922)**, s. 186-187.

- 6.Aza: Miralay Halid Bey(Dersim)
- 7.Aza: Miralay M. Ali Bedirhan Bey (Botan)
- 8.Aza: M. Emin Bey (Süleymaniye)
- 9.Aza: Hoca Ali Efendi
- 10.Aza: Şefik Ervasi (Van)
- 11.Aza: Şükrü Baban (Süleymaniye)
- 12.Aza: Fuad Baban (Süleymaniye)
- 13 Aza: Fethullah Efendi
- 14.Aza: Şükrü Mehmed (Bakırmaden)²²⁹

Yazar İsmail Göldaş, yukarıda verilen isim listesinin hangi gün toplanmış olan genel kurul tarafından seçildiğine dair bilgi veren herhangi bir kaynağın mevcut bulunmadığını söylüyor. Ancak bu listede ismi geçen Mehmet Şükrü Sekban Bey ilk genel kurulun 1919 yılının mayıs ayında yapıldığını söylüyordu. Bu nedenle İsmail Göldaş'a göre bu listeyi ve listenin oluştuğu ilk genel kurulun tarihini 1919 yılının mayıs ayı olarak belirlemek doğru olacaktır.²³⁰

Cemiyetin kurucu ve yönetim kurulu üyelerini “Başkan Seyit Abdülkadir Efendi, Başkanvekilleri Babanzade Mustafa Zihni Paşa, Bedirhani Emin Ali, Kâtipler: Babanzade Abdülaziz, Seyit Abdullah ve Şefik Beyler...”²³¹ şeklinde ifade eden Yazar Oğuz AYTEPE göre ise “bu yönetim kurulu genel kanının aksine 1919 genel kurulunda oluşturulmamıştır. Çünkü cemiyet, tüzüğüne 20. maddesinde açıkça belirtilmiş olmasına rağmen, 1919–1920 seçimlerini yapmamış, bu nedenle Dahiliye Nezareti 1921’de ihtarda bulunmuştur.”²³²

---

²²⁹ Göldaş, a.g.e, s. 26.

²³⁰ Aynı yer.

²³¹“ ... Dönemin aydınları ve anı yazarlarına göre Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin yönetim kurulu şu isimlerden meydana geliyordu. Başkan Seyit Abdülkadir Efendi (Şemdinan), Birinci Başkanvekili Emin Ali Bedirhan (Botan) İkinci Başkanvekili Fuat Paşa (Süleymaniye), Genel Sekreter Hamdi Paşa, Muhasebeci Seyit Abdullah, Üyeler: Miralay Halit Bey (Dersim), Miralay M. Ali Bedirhan Bey (Botan), M. Emin Bey (Süleymaniye), Hoca Ali Efendi, Arvaslı Şefik Efendi (Van), Şükrü Baban (Süleymaniye), Fuat Baban (Süleymaniye), Fethullah Efendi ve Dr. Şükrü Mehmet (Maden)...”AYTEPE, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti”, s. 330.

²³² Aynı yer.

Kurulduğu günden itibaren dikkatleri üzerine çeken Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin adresi ise “genellikle, “Divan-ı Muhasebat civarı”, “İçtihat Evi yanı” olarak görölmektedir. “İçtihat Evi”, İstanbul Cağaloğlu'nda Dr. Abdullah Cevdet Bey'e ait bir apartmandır ve cemiyetin lokali de bu bina yanında olmalıdır.²³³

---

²³³ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)**, s. 186.

2. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Kurucu ve Üyeleri

a) Seyyid Abdülkadir

Seyyid Adülkadir Efendi (1851–1925) Hakkari Vilayeti'nin Şemdinli ilçesinden Şeyh Ubeydullah'ın oğluydu.²³⁴

Şeyh Ubeydullah 12 müridine icabat denilen yolla halifelik veren ve Kürt liderlerinden Mahmut Berzenci'nin akrabası olan büyük Seyyid Taha'nın oğluydu.²³⁵

Peygamber soyundan geldiğini iddia eden Nakşibendî Şeyhi Ubeydullah'ın 1879 yılında İran'da bir Kürt Devleti kurmak için başlatmış olduğu ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²³⁶

Seyyid Abdülkadir'in babası olan ve çıkardığı ayaklanmada 50.000 kişilik Kürt Ordusu'nun bir koluna kumandanlık eden Şeyh Ubeydullah ayaklanmanın Osmanlı Orduları tarafından bastırılması üzerine esir alınarak İstanbul'a getirilmiş ve oradan Mekke'ye sürgüne gönderilmiştir. Kaçarak geldiği Şemdinli'de orada oğulları Sıddık ve Abdülkadir'in yanı sıra 8000 kişilik silahlı Kürt isyancılarıyla birlikte Şeyh Ubeydullah'ın Hakkaridağlarında kendilerini muhafaza altına alıp mevzileşmesinden bir müddet sonra araya büyük devletler girdi. Osmanlı idaresi tarafından bu kez de küçük oğlu Abdülkadir ile birlikte Mekke'ye sürülen Ubeydullah 1883'te Mekke'de öldü. Bunun üzerine Seyyid Abdülkadir'e İstanbul'a yerleşmesi için izin verildi.²³⁷

19. Yüzyıl'ın sonlarından itibaren Kürtlerin yaşadığı bölgeleri kontrol edebilme durumunda bulunan etkin hanedan aile mensupları, büyük ağalar ve şeyhler Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim mekanizmasının en üst kademelerine kadar sıçradılar. Bunlardan en çok bilineni ve Şûra-yı Devlet Riyaseti'ne kadar yükselen

---

²³⁴ Göldaş, a.g.e, s.16.

²³⁵ Mumcu, a.g.e, s.61.

²³⁶ a.g.e, s.12.

²³⁷ Göldaş, a.g.e, s.17.

Seyyid Abdülkadir'di.²³⁸1896 yılında İttihat ve Terakki Örgütü'nde ²³⁹ yer alan Kürt önderlerinden olan Seyyid Abdülkadir ²⁴⁰ aynı yıl II. Abdülhamid rejimine karşı mücadelede öne çıkmakla birlikte sultana komplo düzenlemek iddiasıyla suçlanarak sürgüne gönderilmişti.²⁴¹

Seyyid Abdülkadir Sultan II. Abdülhamid tarafından sürgüne gönderildiği Medine şehrinde ancak 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile dönebilmişti.²⁴²

Meşrutiyetin ilanından önce İttihat ve Terakkicilerle beraber olan Seyyid Abdülkadir dini ve sosyal yapısı gereği sonradan koyu bir İttihat ve Terakki karşıtı bir konum almıştı.²⁴³

O dönemde Kürtler üzerinde oldukça etkili olmasının yanı sıra Ayan Meclisi'nin üyesi ve aynı zamanda Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da kurucularından

---

²³⁸ “Seyit Abdülkadir, duruşmalarda Kadiri Tarikatı Kurucusu Abdülkadir Geylani soyundan geldiğini ileri sürmüştü. Geylan, Abdülkadir Geylani'nin doğum yeri olan ilçenin adıdır.” Mumcu, a.g.e, s.211.

²³⁹ “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'daki merkez şubesinde yüksek rütbeli kişi ve din alimlerinin katılımıyla önemli etkinliğe sahip olarak oluşturulan Merkez Komitesini, “Nadir Bey'in sekreterliğinde, Müşir Fuat Paşa, Merkez Komutanı Müşir Kâzım Paşa, Şeyh Abdülkadir, Şeyh Naili Efendi ve kardeşi Şura-i Devlet Azası Hakkı Bey, eski elçilerden Necip Paşa ve Esat Bey'den” oluşuyordu. Kürtlerce büyük saygınlığa sahip Seyyid Abdülkadir, İstanbul'daki İttihat ve Terakki merkezinde Bedevi Şeyhi Naili Efendi ve diğer birçok ulema ile birlikte göreve başladıktan sonra aynı Sultan Abdülhamid'i devirerek yerine Reşat Efendi'yi geçirmek üzere bir plan hazırlamakla birlikte bu iş için Seyyid Abdülkadir'in yardımı ile de fedai grupları oluşturuldu.” M.Şükrü Hanioglu bunu şöyle dile getirir:

“...Kendisinden çekinildiği için, her başvurusunda Saray'dan özel ihsanlar alan Şeyh Abdülkadir aracılığıyla, Fedai şubeleri oluşturulmuştur.” Darbe girişim haberlerinin bir ihbar sonucu veya bilinmeyen bir yolla saraya ulaşması üzerine tutuklanarak imparatorluğun uzak yerlerine sürgün edilen kişiler arasında yer alan Seyyid Abdülkadir sürüldüğü Medine'den İstanbul'a ancak 23 Temmuz 1908 Devrimi'nden sonra dönebildi.” Kutlay, a.g.e, s.80–81.

²⁴⁰ “...Komplocuların sonu, imparatorluğun ıssız köşelerine sürülmek olmuştur Sürgün listesinde bütün elebaşlar yer almıştır. Kâzım Paşa, Hacı Ahmet, Şeyh Naili ile kardeşleri Hakkı ve Beyler ailesinden 18 kişi. Şeyh Abdülkadir ve ailesinden 20 kişi, Mekke'li Sabir, Divan-ı Muhasebat Reisi Zühtü Bey, Şura-yi Devlet Müdde-i Umumisi Kemal Bey ve daha birçokları. Hepsi bir vapura bindirilmiş ve sürgün yaşayacakları yerlere teker teker bırakılmışlardı.” Göldaş, a.g.e, s.18.

²⁴¹ Aynı yer.

²⁴² Aynı yer.

²⁴³ Kutlay, a.g.e, s.281.

olan Seyyid Abdülkadir ²⁴⁴4 Mart 1919 tarihinde I. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nde de Şûra-yı Devlet Reisliği (Danıştay Başkanlığı) yapmıştı.²⁴⁵

Mütareke Dönemi'ndeki Kütçülük faaliyetlerine de oldukça etkin olarak katılan Seyyid Abdülkadir 1918 yılında kurulacak olan Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin başkanlığını yapmasının yanı sıra 1925 yılında da Şeyh Said İsyanı'na katıldığı gerekçesiyle idam edilecektir. Seyyid Abdülkadir'in oğlu Seyyid Abdullah ise babasının intikamını almak için bir yıl sonra Şemdinli'de isyan etmiştir.²⁴⁶

---

²⁴⁴ “1908 Meşrutiyetinden sonra özellikle büyük kentlerde yaşayan Kürtler arasında bir sembol haline gelen Seyyid Abdülkadir'in Medine'den İstanbul'a döndüğünde birçok Kürt aydın ve hamalı Ramazan Bayramı'nda sürgünleri getiren geminin civarında yaptıkları gösterileri şehir içinde desüdürmüşlerdi. Hürriyet, eşitlik ve kardeşlik sloganlarından etkilenen Kürtler üzerinde Seyyid Abdülkadir'in etkisi o dönemde oldukça yaygındır”.Göldaş, a.g.e, s.18.

²⁴⁵ Mumcu, a.g.e, s.11.

²⁴⁶ Göктаş, a.g.e, s.19.

b) Said-i Nursî

1876 yılında Bitlis İli'nin Hizan Kasabası'na bağlı Nurs Köyü'nde dünyaya gelen Said-i Nursî'nin annesi, Nuriye Hanım ve babası Mirza Efendi'di. Said-i Nursî'nin Dürriye, Hanım, Abdullah, Mehmet, Abdülmecit, Mercan adında altı tane daha kardeşi vardı. İlk eğitimini Tağ Köyü'nde Mehmet Emin Medresesi'nde yaptıktan sonra değişik medreselerde okuyan Said-i Nursî daha küçük yaşta başarılı bir öğrenci sıfatını kazanmış ve yakın çevresinin dikkatini çektiği bu yıllarda büyük bir okuma alışkanlığı edinmişti.²⁴⁷

Daha gençlik yıllarında Bitlis ve çevresini dolaşarak zamanla Van, Siirt ve Mardin yörelerine giderek halkın arasına katılan Said-i Nursî Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki halkın toplumsal yapısını yakından tanıma imkanı bulur. Halk kitlelerine bu yakınlığı, tüm yaşamı boyunca kendisinin en önemli niteliklerinden biri olan Said-i Nursî her gittiği yerde halkın sorunlarına eğilmiştir. Cizre'de huzuruna çıktığı Miran Aşiret Reisi Mustafa Paşa'ya halkın şikâyetlerini ileterek aşiretler arasındaki kavgaların son bulmasını istemişti.²⁴⁸

Said-i Nursî bir ara Siirt'te kendisine düşmanlık duyan bazı kesimlere karşı korunmak amacıyla sürekli olarak yanında dolaştırmak zorunda kaldığı ünlü Kürt hançerini daha sonraki yıllarda askeri bir müzeye hatıra olarak bırakır.²⁴⁹

1894 yılında Van Valisi Hasan Paşa'nın çağrısını kabul ederek Van'a yerleşen Said-i Nursî her ne kadar Bitlis'te doğup büyümüş olmasına rağmen yaklaşık olarak on beş yıl burada kaldı. Said-i Nursî 1926 yılında sürgün edilinceye kadar Van'da kalmasından dolayı uzun yıllar Vanlı olarak bilindi²⁵⁰.

Kişiliğini iki farklı unsur olan din ve Kürt Soru'nunun oluşturduğu Said-i Nursî'yi incelemeğe değer bir insan olduğunu düşünen Yazar İsmail Göldaş'a göre

---

²⁴⁷ Rohat, **Unutulmuşluğun Bir Öyküsü: Said-i Kürdi**, Fırat Yayınları, İstanbul, 1991, s.27-28.

²⁴⁸ a.g.e, s.28-29.

²⁴⁹ a.g.e, s.29.

²⁵⁰ a.g.e, s.31.

bu durum Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin incelenmesi açısından da oldukça önemlidir. Göldaş, Rohat'ın araştırmasını esas olarak Said-i Nursî'yi Kürt misyonu açısından ele alıp onun Kürt kimliğinin bir kenara itildiği kanısındadır. Rohat'a göre Said-i Nursî'nin 1888 yılında Molla Mehmet adlı birisiyle Beyazıt yöresine giderek büyük Kürt düşünürü Ahmede Hani'nin türbesini ziyaret etmesi Kürt kişiliğinin bir misyonu olarak sayılması gerekir. Said-i Nursî kendisine Ahmede Hani'yi örnek alarak İslam kimliği ve kendi Kürt kimliği arasında uyumlu bir dünya görüşü kazanabilmek için sürekli bir arayış içinde olurken bir yandan da yazara göre kendisi gibi Kürt olan Selahattin Eyyubi'nin kişiliğinden çok etkilenir.²⁵¹

1907 yılında İstanbul'a giderek Sultan II. Abdülhamid'e verdiği Kürt isteklerini içeren dilekçesinde Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki eğitim sisteminin Kürt halkının ihtiyaçlarına cevap vermeyerek ve bu bölgenin üç ayrı yöresinde bazı eğitim kurumlarının açılmasının gereğini ileten Said-i Nursî'nin bu davranışı Rohat'a göre onun Padişah tarafından tutuklanarak Toptaşı Cezaevi'ne gönderilmesine sebep olmuştur. Said-i Nursî'nin Kürtlerin yaşadığı bölgelerin üç yöresinde devlet tarafından açılacak olan ve dini bir eğitimin yanında pozitif bilimlere de yer verilen eğitim kurumlarında bu eğitimin Kürt öğretmenler tarafından verilmesini ileri sürmesi onun – bu Kürt-İslam şahsiyetinin- önemli bir misyonunu göstermektedir.²⁵²

Hapishaneye gönderilen Said-i Nursî'nin yaşadıkları karşısında gösterdiği direnme azmini Kürtlere de öğütlemesi onun ayrı bir karakteristiğini yansıtır. Said-i Nursî “Yedi Hakikat” adlı eserinde bu süreci şöyle dile getirir : “Nasıl ki zaman-ı istibdatta tımarhaneye düştüm, divanelerin hükmüne konuldum, eğer müdahaleye, kelbi tabassusa, şahsi menfaat için umumi menfaati fedda anan aklın icabı ise, ben divaneliği kabul ettim. Şahit olunuz ki, böyle akıldan istifa ediyorum, divaneliğimden iftihar ediyorum. Ey Kürdler... Tımarhaneyi bunun için kabul ettim. Kürdlüğü lekedar etmemek için irade-i padişahiyi, maaşını, ihsan-ı şahaneyi kabul etmedim.”²⁵³

---

²⁵¹ Göldaş, a.g.e, s.29.

²⁵² Aynı yer.

²⁵³ a.g.e, s.30.

İlk muhalefet sürecinde Sultan II. Abdülhamid'in rejimine karşı mücadele açan İttihat ve Terakki'nin, kendi içerisinde yer alan Said-i Nursî'ye büyük bir önem verdiği anlaşılmaktadır:..“Başlangıçta Said-i Nursî'ye²⁵⁴ büyük bir paye verdiler. güya Kürdistan meselesinde ondan istifade edeceklerdi.”²⁵⁵

1908 yılında Abdullah Cevdet'in İttihat Matbaası'nın İstanbul şubesinde yayınlanan Bedüzzaman Kürdî'nin Nutukları adlı kitabında meşrutiyetin yararlarına değinerek Kürt ve Türklerin Osmanlılık içerisinde beraberliğinin gereğini vurgulayan Said-i Nursî, Kürt Teavvün ve Terakki gazetesinde “ Ey Kürd Halkı” diye başlayan bir yazısında Kürtlerin yoksul ve bilgisiz kalmalarının kötü sonuçlarına yer verirken aynı gazetenin 2. sayısında Kürtler için gerekli olan nedir başlıklı makalesinde, ulusal birliğin ve sanata değer vermenin önemi belirtiliyordu. Gazetede Kürtçe olarak Said-i Nursî'nin “Ey Kürt halkı” diye başlayan yazısında din, milliyet ve insanlık kavramlarını uzlaştıran bir anlayış dile getirilirken dağınıklık, bilgisizlik ve yoksulluğun neden olduğu güçlükler ve çareleri anlatılmaya çalışılıyordu. Yine aynı yılın kasım ayında, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkan Şark ve Kürdistan Gazetesi'nde konu edindiği Kürtlere dikkat çekmek isteyen yazılarına rastlamaktayız “Kürtler yine muhtaçtır” başlıklı yazısı bunlardan biridir.²⁵⁶

O yıllarda Kürtçe eğitim-öğretime büyük önem vererek bu yolla bazı çabalar içinde olan Said-i Nursî'nin Kürt Neşri Maarif Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alması bu günlere rastlamaktadır. Yazar İsmail Göldaşa göre Said-i Nursî'nin “bu derneğin kurucuları arasına katılımı, çağımızın başında gelişen Kürt

---

²⁵⁴ “Dönemin önemli Kürt şahsiyetlerinden biri olan Bedüzzaman Said-iNursî,, meşrutiyet ilân edildiğinde,sadaret aracılığıyla Kürt aşiretlerine çektiği telgraflarda “Meşrutiyet”e sahip çıkmalarını ve en çok “biz”-Kürtler-mutlakiyeten zarar görüyoruz diyordu:“Meşrutiyet ve Kânûn-i esâsi işittiğiniz mesele ise,hakiki adalet ve meşveret-i şer’iyyeden ibarettir.Hüsn-ü telâkki ediniz.Muhafazasına çalışınız.Zira dünyevi saadetimiz meşrutiyettedir.Ve istibdattan herkesden ziyâde biz zarardıdeyiz.”Gördüğümüz gibi önceleri taraftarı olduğu İttihatçıların baskıcı olmakla birlikte yasadışı eylemlere girişmesi üzerine Said-i Nursî çok sert muhalefet yapmaya başladı.23Temmuz 1908 Devrimi'nin henüz bir yılı bile dolmadan gerçekleşen 31Mart Olayı'nın başlamasından birkaç saat önce ilk kez siyasi bir parti olduğunu açıklayan İttihat ve Terakki böylelikle olayların kolayca sukunet bulacağını düşünüyordu”.Kutlay, a.g.e, s.139-140.

²⁵⁵ Göldaş, a.g.e, s.31.

²⁵⁶ Kutlay, a.g.e, s.243.

milliyetçiliğine göstermiş olduğu dayanışma örneklerinin en çarpıcı olanıdır. Çünkü Said-i Kürdi'nin Abdülhamit yönetimine karşı kitlesel başkaldırışı bu derneğin saflarına katılmasıyla daha anlamlı bir nitelik kazandı.”²⁵⁷

İlk dönemlerde bütün Kürt aydınları gibi, Sultan II. Abdülhamid rejimine karşı gelişen muhalefetin yani İttihat ve Terakki'nin içerisinde yer alsa da cemiyetin iktidarında diğer uluslara yönelik olarak uyguladığı politikaya karşı çıkarak örgütten ayrılan Said-i Nursî, Türkçü akımların yanında Kürt kimliği ve İslam anlayışından dolayı yer almadı. Türkçülüğün ilk teorik temellerini inşa eden Diyarbakırlı Ziya Gökalp'i hiç de makül biri olarak görmeyerek milliyetçiliğin ve unsuriperverliğin reislerinden biri olarak gören Said-i Nursî Ziya Gökalp'le Diyarbakır'da karşılaştığında “onu bir kelle soğanı, bir kızıl elmaya değişmem” sözleriyle eleştirdi.²⁵⁸

Said-i Nursî'nin Kürtçülüğü için denilebilir ki; emperyalizim 19.Yüzyıl'da onun doğup büyüdüğü bölgeye Kürdistan ve halkı içinde Kürt teşhisi koyarken Kürtçülüğü kendilerine dava edinen bir takım aydınların yetişmesini de sağlamıştı. Bu gelişmelere imparatorluğun parçalanmakta oluşu, Doğu Bölgesi'nin Ermenilere verilmek istenmesi, Türkçü hareketin bazen reaksiyonlara sebep olabilecek tutumları da etkili olmuştu. Böyle bir ortamda kurtuluşu İslâm birliğinde görenlerden olan Said-i Nursî'ye göre²⁵⁹ Osmanlı İmparatorluğu ihya edilmelidir. Klasik anlamda Türkçü olmamakla birlikte Kürtçü de olmayan Said-i Nursî bu anlamda Doğu bölgesinde dünyaya gelmiş bir Osmanlı idi. “Bölgenin, o dönemdeki isminden dolayı Kürdistanlı ve bölge halkına yapay olarak verilen isminden ötürü de Kürt'tü.”²⁶⁰

---

²⁵⁷ Göldaş, a.g.e, s.30.

²⁵⁸ a.g.e, s.30–31.

²⁵⁹“O dönemde Doğu bölgesinde kurulması düşünülen Ermenistan'ın yerine Kürdistan fikrini savunan Mevlanzade Rifat Bey'e Said-i Nursî verdiği cevabında "Kürdistan teşkil etmek değil, Osmanlı İmparatorluğu'nu ihya edelim. Bunu kabul edersen canımı bile feda ederim" diyecektir.”Kalafat, a.g.e, s.294–295.

²⁶⁰ a.g.e, s.298.

Yazar Yaşar Kalafat'a göre "O'nun Kürtçü olduğu kanaatini taşıyanlar; bir dönem "Kürdî" soy ismini kullanmış olması; doğu aşiretlerine teşmil edilen mahalli kıyafetle dolaşması, "Kürt Süvari Birliği Komutanı" tarzında bir ifadenin kimliğinde bulunması, Kürtçü siyasi yayın organlarında yazılarının yayınlanmış olması, nesir ve şiirlerinde Kürt ve Kürdistan kelimesinin sık geçmiş oluşu yanında Abdülhamid'e verdiği doğuda kurulmasını istediği üniversitede Kürtçe de okutulabileceğini belirtmesi, üzerinde durmuşlardır²⁶¹. Karşı görüşte olanlar ise; iddialara izah getirirlerken Said-i Nursî'nin mensubu bulunduğu İttihat-ı İslam ideolojisinde ırkçılık sayılan Kürtçülüğün yer alamayacağını belirtmişlerdir. Said-i Nursî'nin eserlerinde Kürtçüler'den kendisine gelen Kürtçü teklifleri nasıl reddettiğine dair yaptıkları açıklamalar üzerinde durmuşlardır."²⁶²

İttihat ve Terakki döneminin en renkli Kürt kişilikleri arasında sayılması gereken ve İki Mekteb-i Musibetin Şahadetnamesi yahut Divan-ı Harbi Örfi adıyla yayınlanmış olan eserinde²⁶³ Said-i Nursî'nin verdiği ve o günkü yaşama ışık tutan bu bilgiler, Kürtlerle olan ilişkilerinde kendisinin Kürt ve Kürdistan konusundaki duygu ve düşüncelerine yer vermesi bakımından önemlidir. Said-i Nursî adı geçen broşürde²⁶⁴ her şeyden evvel Kürtlüğü öne çıkarmaktadır: " Ben yedi cemiyete bağlım. En başta Kürdüm. Bu kutsal isme bağlıyım."²⁶⁵

Yazar Naci Kutlay'a göre ise İslamiyet ile Kürt kişiliğini birbiriyle bütünleştiren ya da başka bir deyişle İslamiyeti genelde Kürtlük bünyesinde gören

---

²⁶¹ " Bu konu hakkında üzerinde en fazla durulan noktalardan bir tanesi ise onun soy ismi olarak "Nursî" yerine "Kürdî"yi kullanmış olmasıdır. Örneğin "İki Mekteb-i Musibetin Şahadetnamesi" isimli kitabına imza olarak Molla Said-i Kürdî'yi kullanan Said-i Nursî bir dönem "Said-i Kürdî" lakabını kullanmıştır. Bu duruma açıklık getirmek isteyen Said-i Nursî şunları söyleyecektir: İsmim Said-i Nursî iken her tekrarlama Sad-i Kürdî ve "Bu Kürt diye beni öyle yok ediyorlar... Aleyhime bir his uyandırmak istiyorlar" demektedir..."a.g.e, s.293–294.

²⁶² a.g.e, s.290.

²⁶³"Said-i Kürdî'nin "iki musibet" yani bela, "kahır mektebi" dediği yer, hapishane ve tumarhanedir. İki mektebin şahadetnamesi ise oralardaki hükümler ve doktor raporlarıdır. Ona göre Abdülhamit ona tumarhaneyi, meşrutiyet devri ise hapishaneyi mektep yapmıştır."Göldaş, a.g.e, s.32.

²⁶⁴"Yazar Yaşar Kalafat'a göre ise Said-i Nursî'nin bu eserinde "Ey Selahaddin Eyyubî'nin nesli aslan yürekli Kürtler..." demesi ve "her Kürde tavsiye ederiz" ibaresinin bulunması onun kürtçülüğü ile izah edilmek istenilmiştir. Bu ifade islam birliği için Kürtlere seslenmiş olmak için de kullanılmış olabilir. Nitekim felsefesinde "bütün müminler kardeşler", esprisi vardır." Kalafat, a.g.e, s.294–295.

²⁶⁵ Aynı yer.

Said-i Nursî yine bu yapıtında ;“... Ben, milliyeti İslamiyet olarak bilirim der”. Said-i Nursî İslamiyet ile Kürt kişiliğini bağdaştırmaya büyük önem göstermiştir.²⁶⁶

Said-i Nursî, kendisine yöneltilen “Kürt”; “Kürtçü” ithamlarına kendi savunmalarında da açıklık getirmektedir. Sultan II. Abdülhamid’e yaptığı Doğu’da açılacak üniversite konulu müracaatında Kürtçülük yaptığı gerekçesi ile hakkında açılan davada, Askeri Mahkeme’de Ferik Şakir Paşa’nın etnik kimlik muhtevalı sorusuna cevaben : “Ben Osmanlı’yım, benim Kürtlüğüm doğduğum ve büyüdüğüm yerin halkına verilen isim dolayısıyladır.”Demek suretiyle kendini farklı bir milliyete mensup olarak hissetmediğini hatta Kürtlüğünde farklı milliyet anlamına gelmediği kanaatini açıklamıştır.”²⁶⁷

Said-i Nursî’nin o dönemde taraf olduğu İttihat-ı İslam yanlısı grubun yayın organlarında yazıları yayınlanıyordu. Volkan, Tanin, İkdam, Serbesti, Mizan, Misbah, Şark ve Kürdistan gibi yayınları olan bu grubun karşısında Türkçüler vardır. Türkçü olmayışı nedeniyle kendisine Kürtçülük yakıştırılması yapılan Said-i Nursî’nin Kemalist ideoloji ile de ciddi uyumsuzlukları vardır. Ayrıca Volkan Gazetesi’nde Said-i Nursî’nin ezanın Türkçe okunmasına karşı çıkmasında Türkçe yerine Kürtçe ezandan yana olduğunu göstermez. Milliyetle dini aynı kabul eden fikri ekole mensup olan ve ırkçılığa dayanan milliyetçiliğe karşı olan Said-i Nursî’nin doğu konusundaki düşüncelerini değerlendirirken içerisinde bulunan dönemin koşullarının iyi değerlendirilmesi ve onun klasik anlamda bir Türkçü olmadığını hatırd tutulması gerekir. Van’da kurulmasında yarar gördüğü üniversite konusunu da bu şartlarda düşünmek gerekir. Said-i Nursî, II. Sultan Abdülhamit’e verdiği dilekçede:

“ Lisan-ı Arabî vacip, Kurdî caiz, Türkî lazım kılmak...” ifadesini kullanmış olması onun Kürtçü olduğunu gösterir mi zira ehemmiyet sıralamasında Arapçayı ön plana almıştır.”

---

²⁶⁶ Kutlay, a.g.e, s.143.

²⁶⁷ Kalafat, a.g.e, s.293.

“Türkçe’yi de ihmal etmemiştir. Türklüğünün eğitiminde yüzyıl evvelki şartlar düşünülür ise; bölgeye ilmin girmesinde; eğitim ve bilim dili olmamasına rağmen Kürtçe üzerinde de durulmuş olunabilir.”²⁶⁸

Bir süre sonra İttihat ve Terakki’nin karşısında İttihat-ı Muhammedi Fırkası’nda yer almasının gerekçesini “Ben ayrılmadım, onların bazıları ayrıldı şeklinde yanıt veren Said-i Nursî’ye göre İttihatçılar özgürlükler konusunda verdiği sözde durmayarak baskı uygulamaya başlamışlardı.”²⁶⁹

1911 yılında Şam’a giden Said-i Nursî, Emeviye Camii’nde yüzlerce din adamına hitaben yaptığı bir konuşma daha sonraları “Hutbe-i Şamiye²⁷⁰ “ diye yayınlanmıştı.²⁷¹

Şam’dan Beyrut’a geçen Said-î Nursî, daha sonra deniz yoluyla İzmir’den İstanbul’a gelerek Sultan Reşat’la birlikte Rumeli yöresine yaptığı bir gezi sırasında Van’da kurulması düşünülen bir üniversite için on dokuz bin altının ayrıldığı haberini alınca bölgeye giderek Van Gölü kıyısında yapılması planlanan üniversitenin temelini atar. Ama araya giren savaş nedeniyle bu plan gerçekleşmez.1916 yılında Rus Ordularına karşı yapılan savaşta gönüllü kürt süvari alayı milis komutanı olarak görev yapan Said-i Nursî bu savaş sırasında ayağından yaralanmakla birlikte esir alındıktan sonra Van’a götürüldü. İran üzerinden Romanya’ya kaçarak Berlin, Viyana ve Sofya gibi merkezleri de dolaşarak sonunda İstanbul’a gelen Said-’i Nursî’nin İstanbul’a gelişini 25.06.1918 tarihli Tanin Gazetesi okuyucularına şu şekilde duyurur : “Kürdistan ulemasından olup, talebeleriyle beraber Kafkas cephesinde muharebeye iştirak eylemiş ve Ruslara esir

---

²⁶⁸ a.g.e, s.296–297.

²⁶⁹ Kutlay, a.g.e, s.241.

²⁷⁰ “Osmanlı”lığı milliyet olarak anlayan Said-i Kürdi,ırkçılara karşı çıkıyordu.Ünlü “Hutbe-i Şamiye” adlı eserinde,bu anlayışını şöyle gerekçelendiriyordu:...“Bugünkü Türkiye ahalisi asıl Türku kavimlerinden başka, tarihin en eski çağlarından beri gerekAnadolu’da,gerek imparatorluğun diğer bölgelerindeki yaşamış ve asırlar boyunca sebetsçe birbirleriyle karışmış olan ırkların, yani Çerkezlerin,Arnavutların Boşnakların ,Kürtlerin,Gürcülerin ve İslamiyetin kabulü ve evlenme yoluyla Rumların ,Ermenilerin ve Slavların karışımından meydana gelmiştir.Be suretle kendi menşeleri de çok şüpheli olan ırkçuların iddia ettiği gibi kan saflığından pek eser kalmamıştır...”a.g.e,s.141.

²⁷¹ Rohat, a.g.e, s.52.

düşmüş olan Bediüzzaman Said Kürdi Efendi ahiren şehrimize muvasalat eylemiştir.”²⁷²

Said-i Nursî hakkında tartışma konusu yapılan durumlardan bir tanesi ise onun Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alıp almadığı meselesidir. Bazı araştırmacılar tarafından cemiyet üyesi olarak gösterilen Said-î Nursi örneğinin²⁷³ Yazar Yaşar Kalafat göre Ekrem Cemil Paşa'dan aktardığı kadarıyla 1919 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren Kürdistan Cemiyeti'nin idare heyetine ve üyeliğine girmemiştir.²⁷⁴

Zamanın Kürt organizasyonlarından olan Kürt Teavvun ve Terakki Cemiyeti, Hoybun, Azadî, Kürt İstiklal Partisi gibi kuruluşların bünyesinde göremediğimiz Said-i Nursî için Zınar Silopi Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne aza kaydedenlerden biri olduğunu belirtmektedir.²⁷⁵

Yazar Yaşar Kalafat'a göre ise “Onun Kürt Teâli Cemiyeti'ne “Bediüzzaman Said Molla” ismiyle üç numaralı üye olarak kayıtlı bulunuşu bu cemiyetin ilk kuruluş döneminde, bugünkü anlamda bölücü bir kuruluş olmayışı ve üyelerinin içinde Kürt ırkçılığına²⁷⁶ karşı olanların da bulunduğu düşünülsür ise, bu kayıta rağmen o'nun için “Kürtçü” diyemeyiz.”²⁷⁷

Her ne kadar o dönemde İslami düşüncüyü kürt milliyetçiliği düşüncesinden daha ön plana tutan Said-i Nursî Mütareke Dönemi'nin bu çalkantılı yıllarında yeniden hayat bulan kürçülük faaliyetlerinden de uzak kalmamıştır. Said-i Nursî'nin I. Dünya Savaşı sonrasında ilan edilen Wilson İlkeleri'nin yarattığı ortamdan

---

²⁷² Aynı yer.

²⁷³ a.g.e, s.54.

²⁷⁴ Kalafat, a.g.e, s.297.

²⁷⁵ a.g.e, s.294–295.

²⁷⁶ “Bu konuya açıklık getirmesi bakımından Said-i Nursî'nin bir dergide yayınlanan şu cümleleri önemlidir: “Sana Said-i Kürdi derler. Belki sende unsuriyet(ırkçılık) fikri var, o işimize gelmiyor. Hey Efendiler! Eski Said'in ve yeni Said'in yazdıkları meydanda. Ben onları şahit gösterek diyorum ki eskiden beri ırkçılığı katetmiştir. Kesmiş atmıştı. İrkçılık, riya, zulmet, sefalet, gaflet ve dalaletten mürekkep bir ma'cundur. Onun için milliyetçiler milliyeti mahud ittihaz ediyorlar. Unsur lazım ise İslâmiyet bize kafidir.”Göldaş, a.g.e, s.36.

²⁷⁷ Kalafat, a.g.e, s.298–299.

faydalanmak isteyen Kürdistan Teâli Cemiyeti heyeti ile birlikte kurulacak olan bir Kürt Devleti'nin haklarını savunmak amacıyla Amerikan Komiserliği'ni ziyaret etmesi²⁷⁸ gerek cemiyetle olan bağlantısını gerekse o dönemdeki düşüncelerinin rengini göstermesi açısından önemlidir.

Said-i Nursî'nin zaman zaman düşünce ve eylemleri birbiriyle çelişse de genelde düşüncesinde bağımsız bir Kürdistan'ın yer almadığı söylenebilir. Said-i Nursî'nin Fransa'nın ve Kürt Şerif Paşa'nın katıldığı kongreye gönderdiği mektubu²⁷⁹ da bunu göstermektedir. Şerif Paşa'nın katıldığı konferansta Kürt-Ermeni ilişkilerine ve bir Kürdistan kurulması girişimlerine tepki göstererek Kürtlerin yaşadığı bölgeleri temsilen üç arkadaşıyla Paris'e çektiği telgrafta “ kesinlikle bu kararın kabul edilmemesini iletmesi onun bu günlerde Kürdistan düşüncesinde olmadığını belirtir.²⁸⁰

Said-i Nursî'nin başlangıçta Kuva-yı Milliye'ye²⁸¹ ve Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği desteğin Ankara'da oldukça sempati ile karşılandığı görüşü de tartışma konularından birisini oluşturmuştur. Başlangıçta Ankara Hükümeti'ni Halife'yi kurtarmak için yapıldığı ileri sürülen mücadeleden dolayı desteklediği bir gerçek olan Said-i Nursî bu davranışından dolayı hükümet tarafından Ankara'ya davet edilerek 9 Kasım 1922 günü kendisine mecliste resmen hoşamede edilmiştir. Hoşgeldin merasiminde mecliste alkışlarla samimi ve candan bir şekilde karşılanan

---

²⁷⁸ “Zınar Silopi, Doza Kürdistan adlı yapıtında bu olayı şu şekilde anlatır:”Seyit Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Şükrü Mehmet ile birlikte İstanbul'daki Amerikan komiserliğine giden Said-i Kürdi burada Kürdistan üzerine yetkililer ile sert tartışmalara girişir. Kürdistan haritasını gösterdiği bir sırada, Amerikan komiseri ona dönerek: “Bu bölgenin çoğunluğu üzerinde Ermenistan devleti kurulmaya karar verilmiştir”demesi üzerine, Said-i Kürdi şu karşılığı verir: “Kürdistan eğer deniz sahilinde olsaydı dritnautlarınızla (bir savaş gemisi)ile belki bu kararı uygulayabilirdini. Fakat Kürdistan dağlarına dritnautlarınız çıkamaz. B u kararınız da uygulanamaz” Rohat, a.g.e, s.54.

²⁷⁹“Dört Buçuk asırdan beri İslâmın fedakar ve cesur taraftarı olarak yaşamış ve dini geleneklere bağlılığı gaye edinmiş olan Kürtler, henüz beşyüz bin şehidin kanları kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerin, gözleri oyulan ihtiyarların hatıralarını teessürle anarken, İslâmiyetin zararına olarak tarihi ve hayati düşmanımız ile barış anlaşmaları imzalamak suretiyle dinlerine aykırı hareket edemezler. Bu nedenle Kürt ulusal vicdanı bu gibi anlaşmaları tanımadığı ve emellerinin milliyetlerini birleştirmek olduğunu bildirmesine araç olunması...”Göldaş, a.g.e, s.33.

²⁸⁰ Aynı yer.

²⁸¹ “İslâmi çevrelerden bazı yazarlar İngiliz işgaline karşı olduğu bilinen Said-i Nursî'nin Kuvay-ı Milliye'yi desteklediğini söylerler. Mustafa Kemal Paşa'nın Said-i Nursî'yi Fevzi Çakmak ve eski Van Valisi Mebus Tahsin Bey tarafından Ankara'ya davet etmesi “Ankara Hükümeti'nin onun çalışmalarını “vatan ve millete” hizmetlerini “yakinen takip etmesi”ne yorulmaktadır.” a.g.e, s.38.

Said-i Nursî Ankara'da umduğunu bulamamıştır. Uğur Mumcu'nun o günlerde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinden sonra yeni devletin ideolojisi ile bağdaşmayacağını anlamış ve desteğini kesmiştir dediği Said-i Nursî Borla mektuplarında Mustafa Kemal'e yönelttiği ağır yergiyi Şualan adlı yapıtında da sürdürmüştür.²⁸²

Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal ile beraber olamayacağına inanan Said-i Nursî 1923 yılında Van'a yerleşir. Böylelikle son gezisini yapan Said-î Nursi burada iki yıl kaldıktan sonra 1925 yılında patlak veren Şeyh Said İsyanı'na karışmakla itham edilecekti.²⁸³

Said-i Nursî'nin 1925 yılında isyan günlerinde Van'da, Erek Dağın'da bulunarak ayaklanmaya fiilen katılıp destek verdiği ya da böyle bir desteği Kürt savaşçılarından esirgememekle birlikte kendisiyle görüşmeye gelen Kürt heyetini azarladığına yönelik konular çeşitli yazarlar tarafından değişik yorumlara meydan verecek şekilde tartışmalara neden olmaktadır.²⁸⁴

Nurculuk akımının kurucusu, Kürt kimliğine sahip çıkan düşünce yapısı ve hayat tarzı bakımından genel olarak incelendiğinde esas olarak İslami düşünce yapısına hizmet etmiş olduğu görülen Said-i Nursî 21 Mart 1960 yılında Urfa'da vefat etmiştir.²⁸⁵

---

²⁸² a.g.e, s.37.

²⁸³ Rohat, a.g.e, s.54–55.

²⁸⁴ Göldaş, a.g.e, s.36.

²⁸⁵ Rohat, a.g.e, s.82

c) Dr.Abdullah Cevdet

9 Eylül 1869 tarihinde Arapkir’de doğan Abdullah Cevdet’in babası Diyarbakır’da birinci tabur kâtiplerinden Ömer Vasfi Efendi idi. Aile çevresindeki ilk eğitimini babası ile imam olan amcasından alan Abdullah Cevdet’in ilk düşünce yapısını şekillendiren de kendisinin de belirttiği gibi “... İmam, hoca, ilmiye sınıflarından ve şiddetle mütteki ve bazıları çok mutaassıp kimseler”...den oluşan çevresinden aldığı bu dinsel eğitim olmuştu. Hozat ve Arapkir’deki ilköğrenim yıllarından sonra Abdullah Cevdet kaydolduğu Mamuret-el-Aziz Askeri Rüüşdiye’sini 27 Mayıs 1301 tarihinde bitirdikten sonra ise İstanbul’a gelerek Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi’ne yazıldı.²⁸⁶

“Mekteb-i Tıbbiye’deki siyasal örgütlenme ise 1889 yılında gerçekleşti ve İbrahim Temo ve İshak Sükûti’nin ilk plânlarını yaptığı “İttihat-ı Osmanî Cemiyeti” 21 Mayıs 1305 (1889) tarihinde bu iki Tıbbiyeliye Abdullah Cevdet, Mehmet Reşid ve Hikmet Emin’in katılmasıyla kuruldu. Yaklaşık beş sene sonra “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” adını alacak olan bu Cemiyet yurt içinde uzun süre fazlaca bir faaliyetde bulunamadı. Cemiyetin kurulmasından hemen sonra ise İbrahim Temo, Kahire’de bulunan Ahmet Verdani ve Fransa’da bulunan Ahmet Rıza ile irtibat kurarak örgütlerinin imparatorluk dışındaki merkezler de de yayılmasını sağladı. Bu arada hücre esasına göre örgütlenen Cemiyetin çeşitli konulardaki celselerinin Abdullah Cevdet’in odasında yapılmasına, diğer tıbbiyelilerin bu oturlara katılmak için gösterdikleri arzuya ve Cemiyetin ilk beyannâmesinin kendisi tarafından yazılmasına bakılırsa Abdullah Cevdet örgüt içinde önemli bir mevkide bulunmaktaydı.”²⁸⁷

4 Temmuz 1310 (1894) tarihinde Mekteb-i Tıbbiye’yi bitiren Abdullah Cevdet 27 Ağustos 1310 tarihinde Diran Acemyan Efendi’nin asistanı olarak, Haydar Paşa Hastahanesi göz doktorluğu yardımcılığı görevine atandığı dönemde İttihat ve

---

²⁸⁶ M.Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul,1981, s.5.

²⁸⁷ a.g.e, s.25–26.

Terakki Cemiyeti'nin beş numaralı grubunda aktif olarak çalışmaktaydı. Kolera salgını nedeniyle 1 Kasım 1310 tarihinde Diyarbakır Vilayeti'ne geçici görevle gönderilen Abdullah Cevdet 15 Ocak 1310 tarihine kadar çalışmalarını burada sürdürdüğü bir sırada Ziya Gökalp'i de cemiyete kaydetmiştir. Siyasal düşünceleri yüzünden yönetim yanlısı subaylarla sık sık çatışmak zorunda kalan Abdullah Cevdet kendisini "Heyni nahiyesinden Diyarbakır'a dönmekte iken bu eğilimdeki subaylardan Ata Efendi isimli bir redif yüzbaşısı tarafından "...efkârı siyasiyesinden dolayı.. hasbeten lillah ve padişâha sadakatan.." bir kürt vasıtasıyla öldürülmek istendiğini belirtiyor."²⁸⁸

Abdullah Cevdet, Diyarbakır'daki görevinin bitiminde "birinci ordunun redif üçüncü alayının, üçüncü Adapazarı taburunda doktor olarak çalışmaya başladıktan kısa bir süre sonra "erbab-ı faside eshabından olduğu iddiasıyla" otuz üç arkadaşı ile beraber zaptiye nezaretinde gözaltına alındı. Abdullah Cevdet²⁸⁹ kırk beş gün zaptiyede, on gün umumi hapisanede ve bir günde Beşiktaş Karakolu'nda kaldıktan sonra hakkında verilmiş olan Meclis-i Vükelâ kararı gereğince 21 Aralık 1311 tarihinde buradan alınarak doğrudan bindirildiği Sakarya vapuruyla Trablusgarb'a sürüldü."²⁹⁰

Eylemlerinden dolayı 1895 yılında göz doktoru olarak sürgün edildiği Trablus Merkezi Hastanesi'nden de Fizan'a sürgün edileceğinin söylentileri çıkması üzerine Abdullah Cevdet Fransa'ya geçmek üzere Tunus'a kaçtı. Önce Fransa'da ardından da gittiği Cenevre'de İshak Sükûti ile birlikte Osmanlı Gazetesi'ni çıkaran Abdullah Cevdet, Sultan II. Abdülhamid'in baş hafiyesi Ahmet Celaleddin Paşa ile anlaşarak Sükûti ile çalışmalarına 1897 yılında ara verdi. Cenevre'de iken Bedirhani Abdurahman da bu grup ile birlikteydi. Bir süre sonra Viyana elçilik hekimliğine atandığında yöneticilerle anlaşamadığı için yeniden kalebentliğe mahkum edilen Abdullah Cevdet bir yıl Cenevre'de beş yıl Mısır'da kaldı. Bu arada 1900 yılında

---

²⁸⁸ a.g.e, s.28.

²⁸⁹ "Bu dönemde siyasal faaliyetleri düşünsel çalışmalarına göre daha ağır basan Abdullah Cevdet "nitekim Trablusgarp'a gelir gelmez, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin burada Trablusgarp fevkalâde kumandanı Recep Paşa'nın yaveri Şevket Bey tarafından kurulan yedi numaralı grubunda çalışmaya başladığını görüyoruz."a.g.e, s.30.

²⁹⁰ a.g.e, s.29-30.

Abdullah Cevdet'in İctihad Matbaası'nı kurmasıyla yayın hayatına başlayan İctihad Dergisi Kürtlerle ilgili birçok yazı yayınladı. Abdurahman Bedirhan'ın katkılarıyla yayınına bir süre devam etse de ekonomik güçlükler ve kadro problemleri nedeniyle yayınına 1904 yılı sonunda ara veren derginin yaşamı Abdullah Cevdet'in ölümüne kadar sürdü.²⁹¹

Hayatı süresince faaliyetleri kadar kalemiyle de dikkatleri üzerinde toplayan "... Abdullah Cevdet'in Jön Türk Hareketi içindeki yazılarında sürekli olarak tüm Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yaşayan ulusların ortak bir vatan için birleşmeleri gerektiği ileri sürülmektedir:

"... Bunu anladığımız gün, Arab, Arnavud, Çerkez, Kürd, Ermeni, Rum, Yahudi, Geldani, Süryani, Türk, Lâz, Gürcü hasılı Müslüm gayr-i Müslüm zükûr ve inâs Türkiya'nın bütün vatandaşları müşterek bir vatan-ı umumî, adalet ve hürriyet şevkleriyle ayağa kaldıkları dakika..."²⁹²

Jön Türkler'den farklı olarak Osmanlı Birliği'ni sağlayacak gücü hanedan yerine birleşen unsurların ortak çıkarlarında gören Abdullah Cevdet, tüm ulusların gerçek anlamda eşit olacağı birlik içerisinde öz kültürlerini geliştirmelerini, bağlı buldukları ulus veya etnik grubun çıkarlarını da düşünmelerini istiyordu²⁹³:

"... İşte bakın ben Kürdüm. Kürdleri ve Kürdlüğü severim. Fakat mademki hukuk ve vezaifçe mütesâvi Türkiye vatandaşlarındım, her şeyden evvel Türküm. Benim Şiiliğim, Sünniliğim, mütekidliğim, hürendişliğim, ırk-ı asfer veya beyzden oluşum hususi ve fenni işlerdir. Benim bu sözümünden, ben madem ki bir Türkiye vatandaşıyım Kürd lisanı unutulsun; Kürdlüğüm unutulsun dediğim anlaşılmasın. Bilâkis, Kürd Kürtçesini, Ermeni, Ermenicesini hars-ü-ihya etsin. Bundan Türkiye'ya mazarrat geleceğine zahib olan ancak kabak kafalı, yahud hain ruhlu kimselerdir..."²⁹⁴

---

²⁹¹ Kutlay, a.g.e, s.69.

²⁹² Hanioğlu, a.g.e, s.216.

²⁹³ Göldaş, a.g.e, s.59.

²⁹⁴ Kutlay, a.g.e, s.69.

Abdullah Cevdet'in kendi öz fikirlerini geliştiren ulusların eşit haklarla ve çıkar birliği etrafında birleşerek halk iradesini hâkim kıldıkları bir devlet modelini ortaya atmasını da şüphesiz onun imparatorluk içindeki etnik unsurlardan birisinin üyesi olması önemli rol oynamaktaydı.²⁹⁵

Abdullah Cevdet'in etnik kültürlerin geliştirilmesi düşüncesinin yanı sıra göze çarpan bir diğer özelliği, Osmanlı ulus ve etnik grupları arasındaki birliğin temelini menfaate dayanmasından dolayı çeşitli toplumsallaştırma araçlarıyla Türk unsuru etrafında yapılacak bir birleşmenin gereksiz ve yararsız olduğu şeklindeki düşüncesidir:

“...Ben Türk, Kürd nam ü sıfatıyla değil Türkiye'nin hür ve hürendiş bir vatandaşı olmak sıfatıyla söylüyorum. Tevhidin en müesser çaresi tefriddir. Süphesiz bu hüküm bir tarife görünecektir. İzah edeyim Allah insanları tevhid etmek için tefrid etmişti ve Kuran'ında onları kabileler ve şubeler halinde halid ettik, taki yekdiğerlerini tanıyalar” demiştir. Bundan da sarıhan anlaşılır ki unsurların arasında muarefe ve muvalatın tesis etmesi için her unsur kendi temayülât-ı tabiiye ve ırkıyesine serbest bir saha-i cereyan ve tatbik bulmalıdır. Muhtelif unsurlardan müteşekkil imparatorluklarda bu unsurların İttihatı yolu münferit bir lisanın, münferid bir kanunun, münferid bir tarz-ı muamelenin istimal ve tatbiki olduğu zehabı batıldı... Tevhid-i anasır, tevhiç-i menfi'den ibarettir.”²⁹⁶

Abdullah Cevdet, Mısır'dan tekrar İstanbul'a döndüğü sırada yaklaşık iki sene önce faaliyete geçen "Osmanlı Kürd Teavvün ve Terakki Kulübü" çevresinde başlayan Kürt ulusçuluk hareketine daha Mısır'da iken Said-i Nursî'nin meşrutiyet dolayısıyla verdiği hutbeleri İctihad Matbaası'nın İstanbul'daki şubesinde bastırarak katılmıştı. Gerçi İstanbul'daki Kürtlere verdiği öğütlerde, Türklerin Kürtlerin aklı, onların da Türklerin kuvvetli oldukları, bunun için birlik dışında başka yolların düşünülmemesi gerektiği şeklinde ifadeler veren Said-i Nursî'nin Kürt ulema ve şeyhlerine verdiği öğütler ile Sabahattin Bey'in adem-i merkezîyet düşüncesine

---

²⁹⁵ Hanioglu, a.g.e, s.316.

²⁹⁶ a.g.e, s.316-317.

yaptığı övgüler açığa vurulmayan etnik bir boyutu göstermektedir. Ayrıca Abdullah Cevdet'in siyasal ve felsefi açıdan uyuşmasının imkânsız olduğu Said-i Nursî gibi bir kişiye yardımcı olmasının tek nedeni de bu boyut olarak ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık Abdullah Cevdet'in bu konudaki ilk yazılarında "... Kürdistan, Ermenistan meseleleri gibi mesailin faidesizliğine menafi-i unsuriyeye muhalif bulunduğuna kani" olduğu şeklindeki ifadeler ağırlık kazanmakla birlikte etnik kültürlerin geliştirilmesi gerektiği düşüncesi artık çok açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.²⁹⁷

Hakkında hayli tartışmaların yapıldığı ilginç bir Kürt aydını olarak yine bu dönemdeki Kürtçülük faaliyetleri içerisinde yer alan Abdullah Cevdet 1913 yılında Hevi'nin yayın organı olarak Kürtçe ve Türkçe olarak çıkan Roji Kurd Dergisi'nin Türkçe bölümünü hazırlayan komisyon arasında da yer alıyordu. Derginin hükümet tarafından kapatılması üzerine Hateve Kurd ve Pejdeki dergi ve gazetelerini çıkarmaya başlamıştır.²⁹⁸

Yine bu dönemde etnik kültürlerin geliştirilmesi doğrultusunda milliyetçilik duygularını açıkça ifade eden Abdullah Cevdet Roji Kurd dergisiyle ilgili olarak şunları söylemektedir: "...Roj-u Kürd mecmuasını yazı masamda gören bir muhterem ve muazzez dostum birden bire Nedir bu mecmua? dedi. Ben Kürdolociya organı yâni Kürdlük hakkındaki tedkikat-ı ictimaiye ve ırkıyenin vasıta-i nâşiri dedim. Arkadaşım mecmuayı açdı, gözü Kürdce bir makaleye tesadüf edince Mademki Türkce değil, mademki Kürdcedir, tefrika gazetesi demektir, diyerek Roj-u Kürd'ü masamın üzerine bıraktı. Bu bir hâdisedir ki bence kayd-ü dikkat edilmeye çok layıktır... Bu sahte felsefenin havasımızı dahi daire-i nüfûzuna almış olmasına pek yanarım..."²⁹⁹

Jön Türklerin Osmanlı birliği konusundaki düşüncelerini ele aldığımızda bunlar içerisinde yer alan ve Türk unsuru etrafında birleşme düşüncesine karşılık

---

²⁹⁷ a.g.e, 315.

²⁹⁸ Göldaş, a.g.e, s.58.

²⁹⁹ Hanioğlu, a.g.e, s.316.

Osmanlı Birliğini savunan etnik grup temsilcileri uygun bir ortam bulduklarında ise süratle birer etnik milliyetçi haline dönüşmüşlerdir. Meşrutiyet sonrası bir Ermenistan tasavvuruna karşı sert bir şekilde Osmanlı birliğini savunan Abdullah Cevdet de Kürt bağımsızlığı düşüncesinin yoğun bir şekilde tartışılmaya başlandığı Mütareke Dönemi'nde bu düşüncenin başlıca savunucularından biri haline gelmişti.³⁰⁰

Örneğin o dönemdeki bir yazısında Abdullah Cevdet'in Kürt gençlerine yönelik olarak verdiği öğütlerde "... Bir Kürd köyünde mekteb-i ibtidaî müessis ve muallimi olmayı lâlettayin bir yerde kaymakam ve müdür olmağa tercih ettikleri zaman... düşülmesi..." gereken yola düşmüş olacakları şeklinde"ki ifadelerinde etnik ayrılıkçılık izlerini bulmak mümkündür. Ermenistan ve Kürdistan hakkında çeşitli yorumlar yapan Jamanak Gazetesi'nin Kürtlerin yaşadığı bölgelerin de müstakbel Ermenistan sınırları içerisinde kalacağı iddiasına karşılık olarak Abdullah Cevdet'in Kürt tarihinden örnek vererek müdafaalarda bulunması nedeniyle etnik ayrılıkçılar tarafından övgüyle karşılanmıştır.³⁰¹

I.Dünya Şavaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecini yaşadığı ve Kürtlerin ulusal istekleri için seslerini yükselttiği bir dönemde Kürtlerin bağımsızlığını ya da özerklik fikrini savunan Abdullah Cevdet, Osmanlılık fikrinden vazgeçerek ulusal nitelikli yazılar yazdı. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türklerin diğer halklar üzerindeki yönetimi emperyalist bir uygulamaydı. A.B.D. Cumhurbaşkanı Wilson açıkladığı prensiplerde her ulusun kendi geleceğini belirleyerek özgür olacağını belirtmesi Kürtler arasında bir hareketlilik yaratırken bütün Kürt basınında ve İstanbul'un günlük gazetelerinde bu prensipleri öven ve ona yakın görüşleri savunan yazılar çıktı. Abdullah Cevdet "Jin" Dergisinden sonra çıkan "Jin" Gazetesi'nde 20 Ocak 1919 yılında Wilson'un büyük sözleri ve İnkılâb-ı Beşerde, 18 Kasım 1918 tarihinde "İnsaniyet Fikrinin Galebesi"başlıklı makaleleriyle bu anlayıştaki çalışmalarını sürdürdü.³⁰²

---

³⁰⁰ a.g.e, s.319.

³⁰¹ a.g.e, s.318.

³⁰² Kutlay, a.g.e, s.71.

Bu konudaki faaliyetleri ile Anadolu’da sürdürülen Milli Mücadele Hareketi’nin temsilcileri³⁰³ tarafından endişeyle karşılanan Abdullah Cevdet’in bu dönemdeki Kürt milliyetçileri arasında yer alarak Batı ile ilişkilerin geliştirilmesi ve Wilson İlkeleri’nin uygulanması ile Batı desteğinde kurulacak bir “ Kürdistan düşüncesinin önemli savunucularından biri olduğu görülmektedir:

“... Wilson prensipleri his ve maksada uygun geldiği vakit ve ancak uygun geldiği vakit temsil olunan bir prensip değildir. Her millet kendi mukadderatını tayin, kendi hükümetini intihab, kendi tarz-ı idaresini tayin etmekte hürdür ve bir millet diğer bir millete hakim olamaz diyen prensip meselâ yalnız İzmir’in Yunan idaresine geçmesini protesto ederken temsil ve isti’mal olunamaz. Ekseriyetini Kürdler teşkil eden vilâyetlerin Kürdistanlığı mevzu’ bahs olunca da bu prensip tanınmak ve muta ve mer’i bulunmak icab eder. Binaenaleyh Türkler için Arab’ı, Çerkez’i, Kürd’ü, Laz’ı, Ermeni’yi, Rum’u taht-ı ta’biyetinde tutmak için masruf-u kuvveti tasarruf etmekden âkilâne ve bunun aksini takib etmekten gafilâne bir siyaset olamaz...”³⁰⁴

Abdullah Cevdet bu dönemdeki siyasal faaliyetleri çerçevesinde İngiliz Muhipleri Cemiyeti’nin kuruluşunda da rol oynamıştı. İttihat ve Terakki aleyhtarlığının yanı sıra aşırı İngiliz yanlısı olan ve İngiliz Mandası’nın da savunuculuğunu yapan Abdullah Cevdet’in bu durumu Yazar M.Şükrü Hanioğlu’na göre “ kendisinin Anglo Sakson kültürünün üstünlüğüne duyduğu inancın aynı dönemde pek çok Osmanlı aydınında olduğu gibi ülkenin yeniden bağımsızlığını imkânsız olarak kabul edildiği bir devrede diğer ülkelerinkine tercih edilmesi şeklinde ” izah edilmelidir.³⁰⁵

---

³⁰³“*Milli Mücadele Dönemi’nde Hetyet-i Temsiliye Abdullah Cevdet’i ayrılıkçı biri olarak nitelendiriyordu:16.11.335,Hıyanet-i vataniyesi sübût bulan dahiliye müsteşarı(ile?) fazla müfrit Kürtçülere me’zuniyet veren Dr.Abdullah Cevdet Bey’in tebdilleri lüzûmu Harbiye Nâzırı Cemal Paşa’ya yazıldı*”.Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.58.

³⁰⁴ Hanioğlu, a.g.e, s.320–321.

³⁰⁵ a.g.e, s.296.

Abdullah Cevdet 1911 yılında İstanbul'da kurduğu İctihad Evi'nde Mütareke Dönemi'nde kurulan ve kendisinin de üyesi olduğu Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin faaliyetlerini de sürdürmesini sağlamıştı. Yine bu dönemde İstanbul'da kurulmuş bulunan diğer Kürt Cemiyetleri'nin de sıcak ilgi ve desteğine sahip olan Abdullah Cevdet bu örgütlere maddi ve manevi desteğini de sürdürmüştür.³⁰⁶

Abdullah Cevdet'in yakın ilişkilerde bulunduğu ve İngiliz temsilcilerinden de yardım gören Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin etnik ayrılık düşüncesini yayan yayın organlarındaki bu tür isteklere faal bir biçimde katıldığı görülmektedir. Örneğin Abdullah Cevdet 1918 yılının kasım ayında çıkan Jin Dergisi'nin 1. sayısında şunları söylemektedir :

“ Kürdler, böyle bir asrın böyle bir kıyametinde uyumak mümkün müdür? Ey Kürd uyan! diye bağırmaya lüzüm görmem, zira Kürdler uykuda hala, uykuda iseler çoktan ölmüşlerdir demektedir. Kürd uyanıktır ve kendisini asırlardan beri uykuya davet etmiş ve uykuya dalmış Hüdavendleri(Türkleri) de uyandıracaktır. O kendisine su-i kasd etmiş olanlara hüsn-i kast ile muamele edecektir. Biz bir asırda yaşıyoruz ki bir saat uyumuş olmak bir millet için ölmüş olmak demektir... ”³⁰⁷

Mütareke dönemindeki Kürtçülük faaliyetlerinin içerisinde yer alan Abdullah Cevdet Milli Mücadele'nin başarıyla kazanılıp cumhuriyet yönetiminin kurulmasıyla birlikte kendisinde başlayan düşünce değişimine İctihad'ın yeni dönemde çıkan ilk sayısında yeni yönetimi övmesiyle tanık olunur:

“... İşte başı büyük meşalemiz olan Halk fırkası'nın umdeleri, işte İctihad'ın müdir fikirleri! Bunların ne kadar kardeş ve emeldaş oldukları meydanda... Halk Fırkası Hükümeti en az otuz seneden beri geceli gündüzlü gördüğümüz tatlı rüyaların çoğunu aynıyla vaki kılan tek hükümettir... ”³⁰⁸

---

³⁰⁶ Göldaş, a.g.e, s.57.

³⁰⁷ Hanioglu, a.g.e, s.319.

³⁰⁸ Göldaş, a.g.e, s.62.

II. Meşrutiyet Dönemi'nden önceki senelerde ve gerekse meşrutiyet sonrasında değişik imzalarla Kürtler hakkında en çok yazı yazarlardan biri olmakla birlikte Kürt kültür ve kimliğinin gelişimini özendiren Abdullah Cevdet Kürtler arasında gerektiği kadar önemsenmedi. Örneğin II. Abdülhamid'in adamlarıyla anlaşarak iki kez para ve memuriyet kabul eden Abdullah Cevdet'in başlangıçta dindarken sonradan din konusunda liberal bir görüş kazanması üzerine dinsiz olarak nitelendirilmesi, Osmanlı ve Macarlar'ın evlenmeleriyle yeni ve sağlıklı bir kuşağın yetiştirilmesi fikride karşıtları tarafından kullanıldı. Abdullah Cevdet arkadaşları arasında cimriliği ile tanınmakla birlikte Kürtlere öğütlediği davranışları kendisinin de uygulamaması da bu konuda önemliydi.³⁰⁹

M.Şükrü Hanioglu'nun da esas olarak Kürt ulusalcı akımlarından yana tutum takınmış bir Kürt aydını olarak değerlendirdiği Abdullah Cevdet genelde Kürt bağımsızlık düşüncesinin savunucusudur. Abdullah Cevdet'in düşüncelerinin gelişme çizgisi incelendiğinde bazı istisnalar olmakla birlikte diğer etnik unsur üyesi Osmanlı aydınlarının genel çizgisiyle uyum göstermektedir. Mütareke Dönemi'nin ortalarında en üst noktaya varan ayrılıkçı etnik milliyetçilik düşünceleri, Anadolu Hareketi'nin gelişimiyle birlikte bu çevrelerde görülen duraklama ve yeniden Osmanlı birliğini savunma şeklini alması üzerine bu gelişime ayak uyduran Abdullah Cevdet bir süre sonra Anadolu Hareketi'nin başarıya ulaşması sonucunda bu tür düşünceleri terk etti.³¹⁰

---

³⁰⁹ Kutlay, a.g.e, s.72.

³¹⁰ Hanioglu, a.g.e, s.321.

ç) Mehmet Şükrü Sekban

“Mehmet Şükrü Sekban 1881 ‘de Ergani’de doğmuştur. Mülazimievvel (üsteğmen) Mehmet Ağa’nın oğludur. İlk tahsilini; Ergani Madeni’nde ve Hozat’ (Kızıl Kilise) da, orta tahsilini; Diyarbakır’da ve lise tahsilini de, İstanbul Çengelköy Askeri Tıbbiye’de tamamladı. Bu okulu bitirdikten sonra, 1903 yılında yüzbaşı rütbesi ile Askeri Tıbbiye’den mezun olmuştur.”³¹¹

“Bir sene Gülhane Hastahanesi’nde staj gördükten sonra, Edirne Askerî Hastahanesi Cildiye Mütahassızlığı’na tayin edilen Sekban, 2 sene kadar burada çalışmış ve İstanbul Tıbbiye Okulu’ndaki görevine dönmüştür.”³¹²

1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilanından sonra oluşturulan Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti’nin kurucuları³¹³ arasında yer alan Dr. Sekban aynı zamanda o dönemdeki Kürtçülük hareketinin de bir numaralı savunucularından olmuştur.³¹⁴

Mehmet Şükrü Sekban Bey 1912 yılında resmi olarak kuruluşunu duyuran ve içerisinde daha çok üniversite öğrencilerini barındıran Kürt Hevi Talebe Cemiyeti’nin de en etkin destekleyicileri arasında bulunmakla birlikte aynı zamanda cemiyetin İstanbul Sirkeci’deki binasının kirasını da karşılamaktadır.³¹⁵

Daha sonraki dönemlerde 1918 yılında Seyyid Abdülkadir’in başkanlığında kurulan Kürdistan Teâli Cemiyeti’nde de yönetim kurulu üyesi olan Dr. Sekban o dönemde Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan ve diğer cemiyet üyeleri ile birlikte yabancı elçiliklere giderek Kürtlerin yaşadığı bölgelerin özerkliği konusunda muhtıralar vermiştir.³¹⁶

---

³¹¹ Göldaş, a.g.e, s.22.

³¹² Sekban, a.g.e, s.13.

³¹³ “*Mehmet Şükrü Sekban Bey o dönemde Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti’nin ilk toplantısında en çok oyu Naim Baban’ın ardından kendisinin aldığı söylemektedir.*”Kutlay, a.g.e, s.136.

³¹⁴ Göldaş, a.g.e, s.13.

³¹⁵ a.g.e, 23.

³¹⁶ Sekban, a.g.e, s.13–14.

O dönemki Kürt mili hareketinin en önemli ve önde gelen Kürt şahsiyetlerinden biri olan Mehmet Şükrü Sekban Bey 1919 yılında Askeri Tıbbiye Okulundaki görevinden istifa ederek, Bağdat'a gitti. Sonradan Türkiye'ye dönerek serbest doktorluğa başladığı sıralarda Lozan Antlaşması'nın imzalanması üzerine tekrar Bağdat'a giderek çalışmalarını orada sürdürdü.³¹⁷

Mehmet Şükrü Sekban 18 Aralık 1923 tarihinde Beyrut'da ve yine bu sıralarda Kahire'de neşredilen iki mektubu ile de Kürtlere muhtariyet verilmesini ve Kürtçenin resmi dil olmasını savunmuştur. Hoybun Komitesi'nin Bağdat şubesi başkanlığını da yapan Sekban, Kürtler Hakkında Cemiyet-i Akvam'a gönderdiği mektubunda Kürtlerin haklarından ısrarla söz etmesi neticesinde Kürt meselesi uluslar arası alanda tartışılmaya başlanmıştır.³¹⁸

Dr. Mehmet Şükrü Sekban'ın hayatı boyunca en çok tartışılan eylemi 1933 yılında Paris'te Fransızca olarak yazdığı "La Question Kurdi" (Kürt Meselesi) isimli kitabıdır. Yazdığı eser nedeniyle savunduğu Kürtçülük davasıyla ters düşen Sekban³¹⁹ bu kitabında "Kürt meselesinin Ortadoğuda yeni bir koz olarak kullanıldığı kanısındadır. Bu düşünceleri nedeniyle çoğu Kürt milliyetçiliğini savunan kişilere göre kitabın yayınlanmasından sonraki tarihlerde artık bir "Kemalist Türkçü olarak"³²⁰ resmi görüşe hizmet etmeye başlayacaktır.³²¹

---

³¹⁷ Göldaş, a.g.e, s.22-23.

³¹⁸ a.g.e, s.23.

³¹⁹ "...Bu iki halkın, İktisadi tesanüd, ırk ve din birliği, müşterek kültür gibi çeşitli siyasi ve milli birlik faktörleri dışında, çok kuvvetli, kudretli bir faktörleri daha vardır: Bu, Gazi'nin yüksek şahsiyetidir, Gerçekten devlet idaresinin en yüksek kademesinde Gazi Mustafa Kemal gibi bir lidere sahip olmak, bir millet için bir saadet, bir hazinedir. O'nun Türkiye'de gerçekleştirdiği reformun nimetlerinin vüsatini hiç kimse inkâr edemez. Bu O'nun için asla solmayacak ve zamanla da muhteşem vüsatinden hiç kaybetmeyecek büyük bir şereftir." a.g.e, s.24.

³²⁰ " Naci Kutlay, cumhuriyet döneminde eski görüşlerine karşı fikiler öne sürerek yazdığı bu kitap sayesinde Türkiyeye dönebilme imkânına kavuşanDr. Sekbanla ölmeden önce 1960 yılında bir görüşme gerçekleştirmiştir. Yazar bu görüşme esnasında Dr.Sekban'ın bu konu hakkında sorduğu bir soruyu üzüntülü bir şekilde yanıtlayarak inanmadığı şeyleri yazmak zorunda kaldığını söylediğini iddia etmektedir." Kutlay, a.g.e, s.136.

³²¹ Göldaş a.g.e, s.23.

1939 yılında Bağdat'tan Türkiye'ye dönen Mehmet Őkr Sekban Bey
1960 yılında hayata gözlerini yumacaktır.³²²

---

³²² Kutlay, a.g.e, s.136.

d) Halil Hayali

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin ilk kurucularından olan Halil Hayali Bitlis'in Mutki Kazası'nın Maden aşiretindendi. Çocukluğunda iyi bir eğitim gördükten bir süre sonra İstanbul'a giderek burada da belirli bir süre eğitim alıp sonradan memuriyet hayatına atılan Halil Hayali'nin son memuriyeti Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi muhasebeciliği idi³²³. Fransız ve Arap dillerini oldukça iyi bilen Halil Hayali Kürt dili ile ilgili olarak hazırladığı bir gramerin yanında bir de Kürtçe sözlük yazmıştı. 1900 yılını takip eden dönemlerde İstanbul'da tahsil görmekte olan Kürt ailelerin çocuklarıyla ilgilenerek onlara Kürt milli meselesiyle birlikte Kürt dili ve edebiyatı hakkında da bilgiler aktaran Halil Hayali bu sıralarda tıp okulunda okumakta olan Çermik Kazası Zazalarından Diyarbakirli Ziya Bey (Gökalp) ile tanışmıştır.³²⁴

Halil Hayali Ziya Bey ile birlikte Kürtçenin grameri üzerinde çalışarak ayrıca bir de sözlük yazımına girmiştir. Okuduğu okuldan Diyarbakir'e dönmeye mecbur kalan Ziya Bey yapılan bu çalışma metinlerini de yanında götürmüştü. O tarihten sonra bu ikilinin ilişkileri kesilerek bir daha görüşmemişlerdi. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik'te toplanacak olan İttihat ve Terakki Kongresi'ne Diyarbakır delegesi olarak katılan Ziya Bey'le İstanbul'da bulunduğu sıralarda görüşen Halil Hayali kısmen beraber hazırlamış oldukları sözlük ve gramer çalışmalarını istediye de Ziya Bey bunları kaybetmiş olduğunu söyledi.³²⁵

Dönemin önde gelen Kürt milliyetçilerinden olan Halil Hayali için Bediüzzaman Molla Said-i Nursî Kürtlere bir takım öğütler verdiği iki Mektebi Musibetin Şahadetnamesi adlı kitabında : "... İşte hamiyeti milletin bir misalini size takdim ediyorum ki, o da Motkili Hali Hayali Efendi'dir... Hakikat, Kürdistan madeninden böyle bir cevher-i hamiyete rastgeldiğinden bizim istikbalimizi onun

---

³²³ "Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarında yer alan ve cemiyetin eğitim yayınları ile ilgili bölümünü yöneten Halil Hayali Modan(Mutki) için Musa Anter anularında Orman Fakültesi Başmuhasipliği'nden emekli olduğunu söylüyor." Göldaş, a.g.e, s.28.

³²⁴ Aynı yer.

³²⁵ Aynı yer.

gibi ümidinden bir çok cevahir ışıktandırmaktadır.” Kendisinden büyük bir yetenek olarak söz eden Zınar Silopi ise: “Bundan 283 sene evvel Mem û Zîn Divanı’ında Kürtler ve Kürt vatanı hakkında yazdığı kıymetli beyitlerle büyük bir Kürt vatanseveri olduğunu herkesin kabul ettiği ve dünyada eşine az rastlanır, büyük şair Ahmet Hani’den sonra Kurmanci lehçesiyle yazan Kürt yazarlarının hepsinden fazla Halil Hayali Kürtlük his ve fikrinin yayınlanmasına çalışan kıymetli bir zattır.” Demektedir.” Halil Hayali’nin mezarı İstanbul’da bulunmaktadır.³²⁶

---

³²⁶ Aynı yer.

e) Şükrü Baban

1893 yılında İstanbul'da doğan Şükrü Baban “ilk tahsilini evinde ve Süleymaniye'deki Mektepte yaptı. Orta tahsilini babası Zihni Paşa'nın mutasarrıflığı zamanında Bolu'da tamamladı, idadiyi bitirdi. Galatasaray lisesine girdi, burayı ikincilikle bitirdi. 1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyetle birlikte İkdam ve Tanin gazetelerinde muhabirliğe başladı. O sıralarda Paris'e gitti, hem hukuk fakültesini, hem de siyasi ilimler mektebinin mali kısmını üç yılda tamamladı. Dönüşünde Hariciye Nezareti Matbuat Umum Müdürlüğü'nde, Mısır fevkalade Komiserliği kâtipliğinde bulundu. Mısırdan dönüşte Tanin, Fransızca Hilal, Tercüman-ı Halikat gazetelerinde çalıştı. Bir ara Moskova'ya giden iktisat heyetine aza olarak katıldı. Mustafa Arif Beyin Dahiliye Nazırlığı'nda Kalem-i Mahsus Müdürlüğüne atandı. Daha sonra Tercüman-ı Halikat gazetesi sahip ve başmuharriri olarak beş altı yıl yalnızca gazetecilik yaptı. Bir ara Şeker ve Petrol İnhisarı Hukuk Müşaviri olarak görev yaptı; bu sıralarda Mülkiye Mektebi'ne profesör olarak atandı. Maarif Vekilliği Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğünde de bir ara görevlendirildi. Sonradan Mülkiyedeki profesörlük görevine döndü. Üniversitenin yeni kuruluş yıllarında umumi iktisat ve doktrin dersleri verirken, oradan profesörlüğe yükseldi. Yüksek Ticaret Mektebinde de Profesörlük yaptı. Umumi İktisat ve Doktrin adlı kitapları basılmıştır. Sosyal Ekonomi Politikası adlı eseri de taşbaskısı olarak çıkmıştır.”³²⁷

Cemiyetin kuruluş çalışmalarından bir müddet sonra örgütten ayrılan Prof. Dr. Şükrü Baban Bey³²⁸ 1979 yılında hayata gözlerini yummuştur.³²⁹

---

³²⁷ a.g.e, s.21–22.

³²⁸ “...1979 yılındaki ölümüne kadar, ben onun mali vekiliydim. Çünkü kendisi felç olmuştu” diyen Musa Anter, Şükrü Baban Bey'in Kürt meselesinde “çok çekingen” olduğunu anılarında belirtmektedir.” a.g.e, s.22.

³²⁹ Aynı yer.

f) Kamuran Ali Bedirhan

Kürtçülük hareketinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Kamuran Ali Bedirhan Kürdistan Teâli Cemiyeti üyesiydi. 1927 yılında kurularak ilk kongresini Irak'ta toplamış olan Hoybun Cemiyeti'nin de kurucusu ve üyesi olan Kamuran Ali Bedirhan Beyrut Kongresi'ne kardeşi Celadet Ali Bedirhan ile birlikte katılmıştır³³⁰

Suriye'de Kürt Hoybun Cemiyeti'ni kurmasının yanı sıra 1940 yılından sonra Paris'e yerleşerek Polonyalı bir kadın ile evlenen Kamuran Ali Bedirhan ölümüne kadar da Paris'te yaşadı.³³¹

Irak Kürtlerinin ayaklanmalarından sonra 1961 yılında bu ayaklanmaların Avrupa'daki sözcülüğünü üstelenen Bedirhanoğlu 1968 yılında ise Kürt ihtilal Konseyi temsilcisi Emir Kamuran Ali Bedirhan İmzası ile Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant'a bir muhtıra verdi.³³²

Paris'te İnelco kısa adıyla bilinen Doğu Dilleri araştırma ve öğrenim enstitüsünde uzun süre öğretmenlik yapan Kamuran Ali Bedirhan³³³ Paris'te 1983 yılında kurulan Kürt Enstitüsü'nün manevi kurucularından sayılıyordu. Kamuran Ali Bedirhan 6 Aralık 1978 yılında ölmüştür.³³⁴

---

³³⁰ a.g.e, s.46.

³³¹ Mumcu, a.g.e, s.190.

³³² Aynı yer.

³³³ "1978 yılında ölen Kamuran Bedirhan, ölümünden önce Fransız yazarı ve Kürdoğlu Chirs Kutschera ile yaptığı söyleşide; "Kürdistan Teâli Cemiyeti önde gelenlerinin bir ayakları Kürdistan ulusal mücadelesinde ve bir ayakları da İslamcı Osmanlı yönetimindeydi, bakan olmak istiyorlardı" diyordu." Kutlay, a.g.e, s.313.

³³⁴ Mumcu, a.g.e, s.190.

g) Babanzade İsmail Hakkı

Babanzade İsmail Hakkı 1876 yılında dünyaya gelmiştir. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin önemli bir üyesi, Kürtçe eğitim-öğretimi³³⁵ savunan ve Zihni Paşa'nın oğlu olan İsmail Hakkı, daha mülkiyede okurken Sultan II. Abdülhamid rejiminin baskılarına karşı mücadeleye başlamış olmakla birlikte Garo Sasuni onun için "tanınmış bir Kürt aydını olup, Hüseyin Cahit'le birlikte Tanin gazetesini çıkarıyordu" demektedir.³³⁶

Mülkiyede iken Sultan II. Abdülhamid'in okuttuğu mevlit şekerini yemediği için okuldan atılan İsmail Hakkı bey İkdam Gazetesi'nde gazeteciliğe başladıktan sonra Tanin Gazetesi'ne geçerek bu gazeteyi yönetmiştir. Üniversitede hukuk dersi okutmuş, 1908 ve 1912 yıllarında Bağdat Milletvekilliğinde bulunmuş bir ara Hakkı Paşa Kabinesinde maarif nazırlığı yapan İsmail Hakkı Bey Hukuk-i idare (1930), Hukuk-i Esasiye gibi hukuk alanındaki kitaplarının yanı sıra Ayrıca Irak mektupları (1329) ve Dreyfüs Meselesi adlı kitapları da yayınlanmıştır.³³⁷

---

³³⁵“Eğer bir Kürt çeşitli bilgiler ve incelemeler üzerinde kendi diliyle yazılmış kitaplar bulursa, eğitim Kürt lisanıyla olur ve çocuklar okulu daha kolayca bitererek, eğitimlerini mükemmel yaparlar ve böylece bu çocuk Osmanlı ailesi için de kıymetli bir üye haline gelmiş olur.

Bunun için Kürt vatandaşlarıma tavsiye ederim ki, herşeyden önce mükemmelleştirilmiş iyi bir lisan elde etmeliler ve ona sahip olmaya öncelik tanınmalıdır.

Ondan sonra Kürt kavminin tarihini yazmaya el atarak, kaleme alınmamış bütün bilgileri ve ananeleri toplayıp yaymalıdır

Lisanın bu mükemmelleştirilmesi sayesinde ileriye gitme yolumuz açılmış olur. Nihayet bir ulusun kurtuluşunun temeli öğrenmedir ve öğrenmenin anahtarı ise lisandır. Uygarlığın kapısı bu anahtarla açılacaktır.”Sasuni, a.g.e, s.152.

³³⁶ Göldaş, a.g.e, s.53.

³³⁷ a.g.e, s.54.

h) Muhammed Mihri

Kürdistan Teâli Cemiyeti üyesi, aslen İranlı bir kimliğe sahip olan Muhammed Mihri Sine Yöresi'nden Dışe Köyü'ndeki bir aileye mensuptur. 1912 yılında kurulan Hevi'nin en faal üyesi olan Muhammed Mihri o dönemde ders verdiği İstanbul Erkek Lisesi'nde Arapça okutmaktadır. Tanzimat edebiyatını beğenmeyen Muhammed Mihri şair olarak Fuzuli ve Nazım Hikmet'i seviyordu.³³⁸

Bir Kürt lehçesi olan Kurmançi'nin yanında Arapça, Farsça, Türkçe ve Fransızca'yı da bilen Muhammed Mihri Hilav iktisat fakültesinde profesörlük ve bir ara da avukatlık da yapmıştır. Sonradan Hilaf soyadını alacak olan Muhammed Mihri,1957 yılında İstanbul'da hayata gözlerini yummuştur.³³⁹

---

³³⁸ a.g.e, s.53.

³³⁹ Aynı yer.

1) Memduh Selim Begi

“Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin önde gelen üyelerinden, Memduh Selim Begi Van'da 1880'lerin sonunda doğdu. İstanbul'da siyaset ve felsefe okudu. 1912'de Hevi'nin yöneticiliğine seçildi. 1913'de Roji Kurd'u çıkaracak olan kadroda yer aldı...”³⁴⁰

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla yurt dışına çıkarak Suriye/Antakya'ya yerleşen ve 1927 yılında Hoybun'un yöneticilerinden olan Memduh Selim (Begi) 1930 daki Ağrı Kürt Ayaklanması'nın yöneticilerindendir.³⁴¹

---

³⁴⁰ a.g.e, s.54.

³⁴¹ Aynı yer.

3. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Niteliği

Osmanlı imparatorluğu'nun çökmekte olduğunu gören Kürt aydın ve ileri gelenleri Kürdistan'ın kurulması yolundaki çabalara sıcak bakmaktaydılar. Kendi varlık ve geleceklerini yaşadığı bölgelerde gören Kürtler tarafından epeyce destek alan Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin üye sayısı çok kısa sürede epeyce artış göstermişti.³⁴²

İstanbul'da çeşitli okullarda öğrenim görmekte olan ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerin etkin mülk sahibi aileleri ile aşiret çocukları Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin etkin kadrolarını oluşturmaktadır.³⁴³ Cemiyetin yönetim kurulunun büyük bir bölümü tanınmış köklü aile mensupları ve nüfuzlu kimseler oluşurken diğer kısmı ise Osmanlı yönetiminin üst kademelerinde yeralan bürokrat ve askerlerden meydana gelmekteydi. Örneğin“Seyyid Abdülkadir Ayan üyesiydi. Birinci Reis Vekili Emin Ali Bey, Edirne Adliye müfettişliği görevinde bulunmuştu. İkinci Reis vekili, Ferik Fuat Paşa, Osmanlı ordusunda görev yapmıştı. Genel Sekreter Hamdi Paşa, Erkan-ı Harbiye paşalarından olup, ordudan emekli olmuştu.”...³⁴⁴

İstanbul'da 17 Aralık 1918 tarihinde kurulun Kürdistan Teâli Cemiyeti diğer oluşturulan Kürt örgütlerinden farklı olarak “yalnızca önceki kuşakların milliyetçilerini ve şehir orta sınıflarını değil, aşiret mensubu Kürtleri de kapsıyordu. Dahası örgüt, 10.000, sonra da 15.000 Kürd'ü (İstanbul'daki toplam Kürt nüfusun yaklaşık % 50'si) kucakladığını iddia ediyordu.”³⁴⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nun yoğun bir siyasal ve sosyal çalkantı içinde olduğu, büyük devletlerin bu yöre ve halkları üzerinde oldukça fazla hesap yaptığı bir dönemde düne oranla daha umutlu bir süreç yaşayan Kürtlerin milliyetçi

---

³⁴² Gökteş, a.g.e, s. 31.

³⁴³ Göldaş, a.g.e, s. 39.

³⁴⁴ Aytepe, “*Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti*”, s. 330–331.

³⁴⁵ Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, s. 346.

istemlerini dile getiren aristokrat ve derebeylerin³⁴⁶ birer emirlik veya başkanlık elde etme arzuları cemiyet içerisinde oldukça ön plana çıkıyordu.³⁴⁷

Gerçekten yeğeni Seyit Taha ile geçinemeyen Seyyid Abdülkadir'in bağlı bulunduğu aşiret ile Bedirhanilerin başında bulunduğu Botan Birliği arasında yaşanan itibar çekişmesi cemiyet içerisinde oldukça hissedilir derecedeydi. Bedirhaniler Cemil Paşazadeleri istemezken Babanlar ayrı bir havada olup Şerif Paşa ise tutarsızdı. Bu grupların ortak özelliği ise hepsinin umutlarını tıpkı Saray ve Bab-ı Âli gibi İngilizlere bağlamasıydı.³⁴⁸

Faaliyette bulunduğu sürece dikkatleri üzerine çekecek olan Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin hedefi ise "Kürtlerin genel çıkarlarının gözetilmesi ve ulusal davanın desteklenmesi"ydi. Cemiyet bu amaca ulaşmak için dergi ve kitapların yayınlanması, okulların açılarak yetişkinlere yönelik eğitimlerin verilmesi gibi çeşitli yöntemleri araç olarak kullanmıştı. Bağımsızlık ve özerklik gibi söylemlerden özenle sakınarak görünüşte sadece toplumsal ve kültürel hedeflerin peşinde olan cemiyetin hiçbir zaman alenen bağımsız bir Kürt devletine yönelik açıklamalar yapmamasına rağmen şüphesiz ki üyelerinin pek çoğunun kafasında bu hedef vardı.³⁴⁹

"Bu noktada ortaya çıkan önemli sorun şudur: İstanbul Hükümeti böyle bir derneğin kurulmasına nasıl izin vermiştir? Bu takdirde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu gözden çıkarmış sayılmayacak mıdır?"³⁵⁰

---

³⁴⁶ "Bu şehirli aristokratik milliyetçiler, Kürdistan'ın geleceği üzerine tartışmalarına, Kürt halkını tartışmaya katmadan devam ettiler. Diğer yandan, pek çok "geleneksel" lider, değişen dünyada "geleneksel" güç oyunlarını oynamaya devam ettiler. Onların milliyetçiliklerinin anlamı, kendi ekonomik ve politik güçlerini arttırmaktan daha fazla bir şey değildi. Birleşik Kürdistan düşüncesinin, onlar için bir önemi ve anlamı yoktu. Geleneksel düşmanlık ve rekabetler, şeflerin davranışlarını önceden belirliyordu. Kendilerine Kürt milliyetçisi diyen şefler, birkaç Kürt isyanında karşı tatarfa yer almışlardı." a.g.e, s.345.

³⁴⁷ Kutlay, a.g.e, s. 322.

³⁴⁸ Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti," s. 330-331.

³⁴⁹ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s. 143.

³⁵⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918-1922)**, s. 189.

Başlangıçta cemiyetin kurulması hükümetçe benimsenmişti. Bölgenin İtilaf Devletleri tarafından Ermeni ve Araplar arasında paylaşırma hazırlıklarının yoğunlaşması üzerine bu durumdan kuşkulanan Kürtlerin de bu yönde çalışmalarını isteyen Tevfik Paşa Hükümeti ilerde Kürtlerle anlaşılacağını düşünerek Ermeni ve Arap programlarının arasına girmiştir. İşe bir siyasal parti³⁵¹ olmadığını açıklayarak başlamasına rağmen tamamen siyasi nitelik taşıyan bu cemiyetin eylemleri İstanbul Hükümetlerinin istekleriyle uyum göstermiyordu.³⁵²

Cemiyetin kuruluş amacı ise hükümete sunulan tüzüğünde belirtildiğine göre “Kürtlerin genel çıkarlarının sağlanması ve kolaylaştırılması, gelişmelerinin sağlanması” idi. Ayrıca Kürdistan’da ve diğer yerlerde şubeler kurulacak, cemiyet, benzeri amaçlara sahip diğer cemiyet ve örgütlerle ortak çalışacaktır. Ancak kurucular siyasi bir amaç takip etmeyeceklerine dair hükümete verdikleri teminata rağmen Kürt bağımsızlığı için faaliyete geçmişlerdir...”³⁵³

Cemiyetin reisi olan Seyyid Abdülkadir’in örgütün daha kuruluş tarihlerinde Kürtler için otonomi istediği anlaşılmaktadır. “Çünkü cemiyetin mühründe Türkçe olarak “Kürt Teali Cemiyeti”, Fransızca olarak da “Autonomie du Kurdistan” yazılı idi. Bir başka mühründe ise; yine Fransızca ve Türkçe olarak, “Comite General de la Ligue”, “Ders Kurdes de Kurdistan” ve “Kurdistan Teâli Cemiyeti Merkezi Umumisi, 1335–1337” yazılı idi...”³⁵⁴

Mütareke’den sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalandığı süreç içerisinde Wilson Prensipleri’nden faydalanarak kurulmasının yanı sıra ayrımcı ve bu siyasi gayeyi amaç haline getirmiş bir örgüt olan Kürdistan Teâli Cemiyeti Kürdistan muhtariyeti konusunda Amerikalılarla temas kurarken İngilizlere de derin

---

³⁵¹ “ Odr. Prof. Şükrü Baban’la yaptığımız konuşma notlarına göre. Rahmetli hocamıza göre Seyyit Abdülkadir Efendi İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Mr. Hohler’le yaptığı bir konuşmada hem Damat Ferit, hem de Ali Rıza Paşa’ların Türk(Osmanlı)koruyuculuğu altında, Kürtlere tam bir “muhtariyet”(özerklik)vaadinde bulduklarını öğrenmiştir...” Aynı yer.

³⁵² Aynı yer.

³⁵³ AYTEPE, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti”, s. 331.

³⁵⁴ a.g.m, s. 330.

ve samimi bir itimatla³⁵⁵ bağlanmıştı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile de özel ilişkileri olan cemiyet aynı zamanda Milli Mücadele'nin de karşısındaydı.³⁵⁶

Bu nitelikleri taşıyan Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin İstanbul'da kurulmuş olan ve Anadolu Hareketi'ne yardımcı olan "Vilayât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" ile birleşmeyi reddetmesi de şaşkınlık yaratacak bir duruma neden olmayacaktır.³⁵⁷

Kürdistan Teâli Cemiyeti biraz önce değindiğimiz gibi başta Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmak üzere İngiliz Muhipler Cemiyeti gibi siyasal derneklerle de kendi ideolojik tutumu bakımından yakınlık kurmuştur.³⁵⁸

Damat Ferit Kabinesi'nin "Büyük Ermenistan" projesine şiddetle muhalefet eden Kürdistan Teâli Cemiyeti Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile muhtar bir Kürdistan teşkili hususunda bir antlaşma da imzalamıştı.³⁵⁹

Kürdistan Teâli Cemiyeti bir siyasal parti olmadığı halde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın tüm uyduları gibi 1919 genel seçimini veto etmişti.³⁶⁰

---

³⁵⁵FO 371/4191

Belge No: 91082
17 Haziran 1919

Askeri İstihbarat Şefi, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı'na selamlarını sunmakta ve İstanbul'daki Genel Karargah'tan alınan Kürdistan Terakki Cemiyeti'nin yönetmeliğinin bir kopyasını kendilerinin bilgisine sunmayı istemektedir.

*Askeri İstihbarat Şefi
Savaş Bürosu, Londra.*

Askeri gemi telgrafından 2 Mart tarihinde alınan Kürdistan Terakki Cemiyeti Yönetmeliği, ek bilgi olarak ilişikte sunulur.

*Kürt partisinin (cemiyet-çn.), şu an için Britanya mandasında bağımsız bir Kürdistan için çalıştığı rapor edilmektedir. Partinin propagandası 'Serbesti' gazetesi tarafından yürütülmekte ve partinin İstanbul'daki üye sayısı, bu şehirdeki Kürt nüfusun yarısı olan onbin civarında tahmin edilmektedir. Partinin genel merkezi İstanbul'dadır ve Diyarbekir, Dersim, Siirt, Harput ve Malatya'da yerel bürolar açmış bulunmaktadır..." Ahmet Mesut, **İngiliz Belgelerinde Kürdistan**, Doz Yayınları, İstanbul,1992, s.41-42.*

³⁵⁶ Eroğlu, a.g.e, s. 61.

³⁵⁷ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918-1922)**, s. 190.

³⁵⁸ Aynı yer.

³⁵⁹ Cemal, a.g.e, s. 14.

³⁶⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918-1922)**, s. 191.

Kürdistan Teâli Cemiyeti ayrılıkçı ideolojisine bağlı olarak Ermeniler tarafından tehcire uğramış olan Kürtlerin yerlerine döndürülmesini³⁶¹, Kürtlerin yaşadığı bölgelere Kürt sivil memurların atanmasını sağlamayı amaçlıyordu.³⁶² Bütün bunların yanı sıra cemiyet Süleymaniye’de Şeyh Mahmut Benzercî yönetiminde kurulan hükümet ile temas kurmaya çalışırken Paris Konferansında Kürtlerin hukukunu savunan Şerif Paşa ile de ilişki kurmuştur.³⁶³

---

³⁶¹ Aynı yer.

³⁶² Nurer Uğurlu, **Kürt Milliyetçiliği Kürtler ve Şeyh Sait İsyanı**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 51.

³⁶³ Aytepe, “*Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti*”, s. 331.

4. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Şubeleri

Kürdistan Teâli Cemiyeti İstanbul'da yapılan bir toplantı sonucunda Anadolu'da örgütlenmeye gitme kararı almıştır. Cemiyetin açılacak olan şubelerine özellikle Kürt aydın ve gençlerinin gönderilmesi uygun görülmüştür.³⁶⁴

Kurulduktan kısa bir süre sonra cemiyet³⁶⁵ “Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da şubeler açmıştır. Diyar-ıbekir (Diyarbakır), Mamuretülaziz (Elazığ ve yöresi)³⁶⁶, Arapkir (Atma), Garzan, Hozat (Dersim) şubeleri bunlar arasındadır.³⁶⁷ Adana'da bir “Teâli Cemiyeti”³⁶⁸ kurulmuştur. İstanbul'daki merkez, Meşrutiyetin siyasal sözlüğüne uygun olarak, “Kürt Kulübü” olarak da adlandırılmıştır.”³⁶⁹

Kürdistan Teâli Cemiyeti faaliyetde bulunduğu sıralarda bizzat örgüt tarafından görevlendirilen Dr. Nuri Dersimi ve Alişer'in çabalarıyla Sivas-Koçgiri bölgelerinde Ümraniye, Beypınarı, Celalli, Sincan, Hamazımara, ve Domurca ile 8 Mayıs 1919'da da Siirt'te birer şube açılmıştır.³⁷⁰

³⁶⁴ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)**, s. 190.

³⁶⁵“Cemiyetin kendisine ve açmış olduğu şubelerine dair Mazhar Müfit Kansu ise şu bilgileri veriyordu: “Türk Milleti Milli inşiyaki bir şuurla kendini ve vatanına müdafaya hazırlanıyordu. Bunun için de hemen bir çok bölgelerde müdafaa cemiyetleri kuruluyordu...Yine merkezi İstanbul'da olmak üzere “Kürt Teali Cemiyeti” adı altında bir cemiyet teesüs etmiş, Bayezid, Muş, Van havalisinde şubeler açmaya başlamıştı”Çay,a.g.e,s.38.

³⁶⁶ “Cemiyetin örneğin Elazığ'da bir şubesinin çalışır durumda olduğunu Elazığ Vali Vekili Hulusi Bey'in 18 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal'e yazdığı bir yazıdan anlıyoruz.Yine aynı içerikteki bir yazıyı Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Bey,8 Haziran 1919'da Mustafa Kemal'e yazmıştı.” Kutlay, a.g.e, s.293.

³⁶⁷“Bunlara Erzurum ve Van şubeleri de eklenebilir. Arapkir şubesi reisi Battalzade Hulûsi Efendi'dir ve aşiret reisidir. Mamuretülaziz şubesi reisi Mehmet Cevdet Bey'dir. Bu şube 22 Şubat 1922'de kurulmuştur(Kürdistan, 21 Mayıs 1335). Diyar-ıbekir Kürt Kulübü reisi, Cemil Paşazade Kasım Bey'dir ve binbaşı Novil ile ilişki kurmuştur (Diyar-ıbekir'den Harbiye Nezaretine gönderilen 12 Teşrin-i Evvel 1335 (1919) tarihli şifreye göre) (BBA-BEO/Siyasi Kısım).” Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)**, s.189.

³⁶⁸“Adana'da çıkan Ferda gazetesine göre, “Adana Teâli Cemiyeti” başkanlığına İran Kârperdarzi İsmail Asaf Han getirilmiştir (14 Haziran 1920, Sayı 140, s.2). Cemiyetin Kürt Teâli Cemiyeti ile ilişkili olup olmadığı belli değildir.” Aynı yer.

³⁶⁹ Aynı yer.

³⁷⁰“Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin bu bölgede gerçekleştirdiği şube açma girişimi ilerde patlak verecek olan Koçgiri Ayaklanması'na yönelik olarak yapıyordu. Cemiyetin adı verilmeyen bir binbaşısı Dersim (Hozat), Sivas, Koçgiri arasında bağlantı kurmak üzere Eğin kaymakamlığına atanmasına yönelik girişimi Harbiye Nezareti'nce önlenmiştir. Dersim ve Sivas aşiretleri arasında çalışma görevi Divriği, Kangal Veterinerliğine atanan Baytar Nuri Bey'e verilmişti. Özellikle Sivas bölgelerindeki örgütlenme ve eylemler Koçkirili Mustafa Paşa'nın oğulları Haydar ve Alişan Beyler tarafından yönetilmiştir. Fakat 1920 yılının sonuna doğru İstanbul'daki merkezle kurulabilen bağlantı daha sonra kesilecektir.” a.g.e, s. 190.

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin en etkin şubesi ise Diyarbakır'da Ekrem Cemil Paşa'nın başkanlığında, Cerciszade Kerim, Cerhizade Fikri, Ganizade Reşat ve Ömer Bey'in üyeliklerinde kurulmuştu.³⁷¹ Cemiyetin, İstanbul'daki çevreye göre çok daha açık milliyetçi ifadeler kullanan Diyarbakır'daki şubesi şehrin etrafındaki aşiretler üzerinde o kadar etkili değildi.³⁷² Halktan çok fazla rağbet görmeyen bu örgüt Kürt Kulübü olarak nitelendirilmişti.³⁷³ Daha Çok toprakları üzerinde bir Ermeni Devleti kurulacağına dair tehditlerle uğraşan Doğu'daki Kürtler üzerinde Milli Mücadeleci çevrelerin Halife'nin sancağı altında Türk-Kürt kardeşliğine yönelik olarak yaptığı çağrılar, Kürtlerin milliyetçi çağrılarında daha fazla yankı buluyordu.³⁷⁴

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kurulan şubelerle ilişkileri ve onlar üzerindeki bağlayıcı etkisinin yanı sıra yeni şubelerin açılma işlevi 1920'nin son aylarına kadar sürmüştür. Bu tarihten itibaren kendi yöneticileri ve etkin Kürt önderleri arasında baş gösteren düşünce ayrılığı ve Kürt siyaset tartışmaları sonucunda bu şubeler üzerinde etkisi giderek azalan cemiyet merkezinin 1922 yılının sonlarında Kürtlerin yaşadığı bölgelerde pek etkisi görülmez.³⁷⁵

---

³⁷¹ Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti", s. 331.

³⁷² Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s. 144.

³⁷³ Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti", s. 331

³⁷⁴ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s. 144.

³⁷⁵ Göldaş, a.g.e, s. 55.

5. Jin Dergisi

1918 yılının Kasım ayında İstanbul'da yayınlanmaya başlayan ve Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin yayın organı haline gelen Jin Dergisi³⁷⁶ 2 Ekim 1919 yılına kadar 25 sayı çıktı. Kürtçenin Kurmanci ve Soran lehçeleriyle yayınlanmasının yanı sıra Türkçe yazılara da yer veren dergi Müküslü Hamza Bey'in sorumluluğunda yayınlanmıştır. Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti'nin tüzüğünü de yayınlayan Jin Dergisi'nin 20 ile 25. sayılarının sorumluluğunu Van yöresinden olan ve sonra Suriye'de yaşamını sürdürerek orada Hoybun Cemiyeti'nin yöneticiliğini de yapacak olan Memduh Selim Bey üstlenecekti. Jin Dergisi yeniden ve açıklamalı olarak M. Emin Bozarslan tarafından 1985 yılında Stockholm'de yayınlandı.³⁷⁷

Kürdistan Teâli Cemiyeti içinde yaşanan çelişki, çekişme ve ayrışmaların muhtemelen 1919'un son ayları ve 1920 içinde yoğunlaştığı süreçte yayınına ara vermesiyle bu kanıyı güçlendiren Jin Dergisi son sayısını 2 Ekim 1919 yılında çıkardıktan sonra kapanmıştır. Jin Dergisi'nin özellikle son sayısındaki açıklamalardan çıkarabildiğimiz kadarıyla, kadroların yayını sürdürmekten yana olduğunu 23. sayıda verdikleri bir ilandan anlıyoruz. İlanda, "Siyasal bir Dergi" içeriğiyle sürdürülecek olan derginin henüz resmi işlemlerinin tamamlanmamış olması nedeniyle gecikerek çıkan 23. sayısının okuyucuları meraklandırmamak için eski içeriğiyle çıkarıldığından bahsetmektedir. Jin'in 22. sayısı 2 Temmuz 1919, 23. sayısı ise 28 Ağustos 1919 tarihinde çıkarılmıştır. Derginin bu gecikmeye rağmen yönetmenlerin niyetinin derginin yayını sürdürmek olduğunu gösteren bu ilandan sonraki iki sayısının da eski içerikle çıkmasını M. Emin Bozarslan ilginç bulmaktadır. Derginin böylesine geniş bir çalışma ve kadroyla çıkacağını duyurmasına rağmen ansızın ve nedensiz olarak sona ermesinden Kürdistan Teâli Cemiyeti içindeki bölünmenin kendisine yansımalarından kaynaklanmış olacağı gibi,

---

³⁷⁶ "7 Kasım 1918 yılında kendi hedeflerini açıklayan Jin Dergisi şu noktaların üzerinde durmaktadır: "Jin, kişisel bir çıkar sağlaması için çıkmıyor. Onun amacı, uzun yıllardan beri ihmal edilen Kürdün tarihsel yaşamına, ulusal haklarına, edebiyat ve sosyolojisine ilişkin yayında bulunmaktadır..." Kutlay, a.g.e, s. 342.

³⁷⁷ a.g.e, s. 290.

hükümet tarafından kapatılma ihtimali var olsa da, bu kanıyı doğrulayacak belge ve bilgilere sahip değiliz. Jin Dergisi'nin tıpkı basımını gerçekleştirerek, sunuş yazısında bu konuyu oldukça etraflı bir biçimde ele alan M. Emin Bozarslan derginin Kürdistan Teâli Cemiyeti içindeki bölünmeden dolayı kapandığını ileri sürmektedir.³⁷⁸

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Jin Dergisi'nin yanı sıra diğer yayın organlarını ise sorumluluğunu Mehmet Mihri (Hilav)'nin, başyazarlığını ise Mehmet Şefik'in üstlendiği Kürdistan Dergisi ile İstanbulda Mevlanzade Rifat'ın yayınladığı Serbesti Gazetesi ile Bağdat'ta yayımlanan Banki Hak Gazetesi oluşturmaktadır.³⁷⁹

Kürdistan Teâli Cemiyeti Anadolu Hareketi'ne muhalif cephede yer alan gazeteler³⁸⁰ aracılığıyla da sesini duyurmayı başarmıştır.³⁸¹

---

³⁷⁸ Göldaş, a.g.e, s. 192–193.

³⁷⁹ Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti”, s. 331.

³⁸⁰ “Mevlanzade Rifat'ın Serbesti Gazetesi de Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin görüşlerini yansıtıyordu.” Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)**, s. 190.

³⁸¹ Aynı yer.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ'NİN İÇ ve DIŞ FAALİYETLERİ ile YABANCI DEVLETLERLE OLAN İLİŞKİLERİ

1. Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti

Kürtleri ve Ermenileri bütün halinde Müdafaa-i Hukuk Hareketi'ne karşı silahlı eylem yapmaya teşvik eden İngiliz politikası Ermenileri de bu doğrultuda silahlandırma yoluna gitmişti. Ancak birleştirme yanlısı olmadığı her iki kitleyi “ Osmanlı camiası içinde”, fakat Avrupalıların kontrolü ve “ vasiliği altında ” yaşatma yabana atılacak bir proje değildi.³⁸²

“Bu politik çerçeve içinde İngilizler Kürdistan Teâli Cemiyeti'nden bir piyon olarak yararlanmayı ihmal etmemişlerdir. Foreign Office'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) gönderilen yazılardan bu durumu kolaylıkla anlamak olanağı vardır. İngiliz Yüksek Komiserliği cemiyetin gelişmeleriyle yakından ilgilenmiştir. Diyarbekir Kulübü'nün hükümetçe kapatıldığı, cemiyetin bölgeye temsilciler göndereceği, Diyarbekir'de başarısız fakat ısrarlı olduğu gibi haberler yazışmalarda yer almıştır.”³⁸³

Bütün bunlara rağmen “Müdafaa-i Hukukçular, Kürt sorununu³⁸⁴ Misak-ı Millî çerçevesi içinde ele almışlardır.“Kürt halkı” ya da “ milleti ” millî kurtuluş hareketinin yapısal bir ögesi olarak kabul edilmiştir. Türklerle Kürtlerin aynı

---

³⁸² a.g.e, s.198.

³⁸³ Aynı yer.

³⁸⁴ “Bu durumda çoğu Kürt reisinin Kemal'e dönmesi şaşırtıcı değildi: O, onları temsil edecek güce sahipti, oysa ulusalcı örgütler bu güce kendi başlarına sahip değillerdi. Onlar, Müttefiklerin iyiniyetlerine belbağlayabilir ya da Sevr'in şartlarına güvenebilirlerdi. Fakat reislerin çoğunun doğru olarak algıladıkları gibi, Müttefikler, öncelikle Ermeniler'in dostuydu, Kürtlerin değil. Bu durumda M. Kemal, Ermenilere karşı “ Kürt” topraklarını korumaya en uygun adaydı. Hatta 1919'daki Paris Barış Konferansı'nda Kürt delegeler, bağımsızlık taleplerini gündeme getirirlerken, bazı Kürt beyleri de Konferansa gönderdikleri telgraflarda, Türkler'den ayrılmak istemediklerini bildiriyorlardı.” Bruinessen, **Ağa, Şeyh ve Devlet**, s.348.

(Turani) kökenden geldikleri, birlikte yaşama durumunda oldukları, ayrılmanın her iki taraf için kesinlikle tehlikeli olduğu belirtilmiştir. İstiklâl Savaşı onların da savaşıydı ve bu ölüm kalım çarpışmasında aktif bir rol oynamaktaydılar.”³⁸⁵

“Bu tez özellikle İngiliz politikasına, İstanbul Hükümeti’ne ve yine özellikle Kürdistan (ya da Kürt) Teâli Cemiyeti ile çevresindekilere karşıydı. Müdafaa-i Hukuk’a (Heyet-i Temsiliye’ye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ne) karşı tüm engellemeler ve saldırılar da bu nedenlere dayandırılmıştır.”³⁸⁶

Mili Mücadele Dönemi’nde Kürdistan Teâli Cemiyeti’nin faaliyetleri³⁸⁷ de Anadolu’da bulunan Heyet-i Temsiliye tarafından oldukça yakından takip ediliyordu. Örneğin Heyet-i Temsiliye, tepki gösterdiği Kürt şahsiyetlerinden biri olan Dr. Abdullah Cevdet Bey’in³⁸⁸ İstanbul’da görevde tutulmamasını istemektedir.

Bu arada Kazım Karabekir Paşa, Fevzi Paşa ile birlikte Kürt meselesini ele aldıkları oldukça ilginç bir görüşme yapmıştı. Bu görüşme esnasında Fevzi Paşa saygıdeğer kişiler olan Kürdistan Teâli Cemiyeti üyelerinin Doğu Anadolu’nun Türklerden alınırca buraların Ermenilere bırakılmaması için çalışmalarının fena bir iş olmadığını ileri sürmüştür. Bu düşünceye şiddetle karşı çıkarak Kürtlük görüşünün sömürgeleştirmek için ortaya atıldığı düşüncesinde ola Kazım Karabekir, ona göre en önemli sorun olan Kürtlük akımının söndürülerek Kürdistan Teâli Cemiyeti’nin gücünün Kürdistan’da kırılması konusunda alınması gereken tedbirler için kendi deneyimlerini de aktararak bunları örnek göstermiştir. Bu konuda Kazım Karabekir yalnızca bulunduğu bölgedeki Kürtçülük faaliyetleri üzerinde durmamış, İstanbul’a

---

³⁸⁵ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)**, s.199.

³⁸⁶ Aynı yer.

³⁸⁷ “İngilizlerin teşviki ve Kürt Teâvün Cemiyetinin iftiracâyâne faaliyetiyle Kürtlerin harekât-ı milliye aleyhinde olduklarına dair Dersaadette pek muzır propaganda yapılmakta olduğu haber alınmakla bu hareketi tel’în ettiklerine dair Kürt ağavât-ı eşrâfının hükûmete ve Mümessillere telgrafnameler keşidesinin te’minini kolordulara ve vilâyetlere yazıldı”. Baykal, a.g.e, s.47.

³⁸⁸“Abdullah Cevdet fazla Kürtçü olduğundan Heyet-i Temsiliye; İstanbul Hükümeti ve Savaş Bakanlığına gönderdiği bir tür ihbar yazısıyla onun görevden alınmasını istemiştir:

“ Hıyanet-i vataniyesi sübût bulan dahiliye müşteşarı (ile?) fazla müfrit Kürtçülere mez’uniyet veren Dr. Abdullah Cevdet Bey’in tebdilleri lüzûmu Harbiye Nâzırı Cemal Paşa’ya yazıldı.”a.g.e, s.58.

gönderdiği telyazılarında cemiyetin İstanbul'daki faaliyetlerinin önlenmesi konusunda önerilerde de bulunmuştur.³⁸⁹

Milli mücadele hareketinin de karşısında olan Kürtçülük hareketini emperyalist paylaşım mücadelesi çerçevesinde düşündüğümüzde “Kürtlerin mandeterliğini üzerine almak isteyen İngiltere bu sayade nüfuz alanı olan Mezopotamya ve İran'da yeni bir koz elde etmiş olacaktı. Rusya'ya karşı duvarın tamamlanması, Türklere, Araplara ve İran'a karşı kullanılması mümkün olabilen Kürt unsurunun özellikle Mezopotamya'daki (Irak) petrol bölgelerinde bulunması³⁹⁰ İngiltere nezdindeki önemini arttırıyordu.”³⁹¹

Savunduğu davanın kurtuluşunu İngiltere'de gören ve Anadolu'da başlayan Mustafa Kemal Paşa hareketi'ni kendileri için büyüyen bir tehlike olartak algılayan Seyyid Abdülkadir 8 Aralık 1919 tarihinde³⁹² İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Hohler'le görüşür.

³⁸⁹ Göldaş, a. g.e, s.181.

³⁹⁰ “Sayın Dışişleri Bakanı
Washington
Efendim,

Rapor

20 Şubat 1922, İstanbul

Bakanlığın bilgisi için Askeri Ateşe tarafından Kürdistan'daki durumla ilgili hazırlanan raporu sunuyorum. Daha önceki yazılarımda belirttiğim gibi Kürt sorunu dikkati çekecek değerdedir. Normal koşullarda bile Kürtler daima komşuları için sorun olmuşlardır. Şimdi, Kürdistan'ın ünlü petrol yatakları nedeniyle, yabancı entrikalar kuşkusuz başladığı için, ciddi sonuçlar çıkabilir. İngilizler herhalde Kürdistan'ı denetim altına almak için Kürtleri Türklere karşı kullanmak isteyeceklerdir, Türkler de Kuzey Mezopotamya'yı ele geçirmek için aynı şeyi yapacaktır, Kürdistan'ı özel etki bölgesi sayan Fransızlar da Türk-İngiliz sürtüşmesinden çıkar sağlamakta bir an duraksamayacaklardır. Saygılarımla.

Tuğamiral,
ABD Deniz Kuvvetleri
ABD Yüksek Komiseri
Mark.L.Bristol”

Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s.156.

³⁹¹ Ömer Kürçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919–1926)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1978, s.68.

³⁹² “Sayfa No:925

9 Aralık 1919

Belge:620

Amiral Sir F.de Robec'ten Lord Curzon'a

... Mr. Hohler Kürt meselesi hakkında Kürt Başkanı olan Şeyh Said Abdül Kâdir paşayla görüştü. Kürtler bütün ümitlerini İngiliz hükûmetine bağlamış durumdadılar. Bu ara Mustafa Kemal gittikçe tehlikeli olmaya başlıyor. Kuvvetler Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı kullanmak için her parayı ödemeğe hazırlardır...” Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1967, s.207.

“Hohler, sohbeti çok dostane bir hava içinde sürdürmüş, dostane sözlerden kaçınmamış, Kürtler’in bağımsızlık mücadelesine sempati göstermiş ve Wilson İlkelerine sadık olacağına dair güven vermiş, Barış Konferansı’na Kürt nasyonalistlerinin her türlü önerisini getirmeye hazır olduğunu ifade etmiş, fakat politik nitelikteki herhangi bir açık vaatten kaçınmıştır. Fakat konuşmanın seyri içinde İngilizler’in temel amacı ortaya çıkmıştır: Kürtler’i bütün kararlı çıkışlarından alıkoymak. Hohler, Abdülkadir’i gerçekleşmeyecek olan Kemalist hareketten korkmak için bir neden olmadığına ikna etmiştir. Ayrıca Batı Kafkasya’daki Britanya Yüksek Komiseri’nin dizginlerini elinde tuttuğu Ermeniler’den ve Azeriler’den korkmamak gerekmektedir. İngiltere’nin Türkiye’deki bütün partilerin barış içinde yanyana yaşamasına taraftar olduğunu bildiren Hohler, pratikte Abdülkadir’in Osmanlı İmparatorluğu’ndan gelecek baskı ile ilgili şikayetlerini görmezlikten gelmiş ve ona yardımı reddetmiştir. Abdülkadir, görüşmelerde açık bir hayal kırıklığına uğramıştır. Sonunda Hohler, Kürdistan’ın bağımsızlığı ve onun Türkiye’den ayrılması için kararlı bir mücadele yürüteceğini ifade etmiştir.”³⁹³

Bu görüşme esnasında “Abdülkadir Hohler’e, Türkiye’deki Kürt hareketinin içinde bulunduğu bütün güçlüğü anlatmıştır. Ali Rıza Paşa’nın şimdiki hükümetinden öç almak isteyen “ Hürriyet ve İtilaf” Partisi, Kürtlerin desteğine gereksinim duymaktadır ve onlara Türk hükümetinin himayesi altında tam bir özerklik vaad etmektedir. Kürt memurların başında bulunduğu yönetim özerkliğini Kürtlere vaad eden şimdiki hükümet aynı zamanda onlara karşı provokatörce ve dost olmayan bir politika yürütmektedir. Kürtleri, Halil Paşa ve Enver’in diğer yandaşlarına karşı birleştirebilecek olan Kemal tarafından da diğer bir tehlike beklemektedir. Hem Ali Rıza Paşa hükümeti, hem de İtilafçılar Kürtleri Kemalistlere saldırtmak istemektedirler. Abdülkadir ise Kürdistan’ın kaderinin bağlı olduğu “müttefiklerle, özellikle de İngiltere ile tam bir uyum içinde hareket etmek ”

---

³⁹³ M.S. Lazarev, **Emperyalizim ve Kürt Sorunu (1917–1923)**, Öz-Ge Yayıncılık, Ankara, 1993, s.168.

“Öte yandan, İstanbul Hükümeti de Anadolu kuvvetlerine karşı Kürtleri kullanmak³⁹⁴ ve bunun için de İngiltere’nin desteğini elde etmek istemiştir. Amiral de Robeck, 16 Nisan 1920 tarihinde İstanbul’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na yolladığı yazıda, Sadrazam Damat Ferit Paşa’nın³⁹⁵, Kürt lideri Said Abdülkadir’in Milliyetçilere saldırmaya hazır olduğunu bildirdiği,³⁹⁶ bu plânın İngiliz Hükümetine uygun gelip gelmediğini sorduğu belirtilmektedir. Amiral de Robeck, Said

³⁹⁴“*Milli Mücadele Dönemi’nde yalnızca İstanbul Hükümeti değil aynı zamanda Yunanlılar da, “kimi Kürt’leri, Kemalist’lere karşı olay çıkarmada kullanmaya çalışıyordu. İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold’un, 25 Mayıs’ta, İstanbul’dan Lord Curzon’a bildirdiğine göre, Bedirhan ailesinin reisi olan Emir Ali, Kürt akımının baş tahrikçilerinden biri olan oğlu Celâdet’le birlikte, o gün, İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi yetkililerinden Andrew Ryan’ı görmeye gidiyor; dostlarıyla kendisinin, başkentteki Yunan temsilcisiyle görüşüklerini ve kendisine, Mustafa Kemal’e karşı bir Kürt akımı başlatmayı dilediklerini; bunun hem Yunan hem de Kürt çıkarlarına yardımcı olacağını; ama bunu yapmadan önce İngiliz yönetiminin de izninin alınması gerektiğini söylediğini bildiriyordu.*

Bunun üzerine, Ryan, kendi deyimince ‘Kürdistan’da’ ayaklanma başlatmak için cesaret verilemeyeceğini; Yunanlıların, o sıradaki düşmanca davranışları İngiliz yönetiminin dileklerine karşı olarak başlatmış olduklarını ve İngiliz’lerin, bu savaşta, yansızlıklarını ilân ettiklerini bildiriyordu. Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold, bu olayı Lord Curzon’a duyururken, bu denli önerilerin birçok kereler yapılmış olduğunu göz önünde tutmasını diliyor, şöyle diyordu:

‘Bir Kürt akımı, kullanılması pek güç bir alet olacaktır, ama Ankara’nın aşırı eğilimlileri, Büyük Britanya ile Fransa’yı Kemalist’lerle kesin bir çatışmaya sürüklerse, Kürt soyunun Kemal aleyhtarı gruplarından yararlanılabilir.’ Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995,s.170.

³⁹⁵“*Yine bu görüşme sırasında, Damat Ferit, yüksek komisere şu önemli açıklamalarda bulunuyordu: Anlaşma koşulları gereğince 15.000 erden oluşacak küçük bir ordu kurmak, ayrıca, Kürtleri Mustafa Kemal’e saldırtmakla ilgili olarak, Osmanlı Savunma Bakanlığınca hazırlanan iki planı, bu Bakanlıkta görevli İngiliz genareleriyle birlikte gizlice incelemek. Sadrazamın iddia ettiğine göre, İstanbul’daki Kürt önderleri, “Mustafa Kemal’e karşı koymaya can atıyorlardı.”Damat Ferit, Türkiye’deki işgal Orduları Başkomutanı General Milne’le de ilişkilerini sürdürüyordu.”*Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.85.

³⁹⁶“*Andrew Ryan’ın 23 Aralık’ta kaleme aldığı rapor şöyleydi:*

‘Eski Deniz Bakanı Hamdi Paşa, birkaç gün önce beni görmeye gelerek, Bolşevik’lerin Mesopotamya (Irak)’a inmelerini önlemek için Kürt’lerin bir engel olarak kullanılması konusunu öne sürdü... Bu, yeni bir öneri değildir. Bursa’daki en etkili Kürt olan Seyid Abdülkadir, sık sık, Bolşevik tehlikesinden söz etmiştir. Birkaç ay önce Abdülkadir şu inancı öne sürmüştü : “Kürt’ler, Kemalist’leri ortadan kaldırmada ve Bolşevik’lerin ilerlemesini engellemede kullanılabilir”.Ferit Paşa,bu varsayımı(nazariyeyi)benimseyerek,Kemalist’leribastırmak için,Kürdistan’da ,onlara karşı bir akım örgütlemişti.Ancak, Lord Curzon,24 Nisan’da San Remo’dan gönderdiği telyazısında ,bu öneriyi o sırada onaylamamış;Dışişleri Bakanlığı da ,31 Temmuz 1920 tarihli telyazısında ,buna kesinlikle karşı çıkmıştı’.

Aynı konuyla ilgili olarak “İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, 29 Aralık’ta Dışişleri Bakanı Lord Curzon’a gönderdiği yazıya, Yüksek Komiserlik ikinci siyasi memuru Andrew Ryan’ca hazırlanan ve Bolşevik tehdidine karşı koymak amacıyla İstanbul’daki kimi Kürt önderlerince yapılan önerileri içeren bir raporun suretini iştiriyor, şöyle diyordu:

*‘(Mustafa Kemal’in eylemlerine) karşı koymak amacıyla Kürt öğelerini kullanmak, Majeste Kral Yönetimi’nin politikasının bir kısmını oluşturursa, bunda, İstanbul’daki Kürt ileri gelenleri bir rol oynayabilir; ama oldukça bölünmüş bir durumdadırlar. Seyid Abdül Kadir ve belki Bedirhan ailesinin kimi üyeleri dışında, buradaki başlıca Kürt’ler, pek güvenilemeyecek kadar Türk geleneklerinden esinlenmektedirler’.*Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri**, s.136.

Abdülkadir'in³⁹⁷, kendisinin ve ülkesinin geleceğini tehlikeye düşürmekten çekindiğini de yazmıştır. Amiral, İngiliz Hükümetinin bu plâna karşı çıkmamasını önermektedir. Şu şartla ki, Barış Konferansı'nın, halkın çıkarlarını ve isteklerini gözönünde tutmak ("self-determination") ilkesine dayanarak Kürt sorununu ele almak hakkı ortadan kalkmayacaktır."³⁹⁸

"Amiral de Robeck, 28 temmuz 1920 tarihli yazısında³⁹⁹ da aynı konuya değinerek, Sadrazam'ın plânının imkânsız olmamakla birlikte, bazı güçlükleri bulunduğu tekrarlıyor ve Kürtlerin geniş bir bölümünün Fransız nüfuz alanı içinde kalması dolayısıyla, Fransa'nın yakın işbirliği olmaksızın bunun gerçekleşmesinin "zor olacağını" belirtiyordu. Nihayet, 30 temmuz 1920 tarihinde Amiral de Robeck tarafından Dışişleri Bakanı Curzon'a gönderilen yazıda da, 26 temmuzdaki görüşmelerinde Damat Ferit'in tasarısında ısrar ettiği ve Kürt liderlerinin Bolşevik unsurunun Kürdistan'a girmesine karşı olduklarını; bu nedenle Mustafa Kemal'e karşı çıkmaya hazır olduklarını belirttiği bildiriliyordu."⁴⁰⁰

"İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın 31 temmuz 1920'de Amiral de Robeck'e verdiği cevapta ise, İngiliz Hükümeti'nin " hiç olmazsa şimdilik"bu tasarıya taraftar olmadığını Sadrazam'a bildirilmesi isteniyordu. Bu konunun böylece kaldığı ve

---

³⁹⁷ "Büyük Vezir Damat Ferid Paşa'yı Kürtler'le ilgili İngiliz planlarıyla karşılaştırmaya ikna etmek için uzun zamana gerek olmamıştır. O, kendisi Kürt hareketinin Kemalistler'e karşı kullanımını ve Harput Valisi Galip Bey ve Seyyid Abdülkadir'le bu amaçla görüşmeler yapıp Diyarbakır- Harput-Muş bölgesindeki Kürtler'in Kemalistler'e saldırılmasını önermiştir. Aynı zamanda Ferid Paşa, Kürtler'in bu şekilde kullanımının, " Komiserin hükümetinin politikasına veya isteğine" uygun olup olmadığını sormuştur. Abdülkadir ise Kemalistler'e saldırmaya hazır olduğunu bildirmesine karşın Ferid Paşa ile ortak hareket ederek kendini lekelemek istemediğini söylemiştir. Bu durumda Abdülkadir ilk başta onun Kürt sorunuyla ilgili taleplerinin kabul edileceğine inanmak istemiştir (" doğrudan bir Türk yönteminden veya herhangi şekildeki bir Britanya himayesinden)" Lazarev, a.g.e, s.171-172.

³⁹⁸ Kürkçüoğlu, a.g.e, s.68-69.

³⁹⁹ "Sayfa No: 108

Belge: 103

28 Temmuz 1920

Amiral Sir F.de Roberck'ten Lord Curzon'a:

... Kürt meselesi hakkında sizin fikrinizi biliyorum, daha kesin bir karara varmanız biçin bunu yazıyorum. Damat Ferit bana geldi, sulh anlaşmasına göre Kürtler ayrı bir devlet olacaklardır, Kürt liderleri Mustafa Kemal'i sevmeyenler çünkü o Bolşevikliği getirmek istiyor. Siz Mustafa Kemal'den nefret ediyorsunuz çünkü o sizin yaptığınız anlaşmayı kabul etmiyor, o halde Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı birlikte kullanalım, dedi..." Ulubelen, a.g.e, s.264-265.

⁴⁰⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e, s.69.

başka bir yazışmanın olmadığı anlaşılmaktadır.”⁴⁰¹Bu durum ise bize “her kuvvet veya devletin Kürtleri kendi politikası yönünde harekete geçirebileceğine inandığı saptamasını” doğrulamaktadır.⁴⁰²

“Türkiye’deki Yüksek Komiser’in taktiğini bütünüyle kabul eden Curzon’un San Remo’dan 24 Nisan 1920 tarihinde de Robeck’e gönderdiği telgrafta “ Kürtlerin ” düşmanlığının zamansız uyarılmasına “ karşı çıkmış ve barış antlaşması resmi bir şekilde sunuluncaya kadar ne Ferid Paşa’nın ne de Abdülkadir’in Kürt meselesinin çözüm projesinden haberdar edilmemesini rica etmiştir.”⁴⁰³

“De Robek’in durumu oldukça zordur, çünkü San- Remo’nun arifesinde ve Türkiye ile barış antlaşmasının imzalanma sonrasında İngiltere hiçbir şekilde, genel olarak Türkiye’de ve Ermenistan’da ve kısmen Kürdistan’daki iç karışıklıkların körüklenmesiyle ilgilenmemiştir. Bununla birlikte İngiltere, kendisinden ne Osmanlı İmparatorluğu’nu ne de Britanya yardımı isteyen Kürt asilzadelerini uzaklaştıramıyordu. De Robek, barış antlaşmasının koşulları kabul edilinceye kadar sorunun çözümünü bir kenara bırakarak yeni bir durum oluşturmaya yönelik orta bir çizgi seçti. De Robek, Abdülkadir’e “sakince oturmasını ve konferansa güvenmesini” önermişti. Damat Ferid Paşa’ya Kürtler’in nasyonalistlere karşı kullanılmasının ancak risk olmadığı yerde destekleneceği söylenmişti. Bu destekleme, nasyonalistleri destekleyen ve onlara karşı savaşan Kürtler arasında bir iç çatışmaya neden olmayacaktı. De Robek, hem büyük veziri hem de Abdülkadir’i, “Kürdistan’daki hareketin organize edilebilmesine” karşın, Kürtler’in kendi aralarında oluşacak parçalanmanın Barış Konferansı’nda Kürt sorunun ülke halkının çıkarları doğrultusunda çözülmesine engel olacağına inandırmaya çalışmıştı.”⁴⁰⁴

O dönemde kendileriyle birlikte kurulmasını tasarladıkları Kürt Devleti’nin geleceğini yabancı devletlerde arayıp bulmaya çalışan Kürdistan Teâli Cemiyeti ve

---

⁴⁰¹ Aynı yer.

⁴⁰² Küçük, a.g.e, s.106.

⁴⁰³ Lazarev, a.g.e, s.172.

⁴⁰⁴ Aynı yer.

üyeleri özellikle İngiltereyle yakın temasa geçerek aynı zamanda bu devletle fikir alışverişinde de bulunmuşlardı. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine karşı olmamakla birlikte - yani Osmanlı İmparatorluğu'na dolayısıyla da Padişah-Halifeye bağlı otonom bir Kürdistan düşüncesi - İngiliz himayesinde yöneteceği bir birleşik Kürdistan'dan da yana olan Seyyid Abdülkadir ve gerek bu Kürtçülük hareketinin içinde yeralan gerekse bu cemiyete üye bulunan kişiler aynı zamanda Anadolu'da başlayan ve Mustafa Kemal'in önderliğinde yürütülen Mili Mücadele Hareketine⁴⁰⁵ de sıcak bakmamaktaydılar.

---

⁴⁰⁵ “Mili Kongre Heyet-i Temsiliyesine

Amir imzasıyla Mili Kongre heyet-i Temsiliyesinin Kara Vasıfa 4 Teşrin-i Evvel 1335de gelen mektub hulasası ber vech-i zirdir

...3Teşrin-i Evvelde Kürd Kulübü fevkalade ictima yapmış bunda Seyyid Abdülkadir, Fettullah, Malatya Mutasarrıfı Bedirhani Halil Beğin oğlu Asıf,Emin Ali,Yüzbaşılıktan müstaî Baki beğler ve Hamdi Paşa vesair bir çok zevat hazır bulunmuşlardır.Seyyid Abdülkadir nutkunda İttihadçılar mevki-i iktidara geliyor.Bunları mevki-i iktidaratda görmenin ise buraların İngilizler tarafından işgalini görmek evladır.Çünkü İngilizler Kürdistana istiklal istemişlerdir.Kürtlerin Mustafa Kemal Paşa tarafından zehirlenmemelerini temin imelidir...Nutkun hitamında Şerif paşadan gelen ve meali(olmıya ki Türklerle birleşmiyesiniz.Ben burada Kürdlerin ayrılmasını temin etdim tarzında olan mektubunu okumuşlardır.Badehu Vanlı Bedüzzaman Saidü'l Kürdi mevki-i hitaba çıkarak Seyyid Abdülkadiri ve kendisiyle hem fikir bulunanları telin imiştir.İçtiman hitamında Hamdi Paşa bir mektup teşebbüs etmiş ve Asıf beğ'e yazarak İngiliz mümessilliğine göndermiştir.2.Kolordu Kumandan Vekili Mirliva”A.Ü.TİTE, Kutu No:310, Gömlek No:68, Belge No:68001-1

2. Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Dış Faaliyetleri

a) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Wilson Prensipleri

I.Dünya Savaşı sonucunda ABD Başkanı Wilson tarafından ilan edilen ve 14 maddeden oluşan bu prensipler⁴⁰⁶;dünyada oluşacak yeni siyasi, toplumsal ve ulusal şekillenmelere önemli ölçüde etkide bulunarak, Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilinde yaşayan diğer ulusların gelecekleri açısından oldukça önem taşıyordu.⁴⁰⁷

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde Türk olmayan unsurlardan özellikle Ermeni, Kürt ve Rumlar, Wilson⁴⁰⁸ Prensipleri'nden ve İtilaf Devletleri'nin diğer vaatlerinden yararlanarak 1918'in sonu ve 1919 yılının başlarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan talep ettikleri ülke isteklerinde, demografik, etnik, politik ve ekonominin yanı sıra diğer açılardan ne kadar haklı olup olmadıklarını hiç düşünmüyorlardı.⁴⁰⁹

Kürdistan Teâli Cemiyeti de genel olarak diğer Kürtler gibi ümitlerini o prensiplere ve Avrupa ülkelerine bağlamıştı. Onlar dergilerinde enternasyonal fikirlerden söz etmekle Avrupa ülkelerini ürkütmemek isterken Amerika'nın ve

---

⁴⁰⁶“...Wilson ilkeleri denilen bu bildiriye göre, savaş sona erdikten sonra hiç bir devlet topraklarını genişletmeyecek, uluslar, self-determination/kendi geleceğine karar verme hakkına sahip olacaklardı. Yenilenlerin yenilenlerden savaş ödentisi almayacakları belirtilen bildirin önemli hususlarından biri de, dünyada sürekli barışı sağlayacak bir teşkilât kurulmasını önermesiydi...”**Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I, Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı**, Yök Yayınları, Ankara, s.49.

⁴⁰⁷ Göldaş, a.g.e, s.134.

⁴⁰⁸ “14 maddelik Wilson İlkeleri'nin 12.maddesi ise özellikle imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan ulusların ayrılıkçı faaliyetlerini teşvik eder nitelikteydi: “Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısımlarına güvenli bir hükümlerlik sağlamalıdır, fakat halen idaresindeki diğer milletleri tereddüt edilmez bir hayat güvenli ile mutlak dokunulmaz muhtar bir gelişme fırsatı tanınmalıdır, Boğazlar milletlerarası garanti altında bütün milletlerin ticaretine ve gemilerinin geçişine devamlı şekilde açık olmalıdır.” Aynı yer.

⁴⁰⁹ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt I, s.21.

Avrupalı Devletlerin gerçekten Kürt halkına⁴¹⁰ kendi geleceğini belirleme hakkını vereceklerini sanıyorlardı.⁴¹¹

Hiç kuşkusuz Amerika Cumhurbaşkanı Wilson, Kürtlerin yaşadığı şehirlerin hemen hemen tümünü (Van, Kars, Bitlis, Erzurum, Elazığ, Diyarbakir) kurulacak olan büyük bir Ermenistan Devletinin sınırları içerisinde düşünüyordu. Bütün bu etkenlere ve siyasi çıkar hesaplarına rağmen başlangıçta Wilson prensipleri ilan edildiğinde bu duruma oldukça sevinen Kürt aydınları süreç içerisinde Kürtlerin yaşadığı yerlerin Ermenistan toprakları içerisinde düşünüldüğünü gördükçe onların bu sevinçleri giderek tepkiye dönüşmüştür.⁴¹²

Memduh Selim'in Jin Dergisi'nde yayınlanan ve "Kürt Kulübü'nde Bir Muhasebe" başlığını taşıyan yazısından öğrendiğimiz kadarıyla Wilson Prensipleri'nin 12. maddesinden etkilenen Kürdistan Teâli Cemiyeti, genel merkezinde 1919 yılının haziran ayında Wilson Prensipleri gündemli sohbet

---

⁴¹⁰"Dünya kamuoyuna duyurulduğunda genellikle Kürt aydın ve siyasetçileri arasında olumlu karşılanan bu 14 ilke ve onların sahibi ABD Başkanı Wilson hakkında Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin yayın organı olan Jin'de övgü dolu makale, yazı ve haberler yayınlanmıştır.

Jin Dergisi'nde yazdığı yazılardan Wilson Prensipleri'nden en çok etkilenen yazar olduğu anlaşılan ve Kürdistan Teâli Cemiyeti üyesi olan Doktor Abdullah Cevdet bu konu hakkında şunları söylüyordu:

"... Wilson Prensipleri his ve maksada uygun geldiği vakit ve ancak uygun geldiği vakit temsik olunan bir prensip değildir. Her millet kendi mukadderatını tayin, kendi hükümetini intihap, kendi tarz-ı idaresini tayin etmekle hürdür ve bir millet diğer bir millete hakim olamaz diyen prensip meselâ yalnız İzmir'in Yunan idaresine geçmesini protesto ederken temsik ve izti'mal olunamaz. Ekseriyetini Kürdler teşkil eden vilayetlerin Kürdistanlığı mevzubahis olunca da bu prensip tanınmak ve muta ve mer'i bulunmak icab eder. Binealeyh Türkler için Arab'ı, Çerkez'i, Kürd'ü Laz'ı, Ermeni'yi Rum'u taht-ı tabiyetinde tutmak için maruf-u kuvveti tasarruf etmekten âkilâne ve bunun aksini takip etmekden gafilâne bir siyaset olamaz."

Aynı duygular içerisinde yer alan Kamuran Ali Bedirhan ise şöyle demekteydi:

"Wilson'ın 14 şartında, her milletin kendi kendini yönetmesi esasının artık dünyada karar kılacağı açıklanıyor. İnsanlığın siyasal amaçlarla artık oyuncak olmayacağı belirtiliyor. İşte, insanlık ve fazilet misyonerliğine yakışan samimi öneri."

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin önde gelen isimlerinden Abdurrahman Rahmi de bu ilkeler hakkında düşüncelerini şu şekilde ifade etmekteydi:

"Evet, biz Kürdler şimdiye kadar Türk Hükümeti'nin yönetiminden yani Osmanlı topluluğundan çıkmak gereğini duymadık. Şimdi bakıyoruz ki Wilson, Türk olmayanları Osmanlılara vermeyeceğiz, diyor. Oysa bizim yerimize Kürdistan derler; orada, memurluk için gelip yerleşmiş olan 2-3 memurdan başka hiç bir Türk yoktur. Türkler bulunmadığına göre ya Ermeniler, başkaları? Ermeniler ise, yüzde beşimiz kadar da yokturlar. Başkaları da yüzde iki ancak oluştururlar. Öyleyse Kürdistan'da Kürtlerden başka hiç bir millet yoktur. Öyle olunca da Kürdistan Kürdlerin hakkıdır, Kürdlerden başka kimsenin hakkı değildir." Göldaş, a.g.e, s.137-139.

⁴¹¹ a.g.e s.139.

⁴¹² a.g.e, s.136-137.

havasında gerçekleşen bir toplantı düzenlemiştir⁴¹³. Kürt aydın ve öğrencilerinin yoğun olarak katıldıkları bu toplantıda bu zamana kadar cemiyetin sosyal, siyasal, politik ve diplomatik konularda yaptığı çalışma ve girişimleri anlatılmıştır. Kürtlerin ulusal haklarını, Wilson Prensipleri'ne dayanarak elde etme hususuna programında yer veren Kürdistan Teâli Cemiyeti, Kürt halkının istekleri konusunda gerekli bilgileri Kürdistan haritası ile birlikte dört büyük devlet olan Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın temsilciliklerine vermiştir.⁴¹⁴

Biraz önce bahsettiğimiz gibi Wilson Prensipleri'nden yararlanmak isteyen Kürt örgütçüleri, başta cemiyet reisi Seyyid Abdülkadir başkanlığında Kürdistan Teâli Cemiyeti üyelerinden oluşan ve adına "Kürt Demokratları" denen bir heyetin mütareke günlerinde İstanbul'daki diğer ülkelerin, özellikle de İngiltere'nin temsilciliğiyle yaptığı görüşmelerin asıl konusunu Kürt ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerin haklarını savunarak, bunları etkili devletlerin siyasi gündemine yerleştirmek oluşturmuştu. Mütareke sürecinde bu politik oluşum ve gelişmeleri yakından izleyen Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin asıl kaygısı Ermenilere söz verilmiş olan topraklar üzerinde asıl söz sahibi olması gerekenin Kürt toplumu olduğunu kabul ettirebilmektir. Bu nedenle Ermenilere vaad edilen bölgelerde nüfus çoğunluğunu teşkil eden Kürtlerin isteklerinin gözardı edilmesi konusunda duyulan kaygıları dile getirmek için büyük bir çaba harcayan Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin oluşturduğu bu Kürt heyeti yaptığı her görüşmede Kürt ulusunun tarihinden ve Kürt ulus haklarından söz ederek, Kürtlerin kendi geleceklerini belirleme haklarının olduğu öne sürmeye çalışmıştır.⁴¹⁵

---

⁴¹³ "Memduh Selim 1 Haziran 1919 tarihinde Jin Dergisi'nin 18 Haziran 1335 tarihli 21.sayısında bu konuyla ilgili olarak şunları söylüyordu: "...Cemiyet, Kürdlerin umumî ve millî menfaatini sıyanet etmeye borçlu olduğundan, mütarekeden sonra işlerin aldığı şekil ve mahiyet ve dünyaca kabul edilip hükümet-i Osmaniyece de mütarekenin akdiyle beraber memalik-i Osmaniye idaresine esas ittihaz olunan Wilson prensiplerinin bahsettiği hukuk-ı milliyeyi istihsal maksadını, tabiatıyla programı miyanına idhal etti.Çünkü aksi takdirde Kürdlerin hakkı tanınmamış,Kürdler yine ezilmiş, Kürdler ihtimal asırlarca devam edecek bir esaret devresine girmiş olacaktardı.

Bunun için ilk evvel Kürdistan hakkında coğrafi, etnoğrafi, tarihî, iktisadî, delâili iltiva eyleyan ve Kürdlerin âmâl-ı milliyesinden, nasıl bir idare istediklerinden bahseden mufassal muhtırayı İstanbul'daki dört devlet-i muazzama mümessillerine tebliğ etti. Bu muhtıra, mümessilîn-i kiramca teveccühkâr bir hüsn'i kabule mazhar oldu..." a.g.e, s.263.

⁴¹⁴ a.g.e, s. 139.

⁴¹⁵ a.g.e, s.150.

b) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Paris Barış Konferansı

16 Ocak 1919 günü Cenevre’de bir kongre toplayan İsviçre’deki bütün Türk ve Kürt aydınlar⁴¹⁶, Paris Barış Konferansı’nda İtilaf Devletleri nezdinde Osmanlı İmparatorluğu’nun haklarını savunması için delege olarak Şerif Paşa’yı⁴¹⁷ seçtiklerini Wilson (ABD), Lylod George (İngiltere), Clemanceou (Fransa) ve Orlando’ (İtalya)ya gönderdikleri telgraf metinleriyle bildirmişlerdir.⁴¹⁸ Yazar

---

⁴¹⁶“Ocak ayının ikinci haftasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri ile “Genç Kürt” partisinin önderleri İsviçre’de Şerif Paşa ile buluşurlar... Jön Kürtler, bu toplantıda Seyyid Taha ve Simko’dan sitâyişle söz edeceklerdir. Daha sonra “Genç Kürt” partisi iki talebini sıralayacaktır. Öncelikle Kürt davası tanınmalıdır! İkinci olarak ise çekirdek bir Kürt devleti oluşturularak, milletlerarası sistemin himâyesi altına alınmalıdır. Kürtler mahallî otonomiden yanadırlar; ancak yine de aşiretler merkezî idareye sıkı bir şekilde bağlanmalıdır. Onlara göre, bir dış güç bu merkezî idareyi tesis edecek ve kurulacak bir manda İngiltere veya Fransa’nın sorumluluğuna bırakılacaktır. Kürdistan bölünmemelidir. İttihatçılar ise onlara Padişah’ın ve Meclis’in hakimiyetinde otonom bir Kürdistan vaad etmektedirler. Bu tasarıda yöredeki mülkî ve askerî erkânın Kürt menşeli olmak fikri de kabul edilmektedir. Kürtler istedikleri sayıda yabancı uzman istihdam edebilirler. Ne var ki, “Kürdistan”, Osmanlı İmparatorluğu’nun ayrılmaz bir parçası olarak kalacaktır. Eğer İngiltere bu tasarıyı onaylarsa, o zaman Türkler yörede bir süreden beri yoğunlaştırdıkları İslâmcı propagandaya son vermeyi taahhüt etmektedirler. Türkler’in bu yaklaşımına karşılık Kürtler’in cevabı ilk başta olumsuz olacaktır. Ancak, Kürdistan’ın parçalanmasını istemedikleri için Osmanlı hâkimiyeti altına girmeye (veya bu hâkimiyetin devamına) karşı çıkmamaya karar verirler.”Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918–1926)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s.69.

⁴¹⁷“Şerif Paşa(1865–1944): II. Meşrutiyet Dönemi’nin en renkli Kürt simalarından birisi olan Şerif Paşa Harbiye Nazırlığı ve Şûra-yı Devlet reisliği görevlerinde bulunmuş olan Kürt Said Paşa’nın oğluydu. İslahat-ı Osmaniye Fırkası’nın kurucusu ve başkanı olan Stockholm sefiri Şerif Paşa, elçiliği döneminde İttihat ve Terakki saflarında Sultan II. Abdülhamid rejimine karşı muhalefete katılmış; Meşrutiyet’in ilanından sonra da bu örgütün Pangaltı şube reisliğine getirilmiştir. 1909 yılı başlarında cephe aldığı İttihat ve Terakki’den istifa ettikten sonra gittiği Paris’te bu partiye karşı sert bir muhalefet yürütmüştür. Osmanlı Devlet mekanizmasının en üst birimlerinde görev yapan, Brüksel ve Pariste bulunduğu yıllarda yazdığı anılarında İttihat ve Terakki Partisi’ne eleştiriler yağdıran Şerif Paşa verdiği istifa dilekçesinde “milletin mukadderatıyla oynamanın doğuracağı sorumluluğa katlanmaktan kaçınmak istediği için” istifa ettiğini belirtmiştir. Ayrıldığı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı çok sert muhalefet yürüten Şerif Paşa’nın bu durumu İttihatçıları çok kızdırmıştı. Bununla birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti ise yayınladığı broşür ve bildirilerde Şerif Paşa’ya oldukça sert suçlamalarda bulunmuştu. Örneğin Süleyman Nazif tarafından yazıldığı kabul edilen Boş Herif adlı küçük kitapçıkta Şerif Paşa’nın hayatı hiciv edilmiştir. “(Boş Herif adlı kitapçık, 1910 yılında İstanbul’da imzasız olarak basılmıştır.)”

15 Ekim 1909’dan itibaren Paris’te aylık olarak Türkçe ve Fransızca Meşrutiyet adıyla 1914 yılına kadar yayını sürdüren bir gazete çıkaran Şerif Paşa, Galatasaray ve ünlü Fransız Saint-Cyr’i bitirmekle birlikte dönemin aydın Kürt şahsiyetleri arasında görülmektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından, غيابında Divan-ı Harpte yargılanarak idama mahkûm edilmesinin yanı sıra Paris’te başarısız bir suikaste de uğrayan Şerif Paşa 1912 yılında İstanbul’a döndüğünde hakkındaki idam kararı geçersiz sayılmıştır. 1913’te İttihatçıların Bab-ı Âli baskınından sonra Parise dönmek zorunda kalan Paşa, Mahmut Şevket Paşa’nın bir suikastçi tarafından öldürülmesinden sorumlu tutularak Divan-ı Harpte غيابında tekrar yargılanarak ikinci kez idama mahkûm edilmiştir.” Göldaş, a.g.e, s.155–156.

⁴¹⁸ a.g.e, s. 158.

Salâhi R. Sonyel'e göre "Şerif Paşa'nın temsilci seçilmesi bir talihsizlikti, çünkü kendisi 'Kürt özerkliğini'⁴¹⁹ destekliyordu.⁴²⁰

Paris'te Osmanlı delegeler kuruluna da başkanlık edecek olan Şerif Paşa'nın demeçlerine yer veren dönemin gazetelerinden İkdam, Yenigün ve İstiklâl'de yer alan haber ve yorumlara göre Cenevre'deki seçimin sonucunda delege olan Şerif Paşa Türk ve Kürtlerin temsilcisi sıfatıyla Paris'e gönderilmiştir. Kürdistan Teâli Cemiyeti Paris'e Osmanlı temsilcisi sıfatıyla giden Şerif Paşa'ya Kürtleri de temsil etme yetkisini tanımıştır. Dolayısıyla dönemin gazete haberleri ve Kürt anı yazarlarının eserlerinden öğrenebildiğimiz kadarıyla ilk başta Kürdistan Teâli Cemiyeti tarafından yalnızca Kürtleri ve Kürdistan Teâli Cemiyeti'ni Paris'te delegasyon heyetinin başkanı olarak temsil etme sıfatıyla seçilmeyen Şerif Paşa'ya Paris'te Kürtleri ve kendisini temsil edebileceğini düşünen cemiyet tarafından yetki verilmesiyle konferansa örgütün temsilcisi olarak katılmıştır.⁴²¹

18 Ocak 1919 günü Versay Sarayı'nda çalışmalarına başlayan Paris Barış Konferansı, İtilaf Devletleri'nin savaş sonrası dünyaya verecekleri yeni düzeni belirlemek ve Avrupa'nın geleceğini kararlaştırmak amacıyla toplanmıştı. Paris Barış Konferansı, bu konferansa katılan devletler⁴²² içinde dört büyükler adıyla bilinen İngiltere, Fransa, ABD ve İtalya'nın etkinliği ve denetimi altında çalışmalarını sürdürmüştür.⁴²³

---

⁴¹⁹ "İngiltere, Fransa ile Amerika'nın Kürtler konusundaki gerçek politikasından habersiz olan Şerif Paşa Marsilya'da Temmuz 1918 tarihinde Sir Percy Cox'la bir görüşme gerçekleştirmişti. Britanya himayesi altında, Musul merkez olmak üzere Güney Kürdistan'ın özerkliği üzerinde durulan bu görüşmede Şerif Paşa, Barış Konferansı başlamadan önce bu özerkliği kararlaştırılmış bir olgu gibi ilan etmeyi önermişti." Lazarev, a.g.e, s. 24.

"Yine 26 Aralık 1918 tarihinde Cenevre'de bulunduğu bir sırada Şerif Paşa Fransız mandası altında otonom bir Kürdistan isteklerini orada bulunan Fransız yetkililerine bildirse de paşanın bu düşüncesi Fransız hükümeti tarafından dikkate alınmaz." Hasan Yıldız, **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, Koral Yayınları, İstanbul, 1991, s.41.

⁴²⁰ Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, s. 7.

⁴²¹ Göldaş, a.g.e, s. 159.

⁴²² "500 kadar gazetecinin izlemek için Versay'a geldiği Paris Barış Konferansı'na şu devletler katılmıştı: İngiltere, ABD, Fransa, İtalya, Japonya, Belçika, Sırbistan, Brezilya, Kanada, Avusturya, Güney Afrika, Hindistan, Çin, Çekoslovakya, Polonya, Yunanistan, Hicaz, Portekiz, Romanya, Siyam, Yeni Zelanda, Bolivya, Küba, Ekvator, Guatemala, Haiti, Honduras, Liberya, Nikaragua, Panama, Uruguay."a.g.e, s. 180-181.

⁴²³ Aynı yer.

Sonuçlarıyla dünyanın kaderini büyük ölçüde belirleyen, çeşitli hak ve iddiaların somut olarak gündeme gelerek çalışmaların keskinleştiği Paris Barış Konferansı'nın (18 Ocak 1919–21 Ocak 1920) oturumları bir yıldan fazla sürmüştü. Bu süre zarfında gerçekleştirilen oturumlara getirilen her önerge üzerinde meydana gelen sert tartışmalar, söylenenlere göre kimi zaman Başkan Wilson gibi çekilme tehditleri söylemeye kimi zaman da İtalyan Delegatesi Vittorio Orlando'yu ayrılmaya kadar götürmüştü. Başka birçok vesileyle de uyuşmazlıkların oluşturduğu hararet nedeniyle bütünüyle çıkmaza giren konferansın en önemli ve nazik konularından bir tanesi ise Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan toprakların paylaşılma meselesiydi.⁴²⁴

Konferansın ilk günlerinden itibaren uzun ve hararetli tartışmalara yol açan bu konu Lord Curzon'un daha sonra Lordlar Kamarası'nda belirttiği gibi manda kavramının benimsenmesini sağladı. Başta ABD başkanı Wilson ile İngiltere Başbakanı Lloyd George ile birlikte diğer katılımcılar farklı gruplara verilebilecek en fazla şeyin özerk bir yönetim olabileceği konusunda anlaştılar.⁴²⁵

Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşılma meselesine bağlı olarak Kürt meselesi de ele alınmıştı.

Mısır'da Süreyya Bedirha'nın başkanlığında kurulan Kürt İstiklal Komitesi Paris Barış Görüşmeleri'ne katılmak ve Kürt isteklerini dile getirmek üzere Arif Paşa'yı⁴²⁶ görevlendirmiştir. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin komite ile ilişki kurması üzerine Arif Paşa daha sonra Şerif Paşa ile birlikte Kürt Delegasyonunda yer almıştı.⁴²⁷

---

⁴²⁴ Ahmed, a.g.e, s.306–307.

⁴²⁵ a.g.e, s.307.

⁴²⁶ “Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin biraz önce bahsettiğimiz gibi Şerif Paşa'ya yardımcı olmak üzere onun emrine girecek bir heyeti, Arif Paşanın başkanlığında Paris'e gönderme kararı alması ortalığı karıştırmıştı. Bu arada Dersim Eski Mebusu Lütfi Fikri Bey bu heyette yer almayı reddetmişti. Sorunlar, mevcut ortamı Celal Nuri-Seyyid Abdülkadir düello girişimi haberi üzerine daha da kızıştırmıştır.” Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)**, s. 196–197.

⁴²⁷ Aytepe, “Kürt İstiklal Komitesi”, s. 303.

Paris Barış Konferansı'nda delege olarak bulunan Şerif Paşa'yı aynı zamanda kendi temsilcileri olarak da gören İranlı Kürtler konferans esnasında sorunlarının göz ardı edildiği kanısındaydılar.⁴²⁸

Konferansta İranlı Kürtleri temsil etmek üzere seçilen Kürt Fahri Abdi Bey'in konferansa katılma isteğiyle ilgili olan başvuruları karşılıksız kaldığı gibi Şeyh Tahar'ın da Paris'teki görüşmelere katılmaya yönelik eylemi İngiliz otoriteleri tarafından engellenir ve İngiltere'nin bu tavrı Fransa tarafından da desteklenmişti.⁴²⁹

Konferansın seyrini değiştirecek olan bir diğer önemli girişim ise Güney Kürdistan Süleymaniye delegesi olarak konferansa katılmak isteyen Zeki Reşit ve Şeyh Mahmut ailesinden Seyyid Ahmed Efendi tarafından gerçekleştirilmişti. Her ikisi de savaş bölgesinden çıkarak geldikleri Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği'ne yaptıkları başvuruda Kürt Hükümeti çalışmalarına katılmak üzere Paris'e gitmek istediklerini belirtirler.⁴³⁰

Bağdat, Halep ve Beyrut'ta iki ay süren bir bekleyişten sonra çeşitli bahanelerle bu girişimi engellenen Zeki Reşit görüşlerini bildiren bir mektubu Beyrut Fransız Yüksek Komiserliği'ne gönderir. Mektupta Mardin'den güneye doğru uzanan topraklarda hiçbir şarta bağlı olmadan tamamen bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulması gerektiğini belirten Zeki Reşit'in savaş halinde olan Şeyh Mahmut Berzenci adına Fransızlardan Wilson Prensipleri çerçevesinde yardım beklendiklerini açıklamasına rağmen bütün bu girişimler sonuçsuz kalacaktır.⁴³¹

Şeyh Mahmud ve taraftarları Seyyid Ahmed ve Reşit Efendi'nin yine Paris Barış Konferansı'na katılma hakkını elde etmek için İngiltere'ye başvurmaları üzerine İngiliz delegasyonu bu başvuruyu yersiz ve zamansız bularak Coltharpe

---

⁴²⁸ Göldaş, a.g.e, s.170.

⁴²⁹ Yıldız, **Fransız Belgeleriyle Sevr- Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, s. 42.

⁴³⁰ a.g.e, s. 48.

⁴³¹ Aynı yer.

aracılığıyla Kürtlerin sessiz durmalarını ve Paris'te onların aleyhine herhangi bir karar alınmayacağı söylenilecektir.⁴³²

Sonuçta İngilizlerle savaş halinde bulunan Kürtler barış görüşmelerinde yer alamazlar. Bu heyetin Paris'e gitmesine karşı olan İngilizlerin bu tavrı da gayet net bir şekilde anlaşılmaktadır.⁴³³

İngiltere'nin konferans esnasında izlediği Kürdistan'ı bölüp parçalamaya yönelik olan politik girişimi Kürtçü çevreleri oldukça endişelendirmişti. Kürtler bu işin aslını ise ancak yüksek komiserlikten öğrenebilirdi. Şerif Paşa'nın, İstanbul'daki Kürdistan Teâli Cemiyeti Yöneticileri ile bir kısım arkadaşlarına Paris'ten yazdığı mektubunda İngiliz ve Fransız himayesinde iki Kürdistan devleti kurulması ihtimalinin ağırlık kazanmakta olduğunu bildirmesi üzerine⁴³⁴ Kürdistan Teâli Cemiyeti 3 Şubat 1919 tarihinde İstanbul'daki Yüksek Komiserliği ziyaret ederek⁴³⁵ Ermenilerle uzlaştıklarını ve Şerif Paşa'nın Paris'te kendilerini temsil etme yetkisine sahip olduğunu hatırlatmıştır. Şerif Paşa'nın bu mektubu üzerine hiç vakit kaybetmeden Fransızların gerçek niyetlerinin ne olduğunu öğrenmek isteyen Seyyid Abdülkadir Ryan'la yaptığı bu görüşme esnasında Kürdistan'ın parçalanmasına tahammülleri olmadığını ve Türk bayrağı altında yaşamaya razı olduklarını

---

⁴³² Öke, *Belgelerle Türk -İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, s.45.

⁴³³ Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr- Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, s. 48.

⁴³⁴ "FO 371/5067

*Belge No: E 1776
18 Mart 1920*

Koramiral Sor J.De Robeck'ten Earl Curzon'a.

2 Mart 1920, İstanbul

Lordum,

169 sayı ve 27 Şubat tarihli telgrafıma ilişkin olarak, Seyid Abdülkadir, Şerif Paşa ve Kürt ulusalçı hareketiyle bağlantılı diğer kişilerin tutumu üzerine Bay Ryan'ın bir memorandumunu ilişikte sunmaktan şeref duyarım.

J. M. de Robeck, Yüksek Komiser.

Bay Ryan'ın Memorandumunu.

...

Seyid Abdülkadir'in Kürdistan'ın birkaç küçük devlete parçalanması hakkındaki korkusunun Şerif Paşa'nın bir mektubundaki çok kesin bir tahmine dayandığını diğer kaynaklardan duymaktayım. Şerif Paşa mektubunda, şu anda zihinlerde olanın Fransız himayesindeki bir Kuzey Kürdistan ile Britanya himayesindeki bir Güney Kürdistan olduğunu söylemektedir. Cizre'yi (Bedirhanlı karargahı) güney bölgeleri içinde belirtmekte ve Şemdinan bölgesinde Abdülkadir'in Şeyh Taha'ya kıyasla sözde nüfuz kaybından söz etmektedir.(...)" Mesut, a.g.e, s.120-121.

⁴³⁵ Göldaş, a.g.e, s.159.

vurgulayacaktır: “Hele Kürt çoğunluğunun olduğu yöreler Ermeni hakimiyetine bırakılırsa hiçbir kuvvet, dünyadaki en güçlü işgal ordusunu getirseniz bile, Kürdistan'da bir daha barış ve huzuru tesis edemez.” Kürtler'in şikâyetleri Londra'ya intikal edince, Dışişleri⁴³⁶, İstanbul'a bir tel çekerek, konferansın Kürdistan'ı İngiliz ve Fransız yönetim sahalarına bölmek gibi bir eğilimi olmadığını kaydederek, Yüksek Komiserlik'ten Kürtler'i teskin etmelerini isteyecektir...”⁴³⁷

Paris Barış Konferansı günlerinde Kürt ve Ermeni tezlerinin kıyasıya çarpıştığı sıralarda 26 Şubat 1919 tarihinde Ermeni sözcülerinden olan Bogos Nubar ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Aharonya'nın tezlerini⁴³⁸ açıkladığı ve Kürtlerin kuşkularında haklılık payı bulunduğu gösteren Ermeni iddiasına göre⁴³⁹ Çukurova, Kars, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Harput, Sivas, Ardahan ve Trabzon'un bir kısmı Ermenistan'a bırakılabilecekti. Türkiye Ermenilerinin önderi sıfatıyla Bogos Nubar Paşa tarafından 1919 Şubatı'nda⁴⁴⁰ konferansa sunulan muhtırada Ermeni istekleri şu şekilde sıralanıyordu:

---

⁴³⁶ “...Daha ileriki bir notta Dışişleri, İngiltere'nin amacının ne yekpâre ne de Fransa ile aralarında bölüşecekleri iki protectorate; ve ne de Avrupa denetiminde bir Kürt konfederasyonu olduğunu; Kürdistan'ı Osmanlı Türkiyesi'nden ayırmaya yönelik bir hedef bellediklerini İstanbul'a yazacaktı...” Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, (1918–1926)**, s.73.

⁴³⁷ a.g.e, s, s. 72–73.

⁴³⁸ “Nubar, aynı tarihte, Londra'da yayımlanan *Asiatic Review* dergisine Carlton otelinde verdiği demeçte, Ermeni emellerinin, “Savaştan önce nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği Türk illerini Erivan Cumhuriyetine ilhak etmek” olduğunu açıklıyor; Ermeni Cumhuriyetinin yaşayabilmesi için Karadeniz sahilinde bir limana ihtiyacı olduğunu bildiriyor; “Kilikya” bölgesinin, “Türk etkisinden kurtarılarak sükûna kavuşturulduktan sonra”, Fransız himayesine verilmesi umudunu dile getiriyordu.” Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt I, s.21.

⁴³⁹ “Bogos Nubar'ın iddiasına göre, “Kilikya” bölgesi Ermenilere vaat edilmişti; bu yüzden Ermeni gönüllüleri, Suriye'deki çarpışmalar sırasında Fransız komutası altında savaşmışlardı. Nubar, demecinde, Ermenilerin, Yunanlıların talep ettiği Pontus bölgesi peşinde koşmadıklarını; esasen “Yunanlılarla en iyi ilişkileri olduğunu” açıklıyordu.” a.g.e, s.22.

⁴⁴⁰ “26 Şubatta Barış Konferansı Konseyi huzuruna çıkarak sözü edilen illeri kapsayan bir birleşik Ermenistan'ın kurulmasını isteyen Ermeni temsilcilerinin savunucusu Salahi Sonyele göre Başkan Wilson olurken kendisi açısından farklı bir siyaset geliştirdiği bilinen Amerika'nın senatosu Ermenistan üzerinde ABD Mandasını reddetmişti. Londra konferansı'nın 12 Martta kararlaştırdığı Ermeni Mandasını Milletler Cemiyetine götürme düşüncesini 26 Martta başkan Wilson öneri olarak sunmuştu. İtilaf Devletlerinin ABD'nin Ermeni mandasını kabul edip etmeyeceğini 27 Nisanda sormaları üzerine konunun Wilson tarafından götürüldüğü yer olan senato bu mandanın ABD'ye maddi kazanç yerine külfet getireceği düşüncesiyle 13'e karşı 52 oyla red kararı almış ve bu karar aynı zamanda Kemalist Ankara'nın Doğu Politikasını kolaylaştırmıştı. Fransa, Ermeni Bogos Nubar Paşa'nın yukarıdaki isteklerine dostça yaklaşıyordu. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Diyarbakır mebusu olan Fevzi Bey'in Ermenilerin Kürdistan'da hiç bir ilde nüfusun %10'undan çoğunu oluşturmadıklarını belirttiği bu yerler Kürtlerin ellerinden alınarak Ermenistana verilmek isteniyordu. Bu durumda Kürtler ve Ermeniler arasında büyük bir sorun ve gerginliğe neden olabildi” Göldaş, a.g.e,163.

1-Van, Bitlis, Diyarbakir, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon'dan oluşan yedi ;

2-Güney-doğu'da Maraş, Kozan, Cebel Bereket ve İskenderun limanıyla birlikte Adana illeri Ermenistan'a tanınacak olan sınırlar içinde "resmen yer almalıydı."⁴⁴¹

Paris'te Ermeni temsilcilerinin çabalarını yanıtsız bırakmayan Şerif Paşa, konferansa sunduğu 22 Mart 1919 tarihli memorandumda Barış Konferansı'nın incelediği konulardan bir tanesi olan Kürt meselesi'ni ortaya koymuştur.⁴⁴² Sunduğu dökümanda "Ermenistan'ın emperyalist taleplerine" karşıt olan ve "Kürt halkının talepleri"ni dile getiren Şerif Paşa "Wilson ilkeleri gereğince, her şey Kürtlerin tamamiyle hür ve bağımsız bir Kürt Devleti kurmalarını haklı kılmaktadır" görüşünü ileri sürerek "Ermenilerin Kürdistan üzerindeki iddialarını reddettiğini" açıkladı.⁴⁴³

Şerif Paşa'nın bu talepleri "...Wilson'un ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı olarak ilen edilen "14 maddesine" uygun olarak bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasından ibarettir.Şerif Paşa aynı zamanda "Bağımsız Kürdistan'a Kürdistan'ın İran bölümünün de katılmasını da önermiştir."⁴⁴⁴

Paris Barış Konferansı'na bir de harita sunan Şerif Paşa'ya göre kurulacak olan Kürdistan'ın sınırları⁴⁴⁵, "... Kuzeyde Ziven (Kafkasya Hududu)'dan başlayarak batıya doğru Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Behismi, Divrik'i de içine alacak şekilde genişliyordu.Güneyde Harran, Sincan dağları, Tel Afsar, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Akelman, Sina çizgisini takip ederek, Doğu'da Revanduz, Başkale, Vezirkale'den geçerek İran hududu ile birleşiyordu"⁴⁴⁶

---

⁴⁴¹ Aynı yer.

⁴⁴² Lazarev, a.g.e, s. 134.

⁴⁴³ Kuran, a.g.m, s. 170.

⁴⁴⁴ Lazarev, a.g.e, s. 134.

⁴⁴⁵ " Bu sınırları ise Salâhi R.Ronyel şu şekilde tarif etmekteydi: "Kafkas sınırında Ziven'in kuzeyinden batıya, Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Besni ve Divicik'e; Güneyde Haran, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Sina hattından İran sınırında Ararat'a kadar". Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt I, s. 27-28.

⁴⁴⁶ Göldaş, a.g.e, s.167.

Bunun yanı sıra Şerif Paşa muhtırasında 19. Yüzyıl'dan itibaren Kürtleri Hristiyanlaştırmak için boş yere çaba sarf eden Avrupalı misyonerlerin bu çabalarının Ermeniler üzerinde gayet başarılı olduklarını ve onları sünü olarak yaratılmış bir mitolojinin peşinden koşan hayalperestlere çevirdiklerini söylüyordu. İmparatorluğun son yüzyılındaki Ermeni isyanlarının nedeni olarak Avrupalı misyonerleri gören Şerif Paşa'ya göre Ermeniler lehine Kürtlere yapılan bu büyük haksızlığı çöken Osmanlı İmparatorluğu bile engelleyememiştir. Şerif Paşa yine muhtırasında savaş sırasında kendi isteğiyle buldukları yöreyi terk ederek Kafkasya'ya yerleşen Ermenilerin bu yüzden Anadolu'da herhangi bir hak talebinde bulunamayacaklarını buna karşılık Osmanlının yüzyıllarca himayesi altında gelenek ve göreneklerini koruyarak yaşayan Kürtlerin bundan sonra da imparatorluğa sadık olmaları koşuluyla Wilson Prensipleri doğrultusunda kendi geleceklerine yön verebilecek siyasi haklar istediğini belirtiyordu.⁴⁴⁷

Amaçlarına yönelik olan gayretlerinin ilk aşaması olarak Barış Konferansı'ndan Kürdistan'ın hudutlarını belirlemek için o yörede milletler arası bir komisyonun çalışmasını öneren söz konusu bu muhtırayı İngiltere hükümetine teslim ettiğini yazan Şerif Paşa "İngiliz takviyesinde aslında bir himayeyi öngörüyordu. Ona göre bütün kendi kendilerini yönetemeyen Müslüman ülkelerin başarılı olabilmesi için örneğin, Mısır'da olduğu gibi Avrupalı bir güç tarafından idare edilmeleri gerekiyordu."⁴⁴⁸

8 Eylül'de İstanbul Yüksek Komiserliği'nden yazan Webb'e göre Şerif Paşa'nın iddiaları anlamsız olmakla birlikte hiçbir Kürt lideri tarafından da bölgenin gelecekteki idarecisi olarak görülmüyordu.⁴⁴⁹

Webb'e Dışişlerinden verilen cevapta Şerif Paşa hakkında ne kadar haklı olduğu vurgulanıyordu.⁴⁵⁰

---

⁴⁴⁷ Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, s.75-76.

⁴⁴⁸ a.g.e, s.76.

⁴⁴⁹ a.g.e, s.80.

⁴⁵⁰ Aynı yer.

Osmanlı Eski Stockholm Sefiri Şerif Paşa'nın Kürtlerin hakları ve Kürdistan'ın geleceğine dair düşünce ve siyasetinden batılı devletlerin siyasi temsilcileri pek hoşnut değildi.⁴⁵¹ Kürtlerin yaşadığı bölgelerin akıbeti ve geleceği konusunda Şerif Paşa'yı uygun biri olarak görmeyen Lord Curzon⁴⁵², Paris'te onun verdiği muhtıranın da uygun olmadığını dile getiriyordu.⁴⁵³

Şerif Paşa'nın konferans gündemine sunduğu bu muhtıra Kürt – Ermeni ilişkilerinde yaşanan gerginliği, diplomatik alandaki bu zıtlaşmayı ortadan kaldıramayacaktı. Diplomatik alanda yaşanan bu gerginlik ancak konferansın sonlarına doğru her iki tarafında hakları konusunda uygun zeminde düşünmeye başlamasıyla nispeten giderilse de – ki bu durumun en iyi göstergesi 20 Kasım 1919 tarihinde Kürt ve Ermeni temsilcilerinin Paris Barış Konferansı'na beraber sundukları bir muhtıradır- Batılı Emperyalist Devletlerin bu istekleri dikkate almaması üzerine neticede istenilen sonuç elde edilemeyecekti.⁴⁵⁴

1918 yılında kurulan Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin başkanı olan Seyyid Abdülkadir bağımsızlıkçı görüşlerin etkisinde kalarak İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne yaptığı başvuruda onlara bir Kürdistan haritası verir. Ancak bu harita 22 Martta Şerif Paşa tarafından gönderilen haritadan farklı olarak kuzey sınırları içerisinde bazı farklılıklar göstermektedir. Halkın %70'inin Kürt olduğu düşünülen önemli bir parça Şerif Paşa'nın çizdiği sınırlar dışında kalmıştır. Bu durumdan öyle anlaşılmaktadır ki Seyyid Abdülkadir bu konu da yeterli bir biçimde

---

⁴⁵¹“26 Mart 1920 günü Lord Curzon'a : “...Kürdistan Türkiye'den tamamen ayrılp özerk olmalıdır. Ermenilerle Kürtlerin çıkarlarını bağdaştırabiliriz. İstanbul'daki Kürt Kulübü başkanı Said Abdülkadir ve Paris'teki Kürt delegesi Şerif Paşa emrimizdedir...” şeklinde bilgi veren Amiral Sir F. de Robeck ise daha sonra fikir değiştirecektir.” Ulubelen, a.g.e, s.257.

⁴⁵²“29 Mart 1920 günü Lord Curzon'a gönderdiği rapor ile Şerif Paşa'yı gözden çıkaran Robeck: “- Kürtlerin çoğu bir başkan tarafından idare edilmek ister, buna rağmen Şerif Paşanın Kürtler üstünde hiç bir etkisi yoktur. Şerif Paşa üstünde hiç vakit kaybetmeyiniz...” diyecektir. Aynı yer.

⁴⁵³“19 Nisan 1920 tarihli bir belgede:...Kürdistan sorununa gelince : Lord Curzon, bunun çok önemli bir sonun olduğunu, İstanbul'dan Bağdad'a kadar bütün bölgelerde yaptığı incelemede Kürtleri temsil edecek hiç bir kimseye raslyamadığını, Şerif Paşa'nın kendisini Kürt temsilcisi gibi göstermesine rağmen bundan emin olmadığını, esasen Kürtlerin Türklerle beraber yaşamaya alışmış olduğunu, Türklerle Kürtler'i birbirlerinden ayırmanın çok zor olduğunu, ancak İngiliz ve Fransızların manda yoluyla bu işi başarabileceklerini, Musul'da yaşayan Kürtlerin İngiliz mandasına girdiğini söyledi...” a.g.e, s.230.

⁴⁵⁴ Aynı yer.

bilgilendirilmemiştir. Oysaki Şerif Paşa ülkenin ekonomik gelişiminin gerekliliği açısından kuzey sınırlarının bütünlüğünü Akdeniz'e geçiş ile birlikte savunmaktadır.⁴⁵⁵

Şerif Paşa 15 Nisan 1919 yılında Wilson, Clemenceau, Loyd George ve Orlando'ya başvurarak Kürt meselesinin boyutlarını ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerde süren gerginliğin yarattığı sorunları anlatmak istemişse de, emperyalist devletlerin ilgisini büyük ölçüde bu konu üzerinde yoğunlaştıramamıştı.⁴⁵⁶

Paris Barış Konferansı'nda Şerif Paşa'nın yaptığı girişimlere herhangi bir biçimde yanıt vermeyen Emperyalist Devletler, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde politik ve askeri dengelerin kendisini göstermesini çıkarlarına daha uygun görmektedirler. İngiliz politikasının bu ikili karakterini fark eden Kürt grupları panik yaşamaya başlamışlardır. Örneğin Kahire'de bulunan Kürdistan Bağımsızlık Komitesi 30 Nisan 1919 tarihinde kongreye Şerif Paşa aracılığıyla ilettikleri bir mektupta bu düşüncelerini ifade edeceklerdir.⁴⁵⁷

Paris Barış Konferansı'nda, Kürtlerin yaşadığı bölgelerin güney ve kuzey olmak üzere iki bölge şeklinde ayırma eğiliminin güçlenmesi üzerine bu gelişmelerden oldukça rahatsız olmaya başlayan Ayan üyesi –senatör-Seyyid Abdülkadir Barış Konferansına İstanbul'dan bu durumun sakıncalarını bildiren bir nota⁴⁵⁸ gönderecekti.⁴⁵⁹

---

⁴⁵⁵ Yıldız, **Fransız Belgeleriyle Sevr- Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, s. 47.

⁴⁵⁶ Göldaş, a.g.e, s. 170.

⁴⁵⁷ Yıldız, **Fransız Belgeleriyle Sevr- Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, s. 47.

⁴⁵⁸ “Konstantinople, 2 Ekim 1919

Sayın Başkan,

Kürdistan'ın Güney ve Kuzey olarak iki farklı bölgeye ayrılmasıyla ilgili söylentiler durmak bilmiyor. Kürdistan'ın böylesi bir bölünmüşlüğüne, Yakındoğu'nun durumunu kuvvetlendirmeyeceğini sayın Ekselansların dikkatine çekerim.

İtihat Hükümeti'nin baskısı altında olmayan yerlerde Kürtler, Bağlaşık güçlere karşı silah çekmeyi reddettikleri gibi, Türkler'in hakimiyetlerini kuramadıkları bölgelerde Ermeniler'i korudular. Şimdi, konferansın adaletinden, bölünmez bir Kürdistan'ı tanınmasını beklemektedirler.

Gerçekte, konferansa şerefle sunduğumuz Kürdistan sınırları içindeki etnik formu bölmek istemek ve farklı güçlerin mandasına vermek bu parçaları bilinmez karanlıklara sürükleyecektir.

Paris Yüksek Konsey Başkanlığına. Senatör Seyyid Abdülkadir Kürt Liği Merkez Komitesi Başkanı.”

Kutlay, a.g.e, s. 303–304.

⁴⁵⁹ a.g.e, s.303.

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin başkanı olan Seyyid Abdülkadir'in 2 Ekim 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'na gönderdiği bu nota yalnızca kendi duygu ve endişelerini yansıtmıyordu. Bu belge aynı zamanda konferans günlerinde Kürt meselesi ekseninde bir temele dayandırılmaya çalışan Kürdistan konusunun nasıl bir çıkamaza girdiğinin de göstergesiydi. Görünen o ki Paris Barış Konferansı, burada bulunan Avrupalı devletlerin tutumları yüzünden kendisinden beklenen tavrı net bir şekilde ortaya koyamayacaktı.

Paris Barış Konferansı Kürtler açısından bu tür gelişmelere sahne olurken konferansın ilerleyen süreçlerinde aynı iller üzerinde hak iddia eden Ermeni ve Kürt temsilcileri arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesi neticesinde Ermeni Bogos Paşa ile Kürt Şerif Paşa 20 Kasım 1919⁴⁶⁰ tarihinde Paris'te ortak bir muhtıra⁴⁶¹ yayınladılar.⁴⁶²

---

⁴⁶⁰ “Tarık Zafer Tunaya'nın eserinde antlaşmanın tarihi 20 Aralık 1920 olarak verilmektedir.” Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)** ,s.196.

⁴⁶¹ “20 Kasım 1919 Paris Büyük Barış Konferansına,
Bay Başkan!

Bizler, aşağıda imzası bulunanlar Ermeni ve Kürt uluslarının temsilcileri Büyük Barış Konferansına, iki ulusun da aynı ari kavminden ve çıkarlarının da aynı olduğunu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıkları amacını güttüklerini belirtmekten şeref duyarız. Özellikle Ermeniler insafsız Osmanlı idaresinden kurtulmak çabasındadırlar ve genellikle de hem Ermeniler ve hemde Kürtler her iki ulusa da facialar getiren “İttihat ve Terakki” komitesinin ‘resmî’ veya ‘gayri resmî’ kabinelerinin boyunduruğundan kurtulmayı zorunlu bulmaktadırlar.

Şu halde Barış Konferansından, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce sizden ulusların hakları prensibine uygun olarak ‘Birleşik Bağımsız Ermenistan’ ve ‘Bağımsız bir Kürdistan’ın yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin, halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletler yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ülkemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devletlerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını esirgememelerini rica ederiz.

Delegasyonlarımız tarafından sizlere sırayla raporlar şeklinde sunulan aramızdaki anlaşmazlık konusu olan topraklara gelince, açık bir şekilde sizleri temin ederiz ki bunların bir çözüme bağlanmasını Barış Toplantısının kararlarına bırakıyoruz. Çünkü, verilecek kararın adaletli bir şekilde verileceğine eminiz.

Aynı zamanda her iki devletimizde içinde yaşayan azınlıkların hukuki haklarına saygı göstermek konusunda tam bir birlik içinde olduğumuzu da bildiririz.

Boğos Nubar

(Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı)

Dr. H. Ohancanyan

(Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyon Başkanvekili)

Şerif Paşa

(Kürt Milli Delegasyonu Başkanı)”Sasuni, a.g.e s. 177–178.

İmzalar

⁴⁶² Aynı yer.

Bu muhtıranın Barış Konferansı'na sunulmasından sonra Ermeni Cumhuriyeti'nin Washington elçisi Armen Garo (Dr. Karekin Pastırmacıyan) önergayı imzalamış bulunan Bogos Nubar ve H. Ohancanyan'a karşı gönderdiği protestoda bu önerge ile Ermeni Ulusu, Kürt Ulusuna toprak konusunda belirli taviz vermiş olmakla birlikte bu durum tartışma götürmeksizin Ermeni toprakları üzerinde Kürtlerin müdahalesine kapı açıldığını belirtiyordu. Şüphesiz ki bu protestonun gerçekleşmesine yol açan etken ise denizden denize kadar olan topraklar üzerinde Ermenilerin kesinlikle hak sahibi olduklarını düşünen Ermeni siyasi liderlerinin mevcut genel fikirleriydi.⁴⁶³

Böylece bu sorunun Ermeni basınında tartışma konusu haline gelmesi üzerine yapacakları bir açıklamayla bu duruma son vermeyi zorunlu gören her iki Ermeni delegasyonu Amerika'daki basında yayınlanması için Ermeni liderlerine bir telgraf⁴⁶⁴ yollamışlardı.⁴⁶⁵

“Diplomatlar, uzmanlar ve her kesimden basın mensupları Ermeniler ve Kürtler arasında sağlanan bu anlaşma karşısında şaşkınlığa düştüler. Çünkü yarım yüzyıl boyunca bu iki komşu halkın hiçbir zaman birlikte çalışmayacak düşmanları olduğu ileri sürülmüşlerdi.”⁴⁶⁶

“... Curzon'un yorumuna göre bu anlaşmayla Kürtler ve Ermeniler, “Türkiye'den kurtulmak ve birleşik bağımsız Ermenistan'ın ve manda iktidarı altında bağımsız Kürdistan'ın kurulmasını talep eden ayrı çıkar ve isteklere” sahiptirler. Kürt-Ermeni sınırının belirlenmesi Barış Konferansı'nda görüşülmeye bırakılmıştı. Her iki devlette azınlık haklarının gözetilmesi deklere edilmişti.”⁴⁶⁷

---

⁴⁶³ a.g.e, s. 178.

⁴⁶⁴ “1920 Ocak 29, Paris

“Ermeni – Kürt anlaşması konusunun basında tartışmalara neden olmasına son derece üzülmekteyiz. Milli delegasyon tarafından da imzalanmış olan bu anlaşmanın hiçbir şekilde Ermeni çıkarlarına ve isteklerine tehlike teşkil etmediğine eminiz.” A.Aharonyan, Boğos Nubar.” Aynı Yer.

⁴⁶⁵ Aynı yer.

⁴⁶⁶ Ahmed, a.g.e s, 272.

⁴⁶⁷ Lazarev, a.g.e s, 168.

Do Robek, Kürt-Ermeni antlaşmasını “mutlu bir müjde” olarak adlandırırken, Curzon, 20 Aralık 1919 tarihli telgrafında Türkiye’deki İngiliz Yüksek Komiserliği’ne bu harekete her türlü desteğin gösterilmesi konusunda talimat vermişti. Bu konu hakkında şüphelerini bildiren tek kişi olan Doğu Karadeniz’deki Amiral Webb, ise “8 Ocak 1920’de bu antlaşmanın istenmesine karşın, henüz onun bir şey vermediğini... yazmıştı.”⁴⁶⁸

Bu anlaşmaya göre Ermeniler tarafından da istenen ve Kürtlerin çoğunlukta olduğunun ileri sürüldüğü altı vilayetin bulunduğu bölgeye bir heyet gönderilmesi önerisi konferans tarafından kabul edilmişti. Bu öneriye uyan Bogos Nubar PaşaKürtler aleyhinde yaptığı propagandaya son vermeyi kabul etmiştir. Şerif Paşa’nın “Kürt Cemiyeti’nin temsilcisi, “Kürt Murahhası” olarak hareket etmesi de kararlaştırılmıştır. Her iki tarafın da “altı vilayetin muhtariyeti”ne yönelik isteklere sahip olduğuna yönelik yorumları Seyyid Abdülkadir Efendi’nin İstanbul’da Fransızca çıkan Journal d’Orient Gazetesi’ne verdiği bir demeçten çıkarılabilmektedir.⁴⁶⁹

Kürt Şerif Paşa ve Bogos Nubar Paşa’nın imzalamış oldukları bu muhtıra gerek halk arasında⁴⁷⁰ gerekse Melis-i Mebusan’da büyük tepkilere neden olarak sert tartışmalar yol açmıştı. Melis-i Mebusan’da Jurnal d’Orient adlı yabancı bir gazeteye anlaşma konusunda demeç veren Seyyid Abdülkadir hakkında soruşturma açılması istenmekle kalmamış aynı zamanda Celal Nuri (İleri) Seyyid Abdülkadir’i

---

⁴⁶⁸ Aynı yer.

⁴⁶⁹ “Bu konu hakkında Seyyid Abdülkadir 27 Şubat 1920 Tarihinde İdam Gazetesi’nde yayınlanan söyleşisinde şunları söylemektedir:

... Soru: Kürt ulusunun gerçek talepleri nelerdir?

Cevap: Bugün Kürtlerin ikamet ettiği beş-altı vilayet vardır. Hükümet bu vilayetlere özerklik versin. Bizim açımızdan da; kendi seçtiğimiz adil ve dürüst insanlar vasıtasıyla gelişmemize imkan verilsin. A z önce belirttiğim gibi hiç bir şekilde Türklere karşı düşmanca hisler beslemiyoruz. Türkler de kurulacak özerk hükümetin yönetiminde bizimle birlikte yer alsınlar “Mesut, a.g.e, s. 136.

⁴⁷⁰ “Diyarbakirden Harbiye Nezaretine mevrud şifredir

1-Urfadan yeni malumat gelmemiştir.

2-Şerif Paşanın Bogos Nubar ile tevhid-i mesai ideceği hakkındaki haberler muntıkada azim heyecanı mucceb olmuş ve her taraftan makamata mahallere protesto telgafnamalar keşide idilerek makam-ı muallayı hilafet ve sultana olan merbutiyetlerini Şerif Paşanın hiçbir suretle Kürdlük namına söz söylemeye salahiyeti olmadığını müdellil bir surette bildirmişlerdir... K 13 K Cevdet 4 Mart 1336” ATASE, Kutu No:116, Gömlek No:27, Belge No:27-2; ATASE, Kutu No:329, Gömlek No:116, Belge No:116-1

verdiği bu beyanattan dolayı suçlamıştı. Bunun üzerine Seyyid Abdülkadir Meclis-i Mebusanda yapılan gizli bir oturumda böyle bir demeç vermediğini açıklamak zorunda kalacaktı.⁴⁷¹

Osmanlı Hükümeti⁴⁷² tarafından Şerif Paşa'nın konferans esnasında söylediği ve gerçeklik payı bulunmayan sözlerinin Kürt halkı tarafından İtilaf Devletleri ve konferans nezdinde protesto edilmesi için Erzurum, Bitlis Diyarbakır ile sair vilayetlere tebligat yapılmıştı.⁴⁷³

“Bu konuda Babiâli'nin beklentileri gerçekleşmiş⁴⁷⁴ ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 26 Şubat (1920) günlü birleşiminde Erzincan, Bayezid, Erzurum, Diyarbakır, Siverek, Mardin, Adıyaman, Van, Hakkari ve Hasankale'den gelen bağıllık mesajları okunacaktır.”⁴⁷⁵

Telgrafların okunmasından sonra söz alıp aynı konulara temas ederek duygularını dile getiren mebusların meclis başkanlığına ilettikleri “Şerif Paşa'ya kendilerini temsil etme hakkını verdiklerini söyleyen Abdülkâdir ve arkadaşlarının, Kanun-ı Esasî'nin 46. maddesine göre “vatan ve padişaha bağlı olacağına ve Anayasa hükümlerine uygun hareket edeceğine” dair ettiği yemini bozmuş olacağından Âyan üyeliğinden düşmüş sayılması” gerektiğine yönelik önermeleri kabul edilerek, mebusların isteği doğrultusunda işleme konulacaktı. Birkaç ay sonra

---

⁴⁷¹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)**, s. 136–137.

⁴⁷² “Konuyla ilgili olarak Kıta Komutanı Kazım Karabekir şöyle demektedir: Kendisine Kürd murahhası süsü virerek icra-yı faaliyet itmekte olan Şerif Paşa ahiren Ermeni murahhası Bogos Nugar Paşa ile müştereken Sulh Konferansına verdiği muhtırada Ermenilerle Kürt milletinin Osmanlı idaresinden tahliyesi ile istiklallerinin teminini talep itmektedir. Kürdlerin Camia-i Osmaniyyeden ayrılmak fikrinde olmadıklarına dair gerçi Kürd ahali ve aşairi tarafından Bab-ı Âliye pek çok telgraflar vürud itmiş ise de Türkiye milletinin mevzu müzakere olduğu şu sırada umum-ı Kürdlerce izafeten konferans nezdinde vuku bulacak teşebbüsât ve tevelliüd idebilecek her türlü su-i zan ve tefehhümleri bertaraf itmiş olmak için Şerif Paşanın hiçbir sıfatı haiz bulunmadığından amâl-i mahsusa ile yapılan fuzuli teşebbüsâtın Kürd milletinin dil hevehına katiyen nukis teşkil itmeyeceğine nazaran bu babda Kürdseramadan aşair ve ahalisi taraflarından Paris Sulh Konferansıya Düvel-i itilafîye mümessillerine çekecekleri tabi olan telgrafları hususat-ı saireye takdimen bila tehir keşidesi için telgraf memurlarına tebligat mahsusat-ı mahremane icrası tevcih olunur”. ATASE, Kutu No:396, Gömlek No:66, Belge No:66–2

⁴⁷³ Süleyman Beyoğlu, “*Milli Mücadele Başlarken Güneydoğu Anadolu (1919)*” **Tarih incelemeleri Dergisi**, İzmir 1996, s. 129.

⁴⁷⁴ Bu konu hakkında bkz. Ek:6

⁴⁷⁵ Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918–1926)**, s. 76.

ise Kazım (Karabekir) Paşa, Meclis'e Şerif Paşa'nın⁴⁷⁶ Kürtçülük davasından istifa ettiğini bildirdiği yazısında "bu hareketin,"Anadolu'lu namuslu ve dindar kardeşlerimin gösterdikleri vatanseverlik karşısında büyük bir yenilgi" olduğunu belirtecekti."⁴⁷⁷

Kürtleri temsilen Kürdistan Teâli Cemiyeti adına Paris Barış Konferansı'na Osmanlı-Kürt delegasyonu reisi sıfatıyla katıldıktan bir süre sonra Le Matin Gazetesi'ne yaptığı açıklamalarla, Osmanlı temsilciliğinden ayrılarak Kürt haklarını savunmaya karar veren Şerif Paşa konferansın sonlarına doğru ondan da vazgeçecektir.⁴⁷⁸

Konferanstan büyük bir sonuç çıkmayacağını farkında olan ve esas olarak hayli yoğun eleştirilere maruz kalan Şerif Paşa'nın Konferanstan geri çekilme hareketi İstanbul'daki Kürdistan Teâli Cemiyeti ileri gelenlerini de etkiler.⁴⁷⁹

Şerif Paşa'nın⁴⁸⁰ biraz önce bahsettiğimiz gibi 5 Mayıs 1920 tarihinde halifeye ve sultana olan bağlılığını öne sürerek konferanstan ve Kürt temsilciliğinden çekilmesi üzerine⁴⁸¹ 17 Mayıs 1920'de Konferans Başkanlığı'na Kürt Kulüpleri adına telgrafla başvuran Seyyid Abdülkadir Kürtlerin konferansta

---

⁴⁷⁶,"Şerif Paşa'nın Ermenilerle yaklaşmasına karşı çıkan Kürtlerin başında İstanbul'da etkin olan Bediüzzaman Said-i Kürdi ve Üniversite hocalarından Naim Babanzade geliyordu.Vakit Gazetesi'nde Bediüzzaman Said-i Kürdi, Dava Vekili Ahmet Arif ve Binbaşı Mehmed Sıdık'ın 22 Aralık 1920 gününde yayınladıkları ortak bir yazıyla Şerif Paşa'yı kınıyorlardı: "Dört buçuk asırdan beri İslamın fedakar ve cesur taraftarı olarak yaşamış ve dini geleneklere bağlılığı gaye bilmiş olan Kürtler, henüz beşyüz bin şehidin kanları kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerin, gözleri oyulan ihtiyarların hatırlarını teessürle anarken islamiyetin zararına olarak tarihi ve hayati düşmanımız ile barış anlaşmaları imzalamak suretiyle dinlerine aykırı hareket edemezler. Bu nedenle, Kürt ulusal vicdanı bu gibi anlaşmaları imzalayanları tanımadığını ve emellerinin din ve milliyetlerini birleştirmek olduğunu bildirilmesine aracı olunması".Bu yazıdan sonra Kürt Şerif Paşa, Paris'teki Kürt delegeliğinden çekildiğini Vakit gazetesine telgrafla bildirmişti."Mumcu, a.g.e, s.14-15.

⁴⁷⁷ Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, s.76.

⁴⁷⁸ Göldaş, a.g.e, s. 189.

⁴⁷⁹ Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti", s. 333.

⁴⁸⁰,"Şerif Paşa'nın Monte Karlo'dan gönderdiği ve Peyamu Sabah Gazetesi'nde yayınlanmış olan telgrafında "Saltanat ve Hilafete bağlılığımdan dolayı, Paris Barış Konferansı nezdindeki Kürt delegeliği başkanlığından istifa ettim" sözleri yeralmaktadır." Göldaş, a.g.e, s.160.

⁴⁸¹ "Şerif Paşa'nın Monte Karlo'dan mektub yazdığı Cavit Bey'in günlüğünde bu konuyla ilgili olarak şu satırlar yeralıyordu: "Şerif Paşa, Kürdistan istiklali için çalışan muhalif çevrelerle arasında İtilaf-ı efkar olduğu cihetle, murahhaslıktan istifa ederek bu kararını hem Kürtlere hem de konferans riyasetine tebliğ etmiş." Aynı yer.

temsil edilmemelerinden dolayı burada alınan kararların Kürtleri bağlamayacağını bildirdi.⁴⁸²

---

⁴⁸² a.g.e s. 179.

c) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Sevr Barış Antlaşması

Emperyalist çıkarlar neticesinde gerçekleşen I. Dünya Şavaşı'ndan İtilaf Devletleri galip çıkmıştı. Mağlubiyete uğrayan taraf olan İttifak Devletleri tarafından imzalanacak barış antlaşmasının şartlarını belirlemek için 18 Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı toplanmıştı. 28 Haziran 1919 tarihinde Almanya ile Versay Antlaşması'nın imzalanmasına kadar konferansın çalışmalarının ilk aylarında Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak olan barış antlaşmasının koşullarının görüşülme işleminin geri plana bırakılmasından dolayı Sevr Barış Antlaşması ancak 13,5 ay sonra imzalanabilmişti.⁴⁸³

Kendi düşüncelerine göre dünya üzerinde bir barış düzeni kurmak isteyen İngiltere, Fransa ve İtalya'nın temsilcileri Londra'da ve San- Remo'da toplanarak çeşitli görüşmeler yapmışlardı. Türkiye ile yapılacak olan barış antlaşmasının koşullarını tesbit etmek amacıyla 12 Şubat-10 Mart tarihleri arasında toplanan Londra Konferansı'nda gelecekte yapılacak olan görüşmelerin adres yeri San-Remo olarak saptanmıştı.⁴⁸⁴

18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında yapılan San-Remo Konferansı'na İngiltere, Fransa ve İtalya'nın temsilcileri yer aldı. Her devletin iki üyeye katıldığı San-Remo Konferansı'nda oluşturulan komisyon Paris ve Londra Konferansı'nın belirlediği esaslara göre bir antlaşma metni hazırlayacaktı. San-Remo Konferansı'nda daha önce yapılan görüşmelerde saptanmış, Türkiye ile yapılacak olan barış antlaşmasının ana ilkeleri⁴⁸⁵ son halini almıştı.⁴⁸⁶

---

⁴⁸³ Lazarev, a.g.e, s.128.

⁴⁸⁴ **Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi I,Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı**, s.114.

⁴⁸⁵ “ San-Remo Konferansı'nda belirlenen barış şartları özetle şöyle idi:

İngiltere, Irak ve Filistin'de; Fransa, Suriye'de mandater olarak hak sahibi olacak, Güney ve Güneydoğu Anadolu'da Anadolu içlerine kadar uzanan İtalya ve Fransa'ya ait nüfuz bölgeleri oluşturulacak. İngiltere'nin koruyuculuğu altında bir Kürdistan devleti kurulacak, Doğu Anadolu Ermenilere verilecek, İzmir, Batı Trakya ve Doğu Trakya'nın büyük bir bölümü Yunanistan'a verilecek, Boğazlar uluslararası bir komisyonun yönetimine bırakılacaktı.” a.g.e, 115.

⁴⁸⁶ a.g.e, s.114.

İtilaf Devletleri'nin San-Remo Konferansı'nda alınan kararları Osmanlılara duyurmak için Osmanlı İmparatorluğu'nu da konferansa çağırması üzerine Osmanlı Hükümeti tarafından görevlendirilen Tevfik ve Cemil Paşa'larla Reşit ile Fahrettin Bey'lerden oluşan bu heyet 11 Mayıs 1920'de Paris'e ulaşarak barış şartlarını gösteren projeyi aldı. Bu belgeyi Osmanlı İmparatorluğu temsilcilerine vermekle görevlendirilen Millerand'ın bir aylık bir süre içerisinde yazılı olarak Osmanlı görüşünün bildirilmesini istemesi üzerine gereken cevabın zamanında verileceğini söyleyen Tevfik Paşa ise incelediği bu proje hakkındaki görüşlerini bir mektupla Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya ilettiler. Tevfik Paşa mektubunda "Bu projenin benimsenmesiyle bağımsızlığın yok olacağını, devletin ortadan kalkacağını vurgulamıştır. Bunun üzerine İtilaf Devletlerine karşı verilecek olan cevap Bakanlar Kurulu'nda yapılan tartışmayla belirlenip Padişah'ın onayından geçirilerek barış konferansına sunulmasına rağmen İtilaf Devletleri bu muhtıradaki istekleri kabul etmediler. 22 Haziran'da başlayan Yunan saldırısının başarılı olmasından da umutlanmakla birlikte 7 Temmuz'da toplanan konferansda Osmanlı İmparatorluğu'nun isteklerini reddettiler. Savaşın uzamasıyla birlikte milyonlarca insanın ve servetin yok olmasına sebep olunduğunu belirten İtilaf Devletleri belirlenen bu barış projesinin imzalanması ya da reddedilmesi için 27 Temmuz'a kadar Osmanlı Hükümetine süre tanıdılar.⁴⁸⁷

İtilaf Devletlerinin Osmanlı heyeti tarafından yazılı olarak verilen cevapta yer alan görüşleri kabul etmemeleri üzerine Osmanlı Hükümeti için ya taslağı olduğu gibi kabul etmek ya da etmemekten başka yol kalmamıştı. Metne olur demeye karar veren gerek Padişah Vahdettin ile Sadrazam Damat Ferit Paşa tek başına sorumluluk almak istemedikleri için konunun özel bir mecliste görüşülmesini uygun bulmuşlardı. Padişahın bir saltanat şurasının toplanmasını emretmesi neticesinde 22 Temmuz 1920 tarihinde Yıldız Sarayı'nda bu toplantı gerçekleşmişti.⁴⁸⁸

---

⁴⁸⁷ a.g.e, s.115.

⁴⁸⁸ Uğurlu, a.g.e, s.42.

“ Toplantı açıldığı zaman, önce barış taslağına karşı bir hükümet açıklaması okundu.⁴⁸⁹Metnin kabul edilmesi ya da reddedilmesi durumunda ortaya çıkan sorun konusunda bir değerlendirme yapılan bu açıklamada, taslak kabul edilirse Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u da içine alan belirli sınırlar içinde varlığını sürdüreceği belirtiliyordu. Önerilen koşullar geri çevrilirse, savaşın genişleyeceği, Osmanlı Devleti'ne son verileceği ve topraklarının tam olarak paylaşılacağı öne sürülüyordu. Bununla birlikte hükümet, Trakya, Boğazlar, İzmir gibi önemli konularda değişiklik yapılması için bir kere daha İtilâf devletlerine başvurulması görüşünde olduğunu açıklıyordu. Hükümetin bu yazısının okunmasından sonra Paris'te bulunan Osmanlı temsilcisi Reşid Bey'den gelen iki telgraf şûraya katılanların bilgisine sunulmuştu. Bu telgrafların birinde, İtilâf devletleri antlaşma taslağı kabul edilmezse İstanbul'u Türklerden alacakları bildiriliyordu. Bu bilgiler verildikten sonra Sadrazam Damat Ferit Paşa kısa bir konuşma yaparak durumu özetlemiş ve şûraya katılanların görüşlerini bildirmelerini istemişti.”⁴⁹⁰Bunun neticesinde katılan üyelerden Rıza Paşa dışında herkes antlaşmanın imzalanması yönünde görüş bildirmesi üzerine Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis'den oluşan bir heyet antlaşmayı imzalamak için Fransa'ya ait Demokrasi adlı Fransız bir Harp gemisiyle yola çıktı.⁴⁹¹

Paris yakınlarındaki Sevr (Sévres) Kenti'nde Osmanlı İmparatorluğu ile “İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Belçika, Yunanistan, Romanya, Polonya, Portekiz, Çekoslovakya Yugoslavya, Hicaz ve Ermenistan” arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan bu antlaşma 433 maddeden oluşuyordu. Amacı yalnız Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını resmen formüle etmek değil, aynı zamanda Türkiye'yi de parçalayarak bir yarı sömürge durumuna dönüştürmek olan antlaşmada İngilizler tarafından belirlendiği açık olan bir düzen içerisinde başta Ermeniler ve

---

⁴⁸⁹ “Yıldız Sarayı'nda, padişahın huzurunda toplanan (22 Temmuz 1922) bu şûraya, Veliâht Abdülmecit ve sadrazam Damat Ferit Paşa dışında tanınmış politikacılar katılmıştı: Şeyhülislâm Dürrîzade Abdullah, nazırlardan Mehmet Said, Hüseyin Remzi, Reşad ve Osman Sabri; Şûrayı Devlet Reisi Edhem, Ayan Reisi Tevfik Paşa, eski sadrazamlardan Ahmet İzzet Paşa, AliRızaPaşa veSalih Paşa; Müşir Fuat, Zeki Paşa, Ömer Rüşdü Paşa, Osman Paşa, Rıza Paşa, Süleyman Hadi Paşa, İzzet Fuad Paşa, Kâzım Paşa, Mustafa Nuri Paşa,Nuri Paşa ve Aristidi Paşa;Abdurahman Şeref, Rıza Tevfik Rifat, Adil, Seyit Abdülkadir, Abdülhak Hamid, Mustafa Savfi, Tevfik, Hamdi, Mustafa Aşım, Zeynel Abidin vb.”a.g.e.s.42-43.

⁴⁹⁰ a.g.e, s.43-44.

⁴⁹¹ **Atatürk ilkeleri ve İnkılâpTarihi I,Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı**, s.115.

Kürtler olmak üzere bazı bölge halklarının sorunlarına da değinilmekteydi. “Antlaşma hükümleri uyarınca İzmir Türkiye’den alınarak Yunanistan’a bağlanıyor, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının denetimi uluslararası bir komisyona veriliyor, Türkiye’nin Avrupa’da kalan topraklarının sınırları belirleniyor, karasuları içindeki bütün adaları bırakılması öngörülüyor, silahlı kuvvetlerinin asker sayısı en alt düzeye indiriliyor ve başka hükümlerin yanı sıra ülkenin ekonomik tesisleri üzerinde doğrudan bir gözetim kuruluyordu. Türkiye eski Osmanlı vilayetlerinin manda sistemi ya da büyük devletlerin doğrudan yönetimi altına girmesini öngören bütün kararları kabul ediyordu.”⁴⁹²

Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalamayı hedefleyen Sevr Antlaşması’nın diğer bir önemli boyutu ise Kürt meselesine maddelerinde⁴⁹³ yer vermesiydi. Ermeni meselesine de değinen antlaşmada bu konunun ele alınması sırasında Kürt meselesine de bir kez daha değinen 88.-93. maddelerde kurulması öngörülen (88.

---

⁴⁹² Ahmed, a.g.e, s.316–317.

⁴⁹³ “Kürdistan

Madde 62-Fırat’ın doğusunda, ilderde saptanacak Ermenistan’ın sınırının güneyinde ve 27. maddenin 11/2 ve 3. fıkralarındaki tanıma uygun olarak saptanan Suriye ve Irak ile Türkiye sınırının kuzeyinde, Kürtlerin sayıca üstün bulunduğu bölgelerin yerel özerkliğini, işbu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde, İstanbul’da toplanan ve İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinden her birinin atadığı üç üyeden oluşan bir komisyon hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun üzerinde oybirliği olmazsa, bu sorun komisyon üyelerine, bağlı buldukları hükümetlerine götürülecektir. Bu planı, Süryani- Geldani ile, bu bölgelerin içindeki öteki etnik ve dinsel azınlıkların korunmasına ilişkin tam güvenceler de kapsayacaktır; bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, İranlı ve Kürt temsilcilerinden oluşan bir komisyon incelemelerinde bulunmak ve işbu antlaşma uyarınca, Türkiye sınırının İran ile birleşmesi durumunda Türkiye sınırında yapılması gerekebilecek düzeltmeleri kararlaştırmak üzere bu yerleri ziyaret edecektir.” Göldaş, a.g.e, s.176.

“Antlaşmanın 63.maddesinde şunlar öngörülmektedir:

“ Türk Hükümeti bu vesileyle 62. maddede belirtilen her iki komisyonun kararlarını kendisine yazılı olarak bildirilmesini izleyen üç ay içinde onaylamayı ve yerine getirmeyi kabul etmektedir.” Ahmed, a.g.e, s.318.

“Madde 64. İş bu antlaşmanın yürürlüğe konulduğundan bir yıl sonra, 62. maddede belirtilen bölgelerdeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye’den bağımsız olmak istediklerini kanıtlayarak Milletler Cemiyeti Kongresi’ne başvururlarsa ve konye de bu nüfusun bağımsızlığa yetenekli olduğu görüşüne varırsa ve bu bağımsızlığı onlara tanımayı Türkiye’ye salık verirse, Türkiye, bu tavsiyeye uymadığı ve bu bölgeler üzerinde bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçmeği şimdiden yükümlenir.” Göldaş, a.g.e, s.176.

“Böyle bir feragata ilişkin ayrıntılı hükümler başlıca İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında yapılacak ayrı bir antlaşmanın konusunu oluşturacaktır.

Böyle bir feragat gerçekleşirse ve gerçekleştiği zamanda, başlıca İtilaf Devletleri Kürdistan’ın şimdiye kadar Musul Vilayeti içinde sayılan kesiminde oturan Kürtler’in söz konusu bağımsız Kürt Devletine katılmasına itiraz etmeyecektir.” Ahmed, a.g.e, s.318–319.

Madde) özgür ve bağımsız bir Ermeni Devleti'nin "Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis Vilayetlerinde Türkiye'yle olan sınırını belirleme, yine bu sınıra bitişik Türk topraklarında askerden arındırılacak bölgeleri bildirme yetkisi (89. madde) Başkan Wilson'a verilmişti. Ermenistan üzerindeki mandayı kabul etme isteğinde olan ve aynı zamanda Amerikan finans çevreleri tarafından desteklenen Başkan Wilson tarafından Kasım 1920'de belirlenen söz konusu bu sınır⁴⁹⁴ "Karadeniz kıyısındaki bir noktadan başlayarak Erzincan, Muş, Bitlis ve Van Gölü'ne kadar" uzananmakla birlikte "bu haliyle savaş yıllarında Rus ve Türk kuvvetlerini ayıran hatta denk düşmekteydi."⁴⁹⁵

Kürdistan Gazetesi'nin 7. sayısındaki habere göre Şerif Paşa ve beraberindeki Kürt heyetinin Paris'te Kürtlerin isteklerini dile getirirken, bütün bu K girişimlere rağmen Kürtler⁴⁹⁶ bütünsel olarak hoşnut kalabilecekleri bir sonuç alamadıkları Sevr'in siyasi kararlarından pey heyecan duymayacaklardı. Ermenistan'la oluşturulması istenen sınırların belirgin olmaması, "Kürdistan" illerinin Ermenistan sınırları içine alınmak istenmesi endişelerin asıl kaynağını oluşturmaktaydı.⁴⁹⁷

---

⁴⁹⁴ "Aynı Senenin sonbaharında Müttefik kongresine Wilson tarafından sunulan Ermenistan'ın sınırı ise " Trabzon ve Giresun arasında, Giresun'un 20 kilometre doğusundan başlayarak, Dersim'in doğu eteklerine, Erzincan'ın 20 kilometre batısına kadar inip sonra Erzincan'ın güneyinden Bingöl dağlarının güney eteklerine varır. Surp-Garabet dolaylarından güneye doğru Sasun sıradağlarının kuzey tepelerinden geçer ve Bitlis'in 20 kilometre güneyinden devam ederek İran sınırına ulaşır. Bu sınırlar içinde kalan Osmanlı Ermenistan'ı ve Kafkas Ermenistanı, Birleşik ve Bağımsız bir devlet oluşturuyordu. Kafkas Ermenistanı kısmının kuzey ve doğu sınırları ise ya Rusya ile ya da diğer bağımsız Kafkas Cumhuriyetleri ile sulh müdahalelerinin imzalanmasıyla nihai bir duruma geçecekti." Sasuni, a.g.e, s.178-179.

⁴⁹⁵ Ahmed, a.g.e, s.319.

⁴⁹⁶ "...23 Eylül 1920 tarihli raporunda Rayn (İngiliz Yüksek Komiserliğinde görevli siyasi memur) bu konuya şu şekilde değiniyordu: " Ancak şunu da hatırdan çıkarmamız gerekir ki, Kürtler şu sıralarda Kürdistan'a tanınan sınırların dar tutulması ve topraklardan bir kısmının da Fransız bölgesi olarak ayrılması ve ayrıca Ermenistan'la sınırların belli olmaması sebebiyle gayrı memnun bulunmaktadır. Bütün Kürtleri birleştiren tek şey, bölgelerinin Ermeni egemenliğine bırakılması fikrine karşı duydukları nefretine Amerikalılara da Doğu işlerinin acemisi ve fanatik Hristiyan taraftarı gözü ile bakılmalıdır." Göldaş, a.g.e, s.168.

⁴⁹⁷ a.g.e, s.167-168.

Sevr Anlaşması Kürtler arasında yankı bulurken⁴⁹⁸ bu antlaşma üzerine “Kürdistan Teâli Cemiyetin’de Seyyid Abdülkadir Efendi başkanlığında geceli gündüzlü tartışma ve mücadeleler devam ediyordu.”⁴⁹⁹ Kürdistan Teâli Cemiyeti heyeti o sıralarda Ermenilere söz verilen Kürdistan’daki topraklar üzerinde Kürtlerin hak sahibi olduklarını; bu bölgelerde kurulması düşünülen Ermenistan’ın Kürtleri derinden etkileyeceğini sık sık Batılı devletlerin temsilciliklerine izah etmişti. Kürdistan’daki nüfus yoğunluğunun Ermenilerden ziyade Kürtlerde olduğunu çeşitli ülkelerin siyasi temsilciliklerine yaptıkları ziyaretlerde her zaman dile getiren Kürt heyetinin bu tür isteklerinin ihmal edileceği kuşkusunu sürekli taşımalarındaki asıl neden emperyalistlerin Ermenilerle olan ilişkilerinden kaynaklanmaktaydı.⁵⁰⁰

Sevinçle karşıladığı antlaşmayı İtilaf Devletlerinin bayrakları altında ve ulusal marşları arasında imzalayan; “başkent minarelerinden görülebilen yörelerin ötesinde hiçbir otoritesi olmayan” padişah hükümetinin yani Damat Ferit Paşa ile kabinesinin vatana ihanetle suçlanması doğaldı. Her ne kadar padişahın imzalamaya⁵⁰¹ cesaret edemediği, sıkı yönetim ve askeri sansürün henüz kaldırılmadığı başkent İstanbul’da, bu şehirde dahil olmak üzere çeşitli bölgelerde gösteri ve toplantıların düzenlenmesine yol açan Sevr Antlaşması’nın baştan çıkmaza girmesinde esas neden olarak Damat Ferid’in istifa etmek zorunda kalmasının yanı sıra büyük devletler arasındaki gerçekte küçük halkları mağdur eden çıkar çatışması gösterilebilirdi. Çok geçmeden Fransız basını maddelerini eleştirdiği antlaşmanın imzalanmasından birkaç ay sonrada Fransız hükümetinden Sevr’in bir kez daha gözden geçirilmesini istedi. Belgeyi resmen onaylayan tek devlet olmasına rağmen

---

⁴⁹⁸“Kamuran Ali Bedirhan 1958 yılında Sevr Antlaşması’yla ilgili olarak şöyle yazmıştı : “Yüzyılımızın son çeyreğinde tamamlanan bu antlaşma Kürt halkına birlik ve bağımsızlık hakkı sağlamıştır ;bu antlaşma uzun süreli çabalar ve ağır bedeller sayesinde elde edilmiştir. Bu antlaşmanın hiç bir zaman yaşama geçirilmemesine karşın onun moral gücü yeni faktörler sağlamıştır. Biz, kendi geleceğini belirleme ilkesi temelinde Birleşmiş Milletler’ce kabul edilmiş olan, insanın var olma haklarına değinen kendi yönetimini tayin etme hakkına, moral ilkelere sahibiz.” Lazarev, a.g.e, s.188–189.

⁴⁹⁹ Dersimi, a.g.e, s.94.

⁵⁰⁰ Göldaş, a.g.e, s.162.

⁵⁰¹ “Çeşitli yazarlar tarafından 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Barış Antlaşması’nın imzalayıcıları arasında Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi Seyyid Abdülkadirin de bulunduğu dair iddialar ortaya atılmıştır. Halbuki resmi antlaşma metninde Hadi Paşa ile Rıza Tevfik, Bern Büyükelçisi fevkalade temsilcisi Reşat Halis Bey’in imzaları bulunmaktadır.” **Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi I, Türk İnkılâbı’nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı**, s.115.

çok çabuk tutum değiştirerek imzasına sahip çıkmayan İtalya maddelerin uygulanması için eski Osmanlı bölgelerine bir tane bile asker göndermeyeceğini söyledi. Antlaşmanın Amerikan siyasal çevrelerinde de kayıtsız olarak kabul gördüğü sırada başarılı olan Milli Mücadele Hareketi'nin yeni Sovyet yönetimiyle ilişkilerinin gelişmesinden rahatsızlık duyan taraflardan biri olan İngiltere geri adım attı. İngiltere, Fransa ve İtalya dışişleri bakanlarının Paris'teki bir toplantısında (Ocak 1921) Sevr Antlaşması'nı gözden geçirmek üzere düzenlenmesine kararlaştırdıkları Londra Konferansı'nda 62.-64. maddeler bir yana bırakılırken büsbütün bu oyunun dışına çıkartılan Kürtler'e 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan ve Sevr'in yerini alan Lozan Antlaşması'nın 143 maddesinde ise hiç yer verilmedi.⁵⁰²

“... Churchill, Sevr Antlaşma şartlarının yorumunda Kürtler'den bahsetmemektedir. Sevr'de “çözömlenmiş” Kürt problemine yakın problemlerin değerlendirilmesinde de Churchill oldukça şüphelidir: “İngiltere Filistin ve Mezopotamya üzerindeki ağır manda işini kendi üzerine almalı, Ermeniler ise Birleşik Devletler'in kanadı altında yer almalıdır.” “Paris Barış Konferansı'nın resmi tarihinin yazarları Sevr Antlaşması'nın Kürtler'le ilgili koşullarını yorumlarken her şeyi bir cümleye sığdırmışlardır: “Kürdistan, İran'ın sınırları yararına olası bir seferberlik imkanına sahip özerk bir hükümet olmuştur.” “Türkiye ve 1920 yılı antlaşmaları”na bağlı haritada “ Kürdistan”ın adı bile yoktur ve onun önerilen sınırları hiç bir şekilde belirtilmemiştir. Sevr Antlaşması'nın Kürdistan'la ilgili maddelerinin “ ciddiye taşımamakta” olduğunu belirten yazarlar haklı bir yargıya varmaktadırlar.”⁵⁰³

Genelde çok laf etmekten hoşlanan Lloyd George, Sevr'in Kürtlerle ilgili maddelerinde Kürtlerle alakalı herhangi bir değerlendirme yapmadan fikrini beyan etmiştir: “Bir yıl içinde Türkiye'den ayrılma hakkıyla birlikte Kürdistan'a yerel bir özerklik verilmiştir.”... “Bağımsız Ermenistan devleti başından beri ümitsiz bir proje olmuş; bu yüzden Amerika onun savunmasını üzerine almayı reddetmiştir.” Başka bir deyişle, eski Britanya başbakanı Sevr Barış Antlaşması'nın herkesçe bilinen

---

⁵⁰² Ahmed, a.g.e, s.320-321.

⁵⁰³ Lazarev, a.g.e, s.185.

“ümütsüz bir proje” olduğunu itiraf etmiştir. Fakat o da böyle bir projeye Kürt bağımsızlığı projesini dahil etmeden geçmiştir.”⁵⁰⁴

O günü yaşayanların ve araştırmacıların oldukça dikkatini çeken şey Sevr’in Kürtleri ilgilendiren maddelerinin asıl konusunu o dönemde büyük bir güncellik kazanmış olan Musul sorunu oluşturmıştır.⁵⁰⁵

“Bununla birlikte Sevr Antlaşması içerisinde Musul’un kaderi kesin olarak belirlenmemiştir. Fransa, San-Remo’da Musul’dan dolayı olarak vazgeçmiş veya kaybetmiştir, ama İngiltere’nin etki alanında bulunan Mezopotamya’dan ve oradaki kendi haklarından açık bir biçimde vazgeçmemiştir. Bu tanıma ve haklarından vazgeçme, 20 Aralık 1920’deki Önyasa’nın manda bölgelerindeki sınırların tespiti ile ilgili İngiliz-Fransız antlaşmasında açık ifadesini bulmuştur. Bu (10 Ağustos 1920’deki) Sevr Barış Antlaşması’nda Britanya’nın bakış açısının açık ifadesini almasından sonra olmuştur. Fakat Sevr Antlaşması’nda bu sorunla ilgili bazı uyuşmazlıklar kalmıştır.”⁵⁰⁶

Sevr Antlaşması hiç kuşkusuz Kürt Meselesi açısından çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Tarihte ilk defa olarak bir diplomatik belge, “Kürt unsurunun hâkim olduğu bölgeler için bir mahalli özerklik öngörürken böylelikle o tarihten bu yana problemin uluslararası bir nitelik kazanması kesinleşmiştir.

Yazar M.S. Lazarev’e göre ortaya konulan yargı temelinde Sevr Barış Antlaşması’nın Kürt veya Kürtlere yakın maddeleri “önemsiz”bir değere sahiptir veya en iyi ihtimalle diplomasi tarihinde sadece bir iz bırakmıştır demek doğru mu olacaktır? Doğru olmayacağı bilinmektedir. Her şeyden önce bu maddeler, Büyük Britanya’nın Yakın Doğu politikasındaki belirgin bir yönelimini yansıtmıştır, bu

---

⁵⁰⁴ Aynı yer.

⁵⁰⁵“Howard şöyle demektedir:“ Kürdistan’la ilişkide Musul çok sayıda Kürdü topraklarında barındırmasıyla önemli bir konuma sahiptir. Bu yüzden Musul coğrafi açıdan da Kürdistan üzerinde hüküm sürmektedir.”Musul’u kaybetmek hiç bir şekilde Britanya emperyalistlerinin işine gelmiyordu. Sevr arifesinde Musul’un fethedilmesinin aleyhinde olan “Daily Cronical” ‘in şu(...) ileri sürdüğünü “ hatırlayalım:” Mezopotamya’nın kuzeyi, özellikle Musul ve onun çevresi iklim açısından sınır ordularının konaklaması için oldukça elverişliydi.” a.g.e, s.186.

⁵⁰⁶ a.g.e, s.186–187.

yöneliminin genelde “Türk” bölümü özellikle de “ Kürt” ve Ermeni” bölümlerinin ortaya çıkmış olmasına karşın diğer yaklaşımlarında kısmen başarılı olmuş ve bu bölgedeki duruma günümüze kadar gelen uzun sürekli bir etkide bulunmuştur. Sevr Antlaşması içinde Musul’un adının geçmesi de hiç ara sıra olan bir şey değildir, dolaylı bir sürekliliğe sahiptir. İngiliz–Türk ilişkilerinin önemli bir yapı elementidir.”⁵⁰⁷

“ Genel olarak bakıldığında Sevr Antlaşması, William Eagleton’ın sözleriyle,“daha imzalandığı anda ölü doğmuş bir metinden başka bir şey değildi, çünkü tarih Mustafa Kemal tarafından farklı bir biçimde yazılmaktaydı.”⁵⁰⁸

“ Mustafa Kemal’in önderliğinde kurulan Ankara Hükümeti Sevr’i geçersiz sayacak ve başlamış olan Ulusal Kurtuluş Savaşını sürdürecektir.”⁵⁰⁹

---

⁵⁰⁷ a.g.e, s.187.

⁵⁰⁸ Ahmed, a.g.e, s.320.

⁵⁰⁹ Kabacalı, a.g.e, s.27.

3. Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Yabancı Devletlerle Olan İlişkileri

a) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve İngiltere

Her şeyi kendisinden beklenen ve dünyanın en büyük devleti olarak her şeye kendisi karar verebilen, Osmanlı İmparatorluğu'nu yenebilen tek devlet olan İngiltere⁵¹⁰ bunların yanı sıra İran ve Arap ülkelerine de egemendi. Bu nedenle Kürt önderleri geleceğini ona bağlıyordu. Kürdistan kurma konusunda hep ihtiyatlı davranan ve bir ara Seyyid Abdülkadir ve başkalarını Kürt sözcüsü olarak Londra'ya davet etmeyi düşünen İngiltere⁵¹¹ bu konuyu telgrafla Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla 26 Mart 1920 tarihinde İstanbul'daki temsilcisine sorsa da bunu uygulamaya koymadı.⁵¹²

“Wilson Prensipleri'nden yararlanan ve İngiliz entrikalarıyla kışkırtılan Kürtler de özerk veya bağımsız bir Kürdistan isteğinde bulunmaya başladılar. İstanbul'da kurulan Kürt Komitesine mensup Ayan Üyesi Seyyid Abdülkadir başkanlığındaki bir kurul, İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi memurlarından Andrew Ryan'ı ziyaret ederek, Kürtlerin o sıralarda Ermenilere söz verilen Doğu illerindeki topraklar üzerinde hakları olduğunu ve bu bölgelerde nüfusun çoğunluğunu teşkil ettiklerini bildirip Kürt emellerinin ihmal edilmesinden duydukları kaygı belirtiyordu. Bu görüşme ile ilgili olarak İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, 5 Ocak 1919'da Dışişleri Bakanı Arthur J. Balfour'a gönderdiği yazıda, kurul mensuplarının özerk bir Kürdistan'ın sınırları konusunda karışık görüşleri olduğunu, genellikle “Türk Ermenistan'ı olarak bilinen” tüm bölgeleri, Beyazıt dolaylarında bulunan ve “eskiden Rusya'ya ait olan bazı toprak parçalarını” ve sınırın İran

---

⁵¹⁰ “Kürtlerin durumlarını iyi incelemeden herhangi bir politika sergilemeyen ve bu nedenle Kürt istemleriyle gerektiği ölçüde ilgilenen İngiltere'nin bu durumunu Constantinople Yüksek Sekreterliği'nin İngiltere Dışişleri Bakanlığ'na yazdığı, 29 Mart 1920 tarihli mektup gösteriyor: “Kürtlerin büyük çoğunluğu bir dış iktidarın hükmü altına girmekten başka bir şey beklemiyor, çok azı ağa ve şeyhlerinden daha yukarıya bakıyor, Kürdistan'ın dışında eğitilen ve bölücü fikirler savunan küçük sayıdaki Kürt ise nüfuzlarını önemlerini abartmaya meyillidirler.”Kutlay, a.g.e, s.315-316.

⁵¹¹ “28 Kasım 1919 günü Mr. Kürdistan'dan Londra'ya gönderilen raporda şunlar yazılıyor: “Kürtlere her ne kadar inanmasak da onları kullanmamız çıkarlarımız gereğidir.”Mumcu, a.g.e, s.24.

⁵¹² Aynı yer.

kısımında, Lâzistan'ın güneyine kadar uzanan ülkeleri istediklerini; bununla birlikte sınırlarının saptanması işlemini “Barış Konferansı'nın adil kararına bırakmayı yeğ tuttuklarını ” bildiriyor. Kürt meselesini tanıtmak amacıyla Avrupa'ya temsilci göndermek için kendilerine izin verilmesini istediklerini ekliyor; şu görüşleri dile getiriyordu :

Doğu Anadolu sorununun çözümleneceği son aşamada Kürt unsurunun hak iddiaları ihmâl edilemez. Onlarla Ermenilerin hak iddiaları bağdaştırılmazsa, gelecek olayların tohumu atılmış olacaktır. Geçmişte Kürtler, Ermenilerin baskı altında tutulmasında araç olarak kullanılmışlar, fakat Türk yönetimi altında kendileri de sıkıntı çekmişlerdir.”⁵¹³

“Amiral Calthorpe, yazısına devamla, söz konusu Kürt kurulunun İngiliz Yüksek Komiserliğine 2 Ocak 1919 tarihli uzunca bir andırı verdiğini bildiriyordu. Molla Said⁵¹⁴, Mustafa Paşa, Emîr Bedirhanzade Emin Ali ve diğer kimseler tarafından imzalanan bu andırıda, Kürt ırkının tarihinden söz ediliyor, bağımsızlık ve kendi kaderini çizme (self-determinasyon) konusundaki dilekleri haklı gösterilmeye çalışılıyor, Sivas, Ankara, Konya, Halep ve Adana illerindeki nüfusun bir kısmının; Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Musul'daki nüfusun ezici çoğunluğunun

---

⁵¹³ Uğurlu, a.g.e, s.47-49.

⁵¹⁴ “Prof Dr. Salâhi Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiyedeki Eylemleri adlı eserinde söz konusu bu muhtırada imzası olan Said Molla'yı İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurucularından olan Said Molla olarak düşünmüştür. Halbuki yaptığım araştırmalarda İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin kurucusu olan Said Molla'nın Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne üye olmamakla birlikte cemiyetin faaliyetlerinde de aktif olarak rol almadığını anlamış bulunmaktayım. Ancak bu durum Kürdistan Teâli Cemiyeti ile İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin aralarında hiçbir ilişkinin olmadığını göstermez. Örneğin Said Molla'nın şu mektubu bu duruma açıklık getirmesi bakımından oldukça önemlidir.

Aziz Üstadım:

Kürt Teâli Cemiyetin'deki samimî dostlarımızla görüşüdüm. Yeni geldiklerinden, birkaç gün sonra verilen tâlimat dairesinde tertibat ittihaz edeceklerini, yalnız Kürdistan'a gönderilecek muhtelif arkadaşlar için büyük bir tahsisâtın vücuduna ihtiyaç olduğunu söylediler. (D. B. R. 3/141)'den gelen mektubda irae ettiler. Urfa, Ayıntab, Maraş'da Fransızlar aleyhine lüzumundan fazla tahrikât yaptıklarını ve Kolordu Kumandanı'nın tâkib ettiği siyâset-i leyyine hilâfına ahaliyi imâle ettikleri mündericidir. Kabine Riyâseti'ne Zeki Paşa'nın getirilmemesi hakkında beyan olunan mütâlea doğru değildir. Bu zat, Kürtler üzerinde hâkimdir. Eski Ermeni kıtali unutulmuşdur. Sizce vârid mütalea , herhâlde bugün için nâbemevsimdir. Bunu, icabında te'vil etmek mümkündür. Himmet-i Üstâdânemize her dakika muntazırız. Karşıdaki vak'ayı diğerlerine de vermeye çalışıyoruz. İhtirâmât-ı âcizânemi takdim ederim.” Tevetoğlu, a.g.e, s.88.

Kürt olduğu, “tüm tarafsız gezmenlere ” atfen öne sürülüyordu. Andırıda ayrıca şunlar isteniyordu :

- 1.Kürtlere, sınırları coğrafi olarak saptanmış bir ülke verilmelidir;
- 2.Bağlaşıkların Arap, Ermeni, Asuri, Keldani vb.küçük azınlıklara yaptıkları muameleden Kürtler de yararlanmalıdır;
- 3.Kürtlere İngiliz mandası altında özerklik verilmelidir.⁵¹⁵

Mezopotamya'daki İngiliz işgal kuvvetleri komutanı içinde Seyyid Abdülkadir, Seyyid Taha'nın kardeşi, Dr.Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif'inde bulunduğu bir örgütün⁵¹⁶ Güneydoğu Anadolu'da bağımsızlık amaçlayarak İstanbul'da da teşkilatlanmaya gittiğini ve bunun yanı sıra Bedirhanlar'ın Mardin, Diyarbakır ile İstanbul'da çok etkili olduğunu Hindistan Bakanlığı'na bildiriyordu Mezopotamya'daki işgalci kuvvetler yöre halkını kendi etkileri altına sokmak için, İstanbul'da kurulan örgütler ile Osmanlı Hükümeti'nden gelecek olan bir harekete umut bağlasalar da dışişleri onların tam tersini düşünüyordu. Paris'te Ermenilerin

---

⁵¹⁵ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt I,s.27.

⁵¹⁶ “FO 371/4191

9 Nisan 1919

GİZLİ

“Mezopotamya Genelkurmayı'ndan
İstanbul Yüksek Komiserliği'ne

Önderlerinin Şeyh Abdülkadir ve Doktor Abdullah Cevdet olduğu Kürt Ulusal Komitesi'nin temsilcileri, aşiretleri, İngiliz boyunduruğunu reddetmeye ve Türk Hükümranlığı (korunması-çn.) altında bağımsızlıklarını ilan etmeye çağırın bir mektupla birlikte, 25 Mart civarında Süleymaniye'ye gitmek üzere Musul üzerinden geçtiler.(...) Abdülkadir ve Doktor Cevdet'in acilen İstanbul'dan uzaklaştırılmalarını öneririm...

FO 371/4191

Amiral Calthorpe'den, İstanbul

Belge No:59057

16 Nisan 1919

13 Nisan 1919

4121 sayılı telgrafınız ve önceki yazışmalarımıza ilişkin olarak

...

Her ne olursa olsun, buradaki Kürt unsurlarının hangilerinin kesinlikle Türk yanlısı ve İngiliz karşıtı oldukları konusunda emin değilim. Kesin olarak bilmememe rağmen Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif gibi kişilerin Türk çıkarları için çalıştıklarına kolaylıkla inanabilirim. Öte yandan- her ne kadar Senato Başkanı'ysa da-Abdulkadir, bana yaptıkları başvurularında Kürtlerin bağımsızlığını ve zalimane Türk hakimiyetinden kurtulmayı talep eden Kürt Komitesi'nin başkanlığını yapmaktaydı. Yakınlardaki bir görüşmede, kendisine İngiliz mandasındaki Hicaz Kralı'nunkine benzer bir pozisyonun verilmesini istediğini ima etti.” Mesut, a.g.e, s.29,35.

dışında farklı bir etnik hareketle karşılaşmak istemeyen İngiltere gerek diplomatlarının gerekse Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un İstanbul'a yolladığı bir telgrafta yukarıda adı geçen şahısların önderliğindeki bir hareketi desteklemediğini ortaya koyuyordu. İlerde dışişlerinin de kuşkularını doğrulayan İstanbul merkezli bu Kürtçülük hareketinde Hristiyan özellikle de İngiliz düşmanlığı görülecekti. Mardin ve Diyarbakır'da da şubeler açarak Jön Türk metoduyla broşür dağıtan örgüt mensupları Halep, Nusaybin, Cizre, Şırnak ve Musul'a sızarak İngiliz aleyhtarları faaliyetler de yapmışlardı. Önceleri başarılı gördükleri bu hareketin sonuçlarını birkaç işgalci subayın vurulmasından sonra daha iyi değerlendiren İngilizlere göre Mısır'da Süreyya Bedirhan ile temasa geçen bu hareket bir an evvel genel merkezleriyle birlikte dağılmazsa Musul'da kendilerini zor bir duruma düşürebilirdi. Bu sebeple İngilizler örgütün çökertilmesi ve Abdullah Cevdet ile Seyyid Abdülkadir'in İstanbul'dan sürülmesi gerektiğini söyleyerek barış konferansının Ortadoğu'ya bir komisyon göndermesiyle kendi isteklerinin dışında bu tür düşman akımlarının düzenlemelere kavuşmasını istemiyorlardı.⁵¹⁷

Seyyid Abdülkadir'i ciddiye almayarak asıl tehlike olarak Süleyman Nazif'in başında olduğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni gören Calthorpe, bu cemiyete karşı Abdülkadir ve oğlunu kullanmayı düşünmekle kalmıyor aynı zamanda Dışişlerine yazarak hükümetinin Güneydoğu Anadolu'ya yönelik bir politikasının var olup olmadığını da soruyordu. Coltharpe'un karşısında bulunduğu Ermeni ve Kürt iddialarına yanıt olarak nasıl bir tavır takınması gerektiğini soran yazısına Hindistan Bakanlığı ise Güneydoğu politikasındaki kararsızlığı gizlemek istercesine yeni bir talimat vermenin gereksiz olduğunu vurguluyordu.⁵¹⁸

İngilizlerin Kürtçülük hareketiyle ilgili olumsuz tutumundan haberdar olan Seyyid Abdülkadir başında olduğu hareketin bir İngiliz aleyhtarlığı niteliğinde olmadığına inandırabilmek için 15 Nisan'da Ryan'ı ziyaret etmiş ve gerekirse bir İngiliz subayı ile Güneydoğu Anadolu'ya gidebileceğini ifade etmiştir. Sunduğu bu

---

⁵¹⁷ Öke, **İngiliz Ajansı Binbaşı E.W.C. Noel'in "Kürdistan Misyonu"(1919)**, s.22–23.

⁵¹⁸ a.g.e, s.26.

teklifin⁵¹⁹ Londra tarafından kabul edilmediği takdirde örgütün liderliğinden ayrılabilceğini ancak bu durumun İngiltere açısından katlanılması gereken bir olay olduğunu söyleyen Abdülkadir⁵²⁰ Ermeniler'in tarafından yönetilmeye razı olmayan müslümanların İngilizlerden bu konuda garanti almadıkları sürece Türklerle işbirliği yapabileceklerini belirtti.⁵²¹

---

⁵¹⁹ “Seyyid Abdülkadir'in o dönem sunmuş olduğu bu teklifi ilerleyen zamanlarda gerçekleştirmiş olduğunu 24 Ağustos 1920 tarihli Elcezire Cephesinden Nihad'ın Diyarbekirden gönderdiği olduğu bir şifrede anlıyoruz: Devlet-i aliyye aleyhinde propaganda yapmak üzere bir müddetten beri Musulda bulunmakta olan ayandan Seyyid bin Abdülkadir Efendinin muntkamıza geçmek üzere hareket itdiği istihbar edilmiştir.Muma ileyhın muntkamıza girmesi halen caiz olmayacağından her ne suret ve vasıta ile olursa olsun muntkada ahvali ve hareketi hakkında haber alınmağa gayret edilerek tevkife ve şayed tevkif idilemeyecek bir vaziyette bulunursa alarak hemen malumat virmeğe itina imelidir.Bu babda geçid mahallerine dahi en ufak köylere varıncaya kadar azamiyle esaslı istihbaratta bulunulması ve muma ileyhın muntkamıza mürur-ı teşebbüsde bulunması halinde behemahal tevkifinin temin idilmesini emr iderim.” ATASE, Kutu No:916, Gömlek No:316, Belge No:137-1

⁵²⁰“FO 371/4192

Belge No:126007
6 Eylül 1919

GİZLİ

Orta-Doğu Meseleleri üzerine Şubeler- Arası Konferans

...

Aynı gün İstanbul Yüksek Komiseri Bay Ryan ile Abdülkadir arasındaki bir görüşmeyi bildirdi; görüşmede Abdülkadir, oğlunun Kürdistan'a gönderilmesi projesini geçersiz kılacak bir bahane olarak Türk hükümetinin Anadolu'ya bir heyet gönderdiğinden yakındı. Eğer İngiltere bölgede düzeni sağlamak istiyorsa, oraya gitmeyi kendisinin üzerine alabileceğini veya bir İngiliz görevlinin eşliğinde bir temsilci gönderebileceğini ve tatminkar bir sonucu da garanti ettiğini belirtti. Kürtlerin Ermeni hakimiyetine bırakılması durumunda karşılık beklemektedir. Yüksek Komiser, Abdülkadir ve Abdullah Cevdet'i Türk-karşıtı mutalaları protestolarında samimi bulmaktadır.

Bağdat Yüksek Komiseri aynı gün, Abdülkadir'in yeğeni Şeyh Taha'nın Bağdat'ı ziyaret etmeye çekinmesinden dolayı, kendisinin Şeyh Taha'ya, gelmesine izin verdiğini ve söyleyeceklerini de dinleyeceğini bildirmiş olduğunu belirtti.Yüksek Komiser, Mardin ileri gelenlerinin Abdülkadir ve Bedirhanlar'dan Kürdistan'da Kürt propogandasının yaygınlaştırılması yolunda telgraflar aldıklarını da bildirdi (...)

...

İstanbul Yüksek Komiseri, düzeni sağlama misyonuyla Sadrazam'ın, Abdülkadir'in Kürdistan'a gitmesine izin vermek istediğini telgrafla bildirdi (...)

Aynı gün Bağdat Sivil Komiseri, Abdülkadir'in uzun süredir Kürdistan'dan uzak kalmış olması ve yeğeni Şeyh Taha'yla kötü ilişkide olmaları sebepleriyle, 42. boylamın batısındaki Kürt bölgeleriyle sınırlanmadığı takdirde, Abdülkadir'in gezisinin hiçbir yararı olmayacağı görüşünü ifade etti.(...) İstanbul Yüksek Komiseri'nin sunduğu seçeneklerin üçüncüsünün uygulanması gerektiğini; ve ağırlıklı Kürt olan bölgelerde Ermeni hakimiyetinden imtina edileceğini ve bir af çıkarılacağı yolunda garanti verilmesini önerdi.Bu politikanın yürütülebilmesi için Kürt meselesiyle mümkün olduğunca tek bir merkezden alakadar olunması gerektiğini belirtti ; buna bağlı olarak Fırat'ın doğusundaki tüm bölgelerden Majestelerinin hükümeti adına-Mısır kuvvetleri komutanlığını ve İstanbul Yüksek Komiserliği'ni tam olarak bilgilendirecek şekilde-kendisinin yetkili kılınmasını önerdi.Bir af çıkarılması;Kürtlerin geniş özerk guruplar oluşturması ; Kürtlerin Ermeni veya Nasturi hakimiyeti altına sokulmaması;ve Majestelerinin hükümetinin Irak'a sağladığı maddi desteğin aynısını sağlaması şartlarıyla İngiliz mandasındaki bir Kürdistan'ın kurulması için mümkün olan her şekilde yardıma hazır olduğunu belirten Şeyh Taha'yla görüşmüştür.” Mesut, a.g.e, s.84-86.

⁵²¹ Öke, İngiliz Ajamı Binbaşı E.W.C.Noel'in “Kürdistan Misyonu” (1919), s.25-26.

Yine bu görüşme esnasında Seyyid Abdülkadir'in İngiliz mandası altında özerk bir Kürdistan kurulmasının olanaklarını araştırması üzerine İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Kürt meselesi konusunda tutumunun ne olacağını İngiliz Hariciyesi'nden soruyordu. "Pariste bulunan Dışişleri Bakanı Bolfour'la temasa geçen Hariciye, ondan 5 Mayıs 1919'da şu öneriyi alıyordu: Kürtlere rahat oturmaları ve her türlü kışkırtma hareketinden kaçınarak Paris Barış Konferansı'nın kararlarını beklemeleri salık verilmelidir. Ayrıca Amiral Calthorpe'a gönderilecek bir telyazısıyla, "öç alıcı bir politika uygulanmayacağına" ve "Kürt çıkarlarının konferansta ihmal edilmediğine" dair Binbaşı Noel'in Kürtlere güvence vermesini istemesi emrediliyordu."⁵²²

Bu arada İngiliz yanlısı olan Kürt önde gelenlerinden bazılarının Kürtlerin yaşadığı bölgelere vali ve mutasarrıf olarak atanmasını tartışan İngilizler özellikle İttihatçılara karşı çıkmış olanların bu bölgenin belli başlı yerlerinin yöneticileri olmasında yarar görüyordu. Emin Ali Bedirhan,⁵²³ Seyyid Abdülkadir, Şeyh Taha ve Babanzade Mustafa Zihni Paşa'yı önermeyi düşünen İngilizlerin "Emin Ali Bedirhan'ın Diyarbakır Valisi"⁵²⁴, Hamdi Paşa'nın 10. Kolordu Komutanı ve bir başka Kürdün de Mardin Valiliği'ne atanması"⁵²⁵ bu konudaki ilk eylemi olmalıydı.⁵²⁶

O dönemde İstanbul Hükümeti de, Kürtlerle İngilizler arasındaki bu entrikalardan kaygı duymaya başlamıştı. Sadrazam Damat Ferit 27 Nisan 1919'da

---

⁵²² Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt I, s.28-29.

⁵²³ "Bu arada 16 Nisan 1919 tarihinde Emin Ali Bedirhan ve Şeyh Abdülkadir Nusaybin ve yöredeki aşiret reislerine çektikleri telgrafta Emin Ali Bedirhan Beyin yakında vali olarak yöreye geleceğini bildirdiler."Kutlay, a.g.e, s.325.

⁵²⁴ "Ancak, İngiliz Yüksek Komiseri bu konuda Türkiye'nin içişlerine karışmanın doğru olmayacağı düşüncesi ve etkili bir Kürt lideri olan E. Ali Bedirhan'a güvenmemesi nedeniyle, atanmasına karşı çıkmıştır."Aytepe,"Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti"s.332.

⁵²⁵ "Yazar Naci Kutlay'a göre bu atamaların gerçekleşmemesinin sebebi Osmanlı hükümetinin Kürt hareketinden korkması ve bu konularda çekingen davranmasıydı. Çünkü Kürtler nezdinde en etkili Bedirhanzade Emin Ali Beydi." Kutlay, a.g.e, s.325.

⁵²⁶ Aynı yer.

Ryan'ı görerek⁵²⁷, onunla Kürt meselesi konusunda⁵²⁸ görüşmüştü.

1919 yılı sonbaharında Türkiye'deki İngiliz yöneticiler ilk baştaki tutumlarını değiştirerek Kürtlerden tarafa meyil vermişlerdir. Seyyid Abdülkadir'in 9 Aralık 1919 tarihinde Hohler'le yaptığı sohbet hakkında Curzon'a bilgi veren De Robek,⁵²⁹ Kürt bağımsızlığı ile ilgili sorunun İngiltere için “ gerçek ve yoğun” bir

---

⁵²⁷ “FO 371/4192
GİZLİ

Belge No: 126007
6 Eylül 1919

Orta- Doğu Meseleleri Üzerine Şubeler-Arası Konferans

...

2 Haziran'da İstanbul'daki Yüksek Komiser'den Abdülkadir ve Sadrazam ile yaptığı görüşmeleri bildiren bir telgraf alındı. Sadrazam bir Ermeni devletinin kurulacağı şeklinde bir kararın açıklanması durumunda neler olabileceği yolundaki endişelerini ifade etti. Abdülkadir'in kabinesinde yer almasından rahatsızlık duymakta ve Türk hükümetinin Abdülkadir'in bağımsız bir Kürdistan yolundaki propogandasını pek desteklemeyeceğini düşünmektedir. Abdülkadir ise Türk hükümetine karşı duyduğu büyük hoşnutsuzluğu ifade etmiş ve kendisinin ve dostlarının Kürdistan'ın İngiliz mandasında doğması yolundaki isteğini vurgulamıştır. Bu iki görüşmenin yapılmasından kısa bir süre sonra İzmir'in işgali Abdülkadir'in kabineden ayrılmasıyla sonuçlanmıştır.” Mesut, a.g.e, s.86.

⁵²⁸ “...Bu görüşmeyi İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Richard Webb, üç hafta sonra Hariciyeye şöyle yansıtıyordu:

“ En önemli Kürt önderlerinden bazılarının Türklerle olan bağlarını kesinlikle koparmalarını sağlamak kolay olacaktır; yeter ki çıkarlarının Ermeni çıkarlarına kurban edildiği korkusundan kurtarılınsınlar. Öte yandan, eğer İngiliz hükümetinden sempati görmezlerse, her yerde olay çıkarabilirler ya da Türk imparatorluğunu kurtarma savaşına katılabilirler.” Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt I,s.29.

⁵²⁹ “FO 371/4192
GİZLİ

Belge No: E 1776
18 Mart 1920

Koramiral Sor J.de Robeck'tan Earl Curzon'a

2 Mart 1920,İstanbul

Lordum,

169 sayı ve 27 Şubat tarihli telgrafıma ilişkin olarak, Seyid Abdülkadir, Şerif Paşa ve Kürt ulusalcı hareketiyle bağlantılı diğer kişilerin tutumu üzerine Bay Ryan'ın bir memorandumunu ilişikte sunmaktan şeref duyarım.

J. M. de Robeck, Yüksek Komiser.

Bay Ryan'ın Memorandumu.

...

Seyid Abdülkadir'in Kürdistan'ın geleceğine ilişkin söylediklerinin hülasası, Kürtlerin başkalarının değil Britanya'nın mandasını istedikleri; Majestelerinin hükümeti tarafından kendilerine tam özerklik garantisi edildiği takdirde Türk bayrağı altında kalmaya razı olacakları; şu anda Paris'te tercih edilen çözüm olarak havadisi yayılan, Kürdistan'ın farklı mandalar altındaki küçük devletlere bölünmesini istemediklerini; Kürtlerin hakim çoğunluk olduğu bölgelerde Ermeni hakimiyeti altına yerleştirilmemeleri, çünkü eğer yerleştirilirse, yeryüzündeki hiçbir gücün -hatta en güçlü işgal ordusunun bile- barışı sağlayamayacağı ve buna bağlı olarak konferans tarafından saptanacak herhangi bir Ermeni-Kürt sınırını kabul etmeye istekli oldukları idi” Mesut, a.g.e, s.119–120.

hareket olarak başlıca önem arz ettiğini belirtmiştir. Kürtler, İngilizlere güvenmek ve pek çok zorluktan “ kaçabilmek için Ermenilerle anlaşmaya hazır durumdadırlar.”⁵³⁰

Kürtler hakkında net bir politika belirlemeyen İngiltere⁵³¹ bu meseleye de her zaman temkinli yaklaşacaktır. Her ne kadar o dönemde cereyan eden kürtcülük hareketiyle yeteri kadar mesafeli durmaya çalışan İngiltere bu hareketin liderleriyle olan bağlantılarını da kopartmamaya çalışacaktır.

Örneğin “20 Şubat 1922 tarihli Amiral Bristol’un A.B.D. Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği yazısının ekinde sunulan Askeri Ateşe’nin raporunda:.. “İngilizlerin İstanbul’daki iki Kürt derneğini(Teâli) ve (Teşkilatı)⁵³² , Musul ve Mardin bölgesindeki bazı küçük Kürt reislerini satın almakla birlikte Mustafa Paşa, Mevlanazade Rifat Bey, Kürt Teâli Cemiyet’i üyesi Hamdi Paşa ile Ahmet Taha’yı Kürdistan’a gönderdiklerini⁵³³ bunlardan Mustafa Paşa’nın İngiliz mandası altında Kürt bağımsızlık isteğini içeren bir broşür yayınlandığını belirtiyordu.”⁵³⁴

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Gizli Belgeleri’nin İngilizlerin Kurtuluş Savaşı yıllarında bir Kürt Devleti kurdurmaya çalıştıklarını gözler önüne serdiğini söyleyen

---

⁵³⁰ Lazarev, a.g.e, s.162.

⁵³¹ “10 Temmuz 1919’da Amiral Sir Chaltorp Türkiye’de ki Kürt probleminin durumuyla ilgili kendi görüşünü Curzon’a bildirmiştir. Onun sözlerine göre Türkiye’deki Britanya yönetimi bugüne dek Kürtler’le ilişkili herhangi kesin bir plan hazırlamamıştır. Chaltorp’un yaklaşımının, gözetleyici, dikkatli olduğu görülmektedir. Onun düşüncesine göre başkente yaşayan Abdulkadir, Bedirhan gibi Kürt liderleri Kürdistan’a dönmeli ve kabileler arasında düzeni sağlamalıdır. Eğer onlar, “güvenip” Hristiyanlar’ı savunacak, temelde “ulusal isteklerde bulunmayacak” olurlarsa İstanbul’da rehine konumunda kalan ailelerinin güvenliği garanti edilecektir.” Aynı yer.

⁵³²“ FO 371/4192

GİZLİ

Belge No: 126007

6 Eylül 1919

Orta-Doğu Meseleleri Üzerine Şubeler-Arası Konferans

...

28 Mart’ta Sivil Komiser Türk egemenliği altında Kürt bağımsızlığını benimseyen hareketin İstanbul’daki önde gelenlerinin Abdülkadir, Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif olduğunu bildirdi. Bu kişilerin Emin Bedirhan ve Mısır’daki Süreyya Bedirhan’la yakın ilişkide oldukları ifade edildi.” Mesut, a.g.e, s.83–84.

⁵³³“Fransız gizli belgeleri üzerinde bir araştırma yapan Hasan Yıldız Fransız belgelerinde “İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi başkanı Damat Ferit’in adamlarından General Kürt Mustafa, Sebesti Gazetesi eski yönetmeni Mevalanzade Rifat, yine Damat Ferit’in Denizcilik bakanı Bahriye Nazır Hamdi, bölgedeki etkili aşiret şeflerinden Ahmet Taha ile bir kaç Kürt kökenli subay ve sivil”in İngiliz egemenliği için çalıştıklarını, bunların sayısının 27 olduğunu kaydediyor.” Yıldız, **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, s.33.

⁵³⁴ a.g.e, s.24.

Uğur Mumcu'ya göre “ İngilizlerin Kürdistan Teali Cemiyeti liderlerini kullanarak, Musul petrollerini⁵³⁵ ele geçirmeye çalıştıklarını, bu amaç için de İngiltere'nin korumasında bir Kürt Devleti kurdukmak” istiyordu.⁵³⁶ “ İşin ilginç yanı görüldüğü gibi Ermeniler de aynı bölgede hak ileri sürmekteydiler.”⁵³⁷

Bütün bunların yanı sıra İngilizlere karşı kayıtsız kalmayan Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin⁵³⁸ bu sadakatinin ve hayranlığının ilk belirtileri bir yandan çeşitli yazılarda da kendisini göstermiştir.⁵³⁹

İstanbul Hükümeti'nin kontrolünden uzaklaşmaya çalışan Kürdistan Teâli Cemiyeti, amacının ancak Sevr Antlaşması'yla gerçekleşebileceğini düşündüğü için,“özellikle Güney Anadolu ve Irak bölgesine egemen olan İngilizlerden yana olmuştur. Bu nedenle İngilizlere “derin ve samimi bir itimatla ”⁵⁴⁰ bağlanmıştır.⁵⁴¹

---

⁵³⁵ “Müsteşar Hahler 27 Ağustos 1919 günü Londra'ya şu görüşü bildirir. “ – Kür Sorununa verdiğimiz önem Mezopotamya bakımındandır. Kürtlerin ve Ermenilerin durumları beni hiç ilgilendirmez...” Mumcu, a.g.e, s.24.

⁵³⁶ a.g.e, s.35.

⁵³⁷ a.g.e, s.15.

⁵³⁸“...Seyyid Abdülkadir'in yanı sıra“Bedirhan ailesinin İngiliz yanlısı eğilimleri, ailenin Mısır'daki üyelerinin Türklerden gördükleri muamelelerden sertçe yakındıkları, tazminat istedikleri ve Kürdistan'ın asıl yönetici ailesinin kendi aileleri olduğunu iddia ettikleri 16 Nisan tarihli ortak mektuplarında da anlaşılmaktadır...” Mesut, a.g.e, s.84.

⁵³⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)**, s.198.

⁵⁴⁰“Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Wilson Prensipleri hakkında yaptığı bir toplantıyı yorumlayan yazar şöyle diyordu: Konferansı yorumlayan ve adını açıklamayan yazar, İstanbul'daki Kürt yazarlarının ve aydınlarının İngiltere'ye karşı “derin ve samimi bir itimat gösterdiklerini”, bunun İngiliz yardımını sağlamanın koşulu olduğunu da vurguluyordu. Başka bir yazar da bu bağlılık durumunun mazlûm milletlerin“... her an kanayan ve sızlayan yaralarına... bir pansuman tesiri” yaptığını belirtmek istiyordu.” a.g.e, s.198–199.

⁵⁴¹ a.g.e, s.191

b) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Amerika

1918'lerin siyasi koşullarında Kürtçü çevrelerin tek siyasi organizasyonu olarak ortaya çıkan ve Amerikan yönetimiyle Wilson Prensipleri'nin halklara vaat ettiği hakların içeriği doğrultusunda ilişkiler kuran Kürdistan Teâli Cemiyeti hakkında Mahmut Goloğlu Seyyid Abdülkadir, Mevlanazade Rıfat ve Emin Bey'lerin⁵⁴² bu ilkeler doğrultusunda bir hak iddiası peşinde olduklarını, Seyyid Abdülkadir ve Bedirhan'ın da Kürtlerin yaşadığı bölgelerde bu amaca yönelik çalışmalar sürdürdüklerini yazar.⁵⁴³

Mütareke Dönemi'nde Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Said-i Nursî ve Mehmet Şükrü Sekban, İstanbul'daki Amerikan, Fransız ve İngiliz komiserliklerini ziyaret ederek örgütün amacı hakkında görüşmeler yapmışlardır.⁵⁴⁴

İstanbul'a gelen Amerikan Araştırma Heyeti'yle 4 Ağustos 1919 tarihinde Kürt istekleri doğrultusunda Seyyid Abdülkadir'in başkanlığında yapılan bir toplantı esnasında⁵⁴⁵ cemiyet üyeleri⁵⁴⁶ harita üzerinde Kürdistan'ın hududunu belirterek denizlerde bir çıkışın bulunması gereğini anlatmışlardır. Amerikan Komiseri ise buna karşılık olarak, Wilson Prensipleri'ne göre bunun mümkün olmayacağını zira Kürdistan'ın büyük bir kısmını içine alan bir "Ermenistan Cumhuriyeti" kurulacağını söylemesi üzerine Said-i Nursî: ⁵⁴⁷"Kürdistan eğer deniz sahilinde olsaydı

---

⁵⁴² "Savaş sonu mütareke sürecinde Kürt toplumunun ulusal ve toplumsal haklarını diplomasinin siyasi gündemine esas olarak da batılı devletlerle diplomatik ilişkilerin kurulduğu toplantı ve konferansların gündemine getirmeyi asıl hedef haline getiren Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin bu tutumu Kürt Aydın ve yazarlarının eleştirilerine konu olmuştur:

"Onlar öyle inanmışlardı ki, I.Dünya Savaşı'nın bitmesiyle ve Kürd halkının Paris Konferansı'nda kabul edilmesiyle, dünyaya gerçekten hak ve adalet egemen olacak ve Kürd halkı, yağdan kıl çeker gibi hakkını düşmanın pençesinden çekip alacaktır." Göldaş, a.g.e, s.152.

⁵⁴³ a.g.e, s.151–152.

⁵⁴⁴ **Koçgiri Halk Hareketi**, s.30.

⁵⁴⁵ "Toplantı esnasında cemiyet üyeleri inceleme kurulunun sorduğu sorulara verdikleri cevaplarda "Türkiye'de 4-5 milyon, İran'da 3 milyon Kürt bulunduğunu, Karadeniz'e kesinlikle bir çıkış istediklerini, Iskenderun limanı ile Dicle ve Fırat'tan yararlanmaları gerektiğini ve Musul'un tamamen Kürdistan'a ait olması gerektiğini söylemişlerdir..." Göldaş, a.g.e, s.149.

⁵⁴⁶ "Cemiyet'in Temsilcileri olarak Amerika heyeti ile görüşmeye gidenler: Eski Polis Müdürü Halil Bey, Dr.Şükrü Mehmet (Sekban) Bey, Babanzade Hüseyin Şükrü Bey(İkdam,5 Ağustos 1335)"Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)** ,s.193.

⁵⁴⁷ AYTEPE, "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti", s.332–333.

diritnotlarınızla belki bu kararı tatbik edebilirdiniz. Fakat Kürdistan dağlarına diritnotlarınız çıkamaz, bu kararınızda tatbik edilemez diyordu.⁵⁴⁸

---

⁵⁴⁸ Göktaş, a.g.e, s.32.

4. Milli Mücadele Dönemi'nde Kürdistan Teâli Cemiyet'nin İç Faaliyetleri

1. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin İstanbul'daki Faaliyetleri

a) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Hürriyet ve İtilaf Partisi

1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçü-Turancı kimliğinin giderek ön plana çıkmasıyla önceleri bu hareket içerisinde yer alan değişik görüşlerdeki Kürt aydınları⁵⁴⁹ Hürriyet ve İtilaf Partisi gibi diğer muhalefet örgütlerinde yer almaya başladılar. Yazar İsmail Göldaş'a göre 1918 yılında Kürdistan Teâli Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Partisi arasında Kürdistan konusunda bir antlaşmanın imzalanması yalnızca İttihat ve Terakki'ye karşı Kürt aydınlarının muhalefete geçmelerinden kaynaklanmaktadır.⁵⁵⁰

Kürdistan konusunda en etkin örgüt olan Kürdistan Teâli Cemiyeti 17 Aralık 1918 tarihinde kurulduktan çok kısa bir süre sonra Hürriyet ve İtilaf Partisi ile imzaladığı bir antlaşma ile aynı zamanda Osmanlı merkez yönetiminde kendisine büyük bir destek sağlamıştı. "Hürriyet ve İtilaf Fırkası Konya Mebusu Zeynel Abîdin, Karesi Mebusu Vasıf ve Mustafa Sabri ile cemiyet başkanı Seyyid Abdülkadir⁵⁵¹ ve üyelerden Said (Kör) ve Mehmet Ali arasında 22 Aralık 1918'de imzalanan antlaşmada⁵⁵² özerk bir Kürdistan kurulması kabul edilmişti.⁵⁵³

⁵⁴⁹ " Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin reisi Seyyit Abdülkadir (Şeyh Abdullah Efendizade),Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın mütareke döneminde ilk kurucuları ve yönetim kadrosu içinde yer almıştır." Bunun dışında Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi ve Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti kurucularından Liceli Kürdizade Ahmet Ramiz; Kürdistan Teâli Cemiyeti üyelerinden Serbesti Gazetesi sahibi Mevlanzade Rıfat", Paris Barış Konferansı'na Kürdistan Teâli Cemiyeti adına katılan Şerif Paşa Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın üyeleri arasındaydı."Göldaş, a.g.e, s.14–15.

⁵⁵⁰ a.g.e,112.

⁵⁵¹ "1925 yılında Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nde bu antlaşmaya da değinen Seyyid Abdülkadir Ermenistan tehlikesine karşı, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı özerk bir Kürdistan'ı var olan hükümetle birlikte realist bulduklarını söylemekle birlikte yine bu antlaşmayla Kürdistan'ın Sultan ve Halife'ye bağlı kalacağını da belirtmişti." Kutlay, a.g.e, s.294–295.

⁵⁵² Programında esasen idare-i mahalliyeyi kabul eden Hürriyet ve İtilâf Fırkası merkezî umumîsi ile Kürdistan Teâli Cemiyeti arasında madda-i âtiye üzerine itilâfî tam hasıl olarak her iki taraf avni bâriye istinaden memleketin selâmeti ve hukuku, hilâfetin muhafazası için müttefikân çalışmayı deruhte ederler.

Madde :...Ekseriyeti Kürt kavminin sâkin bulunduğu memleketler, siyaseten Hilâfet-i İslâmîye ve Saltanat-ı Osmanîyeye merbut olmak şartıyla umum ahalinin ekseriyeti tarafından müntehap bir âmirin riyaseti altında idare-i muhtariyeye haiz olacaktır.

22 Kanunevvel 1334 ve 16 Rebiulevvel 1337 Hürriyet ve İtilâf Fırkası Merkezî Umumî mühür

Konya Mebusu Zeynel Abidin, Karesi Mebusu Vasıf ve Mustafa Sabri

Kürdistan Teâli Cemiyeti mühür

Reis Seyit Abdülkadir, azadan Sait ,Mehmet Ali" Uğurlu, a.g.e, s.28.

⁵⁵³ a.g.e, s.26–27.

b) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Vilayât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nı kaybedip İttihat ve Terakki yöneticilerinin yurt dışına kaçtığı bir sırada Kürtlerin yaşadığı yerlerin büyük bir bölümünün Ermenilere verilmesi tehlikesi söz konusu olmuştu. Yunanlıların, diğer hristiyan ülkelerin yardımıyla Anadolu'ya saldırması gibi nedenlerden dolayı İttihat ve Terakki ile çalışmış birçok Türk ve Kürdün Vilayât-ı Şarkiyye'nin savunmasına yönelik çabaları organize etmeleri neticesinde 4 Aralık 1918 yılının Çarşamba günü⁵⁵⁴ İstanbul'da Vilayât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kuruldu⁵⁵⁵. Bu Cemiyette Türk ve Kürtlerin milli hakları⁵⁵⁶ korunacaktı.⁵⁵⁷

Mahmut Nedim Bey'in başkanlığını yaptığı bu cemiyetin o dönemde Kürt ve Türk aydınlarından oluşan kurucu üyeleri şu isimlerden meydana geliyordu⁵⁵⁸ :

---

⁵⁵⁴ “Kuruluş tarihi Selahattin Tansel’de 4 Aralık 1918(Bk.Mondrostan Mudanya’ya kadar, I.,s.142)olarak verilmektedir.Ancak haberin bu tarihte çıkmış olması, kuruluş tarihinin daha önceye ait olduğuna işarettir.Bu bakımdan İsmail Şen’in çalışmasındaki 2 Aralık 1918 tarihi daha doğru olmalıdır.” Çay, a.g.e, s.10.

⁵⁵⁵“Mondros Mütarekesi’nin hemen ardından yurdun çeşitli bölgelerinde kurulmaya başlanan milli kuruluşlardan birisi olan “ Vilayât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuku Milliye ”cemiyetinin kuruluşu ile ilgili ilk bilgilere rastladığımız 4 Aralık 1918 tarihli Hadisat Gazetesindeki haber şöyle idi :

“ Vilayât-ı Şarkiyye’de anasır-ı galip olan Türk ve Kürdlerin hukuku milliyesini müdafaa azmiyle alâkadar bazı zevatı marife tarafından bir heyet teşkil edilmiş ve bu babdaki muamele riasiyeye temsil kılınmıştır.

Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Mamuratülaziz, Van vilayetlerinden müteşekkil olan Vilayât-ı Şarkiyye’de en ziyade Türkler sonra Kürdler ekseriyeti kahire teşkil ederler. Rabitai İslamiye ise aradaki ırk ve lisan ihtilafını büsbütün izale etmiştir. Bu vilayetler ahali meyanında ailei Osmaniyyeden iftirak arzu ve tasavvur olunmaz. Yeni teşkil eden Müdafaa-i Hukuku Milliye Heyeti bu hakikatı aleme ispat için her vesileyi ihzar edecektir. Mesaisinde naili muvaffakiyet olmasını temenni ed erim.” a.g.e, s.10.

⁵⁵⁶“Cemiyetin 13 Kanun-ı Evvel 1388/13 Aralık 1918 tarihinde 30 civarında üyenin katılımıyla yaptığı ilk toplantısında yönetim kurulunun oluşturulmasıyla birlikte geleceğe dönük olarak alınan kararlardan bir tanesi de “ 1) Vilâyât-ı Şarkiyyede Türk ve Kürdün hukuku tarihiye ve urkiyesi (Osmanlılık) milliyeti altında müctemi ve her iki ırkın telifi menafi-biri diğerinin hakkına tecavüz etmeksizinde-kabul olduğu...” a.g.e, s.12.

⁵⁵⁷ Kutlay, a.g.e, s.335.

⁵⁵⁸ “Cemiyetin kurucuları arasında şu isimler görülmektedir: Diyarbakırlı,Süleyman Nazif, Diyarbakırlı,Beyrut Eski Valisi İsmail Hakkı, Bitlis Valisi Harputlu,Mahmut Nedim, Erzurum Mebusu,Hoca Raif Efendi, Diyarbakır Mebusu,Feyzi (Pirinççioğlu)Bayezid (Ağrı)Mebusu, Şefik Diyarbakır Mebusu, Zülfü, (Tiğrel) Sivas Mebusu, Rasim, Diyarbakırlı genç subay, Cavid (Engin) Sivasslı genç yedek subay, Abdülmuttalib (Öker)” Çay, a.g.e,s.10-11.

“Eski Beyrut Valisi Hakkı Bey, Beyazıt Milletvekili Şefik Bey, Diyarbakır Milletvekilleri Fevzi ve Lütü Bey’ler, Şair Süleyman Nazif, Cevat ve Hoca Raif Efendi.”⁵⁵⁹

“Paris Barış Konferansı’nda Ermenilerin Doğu Anadolu’da büyük bir Ermenistan kurma iddialarını tartışmaya açmaları üzerine harekete geçerek yurt çapında teşkilatlar oluşturan cemiyetin⁵⁶⁰ İstanbul dışındaki ilk kuruluşu 10 Mart 1919 tarihinde Erzurum’da, daha sonra 12 Martta Elazığ’da, nisan ayında Sivas vilayet merkezi ile sancaklarında, temmuz başlarında da Diyarbakır’da şubeleri açıldı. Bu ilk önemli dört şubenin başında şu kişiler bulunmaktaydı:

“Erzurum şubesi Reisi Hakkızade Hacı Efendi(Hoca Raif Efendi), Sivas Şubesi Reisi Müftü Abdurrauf Efendi, Elazığ Şubesi Reisi Vali Vekili Abdulkadir Bey, Diyarbakır şubesi Reisi Cemil Paşazade Mustafa Bey idiler.”⁵⁶¹

Ayrıca cemiyetin itilaf Devletlerinin İstanbul’daki mümessilliklerine Doğu Anadolu Vilayetleri’nin asla Ermenistan olamayacağı hususuna yönelik olarak

---

⁵⁵⁹ Mumcu, a.g.e,s.186.

⁵⁶⁰ “Bu merkez şubelerin dışında bunlara bağlı veya müstakil açılan diğer şubeler ise şunlardır:

1. Bayburt Şubesi (Reisi Mehmet Fahrettin)
2. Bayezid Şubesi (Reisi, Belediye Reisi, Abdülaziz)
3. Hasankale Şubesi (Reisi Ebubekir Fikri)
4. İspir Şubesi (Reisi Cemal Bey)
5. Narman Şubesi (Reisi Mustafa Muhib)
6. Bitlis Şubesi (Reisi Müftüzade Mahmut Nedim Efendi)
7. Erzincan Şubesi (Reisi Sami Bey)
8. Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) Şubesi (Reisi Selimzade Hacı Şerif Efendi)
9. Van Şubesi (Reisi Sadat-ı Arvasiden Müftü Şeyh Masum Efendi)
10. Hınıs Şubesi
11. Tercan Şubesi
12. Tortum Şubesi
13. Yusufeli Şubesi” Çay, a.g.e, s.13.

⁵⁶¹ Aynı yer.

verdiği muhtıralardan bir tanesi de 30 Mart 1918 tarihli Hadisat Gazetesi'nde⁵⁶² yer almaktaydı.⁵⁶³

Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmak üzere bölge halkının haklarını korumak için kurulan Vilayât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin üç ay sonra Erzurum'da açılan şubesi Vilayât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum şubesi adını alacaktır. Sekiz ay sonra yeni bir cemiyet olarak Erzurum Kongresi kararı ile merkezi Erzurum'da olarak bağımsız yeni bir cemiyet şeklinde kurulan Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne Erzurum'daki Vilayât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin şubesinin katılmasıyla cemiyetin İstanbul'la bir bağı kalmamıştır.⁵⁶⁴

Vilayât-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti biraz önce bahsettiğimiz gibi yalnızca Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ermenilere verilmesine engel olabilmek için çalışmamış aynı zamanda cemiyet kendisini burada yaşayan Kürtlerinde haklarının savunucusu olarak gördüğü için Kürdistan Teali Cemiyeti ile de ortak hareket edebilme konusunda iletişim kurmak için çabalamıştır.

Milli Mücadele Dönemi'nin yaşandığı 1919 yılının başlarında Doğu Anadolu Bölgesi'nin Ermenilere verileceği söylentilerinin çıkması üzerine bu cemiyete üye olan Cevat Dursunoğlu ile Süleyman Nazif birlikte Kürdistan Teali Cemiyeti'ne giderek birleşme önerisinde bulunurlar. Ancak bu olay hakkında Cevat Dursunoğlu anılarında “Seyit Abdülkadir ve arkadaşlarından “İtilaf devletleri bize

---

⁵⁶² “Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-ı Hukuku Milliye Cemiyeti'nin şehrimiz İtilaf devletleri mümessilleriyle sulh konferansı murahhaslarına gönderdiği muhtıra...

Vilayetlerin Ekseriyeti ;

2.Bu vilayetlerde ekseriyet-i azimeyi Türkler'le Kürdler teşkil etmekte ve aralarındaki rabita ve camia-ı İslamiye her türlü temayülâtın fevkinde bulunduğu gibi kendi milliyet ve ananatini muhafaza ve temenni edecek sur ve veSaidi yine aralarında müselhane ve hayrihane müzakere ve takrir edebileceklerinden ekseriyetin hukuku mukaddesinin ekalliyetin tezviratına paymal ettirilmemesini insaniyyet-i mütemeddineden talep ve rica ederiz.” a.g.e, s.15.

⁵⁶³ a.g.e, s.13-14.

⁵⁶⁴ a.g.e, s.36.

her türlü yardım yapacak. Sizinle konuşacak bir şeyimiz yok. Siz başınızın çaresine bakın” cevabını aldıklarını⁵⁶⁵ ve işbirliği önerisini kabul etmediklerini belirtir.⁵⁶⁶

---

⁵⁶⁵ “Cevat Dursunoğlu anılarında bu olayı şu şekilde anlatır:“İşte bu sıralarda millî felâketin ağırlığını gören memleketin idrakli evlâtları ötede, beride toplanıyor, bu imansızlığa karşı koyacak tedbirleri arıyorlardı. Bir gün “Millî Kongre”nin toplandığı haberi yayılıyor, ertesi gün “Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin,,kuruİduğu işitiliyordu.

Gene bugünlerde ben de rahmetli Süleyman Nazifin delâletiyle bir “Vilâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti” nin kurulduğunu gazetelerde okudum.O gün Divanyolunda “Müdafaa-i Milliye Sepet Fabrikası”nın üstünde küçük bir odada toplanan, cemiyete başvurdum.

Cemiyetin Reisi eski Bitlis Valisi Harputlu Nedim Bey adında yaşlı bir zattı. Reisten başka o gün orada rahmetli Süleyman Nazifle eski Beyrut Valisi Diyarbakırlı İsmail Hakkı, Diyarbakır Mebusu Feyzî, Sivas Mebusu Rasim, Sivaslı genç bir yedek subay olan Abdülmuttalip ve yine genç bir yedek subay olan Diyarbakırlı Cavit Beyleri ve bugün adlarını hatırlayamadığım daha birkaç kişiyi buldum. Kendimi takdim ederek cemiyet emrinde çalışmağa geldiğimi söyledim. Bu cemiyetin “Ruhî muharrirî” Süleyman Nazif’ti.Genç bir unsurun arzı hizmetinden memnun oldu. Derhal beni aralarına aldılar. O günkü müzakere Seyit Abdülkadir’in kurduğu “Kürt Taali Cemiyeti”nin şark vilâyetlerinde meydana getirilmesi istenilen birliği bozacağı hakkında idi.

Savaş yıllarında bu bölgeyi birkaç defa gezdiğim için ben de söze karıştım. Müzakerenin sonunda Süleyman Nazifin bir kere bu cemiyetle görüşerek ne yapmak istediklerini anlamasına ve mümkün olursa bu cemiyeti dağıtarak bize iltihakına çalışılmasına karar verildi. Süleyman Nazif kendisine heyetten bir arkadaşın yoldaşlık etmesini istedi. Yaşlı ve mevki, mansıp görmüş zatlardan hiç birisi ikinci olmak istemediğinden savaş sıralarında Doğu bölgesinde çalıştığını ileri sürerek beraber gitmemi münasip gördüler. Ertesi gün bu cemiyetin “İçtihat Evi” yanındaki merkezine gittik. Cemiyetin reisi âyandan Seyyit Abdülkadir’le beraber üç genç hazırıldılar.Bu gençlerden yalnız birisini tanıdım: Bitlisli Yüzbaşı Emin.Eminle şark cephesinde tanışmıştım. O zaman Türkçü idi. Burada, kürt muhtariyeti fikri güden bir cemiyette Emine görmek bende büyük bir hayret uyandırdı. Öbür ikisi pürüzsüz Türkçe konuşan refahlı iki İstanbul çocuğu idiler. Bu iki gencin o zaman bir kelime Kürtçe bilmediklerine eminim. Kendilerini dilini bilmedikleri, yurtlarını görmedikleri bir kavmin “Muhayyel Taht”ının adayları sayıyorlardı. Bizi çok soğuk bir yüzle karşıladılar. Süleyman Nazif bunların durumuna aldırılmıyarak “Şark vilâyetlerinin üzerinde kötü ihtiraslar dolaştığını, Ermenilerin yurdumuza göz diktiğini, bu durum karşısında müslüman hakimiyetinin devamının ancak bu bölge halkının gösterecekleri birlikle mümkün olacağını “Kürt Taali Cemiyeti” adıyla bir cemiyet kurulmasını kürtle Türkü birbirinden ayıracağını, halbuki; bizim kurduğumuz” “Vlâyatı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyetinin” hiç bir kavmî ayrılık gütmeksizin, Türk-Kürt ayırmaksızın bütün bu vilâyetler halkını içine alabileceğini kuvvetli bir mantık ve canlı bir dille anlattı. Süleyman Nazifin sayıp döktüklerini karşılayacak söz bulamıyan heyet kısaca bizimle görüşecek hiç bir şeyleri olmadığını, itilâf devletlerinin kendilerine her yardımı yapacaklarını ve bizim kendi başımızın çaresine bakmamızı tavsiye ederek konuşmayı kestiler. Türk Milletinin yaşama hakkının tükendiğini sanan bu zavallıların düşüükleri dalaletten kurtarılmasına imkân olmadığını anlayarak yanlarından ayrıldık. Ertesi günkü toplantıda Süleyman Nazif bir gün önceki görüşmeyi heyete anlatarak Türklerden ayrılmanın ölümlük demek olduğunu bilmek Kürt kavmi karşısında bunların gafletini gazetelerde yayınlamaktan başka çare kalmadığını söyledi.”Cevat Dursunoğlu, **Millî Mücadele’de Erzurum**, TC. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara,1946,s.17–19.

⁵⁶⁶ Aytepe,“Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti”,s.331.

c) Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin İstanbul Hükümeti'yle Olan Görüşmesi

O dönemde Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne karşı olan gruplar arasında yer alması üzerine hükümet ile cemiyet temsilcileri arasında 10 Temmuz 1919 tarihinde Bab-ı Âli'de bir toplantı⁵⁶⁷ gerçekleşmişti.⁵⁶⁸

Yapılan bu görüşmede Kürdistan Teâli Cemiyeti Heyeti'ni Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzade Rifat, Yüzbaşı Emin ve Binbaşı Avni Bey'ler, hükümeti ise, Bahriye Nazırı Avni Paşa, Sabık Harbiye Nazırı Ahmet Abuk Paşa ve yine sabık Şeyhülislam Haydar Efendi temsil etmekteydi.⁵⁶⁹

Her iki tarafında birbirlerini suçladığı bu toplantıda⁵⁷⁰“hükümet temsilcileri onları, Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız Kürdistan kurmak istemekle suçladı. Onlar da Damat Ferit'i Paris'te Doğu Anadolu'yu Ermenilere peşkeş çekmekle suçladılar. Haydarizade bu şikayeti bir ölçüde kabul etmekle birlikte Damat Ferit'in söylediklerini düzeltmek için dönmesini beklediklerini söylediler. Geleceğin belirsiz olduğunu kabul eden Avni Paşa, birlikte çalışılmasını, fakat Osmanlı Hükümetinin Kürtleri korumayacak duruma gelince kendi başlarının çaresine bakmaları için onlara işaret verilmesini önerdi. Mevlanzade, herkesin Paris Konferansı kararlarına uymak zorunda olduğunu, o noktaya geldikten sonra Kürtleri kurtarmak için çok geç

---

⁵⁶⁷“ Kürdistan Teali Cemiyeti heyetini Bedihanpaşazade Emin Ali Bey şahsında toplantıya çağırın resmi belge şöyledi:

“*Bab-ı Ali*
Dâire-i Sadaret (Sadrazamlık Dairesi)
Umur-i Mühimme Kalemi: 128
Bedirhanpaşazade Emin Ali Beyefendi'ye:
Önümüzdeki salı günü içtima-i mukarrar Encümen-i vükelanın zat-ı alinizin hazır bulunmalarına lüzum görüldüğünden yevm-i mezkur ba'dez-zeval saat ikide Bab-ı Ali'ye azimet.... efendim.

1 Haziran 335
Sadrazam namına
Meclis-i Hass (?) Vükelaya (?)”Göldaş, a.g.e, s.108–109.

⁵⁶⁸ Uğurlu, a.g.e, s.29–30.

⁵⁶⁹ Aynı yer.

⁵⁷⁰ “Kürdistan Teâli Cemiyeti heyeti, Bab-ı Âli'ye padişah adına sabık Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi'nin bir çağrısıyla davet edilmiştir.”Göldaş, a.g.e, s.113.

kalınmış olacağını söyledi. Bedirhan Emin Ali Kürdistan'a özerklik verilmesini isteyince, Avni Paşa, Yemen'de bunun başarılı bir çözüm olarak belirlediğini söyleyerek olumlu karşıladı. Emin Ali Kürt vali ve memurların gönderilmesini isteyince Avni Paşa aday önermelerini istedi. Abdülkadir, Diyarbakır ve Elazize daha önce kendi ısrarı üzerine Kürt valilerin seçildiğini fakat ertesi gün Damat Ferit'in bu kararı iptal etmiş olduğunu söyleyerek, onun Kürtlere karşı olduğunu öne sürdü. Avni Paşa bu iptalden Damat Ferit'in sorumlu olmadığını, fakat kimin sorumlu olduğunu söyleyemeceğini bildirdi. Sonuç olarak "Kürdistan"a bir Kürdün vali olarak, aynı oranda Kürt memurların atanması kararlaştırıldı."⁵⁷¹

Toplantı esnasında Kürdistan Teâli Cemiyeti Heyeti iki maddelik bir Kürt deklarasyonu da sunmuşlardı. Bu deklarasyonun maddeleri ise şöyleydi:

- “ 1. Osmanlı camiası içinde kalması koşuluyla Kürdistan'a otonomi verilmesi;
2. Bu otonominin ilanı ve uygulanması için etkin tedbirlerin alınması”⁵⁷²

Yazar Lazarev'e göre "...Onlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürtler'e geniş bir özerklik verebileceğini bildirmişlerdi. Türkler'in kendilerine herhangi bir özerklik verebileceğinden "tam emin olmayan" Kürt temsilciler, Türkler'e mantıklı sorular sordular ve bu deklarasyonu oldukça şüpheli bir biçimde kabul ettiler. Aynı zamanda kendi kaderini tayin hakkı ile ilgili "Wilson Prensipleri'ni "hatırlatan Kürt delegasyonu, özel görüşmeler yaptıkları İngiltere'den "özgürlük ve güvence"alabilecekleri için Türkler'e inanmaya çalıştılar. Şantaj başarılı olmadı, görüşmeler de tam bir fiyaskoyla sonuçlandı."⁵⁷³

---

⁵⁷¹ Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti", s.332.

⁵⁷² Göldaş, a.g.e, s.114.

⁵⁷³ Lazarev, a.g.e, 163-164.

ç) Seyyid Abdülkadir ve Otonomi Düşüncesi

Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin faaliyette bulunduğu dönemde örgüt içerisinde iki farklı eğilim ortaya çıkmıştı. Seyyid Abdülkadir ve beraberindeki kişiler daha ılımlı ve otonomcu bir düşünceye sahipken örneğin cemiyet içerisinde önemli bir etkinliğe sahip olan Bedirhaniler ise daha radikal bir tutum sergileyerek bağımsız bir Kürdistan'dan yana tercihlerini kullanmışlardı.

Osmanlı Ayan Meclisi'nin de üyesi olmasının yanı sıra Osmanlılığa ve Halife'ye sadakat ile bağlı kalan Seyyid Abdülkadir kişisel otoritesi en çok olan bireydir. Alt tabakadaki Kürtler tarafından temsilci olarak görülen, Doğu'daki aşiretlerce de genel olarak sayılan⁵⁷⁴ Seyyid Abdülkadir'in isteği ise Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde Halife'ye bağlı özerk bir Kürdistan'dı⁵⁷⁵. Yazar M. Van Bruinessen'e göre "Seyid Abdülkadir'in isteğinin böyle mütevazi oluşunda, Osmanlı senatosunun Başkanı olmasının etkisi yok değildi."⁵⁷⁶

Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti'nin 1900 yılında kurulmasıyla ilk defa örgütlü bir aşamaya ulaşan Kürt milliyetçiliği günden güne gelişirken başlangıçta

---

⁵⁷⁴ Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s.143.

⁵⁷⁵ "Mütarekeyle birlikte neler olup bittiğini izlemek için İstanbul'a gelmişim. Koçgirili Mustafapaşazade'de oraya gelmişti. Birlikte Kürt Teâlî Cemiyeti'ne katılmış ve milli haklarımızın gerçekleşmesi için çalışmaya başlamıştık.

O zaman, Kürdistan Teâlî Cemiyeti ve Devlet Şurası Başkanı Seyid Taha'nın oğlu Seyid Abdülkadir'di. Kürt gençleri arasındaki milli kaynaşma siyasi heyetlerin dikkatini çekiyordu. Yapılan genel bir toplantıda gençler, Kürdistan bağımsızlığının ilanına karar verilmesini ve Kürdistan'da bundan sonra bir tek yabancı kuvvet kalmamasını istediler.

Kürdistan Teâlî Cemiyeti Başkanı Seyid Abdülkadir, bu isteğe muhalefet ediyor ve Türkler'in bu kötü zamanında onlara darbe indirmemizin Kürtlük şiarına yakışmadığını, ileri sürüyor, şimdilik Türklere yardım etmemiz konusunda ısrar ediyordu.

Abdülkadir, gençleri kandırmak için, Türkler'in aslında bir Kürdistan kurma isteğini kabul etmiş olduklarını ve Osmanlı Padişahına bağlı, özerk bir Kürt yönetiminin kurulmasına rıza gösterdiklerini bildiriyor ve Türkler bu vaadlerinden vazgeçtikleri takdirde, Kürt ulusunun bileğinin kuvvetiyle hakkını almaya muktedir olduğunu söyleyerek milli gururumuzu okşamayı da ihmal etmiyordu.

Bu sözlerinden sonra, gençlerin Kürdistan'a giderek, cemiyetimizin programı dahilinde örgütlenme yapmasını tavsiye ediyor ve Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un Prensiplerine göre Kızılırmağa kadar uzanan ve Kürdistan Vilayetleri'nin büyük bir kısmını içerisine alan (Büyük bir Ermenistan) yaratılmasına asla razı olmayacağımızı ve Sevr Antlaşması gereğince Kürdistan'ın bağımsızlığının savunulması gerektiğini ileri sürüyordu." M.Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Doz Yayınları, İstanbul, 1997, s.133-134.

⁵⁷⁶ Bruinessen, **Ağa, Şeyh ve Devlet**, s.345.

daha çok İttihat ve Terakki'nin saflarında çalışan Kürt aydınlarından birisi olmakla birlikte daha sonra Kürt milliyetçiliği içinde uzlaşmacı bir çizgiyi temsil edecek olan Seyyid Abdülkadir, Hasan Yıldız'a göre Kürdistan Teâlî Cemiyet'i içinde 1918 yılında otonomcuysen Sevr günlerinde ise bağımsızlıkçı görüşlerin etkisindeydi.⁵⁷⁷

Geniş toprak parçasının Ermenilere verileceğine dair söylentilerin yayıldığı bir dönemde bu olanlar Kürt çevrelerince doğal olarak tepki ile karşılanmıştı. Hasan Yıldız'a göre "genellikle otonomcu olarak bilinen Seyid Abdülkadir, bunun üzerine, Kürtlerin yaşadığı toprakların bütünü için hak talep eder. Gerçekte, O'nun, otonomcu görüşlerle bağımsızlıkçı görüşler arasında yalpalayan bir tavrı vardır. Bu konunun onda sisli kalmasının nedeni, Türklerin paylaşım savaşı içinde düştükleri durumdur.⁵⁷⁸ Böylesi zor bir dönemden Türkleri yalnız başına bırakmanın" doğru olmadığını söyleyerek,⁵⁷⁹ Mustafa Kemal hareketine yardım edilmesi gerektiği görüşü de ona aittir."Fakat onun sözde iyi niyetli bu düşünceleri,1925 yılındaki Şeyh Said İsyanı'nda yer aldığı gerekçesiyle yargılanarak idam edilmesini engelleyemeyecektir.⁵⁸⁰

---

⁵⁷⁷ Yıldız, **Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler**, s.83.

⁵⁷⁸“Şurası dikkat çekicidir ki, Seyid Abdülkadir, Kürt ve Ermeni davasının çözümü için ortak sınırlar içinde bir Kürdistan ve Ermenistan Federasyonu'nun yaratılması fikrine katiyen yanaşmıyor ve Bağımsız Kürdistan'dan değil, ancak bir Türk vilayeti şeklinde bir Kürdistan" fikrinden yana olduğunu savunuyordu. Seyid Abdülkadir'in ileri sürdüğü bu formül, çok elastik olup, Osmanlı diplomatlarının darda kaldıkları zaman, göz boyamak için ileri sürdükleri sözde Bağımsız Kürdistan formülünden hiçbir farklılık göstermiyordu. Seyid Abdülkadir böylece, Kürdistan Teali Cemiyeti içerisinde bilerek ya da bilmeyerek bir Osmanlı ajanı rolünü oynamış oldu.”Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.134.

⁵⁷⁹“Yazar Hasan Yıldız'a göre Mustafa Kemal tarafından kendisi hakkında Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin bir oyunağı ve İngiliz uşağı olduğu iddia edilen Seyyid Abdülkadir ise ortaya attığı otonomi fikri ile Kürt milliyetçileri arasında bölünmeye yol açmakla böylece Kürtler hakkında ılımlı görüşler ileri süren Mustafa Kemal'in işini kolaylaştırmıştır. Bunların yanı sıra örgüt içinde süren iktidar mücadelesi ülkeyi boydan boya saran örgütlerin politik ve askeri olarak kullanılmasıyla birlikte ayaklanan bölgelerdeki işbirliğini engellemiştir.” Yıldız, **Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler**, s. 85.

⁵⁸⁰ Yıldız, **Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, s.47.

d) Seyyid Abdülkadir ve Son Osmanlı Mebusan Meclisi

Bilindiği gibi Paris’te Barış Konferansı’na iki memorandum ve bir de Kürdistan haritası (22Mart 1919 ve 1 Mart 1920 tarihlerinde) sunan Şerif Paşa ile Ermeni temsilcisi Bogos Nubar Paşa arasında 20 Kasım 1920 tarihinde bir antlaşma imzalanmıştı. İşte tam bu sıralarda İstanbul’da Fransızca olarak yayınlanmakta olan Jurnal D’orient Gazetesi’nde Seyyid Abdülkadir’in çıkan bir demecinin Kürtlerin Ermenistan’ı tanıdıkları şeklinde yorumlanmasıyla ayandan ıskatı gündeme gelmişti. Bu süreçte en hararetli tartışmaları yaşayan Meclis-i Mebusan ve Ayan Meclisi’nde Kürt meselesi ele alınacaktır.⁵⁸¹

1920 yılı başlarında toplanan ve büyük çoğunluğunu Müdafaa-i Hukukcuların oluşturduğu Meclisi Mebusan’da, cemiyetin reisi Seyyid Abdülkadir Efendi ile Şerif Paşa ağır eleştiri konusu olmuştur.⁵⁸²

Meclis-i Mebusan’ın 19 Şubat 1920 tarihli birleşiminde yapılan ilk tartışma “ Türk” ve “Millet” sözcüklerinin tanımlanması sırasında ortaya çıkmıştır⁵⁸³.Bu kelimelerin geniş anlamda alınmaları gerektiğini savunan Mebuslara göre “Türk” kelimesi çeşitli etnik unsurları içermektedir.“Millet” kelimesinden ise “ Osmanlı Milleti” anlaşılması gerekiyordu.⁵⁸⁴

---

⁵⁸¹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)** ,s.193.

⁵⁸² Aynı yer.

⁵⁸³“Celalettin Arif Bey’in konuşmasından:

“... Bu prensibi tatbik etmek eylemek arzu etmeyenler, demin mevzubahs eylediğim bir takım hodgamları, vatansızları kendilerine alet ittihaz etmişler, onları bu vadiye sevk eylemek istiyorlar. Aç vi siffak (kan dökücü) büyük bir emperyalist unsur da tabiidir ki bunun neticesini bekleyip ondan müstefti olmak istiyor. Halbuki onlar bilmiyolarki, Türklerle Kürtler pek yakın zamanlarda acı bir de ders-i ibret aldılar. O ders-i ibret de Arnavutluk’la Arap mesaili (sorunları)’dır.

Abdülaziz Mecid Efendi’nin konuşmasından:

“... Bunlardan maksat Türk, Laz, Kürt, Çerkes gibi anasır-ı Muhtelif-i İslamiylerdir. Böyle midir? (Hay, hay böyledir sadaları, alkışlar) Eğer Türk kelimesinin manası bu değilse, rica ederim, burada nutuk iradedildikçe Türk tabiri yerine anasır-ı islamiye (islami unsurlar) densin...

Rıza Nur Bey: Öyledir.

Hüseyin Bey (Erzurum) : Hatta Yahudiler bile dahildir.

Mecdi Efendi (Devamla) :Türk kelimesinin manasını meclis bu suretle tefsir ve şerhedip eftar-ı umumiyye arz ettikten sonra ben Kürdüm diyen bazı zevatın hatırına hiçbir şey gelmez ve yahut gubar-ı siyasi (siyasi toz) kondurmamak için Türk, Kürt, Laz, Çerkes veyahut anasır-ı islamiye gibi tabirat kullanalım.” Kemalin sözünü ekleyeyim mi)” Göldaş, a.g.e, s.209.

⁵⁸⁴ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)** s.193.

Şerif Paşa-Bogos Nubar andlaşması nedeniyle karışan meclise gelen telgraflar da birleşimi galeyana getirmiştir. Telgraflarda belirtilen kaniya göre “Kürtlük ve Türklük bir kül(tüm)dü. Her ikisi de müşterek bir vatan içinde” “yekdiğerinin öz ve din kardeşi idi” idi. Ayrılık sorununu şidetle reddeden mebuslar Şerif Paşa’yı ve Kürdistan Teâli Cemiyeti’ni de ağır şekilde suçlamışlardır. Yabancı baskısı ve kontrolü altında olan başkentteki meclisi İngilizlerin basmasından iki hafta evvel, açıkça İngiliz emperyalizmini eleştirmişlerdir.⁵⁸⁵

Aynı sorun dolayısıyla telgraf yağmuruna tutulan Ayan Meclisi’nde ilk konuşmayı yapan Babanzade Ahmet Naim Bey hem cemiyeti hem de Şerif Paşa’yı eleştirmiştir. Cemiyete ilişkin bilgiler veren ve eski bir Dahiliye Nazırı olan Adil Bey örgütün kanuna aykırı olarak kurulduğunu ileri sürmüştür.⁵⁸⁶

O günlerde Şerif Paşa ve Seyyid Abdülkadir’i eleştiren yazı ve makalelere yer veren İstanbul’daki gazetelerin⁵⁸⁷ en çok üzerinde durdukları konu ise Seyyid Abdülkadir’in Ayan Meclisi üyesi olmasıdır. Seyyid Abdülkadir’in üyelikten düşürülmesini ya da Kürt bağımsızlık isteklerinden vazgeçmesini ileri süren bu gazetelere göre iki görev bir arada yürütülemezdi.⁵⁸⁸

Şerif Paşa’nın Bogos Nubar’la anlaşması dolayısıyla yabancı dilde çıkan bir gazeteye verdiği demeç yüzünden tartışma konusu olan Seyyid Abdülkadir’in Ayan Meclisi üyeliğinden “ıskatı”⁵⁸⁹ (düşürülmesi) için girişim yapılmıştır.⁵⁹⁰

---

⁵⁸⁵ a.g.e, s.193–194.

⁵⁸⁶ Aynı yer.

⁵⁸⁷“Seyit Abdülkadir ya Şurayı Devlet riyasetinden çekilsin ya da Kürdistan’ın istiklâlini istemekten vazgeçsin” şeklinde yazılar yazan İstanbul Gazetelerine göre “hem Şurayı Devlet’te hem de Kürdistan’ın istiklâlini amaçlayan bir örgütte başkan olarak bulunmak birbiriyle uyuşmamaktadır.”**Koçgiri Halk Hareketi**, s. 32.

⁵⁸⁸ Aynı yer.

⁵⁸⁸ Önergeyi imzalayan öteki meb’uslar: Haydar (Van), Mehmet Münip (Van), Mazhar Müfit (Hakkâri), Halil (Erzincan), Süleyman Necati (Erzurum), Eşref (Trabzon), Şefik (Beyazıt), Zeki (Gümüşhane), Zihni (Erzurum), Ahmet Muhtar (Trabzon), Rifki (Gümüşhane), Hüseyin Avni (Erzurum), Asaf (Hakkâri), Bekir Sami (Amasya), Ali Şükrü (Trabzon), Celâl (Genç). Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)** s. 194.

⁵⁹⁰ Aynı yer.

Meclis-i Mebusan'da hakkında söylenenlerden ve gazetelerde kişiliğine ilişkin yapılan eleştirilerden oldukça etkilenmesinin yanı sıra yabancı gazetelere vermiş olduğu ileri sürülen demecin kendisine ait olmadığını söyleyen Seyyid Abdülkadir'in⁵⁹¹ bazı açıklamalarda bulunmak üzere gizli celse önerisinin kabul edilmesiyle Ayan Meclisi'nin 15 Mart 1336 tarihli ve 19. içtimasında asla beyanatta bulunmadığını belirten yazılı açıklaması okunmuştur.⁵⁹²

---

⁵⁹¹“*Âyan Meclisi'nin 19. içtimasında (15 Mart 1336) Seyyit Abdülkadir Efendi'nin şu yazılı açıklaması okunmuştur: “Meclis-i Ayan Riyaseti Celilesine-Geçen gün Meclis-i Mebusan'da vilâyat-ı şarkiye meb'usları tarafından verilen bir takirde dâilerin Jurnal Doryan gazetesi muhbirine bâzı beyanatta bulunduğum serriştesiyle (bahanesiyle), Âyanlıktan ıskatım için bir takım sözler sarfolunduğu mesmuu âcizanem olmakla bu bapta bâzı ifadatta bulunmak mecburiyetini hisseyledim şöyle ki: Mezkûr gazeteye aslâ öyle bir beyanatta bulunmadım. Binaenaleyh ilk nokta-i istinadı böyle bî esas olan iftira alîd iddiaları kemali nefretle müddeilerine red ve iade eylerim. Şerafet ve diyanete dokunan bu isnadat-ı nifakçıyânenin nerelerden mülhem ve ne gibi ağrazın (garezlerin) mahsulü olduğu bedahatı ile iktifa etmeyerek tafsilen beyan ve irae edebilirsem de, devlet ve milletin bulunduğu şu hal içinde şahsiyata müncer olacak bir bahse girişmeyi muvafık bulmuyorum. Şunu da kaydetmeden geçemeyeceğim ki, herkesin malûmu olduğu üzere, saye-i risaletpenâhide emniyet diyanetin, devlet ve vatan ve milletin şeref ve saadetini, feyz-ü terakkisini görmeye mâtufl olduğu cihetle, eğer Meclis-i Osmaniden çekilmeliğimde memleket için bir fayda mutasavver ve bu suret arzuyu âliye muvafık ise istifa etmeyi de, hizmet ve şeref addeceğimi isnadat-ı muğalatakâranden hoşlanacak zevata ihtardan kendimi alamıyorum. 12 Mart 336 – Âyandan Seyyit Abdülkadir. (Bravo sesleri)” (TV, 22 Mart 1336, 3807'ye ilave, s.127-128)” a.g.e, s.194-195.*

⁵⁹² Aynı yer.

2. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Anadolu'daki Faaliyetleri

a) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Kürt Kulübü

Hevi Cemiyeti'ne mensup gençlerin çabasıyla 1918 yılında Diyarbakır'da halk arasında Kürt Kulübü⁵⁹³ adı ile anılan Kürt Teâli Cemiyeti kurularak çeşitli yerlerde şubeler⁵⁹⁴ açılmıştı.⁵⁹⁵

1918 yılı sonlarında Kürtlerin yaşadığı bölgelerin büyük bir bölümünü içine alan bir Ermeni Devleti'nin oluşturulacağı söylentileri üzerine Diyarbakır'ın önde gelen Kürt aile ve gençleri “Gülşeni Tekkesi”nde, bir toplantı düzenlediler. Kürt meselesine ilişkin birçok fikirlerin öne sürüldüğü bu toplantıya “müftü, eşraftan çok kimse, maruf müderrisler ve nakibüleşraf” ile çok sayıda devlet memuru ve öğretmen de katılmıştı.⁵⁹⁶

Kürt Kulübü'nün kuruluşu için Kara Cami civarında (muhtemel cami avlusunda) düzenlenen büyük bir toplantıda cami avlusu, civarı, duvar üstleri hıncahınç dolmuştur. Zınar Silopi, Cemil Paşazade Kasım Bey, Nakîbi Eşref Sıtkı Bey, Şeyh Ahmet Gülşeni, din bilginlerinden Hoca Hamdi Efendi gibi cemiyetin ilk üyeleri tarafından desteklenen bu toplantıda Ekrem Cemil Paşa'nın başkanlığında

---

⁵⁹³ “...O döneme en çok ışık tutan kişilerden biri olan Kadri Cemil Paşa Doza Kürdistan adlı yapıtında Diyarbakır'daki cemiyetten Kürt Teali Cemiyeti diye söz ediyor. Bir çok kaynakta Kürdistan Teâli Cemiyeti ile Kürt Teali Cemiyeti zaman zaman birbirinin yerine kullanılmıştır. Zınar Silopi – Kadri Cemil Paşa-Diyarbakır'daki cemiyet için “Kürt Teali Cemiyeti” diyor. Bunlar birbirinden ayrı iki cemiyet mi yoksa Diyarbakır'daki şube midir? yada Kürt ve Kürdistan kelimeleri birbirinin yerine mi kullanılıyor? şeklindeki sorular zaman zaman araştırmacıların kafasını karıştırırsa da anlaşılın bu iki örgüt birbirinden ayrı kuruluşlar olmakla birlikte Diyarbakırda kurulan cemiyet İstanbul'daki Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin bir şubesidir.” Kutlay, a.g.e, s.293.

⁵⁹⁴ “Dirikde vasıtasıyla Reisülayn Kaimakamlığına: şifre mahlulu fevkalade numero 43,C.ahir 1/31 Mart:335 ve 49 hilafet-i muazzama-i islamiyeye ve Osmanlılığa revabit-ı kadime-i mukaddesalarının temini gayesiyle merkezi istanbulda olmak üzere Diyarbakırda teşkil iden Osmanlı Kürd Teali Cemiyeti'nin Mardin vesairde birer şubesi vardır.Ünvanının delaletiyle su-i tefhimin izalesi mümkün ve bu kerre Mardin mutasarrıflığına gönderilen şifre müsama-iesasiyesinin mülhakata tevziği livaya yazılmış olduğundan ona göre irşadında bulunulması.1 Nisan:335-Vali Vekili Mustafa Nadir”A.Ü TİTE, Kutu No:25, Gömlek No:96, Belge No:96001

⁵⁹⁵ Koçgiri Halk Hareketi, s.29.

⁵⁹⁶ Kutlay, a.g.e, s.296.

Cerhizade Fikri, Ganizade Reşat ve Ömer Cemil Paşa'dan oluşan bir heyet meydana getirilmişti.⁵⁹⁷

Bu sıralarda Dr. Fuat ve Dr. Cevdet Bey'lerin de Diyarbakır'a gelerek katılımıyla güçlenen cemiyetin yaptığı bir kongrede başkanlığa Kasım Cemil Paşa, ikinci başkanlığa Ganizade Doktor Cevdet Bey, Mali sorumluluğa Cerhizade Kerim ve yönetim kurulu üyeliklerine Ömer, Fikri ve Ekrem Bey'ler ile başkan müşavirliğine Din Hocası Hamdi Efendi getirilmişti.⁵⁹⁸

Diyarbakır'da Hevi Örgütü'nün üyeleri tarafından cemiyetin bir kolu olarak kurulan bu kulübün üyeleri arasında “ doktor, avukat, öğretmen, subay gibi aydın ve entelektüel kesimle birlikte küçük burjuvalar ve köylüler çoğunluk oluşturmakla birlikte⁵⁹⁹ Kadri Cemil Paşa'ya göre “Yalnız Diyarbakır merkezinde cemiyete kaydolan 1.000 adetten fazla aza var idi⁶⁰⁰.”Cemiyet için yapılan yayın propogandaları sonucu Yazar Hıdır Göktaş, “Müftü Hacı İbrahim Efendi ve akrabaları olan Prinçcizadeler dışında bütün Diyarbakırlıların Kürt Teâli Cemiyeti etrafında toplanmış ”olduğunu söylemektedir.⁶⁰¹

Avukat Muhammet Efendi (Bave Tujo), Fevzi Efendizade Muhammet, Miri Katıpzade Cemil Bey ve Liceli Ali Efendi'den oluşan bu propoganda kolu sayesinde kısa sürede Diyarbakır ve çevresine tanıtılan cemiyet, İstanbul Hükümeti'nin, ordunun ve Mustafa Kemal Paşa'nın dikkatini çekmiş ve yazışmalara konu olmuştur.⁶⁰²

Mili Mücadele'nin başlangıcında vatanın ve milletin birliği hususunda etkili tedbirler alan Mustafa Kemal Paşa'nın etkisiz kalan Osmanlı Hükümeti'nin bu pasif politikasına karşılık Anadolu'ya geçişinin 10. gününde bağımsız Kürdistan amacıyla

---

⁵⁹⁷ a.g.e, s.331–332.

⁵⁹⁸ Göktaş, a.g.e, s.34.

⁵⁹⁹ Yıldız, **Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler**, s.85.

⁶⁰⁰ Kutlay, a.g.e, s.331.

⁶⁰¹ Göktaş, a.g.e, s.34.

⁶⁰² Kutlay, a.g.e, s.332.

Diyarbakır'da kurulan Kürt Kulübü'nün bu faaliyetleri hakkında bilgi isterken⁶⁰³ 13 Haziran 1919'da 3. Ordu Müfettişi olarak aynı yörede bir Kürt galeyanı ile karşılaşmamak için askeri kuvvetlerin bu bölgede toplanmasını emretmişti.⁶⁰⁴

“Ayrıca, Kürt Kulübü'nün faaliyetleri hakkında, Sekizinci Kolordu Kumandan vekili Cevdet de 30 Mayıs 1335 tarihinde “Harbiye Nezareti”ne bilgi verir. Oldukça uzun olan bu metnin son bölümünde;“...Kürt Kulübünün yaptığı propogandaların tesiratına nazaran; bu mntıkada ani dehnak... bir Kürt galeyanı umumisi karşısında bulunulacağını tahmin ediyorum.” denilmektedir.”⁶⁰⁵

“Bu bilgileri değerlendiren Erkan-ı Harbiye-i Umumiye yetkilileri “Makamı Sadaretiuzma”ya sundukları raporda“...Vilayat-ı sitte hakkında Hükümetimizin siyaset ve menafiine muhalif olan Kürtlük propogandalarının revaçsız ve tesirsiz bırakılması tedaribinin de temin buyurulması maruzdur.”denilmektedir.”⁶⁰⁶

Bu yazışmaların ve raporların ortaya koyduğu gerçek ise İstanbul Hükümeti tarafından Kürt Kulübü'nün faaliyetlerinin oldukça yakından izlenmesidir. Ayrıca

---

⁶⁰³“İstanbul'daki Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin çalışmalarını ve girişimleri onaylıyarak, yardımlaşma ve fikir alışverişinde bulunan Diyarbakır'daki cemiyet'in çalışmalarını duyup onun hakkında bilgi toplayan 9. Ordu Kıtaat Müfettişi Mustafa Kemal Paşa “daha sonra da, hem yaptığı çalışmalara ilişkin olarak, hem de alınmasını istediği önlemler hakkında İstanbul Hükümeti'ne şu yazıyı yazar:

“ Havza'dan

Erkan-ı harbiye-i Umumiye Riyasetine mevcut şifre
Müstakil Kürdistan içtihadını takip eden Diyarbakır'deki Kürt Kulübü ile hükümet taraftarı olan diğer kulüpler arasındaki münaferetin arttığını bittahkik öğrendim ; Kürtlere ve Kürdistan üzerinde haiztesir olan esnayı harbde hukuk ve maksatlarını pek ziyade kazandığım Kürt ümerasından meşhur müteaddit zevata re'sen ve Kolordu vasıtasıyla telgraflar yazarak devletin vaz'iyet-i esasiyesi hakkında icabı gibi beyanat vesayayi müessirede bulundum. Son günlerde muttali olduğum bazı malumata nazaran, Kürdistan mntıkasiyle de meşgul ve alakadar olmak icapediyor; Bunun için Müstakil Kürdistan olmak üzere İngilizlerce teşvik gören hangi mntıkalardır ve atiyen daha ziyade tv...ay yine İngilizlerce teşvik ve şaah edilen mntıkalar hangileridir.Bu bapda Dairei Celilelerinde mevcut olan malumatın imbasına müsaade buyrulmasını rica ederim. 20 Mayıs 335 (1919) Dokuzuncu Ordu Kıtaat Müfettişi

Yaver Hazret-i Şehriyari Mustafa Kemal .”Göktaş, a.g.e, s.34–35.

⁶⁰⁴ Beyoğlu, a.g.m, s.129–130.

⁶⁰⁵ Göktaş, a.g.e, s.35.

⁶⁰⁶ Aynı yer.

Anadolu’da Milli Mücadele Hareketini yönlendiren Heyet-i Temsiliye⁶⁰⁷ de bu örgüte karşı aynı işlevi uygulamıştır.

Bu arada “ulusal akımın önderlerini yakından ilgilendiren diğer önemli konu, Kürt sorunu idi. Bu sıralarda bazı Kürt önderleri, İngiliz himayesi altında Kürdistan’a özerklik sağlamak amacıyla İngilizlerle, özellikle İngiliz Binbaşısı Noel’le entrika çeviriyorlardı. Bu maksatla bazı gençlerin Diyarbakır’da kurduğu Kürt Derneği, Binbaşı Noel’in doğrudan doğruya etkisi altına girmişti. Bu haberi 8 Haziranda kapalı bir telyazısıyla M.Kemal’e duyuran⁶⁰⁸ Diyarbakır Vali Vekili Mustafa Bey, Dernekler Kanununa aykırı hareket eden bu dernek aleyhinde soruşturma açtığını bildiriyordu. Diyarbakır’dan gelen bu haber üzerine Türk milliyetçileri, ulusal akımı baltalamak eğilimi gösteren bazı Kürtlere karşı kesin bir politika uygulama gereğini duymaya” başlamışlardı⁶⁰⁹.

Kürdistan Teâli Cemiyeti’nin varlığına ve yarattığı Kürt bilinçlenmesine karşı askeri tedbirleri örgütleyen Diyarbakır’daki 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey, İstanbul Hükümeti’ne ve Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa’ya⁶¹⁰,

---

⁶⁰⁷“... Diyarbakır XIII Kolordu Komutan Vekili Ahmet Cevdet Bey’in 17.10.1919 tarihinde Amasya’da bulunan Heyet-i Temsiliye’ye gönderdiği mektuptaki şu notlar cemiyet mensuplarının niyetlerini açıkça ortaya koymaktadır : “ ... Memleket dahilinde ve hassetsen İstanbul’da Kürt Teâli Cemiyeti gibi Camia-yı Osmaniye’nin parçalanmasına hizmet eden...” M.Abdülhalûk Çay, “II. Meşrutiyet Sonrası İhanet Şebekeleri: I” **Türk Kültürü**, Sayı 223–224 (Kasım-Aralık 1981), s.85–86.

⁶⁰⁸ “...M.Kemal,15.6.1919’da Diyarbakır Vali Vekiline şu cevabı gönderiyordu: “Bütün milletin beka ve istiklâlini kurtarmak için birleştiği şu tarihî günlerde bir ecnebi devletin himayesine sığınarak zelil ve esir yaşamağı tercih eden her türlü içtihadatın, memleketi tefrikaya düşürecek her nevi cemiyetin dağıtılması pek vatanî ve zarurî bir vazife olmakla Kürt Kulübü hakkındaki tarz-ı hareket âcizlerince de pek muvafık görülmüştür.” Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt I, s.74.

⁶⁰⁹ Aynı yer.

⁶¹⁰ Mustafa Kemal “hainlerin, zalimlerin, hiyanet ve ihanet esasına dayanan teşekküllerin” dağıtılmasının görev olduğuna; ancak ulusal ve yurt savunması esasına dayanarak kurulmuş bulunan derneklere bir biçim ve birlik kazandırma gereğine inanıyordu.17 Haziranda Karabekir’e gönderdiği kapalı telyazısında, Diyarbakır’daki Kürt Kulübü’nün, “İngilizlerin teşvikiyle İngiliz himayesinde bir Kürdistan teşkili gayesini takip ettiği anlaşıldığından” ve Kürdistan’ın mâruf beyelerinden aldığı çeşitli telyazıları üzerine dağıtıldığını, bu kulübün hiçbir Kürt’ü temsil etmediğini, birkaç serserinin teşebbüsünün sonucu olduğunu, vatan ve ulusun tamamen bağımsız ve özgür yaşaması uğrunda Kürtlerin her fedakârlığa hazır olduklarını söylediklerini bildiriyor, Kürtler de dahil tüm ulusu, yurdun kaderini kurtarma çabasında birleştirmek karar ve azminde olduğunu belirtiyordu.Ertesi gün Amasya’dan, Edirne’de bulunan I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez)’a telle gönderdiği yönergede : “ İngiliz kurculuğu altında bir bağımsız Kürdistan kurulması ile ilgili propaganda ortadan kaldırıldı ve bu amacı güdenler yola getirildi.Kürtler, Türklerle birleşti ” diyordu.

Mustafa Kemal’in bu yatıştırıcı telyazısına rağmen Kürt önderleri hâlâ Padîşaha bağlılık gösteriyor, İngiliz himayesi peşinde koşuyor, İngilizlere âlet oluyorlardı.”a.g.e, s.74–75.

Ankara'daki Hükümete bu duruma yönelik girişimlerin önlenmesi için alınması gereken veya alınmış olan tedbirler hakkında sık sık raporlar sunmaktadır. Neticede Mili Mücadele'nin aleyhinde olan Diyarbakır'daki Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin bu şubesi alınan tedbirler sonucunda Osmanlı Hükümeti tarafından⁶¹¹ kapatılacaktır.⁶¹²

---

⁶¹¹ “Diyarbakır'den 8/6/1919

Gelişi 14

Dokuzuncu Ordu Birlikleri Müfettişliğine

Y: 1/6/1919 ve 44 şifreye:

*Burada Vilayati Şarkıye Müdafai Hukuk Cemiyeti kurulmamıştır. Ancak bu yakınlarda Erzurum ve Trabzon'dan il belediyesine çekilen Kürdistan konusundaki heyecan dolu telyazılarından teleşa düşen Hıristiyan halkın? bu yolda kimi girişimlerde bulduklarına tanık olunmuştur. Bununla birlikte bu konuda ilden aydınlatma ve doğru yolu gösterme örneği yazılmıştır. Diyarbakır'de kimi.....gençlerden oluşan Kürt Cemiyeti(nin) İngiliz koruyuculuğunda bir Kürdistan bağımsızlığını izleyici propaganda yapması üzerine buraya gelen Süleymaniye siyasal hakimi Mister Noel'in düşüncelerine kapılarak halk arasında bunun şiddetle reddedilmesi ve bu girişimlerin Cemiyetler Kanunu'na uygun olmaması nedeniyle, sözü geçen Cemiyet kapatılarak ilçe yasal kovuşturma yapılmakta bulunmuştur. Bugün Diyarbakır'de İtilaf ve Hürriyet Fırkası vardır ve bundan başka dernek yoktur efendim. Vali Vekili Mutafa.” Musfa Kemal, **Nutuk-Söylev, Vesikalar/Belgeler**, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.1210.*

⁶¹² Göldaş, a.g.e, s.220.

b) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Ali Galip Olayı

Milli Mücadele Dönemi'nde İstanbul Hükümeti 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanacak olan Sivas Kongresi'nin yapılmasına engel olmak için kongrenin açılış gününün ertesinde, “ Osmanlı İçişleri Bakanı Adil Beyle Savunma Bakanı Süleyman Şefik, Elâzığ Valisi Ali Galip'le⁶¹³ temasa geçerek⁶¹⁴, Erzurum'da⁶¹⁵ toplanarak bazı kararlar alan şahısların önemsiz kimseler olduklarını, ama bu “sözde kongrelerin” ülkenin her yanında bazı söylentilerin yayılmasına yol açtığını, bu söylentilerin Avrupa'da abartılarak yansıtılmasının çok kötü izlenimler yarattığını bildiriyor, özetle şöyle diyorlardı :

“İçerideki gelişmelerden kaygılanan İngilizler, Samsun'a çok sayıda asker çıkarma eğilimindedirler. Oradan da muhtemelen Sivas ve ötesine doğru ilerleyerek geniş ilçeleri işgallerine alacaklardır. Böyle bir durum ülkenin çıkarlarına aykırı olduğundan ve milliyetçiler Sivas'ta yeni bir kongre düzenlemekle meşgul

---

⁶¹³ “Kayseri'nin Feyzioğulları ailesinden emekli Kurmay Yarbay Ali Galip, İttihat ve Terakki Hükümetince ordudan ayrılmaya zorlandıktan sonra Kayseri milletvekili olmuş ve 3 Mayıs 1919' da da Damat Ferit Paşa hükümetince Elazığ Valiliğine atanmıştı.”Mumcu, a.g.e, s.20.

⁶¹⁴ “Bu konuda İstanbul Hükümeti tarafından Elazığ Valisi Ali Galip'e gönderilen telgraf emrinde şunlar yazıyordu:

“ ... Erzurum'da Kongre adı altında bir takım kararlar alınmaktadır. Ne toplantıların, ne de alınan kararların bir esası ve önemi vardır.Fakat bu durumlar, bazı endişeleri mucip oluyor. Avrupa'ya da pek abartılarak yansıtıldığından fena etki yapmaktadır. Orada önem verilecek hiç bir kuvvet, hiç bir olay olmadığı halde, bu yüzden kaygıya düşen İngilizlerin Samsun'a büyük ölçüde kuvvet çıkaracakları akla gelmektedir.

... Samsun'a çıkarılacak yabancı kuvvetlerin Sivas'ı ve oradan daha ilerleyerek birçok yerleri işgal etmeleri olasılığı kuvvetlidir. Bu ise memleket yararlarına aykırıdır.

... Cereyan eden haberleşmelerden ve olaylardan Erzurum'da toplanan malûm şahısların Sivas'ta da bir kongre aktedecekleri öğrenilmiştir. Böyle 5-10 kişinin orada toplanmasından bir şey çıkmayacağı hükümetçe bilinmektedir. Fakat bunları Avrupa'ya anlatmak mümkün değildir.

İşte bunun için, bunların orada toplanmasına meydan vermemek gerekiyor. Bunun için de önceden tedbir olarak, Sivas'ta hükümetin tam güvenine lâyık, memleket esenliği için çalışacak kudretli bir vali bulundurmak gereklidir.Sizi onun için oraya gönderiyoruz.Gerçi Sivas'ta kongre yapmak isteyen bir kaç kişiye engel olmak o kadar güç bir şey değil ise de, bazı ileri gelenlerin, memurların ve askerlerin bazılarının bunlarla fikir birliği ettikleri anlaşılmıştır. Hükümetin alacağı tedbirler sayesinde ve güvenilir bir iki yüz kişinin başarısı ile ortadan kaldırılabilir...”Hamdi Ertuna, **Türk İstiklal Harbi-İstiklal Harbinde İç Ayaklanmalar**, Cilt VI, Ankara 1974,s.44.

⁶¹⁵ “23 Temmuz 1919 günü Erzurum kongresinin toplandığı sıralarda Harbiye nazırı NazımPaşa, 15.Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e gönderdiği 30 Temmuz 1919 günü gizli telgrafla kongrede başkanlığa seçilen Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in tutuklanmalarını istemişti.” Mumcu, a.g.e, s.20.

olduklarından, o kasabada birkaç kişinin toplanmasından önemli bir şey çıkması ihtimali olmamasına rağmen, bunu Avrupa'ya anlatmanın mümkün olmadığı göz önünde tutularak, Kürt kuvvetlerinin yardımıyla kongrenin toplanmasına engel olunmalıdır.”⁶¹⁶

İçişleri Bakanı Adil Bey ve Savunma Bakanı Süleyman Şefik Paşa tarafından Sivas'ta toplanan, her türlü anlamı ile milli ve yasalara uygun olmasından dolayı da ordunun güven ve desteğini kazanan kongreyi silahla dağıtmakla görevlendirilen Ali Galip'e⁶¹⁷ bu hizmetin karşılığı olarak bol miktarda para verildiği de anlaşılmıştır.⁶¹⁸

İstanbul Hükümeti cephesinde bu gelişmeler yaşanırken Kürt meselesini kendi hesapları doğrultusunda kullanmak isteyen İngilizlerle onların piyonu durumuna düşen Kürdistan Teâli cemiyeti yetkilileri de boş durmayacaklardı.

Emperyalist ganimet paylaşımında Kürtlerin yaşadığı bölgelerin kendi hisselerine düştüğü İngilizlere göre petrol bölgesinde kendi denetimleri altında kurulacak bir ülke Anadolu ile Arap bölgeleri arasında tampon bir bölge olma işlevini yerine getirebilirdi.⁶¹⁹

İşte bu amaçla 1919 yılında Bağdat'ta bulunduğu sıralarda İngilizler tarafından Kürtlerin buldukları bölgelerde genel bir manzaraya bakması ve Kürtlerin ulusal bağımsızlığa yönelik yaklaşımlarını öğrenmesi amacıyla bölgeye gönderilmiş olan ve İngilizlerin himayesi altında bir Kürt Devleti kurulmasını sabit

---

⁶¹⁶ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt I,s.119–120.

⁶¹⁷ “1922 yılında Adapazarı'nda kurulan Osman Paşa Harp Divanı'nda yargılanarak aklanın, Rauf Beyin isteği üzerine 150 lilikler listesinin 39. sırasında Romanya'ya sürülen Ali Galip Romanya'da at cambazlığı yaparak geçimini sağladı ve 1932 yılında Romanya'da öldü.” Mumcu, a.g.e, s.189–190.

⁶¹⁸ Ertuna, a.g.e, s.44.

⁶¹⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)**,s.197.

bir fikir haline getiren Noel ⁶²⁰ böyle bir devleti yönetebilecek popülerliğe ve etkinliğe sahip olan kimseleri ⁶²¹arayıp bulmaya çalışıyordu. ⁶²²

Colthorpe'ın ikazlarına rağmen üniformasını giyerek resmi bir şekilde Komiserlik Baş Tercümanı İstihbaratçı Sir Andrew Ryan ile Kürt Kulübü'nün daveti üzerine toplantıya katılan Noel'in bu ziyareti güvenilir istihbarat kaynaklarının verdiği bilgiye göre kulüp cephesinde büyük bir tepki yaratmakla birlikte İngilizleri de talihsiz bir şekilde Kürt davasına ortak etmişti. ⁶²³

Yapılan bu görüşmelerden sonra hükümetin gerekli desteği ve onayını sağlayıp Kürtleri ayaklandırmak isteyen Noel bunun içinde uygun bir aile olarak Bedirhanileri seçmişti. ⁶²⁴

“ Bu görüşmelerden sonra 31 Temmuz 1919 tarihinde, Kürdistan Teâlî Cemiyeti ileri gelenlerinden ⁶²⁵ Celadet Ali ve Kamuran Bedirhan ile Emin Ali Bedirhan İstanbul Hükümeti'nin de onayını alarak, İngiliz Binbaşısı Noel ise dikkat

---

⁶²⁰ “1886 yılında doğan Noel yetenekli bir subaydı. İlk görevi Hindistan, ikinci görevi ise İran olan İngiliz binbaşısı Edward Noel Kürtçe de öğrenmişti.”Mumcu, a.g.e, s.19.

“Hindistan Hükümeti siyasi şubesi subaylarındandı; son dört senedir kuvvetleriyle İran'da İngilizler lehine faaliyetleri örgütlemekle görevli olan Bnb. Noel sadece bölgeyi tanımakla kalmıyor aynı zamanda bu görevin üstesinden başarıyla gelebilecek kadar yetenekli bir kapasiteye de sahip bulunuyordu”. Öke, **Binbaşı E.W.C.Noel'in “Kürdistan Misyonu”(1919)** ,s.27.

⁶²¹“İngilizlerin, Noeli Kürtler arasında bir nabız yoklaması yapmak ve gerektiğinde bir ayaklanma düzenleyebilmek için doğu illerine göndermeye karar verdikleri bir sırada İstanbul'daki İngiliz Yüksek komiseri Amiral Coltharpe bu geziyle ilgili ilk haberleri İngiltere Başbakanı Lord Curzon'a 9 Temmuz 1919 günü şu raporla bildiriyordu:

“ Binbaşı Noel, Abdülkadir ve Bedirhanogulları ile görüşti.” Mumcu, a.g.e, s.15.

⁶²² Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, s.144.

⁶²³ Öke, **Binbaşı E.W.C.Noel'in “Kürdistan Misyonu”(1919)**, s.69.

⁶²⁴ a.g.e, s.73.

⁶²⁵ “İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir. A.. Calthorpe aynı günlerde 10 Haziran 1919'da Lord Curzon'a şu raporu gönderiyordu :

“.....Binbaşı Noel Kürt şefleriyle görüş birliğine varırsa bundan büyük faydalar sağlayacağını söylüyor. Bunlar İstanbul'da Abdülkadir ve Bedir Han ve daha az önemli bazı kimselerdir.Bunlar şüphe uyandırmamak için Noel'den ayrı olarak Kürt bölgelerine gidecekler.Türkler sulh konferansına Kürtlerin de getireleceğinden korkuyorlar.Kürtler henüz Mustafa Kemal'e karşı ayaklanmadı ama Noel bunu sağlayacağından emin.....” Ulubelen, a.g.e, s.193.

çekmemek amacıyla Kürt heyetinden⁶²⁶ ayrı olarak bölgeye gider.” Her şeyden önce Emin Ali’nin de kendisine katılmasını isteyen ancak elindekilerle yetinmek zorunda kalan Noel bu görevi kabul eden ve Kürt Kulübü’ne üye olan arkadaşlarının can güvenliğini sağlamak amacıyla İstanbul’daki Yüksek Komiserlik’e başvurmuştur. Yüksek komiserlikte kendisine Kürtleri Türk Hükümeti’ne karşı bir isyana teşvik etmemek ve sadece Osmanlı propagandasına karşı çıktıkları sürece güvenliklerini⁶²⁷ sağlayacaklarını söyleyecektir.⁶²⁸

Bölgeye giden Noel’in görevi⁶²⁹ ise buranın demografik dağılımının yanı sıra özellikle de Doğu Vilayetleri’ndeki Ermenilerin nüfus oranı ve bunların Kürtlerle olan ilişkilerini incelemektir. Noel bu ve başka konulara yönelik olarak Londra’daki ilgili dairelere gönderdiği ayrıntılı raporlarla Kürtlerin yaşadığı

---

⁶²⁶ “Görüşmeler esnasında Seyyid Abdülkadir söz vermesine karşın Noelle birlikte yapılacak olan bu geziye katılmaktan vazgeçmekle birlikte, Delegasyonun iki üyesinin değişmesi gerekliliği hasıl olunca gruba Belçika’da eğitim görmüş olan Cemil Paşa’nın oğlu Ekrem Bey katılmıştı”. Öke, **Binbaşı E.W.C.Noel’in “Kürdistan Misyonu” (1919)**, s.39.

⁶²⁵ “F O 371/ 4192

Belge No: 101503
12 Temmuz 1919

Amiral Calthorpe’dan, İstanbul
1430 sayılı telgrafm., Bağdat temsilcisinin 5353 sayı ve 12 Mayıs tarihli telgrafi ve sizin 77676 sayı ve 29 Mayıs tarihli telgraflarınıza ilişkin olarak.

Binbaşı Noel Mezopotamya’nın dağlık kuzey sınırı boyunca Kürt reislerine yardım edilmesinden her açıdan büyük avantaj sağlanacağını düşünmektedir.

Şu anda İstanbul’da bulunanlar şunlardır (1) Toprakları doğuda olan Abdülkadir, (2) Kürdistan’ın en tanınmış ve saygın ailesi Bedirhanlar (bunların her ikisi de feodal sistemi temsil etmektedirler), (3) Yerleşik nüfusun daha az güçlü temsilcileri. Ancak bunlar Türk bürokrasisinde önemli mevkileri ellerinde tutmaktadırlar. Bu üçünün Kürdistan’a binbaşı Noel’le birlikte değil ama ayrı olarak dönme önerilerine razı oldum. Böylece pek samimi olmayacaklar, ancak aşiretleri düzenin gerekliliğine ikna etmek için ülkeyi dolaşmak amacıyla Noel’le orada buluşacaklar.

Temsilcilerden ikisi kendilerinin yokluğunda ailelerinin emniyetinin benim tarafımdan garanti edilmesini, Çünkü Diyarbakir’de Kürt Kulübü’nün Türk hükümetinin emriyle kapatılmış olduğunu söylediler ; Noel’e buraya kadar olan yolculuğunda eşlik eden bazı Kürtlerin rahatsız edildiğini belirttiler ve Kürt ulusal hareketine ve Kürtlerin Barış Konferansı’na başvurduklarının Türkler tarafından duyulmuş olmasına bağlı olarak sizi uyarmak istediler.Kürt, Ermeni ve Türkler hakkında, bunların hükümet mi kuracakları, yoksa manda altına mı alınacakları, yolunda Barış Konferansı’nın nasıl bir karar alabileceği yolunda hiçbir bilgimiz olmadığı açıkça belirtildi.Ancak İngilizler Mezopotamya’dadır ve Majestelerinin hükümetinin önündeki sorun sınırların ve karargahların güvenliğinin teminatıdır.Temsilcilerin Kürdistan’a kendi ulusal amaçlarını yaymak için değil, ancak yalnızca hukuk ve düzeni ve Hristiyanları korumak amacıyla gitmeleri durumunda ailelerinin Türk hükümetinden korkmaları için hiçbir sebep yoktur, ancak kendilerine kötü davranılırsa yapabileceğimiz herşeyi yapmaya hazırız.” Mesut, a.g.e, s. 59.

⁶²⁸ Öke, **Binbaşı E.W.C.Noel’in “Kürdistan Misyonu” (1919)**, s.69.

⁶²⁹“21 Temmuz 1919,MR. HOHLER’ den Sir TİLLEY’e

“...Mezopotamya şimdi bizim olacağına göre, Albay Nowel’e bir Kürt devleti kurdurup, kuzey dağlarını böylece koruyabiliriz...”Vedat, a.g.e, s.6.

bölgelerdeki durumu ve halkın istekleri konusunda net bir görüş bildirmeye çalışmıştı.⁶³⁰

Noel Güneydoğu Anadolu'daki gezileri sırasında bulunduğu bölgede İngiliz aleyhtarı İslamcı akımın yoğun bir biçimde var olduğunu belirtmekle birlikte halkın sadece İngilizlere değil aynı zamanda Avrupa'da Kürtçülük hareketinin liderliğine kalkışan Şerif Paşa'ya da düşman olduğunu bildiriyordu. Bölgedeki bu Türk yanlısı tavrın ne İstanbul ne de Müdafaa-i Hukukçuların gayretleri⁶³¹ ile değil de halkın kendi inisiyatifinden kaynaklandığını belirten Noel'e göre derhal harekete geçilerek İngiltere'nin Kürtler lehine bir siyasi açıklama yapması gerekiyordu. Resmi makamlar tarafından açıklanmasa bile kendisinin ifade etmesi durumunda yöre halkı üzerinde etkili olabileceğini düşünen Noel'le Bağdat'taki ajan ve işgal kuvvetleri komutanı da aynı düşünceleri paylaşıyordu.⁶³²

Yeraltı kaynakları, özellikle de petrol bakımından çok zengin olan bu bölgede yaptığı çalışmalarla oldukça dikkati çeken ve burada İngiltere'ye bağlı bir Kürdistan kurulmasının İngiliz çıkarlarına daha uygun olduğuna dair raporlar veren Noel'e göre bölgede kurulacak bir Kürt Devleti'nin İngiltere'nin çıkarlarına daha uygun olması nedeniyle Ermenilerden çok Kürtler desteklenmelidir.⁶³³

“... Noel'in çabaları pek de işe yaramıyordu; çünkü İngiliz albayı Meinertzhagen'e bakılacak olursa Noel, “diğer birçok havariler gibi... tehlikeli bir adamdı.” Tek amacı, kendi yol göstericiliği altında Kürtlere bağımsızlık sağlamaktı. Bunun getireceği sonuçlar onu ilgilendirmiyordu. İstanbul'daki İngiliz Yüksek

---

⁶³⁰ Ahmed, a.g.e, s.311–312.

⁶³¹ “... Bağdat'taki İngiliz temsilcisinin 29 Eylülde İngiliz Hindistan İşleri Bakanlığına gönderdiği 11543 sayılı kapalı telde, Kürt meselesi ve Binbaşı Noel'in faaliyetlerine işaret edilerek şöyle deniyordu: Noel'in fikrine göre, Mustafa Kemal'in sebep olduğu durum ciddiye kesbederse, Bedirhanları ve diğer bâzı Kürtleri iyice kullanabiliriz Türk Hükümetini, onları Kürt bölgelerine Vali ve Mutasarrıf tâyin etmeye sıkıştırırız...”Salâhi R. Sonyel, “1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet”, **Türk Kültürü**, Mart 1970, Sayı 89, s. 314 – 315.

⁶³² Öke, **Binbaşı E.W.C.Noel'in “Kürdistan Misyonu”(1919)**, s.73.

⁶³³ Göktaş, a.g.e, s.30–31.

Komiserliği siyasî memuru Tom Hohler'e göre,⁶³⁴ Binbaşı Noel, "bir fanatik"ti ve onun, Kürtlerin Lawrence'i haline gelmesinden korkuyordu."⁶³⁵

Noel'in faaliyetleri giderek İngiliz siyasi yetkililerinin kuşkulanmasına sebebiyet vermeye başlamıştı. Bu kuşkuyu paylaşılanlardan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir Robeck, endişelerini 18 Eylül 1919 günü Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a gönderdiği 41812 sayılı şifreli telgrafta " _ Binbaşı Noel ile Kürt liderleri ve Harput Valisi Ali Galip'in faaliyetleri Majestelerinin hükümetinin yönetimi ele alacağı kuşkusunu doğuruyor" şeklinde belirtmekteydi.⁶³⁶

"Bir gün önce de Robeck'in yardımcısı Amiral Webb, aynı kuşkuları, Bağdat'taki işgal ordu komutanlığı ile Dışişleri Bakanlığına bildiriyordu:

"-Noel, Kürt ayaklanmasının ardında Majestelerinin hükümetlerinin olduğu izlenimini verecek çalışmalar yapıyor ki bu, ilerdeki barış ortamına zara verir."⁶³⁷

İngiliz diplomatı Ryan'ın 4 Aralık 1919 tarihinde Londra'ya gönderdiği raporda ise şöyle diyordu:

" ... Reşit Paşa'yla Kürt meselesini görüştüm ve Albay Noel'in Malatya'yı ziyaretinin yanlış yorumlandığını söyledim. Gerçi Majeste'nin hükümetinin Kürt meselesinde büyük çıkarı olduğu doğrudur, bu sadece Mezopotamya ile ilgilidir ve sırf orayı korumak içindir dedim. Diyarbakır'daki Türk memurların Bedirhan'ı ve

⁶³⁴ "Sayfa No: 693

21 Temmuz 1919

Belge: 464

Mr. Hohler'den Sir. E. Tilli'ye:

.....Benim problemim Kürtler. Noel Bağdad'tan buraya geldi, çok iyi bir insan, çok güçlü biri, fakat diğer bakımdan da Kürtlerin peygamberi olmak istiyor. Kürtler gibi kimse yoktur, onlar çok asil, çok iyiler diyor. Ermenilerin ise değersiz ve hilekâr oldukları görüşünde. Kürtler hiç Ermeni öldürmedi, aksine onları korudular, fakat Ermeniler Kürtleri öldürdüler, diyor. Korkarım ki Noel bir Kürt Lawrence'i olabilir. Mezopotamya şimdi bizim olacağına göre ona bir Kürt devleti kurdurup kuzey dağlarını böylece koruyabiliriz. Abdül Kadir ve onun gibilerle konuştum. Onlara etki edebilmek için bizde Türklere hile yapıyoruz diye belki beş defa tekrarlamak mecburiyetinde kaldım. Ancak Kürtlere fazla güvenilmez. Majeste'nin Hükümetinin amacı Türkleri azami derecede zayıflatmak olduğuna göre Kürtleri bu şekilde harekete getirmek fena bir plân değil....."Ulubelen, a.g.e, s. 193-194.

⁶³⁵ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt I, s.28.

⁶³⁶ Mumcu, a.g.e, s.19-20.

⁶³⁷ a.g.e, s.20.

hatta Albay Noel'i tevkiflerinin kötü bir şey olduğunu Albay Noel'in Kürt meselesinde bir uzman olduğunu propaganda yapmadığını Bedirhan'ın da Albay Noel'e kılavuzluk ettiğini, amaçlarının o bölgelere sulh ve sükûn götürmek olduğunu söyledim.”⁶³⁸

“Ali Galip olayıyla yakından ilgilendiği halde Kürtlerin kışkırtılmasından haberleri yokmuş gibi davranan İngilizler bu hareketleri Noel gibi bazı İngiliz Subayları'nın yetkisiz faaliyetlerine atfediyorlardı. İstanbul'daki İngiliz İntelicens Kurmayı, 30 Ekim'de hazırladığı raporda Ali Galip adlı bu komplodan İngilizler'in haberi olmadığını, Milliyetçi'lerin ise bu durumu İngilizler aleyhinde daha fazla bir propaganda malzemesi olarak kullandıklarını iddia ediyordu.”⁶³⁹

“...Çeşitli çevrelerde eleştirilere neden olan Ali Galip olayında Noel'in misyonu konusunda...“Hohler, Amerikalı GeneralMc. Coy'la(Harbord misyonundan) konuşmasında, kendi korku ve riski doğrultusunda hareket eden Noel'in hemen hemen tek başına temsil edilmesinde ısrar etmiştir. Hohler, İngiltere'nin bağımsız Kürdistan'ı oluşturma niyeti hakkında hiçbir şey bilmediğini, Noel'in bu yönelimdeki bütün hareketlerinin, onun özel inisiyatifinde olduğunu bildirmiştir. İstanbul'dan Kürtlerin yaşadığı bölgelere gelen ve Noel'le işbirliği içinde hareket eden Kürt önderlerine gelince, Hohler'in sözlerine göre, onlara, ne Türklere ne de Kemal'e karşı “ bir entrika ile uğraşmaları” direktifi verilmiştir...”⁶⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa daha Erzurum'da iken Bedirhanilerden Kamuran ve Celadet Ali'nin İngiliz parasıyla propoganda yapmak üzere İstanbul'dan Güneydoğu Anadolu Bölgesine hareket edecekleri yönünde haberler yayılmaya başlamıştı.⁶⁴¹

Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa “ 3 temmuz 1919 tarihinde, Diyarbakır'daki 13 ncü Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Bey'in, ayrıca Kolordu Kurmay Başkanı olan Halit Bey'in ve Canik (Samsun, Ordu, Giresun)

---

⁶³⁸ Kabacalı, a.g.e, s.31.

⁶³⁹ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt I,s.332.

⁶⁴⁰ Lazarev, a.g.e, s.166.

⁶⁴¹ ATASE, Kutu No:342, Gömlek No:14, Belge No:14-1

mutasarrıfının dikkatini çekerek”⁶⁴² bu kişilerin “sessizce ve dikkatle izlenmelerini, göz altında tutulmalarını, gerekirse yakalanmalarını istedi.”⁶⁴³

“ 20 ağustosta 13 ncü Kolordu Komutanına, adı geçen kişilerin İstanbul’dan hareket ettiklerini ve alınacak tedbirler arasında özellikle Mardin istasyonunda sıkı bir kontrolün sağlanmasının uygun olacağını hatırlattı.”⁶⁴⁴

O dönemde 13. Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Bey⁶⁴⁵ çalışmalarından son derece rahatsızlık duyduğu Kürt önderlerinden Malatya mutasarrıfı Halil Bey’in görevden alınması için yoğun çaba harcamıştır.7 Ağustos 1919’da Diyarbakır’dan 13. Kolordu Komutanlığı’nın Harbiye Nezaretine sunduğu raporda: Kürtçülük

---

⁶⁴² “Şimdi baylar, şavaş tarimizde önemli bir olay olan Ali Galip sorunu üzerinde izin verirsiniz biraz geniş bilgi vereyim:

“ Baylar, Daha Temmuz başında, Erzurum’da bulunduğum sırada Celâdet ve Kâmuran Âli adında iki kişinin yabancılarca, pek çok para ile İstanbul’dan Kürdistan’a gönderileceği, bunların türlü yalanlar söyleyerek kafaları karıştırmak ve bize karşı halkı kızdırmakla görevlendirildikleri ve bir iki gün içinde yola çıktıkları ya da çıkacakları haber alındı. Bu haber üzerine, bunların sessizce gözetlenmeleri ve tutulmaları gereğini 3 Temmuzda Diyarbakır’da On üçüncü Kolordu Komutanına ve ayrıca Kurmay Başkanı olan Halit Bey’e ve Canik Mutasarrıfına bildirdim”. Kemal, **Nutuk-Söylev, Cilt I (1919–1920)**,s.159.

⁶⁴³ Ertuna, a.g.e, s.45.

⁶⁴⁴ Aynı yer.

⁶⁴⁵“ Diyarbekirden

Harbiye Nezaret-i Celiliyesine mevrud şifredir

Malatya Mutasarrıfı Bedirhanilerden Halil Beğ Kürdistan İstiklali propogandası yaptığıMalatya Türk olduğu halde orada Kürd Kulübü tesisine hıdmet iderek bu kulübü himaye ittiğini evvelce arz etmiştim. Elazizde de bulunan alay onbeş kumandanıyla kolordu önce ahzû asker riyasetinden bugün gelen şifrede Halil Beğ hakkında verilen malumat hulasası ber vechi atidir.

1-Halil Beğ Bedirhanilerden olduğundan Malatya Sancağında Kürdlük ceryanı teşvik itmesi yüzünden bu ceryan son günlerde pek ziyade ilerlemiş ve hatta yakın zamanda bir vukuatın zuhuru meydana gelmiştir. Bunu istihbar iden Elazizin Valisiayın birinde otomobil ile Malatyaya gümıştır.

...

4- Mutasarrıf Kürd ve Ermeni kavminden müteşekkil ve İngiltere’nin himayesinde bir Kürdistan teşkili maksadıyla bir propoganda ve reklam yapıyormuş bu fikre cahil aşair rüesasından bir kısmı da iştirak etmiştir. Fikrine iştirak itmeyen birçok rüesaya da iknaa çalışıyormuş. Bir aşiret reisini de Milli Reis Mahmut Beğ nezdine göndermiştir.Dersim aşairiyle de sıkı temasda imiş.

5-Evvel emirde Malatya hükümetini iskat itmek Malatyadaki askeri esliha ve obüsleri elde etmek badehu ve Elazizi ele geçirmek fikrinde imiş bu mesele kolordumuzu en müşgıl vaziyete ilga ider.Üçüncü ordu müfettişliği İstanbuldan Kamuran ve Ali isminde iki zat ile Solakzade Rifat Beğ’in külliyetli İngiliz parasıyla propoganda için buralara gönderildiği kolordunun istihbaratına atfen bildirdi...Evvelki maruzatım üzerine Malatya Mutasarrıfı hemen kaldırılrsa idi ahval bugün hata kesb itmezdi.Malatya Mutasarrıfının meseleyi tahkikatada geçerek ve tehir idilmeksizin ve buralarda bırakılmaksızın hermen İstanbula aldırılmasını

K. 13. K hareket 3096 / 7 Ağustos 335 Ahmet Cevdet”ATASE, Kutu No:109,Gömlek No: 37,Belge No:87–2

propagandası yaptığı belirtilen ve Kürdistan isteyen Bedirhanlardan Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'in İstanbul'a aldırılmasını önemle istemekle birlikte, bölgeye bu amaç için geldikleri bildirilen Kamuran, Ali ve Mevlanzade Rıfat'ın bu durumunu önlemek için komutanlığın elinden geleni yapmakta olduğunu bildirir.⁶⁴⁶

Bölgeye giden Kürt heyeti ile buluşan Noel Malatya'ya birlikte gidecektir. İstihbarat çalışması yapmakta olan Noel bölgenin nüfus yapısını ve halkın siyasi eğilimlerini araştırmaktadır. Kürdistan Teâlî Cemiyeti yetkilileri ise resmîyette olası bir Kürt ayaklanmasını önlemek ve yatıştırmak için bölgededirler. Böyle bir heyetin Malatya'ya geldiğini haber alan Elazığ Vali'si Ali Galip⁶⁴⁷ Bey'in buraya geliş amacı ise oldukça farklıdır. Osmanlı Hükümeti'nden Sivas Kongresi'nin önlenmesi ve Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarını tutuklama yönünde emir alan Ali Galip bir İngiliz Subayı ile bazı Kürt ileri gelenlerinin Malatya'ya gelmiş olmasını, Sivas'a ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı girişilecek bir hareket olarak yorumlayarak bu heyetle işbirliği yapmanın imkânlarını aramaya başlar.⁶⁴⁸

“Mustafa Kemal Paşa'yı bir yandan Sivas Kongresi'nin son beş gününde üzerinde epeyce tartışmaların yaşandığı manda meselesi oldukça fazla yorarken diğer

---

⁶⁴⁶ Öke, **Binbaşı E.W.C.Noel'in “Kürdistan Misyonu” (1919)**, s.75.

⁶⁴⁷ “Buraya Galip Bey adında bir vali atanmış, geliyormuş; ama bunun Harput Valisi Ali Galip Bey mi, yoksa Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey mi olduğu anlaşılamadı. Fakat, biz başka bilgi elde ettik. Bay Novil (Noel) adında bir İngiliz binbaşı, Bedirhanlılardan Kâmuran, Celâdet ve Cemil beylerle birlikte yanında on beş kadar Kürt atlısı ile Malatya'ya gelmiş ve kendilerini Mutasarrıf Bedirhanlı Halil Bey karşılamıştır.Harpur Valisi de bir posta hırsızını izliyor görünerek otomobille Malatya'ya gelmiştir.Bu amaçla bunlara Adıyaman'daki birlik de verilmiştir.Amaçlarının , Kürdistan kurmaya söz vererek Kürtleri, işlerimizi bozmaya ve bizi öldürtmeye yollamak olduğu anlaşılmış ve karşı önlemlere de başvurulmuştur. Bu arada, valiye ve ötekilerini yakalatmak istiyoruz. Malatya Mutasarrıfı da Kürt aşiretlerini Malatya'ya çağırmıştır. Bunun üzerine On üçüncü Kolordu bölgesinde işe giriştik. Gereken önlemler alınmıştır. Yarın akşam Harput'tan gönderilen bir birlik ortalığı karıştıranları tepeleyecektir. Buradaki kolordu komutanı da gereken önlemleri almıştır. Malatya'ya ve öbür yerlere de gereken buyruklar verilmiştir.”Kemal, **Nutuk-Söylev, Cilt I (1919–1920)**, s. 157.

⁶⁴⁸ Abdurrahman Arslan, **Samsundan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler (1919–1923)**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991, s.60.

yandan en yakınındaki kişilerden bile sakladığı Ali Galip Olayı⁶⁴⁹ ise zihnini epeyce meşgul ediyordu.”⁶⁵⁰

Milli Mücadele cephesinde bu tür gelişmeler yaşanırken Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin üyeleride bu arada boş durmayacaklardı. Sivas Kongresinin ikinci günü, yani 6 Eylülde,⁶⁵¹ Bedirhanlı ailesinden Celadet ve Kamuran ile Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ekrem⁶⁵² yanlarında bulunan İngiliz Binbaşısı Noel ile birlikte silahlı Kürtler koruyuculuğunda Elbistan ve Akçadağ üzerinden Malatya'ya gelmişlerdir. Bu esnada heyetin mutasarrıf ile belediye başkanı tarafından karşılandıkları On Üçüncü Kolordu'nun yazısından anlaşılmaktadır.⁶⁵³

İngiliz Binbaşısının ifadesine göre, İstanbul Hükümeti'nin izni ile gelen, bu esnada Elbistan ve Arga ilçelerindeki aşiretlerin ileri gelenleri ile görüşerek, gittikleri alevi köylerini kışkırtıp hiçbir ilçe merkezine uğramadan dağ yollarından ansızın

---

⁶⁴⁹“Paşa, Sivas kongresine, kendisine, Millî Mücadeleye ve memleketin kurtuluşu aleyhine İstanbul hükümetinin hazırladığı bu suikasti haber alır almaz kongreyi, bizleri telâşa düşürmemek, ilk tedbirleri şahsen almak, kongreyi selâmet ve sükûnet halinde yürütmek ve neticelendirmek yolunu tercih etmiş ve Heyeti Temsiliye'nin seçilip ilk içtimanı yapmasına kadar bu husustaki bütün faaliyetini mahrem tutmuştur. Heyeti Temsiliye ve kongrenin hdiseye ittula kesbetmesi hemen hemen ilk tedbirlerin müessir netice vermesi zamanına rastlamıştır. Büyük enerji, seri karar, yorulmaz tahammül isteyen safhalar esas itibariyle Mustafa Kemal Paşa'yı şahsan meşgul etmiştir. Bu da, Mustafa Kemal'in ne ölçüde muazzam bir adam ve millî tarihin seyri içinde sel halinde bir enerjiyi akıtmaya nasıl muktedir olduğunu gösteren misallerden biridir.” Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966, s.255.

⁶⁵⁰ Aynı yer.

⁶⁵¹“On beşinci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın Sivas'taki Üçüncü Kolordu Komutanlığına, bununla ilgili olarak gönderdiği 6 Eylül 1919 gün ve 529 sayılı şifre telinde verilen bildide :“Bedirhanlı ailesinden Celâdet ve Kâmrân ile Diyarbakırlı Cemil Paşa ailesinden ve kaçaklardan Ekrem adındaki üç kişi silahlı Kürtler koruyuculuğunda ve vaktiyle Diyarbakir ilinde bize karşı propagandalar yapan İngiliz Binbaşısı Noel ile birlikte Elbistan ve Arga üzerinden...Malatya'ya geldiler.Mutasarrıfla belediye başkanınca karşılandıkları ; Binbaşı Noel'in Türk, Kürt ve Ermeni nüfusunu incelemek üzere İstanbul hükümetinin izniyle dolaştıklarını söylediği, ancak elinde belge olmadığı; Malatya'daki süvari alayının, sayısının azlığı dolayısıyla bunları tutuklamaya cesaret edemediği, yine de bunların hemen tutuklanması için İstanbul'a başvurduğu On Üçüncü Kolordu'dan bildirilmiştir. Bu adamların ne gibi bir amaçla ve nasıl bir görevle nereleri gezecekleri konusundaki bilgilerini Harput Valisine sordum.”Kemal, **Nutuk-Söylev, Vesikalar/Belgeler** , Cilt III, s.1297-1298.

⁶⁵² “Mutasarrıfın yeğenleri olan Celadet ve Kamuran Bey'lerle aynı soydan gelen Cemil Paşazade Ekrem ise Diyarbakır'da İngiliz himayesinde Kürdistan ilanı için çalıştığı yönünde adli kovuşturma yapılırken kaçmıştı.” Ertuna, a.g.e, s.46.

⁶⁵³ Kemal, **Nutuk-Söylev, Cilt I (1919-1920)** , s.159.

Malatya'ya varan bu kurul⁶⁵⁴ kendlerine sorulduğunda Türk, Kürt, Ermeni nüfusunu incelemek üzere dolaştıklarını söylüyordu.⁶⁵⁵

Postayı vuran haydutları kovalamak bahanesiyle aynı zamanda Malatya'ya gelen Harput (Elazığ) Valisi Ali Galip'in yanına çağırdığı Malatya ve Elazığ'daki aşiret reisleriyle görüşmesi, asker toplamaya çalışması, Sivas Kongresi Mensupları'na karşı bir suikastın hazırlanmakta olduğunu gösterirken ayrıca valinin⁶⁵⁶ bir "Kürdistan" kurulması için çalıştığı da tespit edilmişti.⁶⁵⁷

Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra, Sivas Kongresi'nin ikinci günü bu heyetin Malatya'ya geldiğini bildiren 13 ncü Kolordu Komutanı şehirdeki "süvari alayı mevcudunun az olması hasebiyle bunları tevkife cesaret edemediğini ve tevkifleri hakkında İstanbul'a müracaat edilerek talimat ve kuvvet istendiğini haber veriyordu"⁶⁵⁸

" 13 ncü Kolordu Komutanının bu telgrafı dikkat çekici idi. Malatya'ya geldiği bildirilen silahlı kuvvet miktarı ne idi ki alayın kuvveti ile bunlara dokunulmaya cesaret edilemiyordu. Niçin İstanbul'dan yönerge istemeye lüzum görülüyordu."⁶⁵⁹

---

⁶⁵⁴"Diyarbakirden 13.Kolordu Kumandan Vekili Ahmet Cevdet'den 11/9/35 tarihinde Harbiye nezaretine gönderdiği şifrede konuyla ilgili olarak şunları söylüyordu: "...Binbaşı Noel'in hıyaneti hakkında dahiliyede Erkan-ı Mühimmiyede dosyalar vardır.Buna rağmen Noel'e Dahiliyeden vesika verilmesi de hayretlerle telakki edilmiştir.Mütareke şeraitini tatbikinden kolordu mesuldur.Noel'in mütareke şeraitini teftiş için gönderildiğine dair Harbiye Nezareti'nin bile haberdar idilmemesine göre bu heyet belkide kabinenin malumatı haricinde bir maksad-ı haini ile gönderildiğine hüküm idiyor.Bu meselenin tahkikini ve vali ile mutasarrıfın azl emrinin resmen derhal vilayete tebliğinin salamet-i vatan namına nezaret-i celiliyeden hassaten istirham iderim..."Atase, Kutu No:48, Gömlek No:138, Belge No:138,-1,2,3

⁶⁵⁵ Ertuna, a.g.e, s.46.

⁶⁵⁶"Malatya, 9/ Eylül/35, Ali Galip ve hempalarının suret-i firarları hakkında rapor:1-Vali Galip beğ ilk defa Malatyaya geldiğinde kışlaya gelerek Erzurumda teşekkül eyliyen kongrenin maksad-ı siyasi ile değil İttihad propagandası olduğunu ve bu yüzden güya vatani felakete sürükleyeceklerini ve idare edenlerin na ehl olduklarını ve hatta pek yakinen tanıdığımız muhterem kumandanımız (Mustafa Kemal paşa)hazretlerine bile söz söylediğini ve Rauuf ve Refet Beyleri de ayrıca fenaladıktan sonra Alay Kumandanı Cemal Beğle Topçu Kumandanı Münir Beğe beraber olmalarını teklif etmiştir.Cemal Beğ Kolorduya merbut olub alacağı emre göre hareket idebileceğini ve Münir Beğde "sizde adalet olursa bizde de sükunet olur"dimeleriyle meseleye nihayet verilmiştir..."A.Ü, TİTE, Kutu No:24, Gömlek No:114, Belge No:114001

⁶⁵⁷ Ertuna, a.g.e, s.46.

⁶⁵⁸ Kansu. a.g.e, s.256.

⁶⁵⁹ Ertuna, a.g.e, s.46.

Böyle tereddütlü bir durumun meydana gelmesi üzerine gerekenin yapılması için “Üçüncü Kolordu Kumandanı Salâhattin Bey 7.9.1335 tarihli ve “ zata mahsus dakika tehiri gayri caizdir”ibaresini taşıyan telgraf⁶⁶⁰ ve kendisine verilen direktif üzerine Diyarbakır’de On Üçüncü Kolordu Erkânı Harbiye Riyaseti’ne bir telgraf çekti.⁶⁶¹

“ Bunun üzerine, Kolordu Kurmay Başkanı⁶⁶², emri yerine getiremeyeceğini, başındaki kolordu komutanının da bunu uygun göreceğini ümit etmediğini, bu işi yapmakta kararsız olduğunu bildirdi. Elazığ’daki İlyas Bey de 3 ncü Kolordu Komutanlığı’na : “13 ncü Kolordudan aldığım emir üzerine hareketimi erteledim. Kolordunun onaylaması olmadan hareket etmeğlim uygun olmayacağından, hareket emrinin Kolordudan tebliğine delâlet buyurulması ...” cevabı geldi.”⁶⁶³

Anlaşılan o ki, kendince bu konuda zaaflık gösteren Diyarbakır’daki 13 üncü Kolordu Komutanı verilen emir ve kararların uygulanması sırasında da tereddüt etmekle birlikte Elazığ’daki alayın görevini yapmasına da engel oluyordu.⁶⁶⁴

---

⁶⁶⁰ “ Memleket için pek zararlı harekât yapılması ile uğraştıkları gerçekleşmiş olan Vali Ali Galip, Malatya mutasarrıfı Bedirhanî Halil, Kâmuran, Celâdet ve Ekrem Beylerle beraberlerinde bulunan İngiliz binbaşısının ne olursa olsun tutuklanmaları ve Sivas’a sevk edilmeleri için bizzat 15 nci Alay Komutanı İlyas Bey’in emrinde 60 kadar atlı ve ester süvarın en geç olarak 9 Eylül 1919 (1335)’da Harput’tan Malatya’ya hareketi gerekmiş ve aceleliğinden dolayı adı geçen alay komutanlığına da bildirilmiştir.

Yardım için Sivas’tan 8 Eylül 1919 günü otomobil ile bazı subaylar da hareket ettirilecek ve İlyas Bey müfrezesi için taşıma aracı tedarikinde yapılacak masraflarda Sivas Heyeti Temsiliyesi tarafından ödenecektir” a.g.e, s.47.

⁶⁶¹ Kansu, a.g.e, s.257.

⁶⁶²“On Üçüncü Kolordu Erkânı Harbiye Reisi Halit Bey’e bu tarzda tebligat yapmamızın sebebi, Diyarbakır’de bulunan On Üçüncü Kolordu Kumandanının uyandırdığı tereddüt idi.

Nitekim Erkânı Harbiye Reisi Halit Bey, verdiği cevapta, “ Tevkif hakkındaki arzuya muttali oldum, bu bapta kumandan beyin emir vereceğini zannetmiyorum. Çünkü havassı askeriyelerine tamamen vâkıfım. Tarafımdan vuku bulacak tebligatı ise, icrada tamamen tereddüt ederler. Bu bapta İstanbul ile muharebedeyiz.

Bu hale göre icrai icabı menutu reyî alileridir.” diyordu. Ve.. Yine 15 nci alay kumandanı İlyas Bey de Üçüncü Kolordu Kumandanının emrine verdiği cevapta:

“ 13 üncü kolordudan aldığım emir üzerine hareketimi tehir ettim. Kolordunun muvafakati olmadan, hareket etmeğlim münasip olmayacağından, hareket emrinin kolordudan tebliğine delâlet buyurulması “ Hususunu bildiriyordu.” Kansu, a.g.e, s. 257.

⁶⁶³ Ertuna, a.g.e, s,47.

⁶⁶⁴ a.g.e, s.48.

“ O sıralarda Malatya’da 12’nci Süvari Alay Komutanının Sivas’a gönderdiği raporda: Kâmuran, Ekrem, Nowil ve valinin beraberinde ancak on beş silahlı süvari olduğunu, alayın kuvvetinin de ancak bu kadar bulunduğunu, bu sebepten tutuklanmalarına imkân olmadığını...” bildiriyordu.”⁶⁶⁵

Alay Komutanı’nın verdiği bu cevap Mustafa Kemal Paşa tarafından hayretle karşılanmıştı. Bu durum Alay Komutanına bildirildiği zaman Alay Komutanı “Kuvvetim yeterli değildir” şeklinde cevap vermişti. Hiç er olmasa bile Malatya’daki süvari ve topçu alayları subaylarının bu işe yeterli geleceği açıktı. “Alay Komutanının : “__Valiyi de beraber mi tutuklayacağız ?” sorusuna Mustafa Kemal Paşa’nın⁶⁶⁶:”__Evet” diye cevap vermesi, onu büsbütün ürkütmüştü.”⁶⁶⁷

“ 13’ncü Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Bey’in kararsız ve zayıf tutumu yüzünden, ne kolordu Kurmay Başkanı Halit Bey’den ne de Alay Komutanları İlyas ve Cemil Bey’den fayda geliyordu.”⁶⁶⁸

Bir yandan Recep Zühtü Bey’i Malatya’ya gönderirken diğer yandan da Ahmet Cevdet ve Halit Bey’lere şifre ile ısrarlı talimatlar vererek uyarılara devam

---

⁶⁶⁵ Aynı yer.

⁶⁶⁶ “Malatya’da süvari On ikinci Alay Kumandanı Cemal Bey de vardı. Onu da makine başına çağırttım, hâdise hakkında malûmat istedim.

Kâmuran, Ekrem, Noel ve valinin beraberinde ancak on onbeş müsellâh süvari olduğu anlaşıldı. Alayın kuvveti de meğer bu kadarmış ve bu cihetle tevkiflerine imkân yokmuş. Hayret ettim ve bu mütaleayı doğru bulmadım.

Malatya’daki süvari ve topçu alayları zabitanının bu işe kâfi geleceği aşikârdı. Cevabın menfiliği ancak Cemal Bey’in ve ona hâkim tesirlerin menfiliğini anlatıyordu ve hele, alay kumandanının : “ Valiyi de beraber mi tevkif edeceğiz ? “ sualine “ evet ” diye vevap verişim, onu büsbütün ürküttü. Ben ise vali beyle binbaşı Noel ve arkadaşları Kâmuran, Celâdet ve Ekrem’in hemen bu gece tevkif edilerek Sivas’a gönderilmelerini ve bunun elzem olduğunu, Sivas ve Harput’tan da kuvvet yetiştirileceğini söylüyordum.

Cemal Bey: “ Kuvvetim kâfi değildir ” demekte ısrar etti ve esasen bunların tevkifleri hakkında On Üçüncü Kolordu Kumandanıyla muhabere cerayan ettiğini, neticede, vaziyetin nezaketi hasebiyle şimdilik tevkifleri muafik olamayacağı emrinin alındığını da ilâve etti.

Bunun üzerine ben de bu zata daha başka bir söylenemeyeceğine kanaat hasıl ederek sadece : “ O halde kendilerini tahtı tarassutta bulundurunuz. Kolordudan emir gelecektir, şayet bir tarafa giderlerse istikameti hareketlerini derhal bildiriniz. ” dedim”. Kansu, a.g.e, s. 259.

⁶⁶⁷ Ertuna, a.g.e, s.48.

⁶⁶⁸ Aynı yer.

eden Mustafa Kemal Paşa 3'ncü ve 15'nci Kolordu'lardan, Harput (Elazığ) ve Malatya yönüne bazı birliklerin kaydırılmasını istedi.⁶⁶⁹

İlyas Bey, katırlara bindirilmiş süvari ve iki makineli tüfekle Harput (Elazığ) tan gittiği Malatya'da Cemal Bey'in alayı da bulunuyordu.9 Eylül'de İlyas Bey Müfrezesinden başka, Aziziye'den iki süvari ile Siverek'ten Malatya'daki Alay'a mensup bir bölükte Malatya'ya gönderildi. Elazığ Vilayeti Valiliği'ni ele almak üzere Erzurum'dan hareket eden Haydar Bey bağlantı kurduğu 15'nci Kolordu'ya mensup Mamahatun'da bulunan bir süvari alayını gerektiğinde Malatya'ya doğru harekete geçirecekti. Başlangıcından 13'ncü kolordunun haberdar edildiği bu hareket etkisini gösterdi.” Gerek Ahmet Cevdet Bey, gerekse Halit Bey Harput'taki (Elazığ'daki) Alay Komutanı İlyas Bey'e süratle inmesi için emir verildiğini bildirdiler.⁶⁷⁰

“ 10 Eylül'de İlyas Bey'e verilen diğer bir yönergede, kaçakların süratle tutuklanmaları, Kürtçülük akımlarına asla uygun zemin bırakılmaması, Malatya Mutasarrıflığı'nı Jandarma Komutanı Tevfik Bey'in üzerine alması, namuslu, yurtsever bir kişinin Elazığ'daki Vilayet makamını süratle ele geçirmesi, Malatya ve Elazığ'daki hükümet kuvvetlerini ele alarak vatan aleyhine hiçbir harekete meydan verilmemesi, kaçaklara uyanların aman verilmeksizin ve merhamet edilmeksizin yok edileceğinin genelge ile yayınlanmasını ve namuslu halkın hakikatten haberdar edilmesi, milli varlığımızı tehlikeye sokacak olan yabancı askerlere karşılık verileceğinin ilgililere duyurulması bildirildi.”⁶⁷¹

3'ncü Kolordu Yaveri adı altında özel talimatla beraberindeki bazı kimselerle 9 Eylül'de otomobil ile Sivas'tan Malatya'ya hareket eden Recep Zühtü

---

⁶⁶⁹ a.g.e, s.49.

⁶⁷⁰ Aynı yer.

⁶⁷¹ Aynı yer.

Bey⁶⁷² yolların bozuk ve yağışlı olması nedeniyle Kangal'da otomobili bozulduğundan zamanında⁶⁷³ Malatya'ya gidememişti.⁶⁷⁴

9 Eylül akşamı Harput (Elazığ) tan hareket eden İlyas Bey kuvvetlerinin kendilerini tutuklayacaklarını haber alan Ali Galip, Mutasarrıf Halil Rahmi ve arkadaşları geceyi hükümet dairesinde uykusuz geçirdikten sonra 10 Eylül 1919 günü sabah erkenden yanlarında birkaç jandarma ve silahlı adam olduğu halde kaçarak Kâhta'daki Bedir Ağa'nın yanına⁶⁷⁵ gitmişlerdi. Bu kişiler herhalde kaçtıkları andaki şaşkınlık ve sıkıntılarından dolayı olacak ki beraberlerinde götüremedikleri Malatya mal sandığından bir senet karşılığı aldıkları 6000 lirayı kasanın önündeki masanın üzerinde bırakmışlardı. Bu parayı almak için düzenledikleri ve üzerinde Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin tepelenmesi masrafına karşılık alındığı yazılan bu senette Vali Ali Galip, Mutasarrıf Halil Rahmi'nin imzaları yer alıyordu.⁶⁷⁶

---

⁶⁷²“Gerçekten, arkadaşlarımızdan Recep Zühtü Bey, görünürde, görünürde “ Üçüncü Kolordu Yaveri” sanıyla ve benden aldığı özel yönerge ile, yanında başka bazı kimseler olduğu halde, otomobille Malatya'ya gitmek üzere, 9 Eylülde yola çıktı.Ne yazık ki, bindiği otomobil, yolların bozuk ve çamurlu olmasından Kangal'da kırılmış ve tam zamanında Malatya'ya yetişememişti. Kangal'dan sonra, kimi zaman araba ve kimi zaman hayvanla gece gündüz yol alarak Sivas'tan çıkışının dördüncü günü öğleden sonra Malatya'ya ulaşabilmişti. Recep Zühtü Bey'in verdiği raporlar, durumun aydınlanmasına çok yardım etmişti.”Kemal, **Nutuk-Söylev, Cilt I (1919–1920)** , s, 165.

⁶⁷³“Recep Zühtü'nün Malatya'ya gönderilmesi hakkında da Paşa şöyle derdi:

“_ilyas Bey 250 ester süvari ve iki mitralyözle Harput'tan Malatya'ya gitti. Cemal Bey'in alayı da Malatya'daydı. Fakat hainler kaçtı. Yolda otomobil bozulmayıp ta Recep Zühtü oraya vaktinde gidebilseydi, valiyi de hepsini de toparlar getirirdi. Neyse ki, büyük bir belâyı büyük bir musibetin vukuuna fırsat bırakmaksızın atlattımış olduk.”Kansu, a.g.e, s. 261- 262.

⁶⁷⁴ Ertuna, a.g.e, s.50.

⁶⁷⁵ “Mustafa Kemal'in 10 Eylül 1919 tarihli Erzurum'da bulunan On Beşinci Kolordu Komutanlığına gönderdiği telgrafında şöyle diyordu: Harput Valisi Ali Galip Bey'le Malatya Mutasarrıfı ve İngiliz Binbaşısı Mister Noel'le ayaktaşları, askerin Harput'tan Malatya'ya yola çıktığını duyunca bu sabah Kâhta yönüne doğru kaçmışlardır. Bunların o çevrede Bedir Ağa'nın yanına giderek, Kürtleri toplayarak karşı eyleme girişecekleri ve olasıdır ki, Maraş'ta İngiliz kuvvetlerinden de yardım alacakları gerçekleşmiştir. On Üçüncü Kolordu, kovalanmaları için buyruk vermiş, Üçüncü Kolordu da elden geldiğince kuvvetlerini güneye doğru indirmiştir. Durumun tümüyle ulusun iyiliği doğrultusunda sağlanması ve bu hayınlara kıpırdanacak bir fırsat verilmemesi için en büyük etkinin gösterilmesi gereği, doğal olduğundan, Mamahatun'daki süvari alayının Harput'a doğru yola çıkarılması bizce uygun görülmüştür; bilginize sunarız.” Kemal, **Nutuk-Söylev, Vesikalat/ Belgeler,** Cilt III, s.1323.

⁶⁷⁶ Aynı yer.

İlyas Bey Müfrezesi'nin Malatya'ya yaklaştığı sırada 12 nci Alay Komutanı Cemal Bey'in⁶⁷⁷ hükümet konağını sarıp burada onları tutuklayacağı yerde subaylara mutasarrıfın evini hedef göstererek adeta, "sizi tutuklayacağız kaçın kurtulun" demek ister gibi davranmıştı. Evin sarılarak telefonlarının kesildiği esnada Halil Bey'in karısının, hükümet dairesinde toplantı halinde olan kocasına ve valiye gerekli haberi göndermesi yüzünden eve yapılan baskın bir sonuç vermeyecek ve neticede vali ve yanındakiler de kaçacaktı.⁶⁷⁸

Tutuklanamayan Elazığ Valisi Ali Galip ve arkadaşlarının şimdilik kötü etkinlikleri engellenebilmiştir. Davayı kendi tedbirleriyle halleden Mustafa Kemal Paşa olayı son şekliyle Heyet-i Temsiliye'ye bildirmişti. Kaçakların bu çevredeki aşiretlerden birçok kimseleri toplayabilmesinin yanı sıra Maraş bölgesindeki yabancı kuvvetlerden de faydalanabilecekleri ihtimaline karşılık tertibat alınarak bu işe ayrılmış kuvvetlerin pekiştirilmesi gerekmişti. Çünkü Ali Galip, Halil Rahmi⁶⁷⁹ ve arkadaşları Malatya'ya beş saat mesafede Roka Bucağı'nda bin kadar aşiretliyi toplamışlardı. Siverek'e kadar olan aşiretlerin yavaş yavaş o yöne gelmekte oldukları, Dersim aşiretlerinin de Kürtlük namına çağrıldığı öğrenilmişti. Mutasarrıf Malatya'ya hücum ederek burada bulunan Türkleri öldürüp attıktan sonra Sivas'a yürümeyi düşünürken, Dersimlilerin de aynı zamanda Harput (Elazığ)'a yürümelerinin yanı sıra Malatya'ya çarpışarak girildiği takdirde ise Kürt bayrağının çekilmesi de tasarlanmıştı.⁶⁸⁰

---

⁶⁷⁷“Süvari alayı komutanı ve topçu alayı komutanının, Valinin geceyi hükümet konağında geçirmekte olduğunu bilmedikleri kabul edilemez. Mutasarrıftan çok, Valinin tutulmasının önemli olduğu da besbelliydi. Öyle ise, bu kişilerin kaçmasına göz yumulduğu kesin bir gerçektir. En zayıf yoruma göre : Bilinen kişilerin yanlarındaki beş on silahlı jandarma ve Kürt ile çarpışmadan büyük kötülük doğabileceği kuruntusu Malatya'dakileri dolaylı önlem almaya sürüklemiş ve adı geçen kişileri ürküterek kaçırmaı yeğletmiştir, denilebilir.” Kemal, **Nutuk-Söylev, Cilt I (1919–1920)** , s. 169.

⁶⁷⁸ Ertuna, a.g.e, s.50.

⁶⁷⁹ “Diyarbakirden 13.Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet Beğ'in 10 Eylül 1335 tarihli Harbiye Nezaretine gönderdiği şifrede şöyle diyordu:...Bugün Malatyadan aldığım malumatda alay yaveri tegarnamede iken mutasarrıfın Kahta ve civarı Kürd aşairi rüesasına şifreli telgarflar çektiğini ve bazı açık kelimelerden Kürdleri Malatyaya çağırıldığını görmüş ve anlamışdır. Binbaşı Noel mabeynindeki Kürd heyet-i fasidesi bir haftadan beri Mlatyada iken mutasarrıfın bu muhaberesi nazar-ı dikkati celb itmiş istihbarat da teyid itmiştir.” ATASE, Kutu No:48, Gömlek No:136, Belge No:136-1,2,3.

⁶⁸⁰ Ertuna, a.g.e, s.50–51.

Urfa'da bulunan İngiliz Tümeninin de harekete hazır olduğunu bildiren İngiliz Binbaşısı Noel'in bu söylediklerini kabul etmeyen Hacı Bedir Ağa, aşiretlerin Kürdistan haline gelecek olan Malatya'da Kürt bayrağı çekileceğini düşünerek bu işe giriştiklerini söyleyip isteklerinde ayak dirediler. Noel'in söz konusu ettiği tümenin gerçekte bir blöf konusu olmasının nedeni Urfa, Antep, Maraş'ta az sayıda ve dağınık olarak bulunan yabancı kuvvetlerden başka bir birliğin o bölgede yer almamasıydı.⁶⁸¹

Ali Galip olayında bu gelişmeler yaşanırken alınan tedbirler, gösterilen titizlik, şiddetli tepki ve öğüt kurulları aracılığıyla yapılan telkinler ile uyarılan aşiret mensupları dağıtıldı⁶⁸². Ümitsizliğe kapılarak bu durumda artık bir şey yapamayacaklarını anlayan heyet yakalanacaklarını fark edince kaçtıkları Urfa'dan Halep'e geçtiler. Affedilme girişiminin kabul edilmeyeceğini anlayan Ali Galip⁶⁸³ ise yanındakilerle birlikte Halep'e⁶⁸⁴ kaçarak oradan da İstanbul'a geçti. Çıkardığı

⁶⁸¹ a.g.e, s.51.

⁶⁸² "...Bu sırada yine alay Kumandanı İlyas Bey'den bir yıldırım şifre geldi. Hemen açılan bu şifresinde İlyas Bey:

"Ali Galip, Halil Rami hempaları Raka civarında bin kadar aşiretliyi toplamışlardı. Fakat, itti haz ettiğimiz tedbirler ve heyeti nâsiha vasıtasıyla süratle yaptırdığımız telkinler sayesinde aşiret mensuplarını dağıtmaya muvaffak olduk." Kansu, a.g.e, s. 270.

⁶⁸³ "Son dakikada vali Ali Galip'ten bir teklif almış bulunuyorum. Ali Galip bu teklifinde kendisine dokunulmaması şartıyla her türlü siyasi faaliyetten vazgeçeceğini, ailesi efradını alarak memleket içinde istediği istikamete serbestçe gitmesine müsaade edilmesini istiyor."

Diyor ve talimat beklediğini bildiriyordu. Ali Galip, demek daha Halep'e varmadan bu plânı hazırlamış ve Malatya'daki emin bir adamına bu talimatı bırakmıştı.

Talimatı dahilinde hareket eden adam da alay kumandanına teklifi yapmıştı. Müspet cevap aldığı takdirde kendisine bildirecek ve Ali Galip'in şahsi emniyetini teminata bağlamış olacaktı.

Paşa :

_ Asla böyle bir şey olamaz.. Belki de, Ali Galip bu teklifi ile yeni bir plân ve yeni bir tuzak kurmak peşindedir..

Diyerek, emretti:

- Derhal, kendisine red cevabı vermesini, temastan kaçınmasını, telgrafhanelerin sıkıca kontrol altında tutulmasını, mutasarrıf vekili Tevfik Beyin hükümet kuvvet ve nüfuzunu azamî surette hâkim kılmaya gayret etmesini, aşiret reisi Bedir ağa ile Geven aşireti rüesasını ve harekâtı hainaneye muhalif olan diğer rüesayı hüsnü idare etmek gerektiğini İlyas Beye bildiriniz." a.g.e, s.270-271.

⁶⁸⁴ "16 Teşrin-i Evvel 35 tarihli 13.Kolordu Kumandanı Ahmet Cevdet'in Diyarbakırdan Harbiye Nezaretine gönderdiği şifrede konuyla ilgili olarak şunları söylüyodu: 15Teşrin-iEvvel35,Elaziz Valisi Ali Galip ve Malatya Mutasarrıfı Urfadan Halebe gitmişlerdir. Urfada kimse kalmamıştır.Urfa efkârı bunların tezviratına kapılmamıştır.Bu heyet-i faside Kahtadan Urfaya vürudları akabinde Urfa mutasarrıfına tesir yaparak işgali ile tehdit itmişlerdir ve bu tesir ile mutasarrıf Diyarbekir vilayetine ve bu vilayet dahilindeki mutasarrıflara Sivasdaki kongre heyetine açık telgrafla yazdı ve İngilizlerle olan temasından işgal tehlikesini his ettiğini bildirerek hüümet merkezi ile itilaf tavsiye itdi.Kendisine her taraftan münasip cevap verildiğinden olan cebi verdi.Suret-i Mahsusada mektuplar göndererek vaziyet hakkında izahat virdim..." ATASE, Kutu No:106, Gömlek No:78, Belge No:78-1

kargaşalıktan olumlu bir sonuç alamayan İngiliz Binbaşı Noel⁶⁸⁵ ise gözetim altında Elbistan üzerinden gitti.⁶⁸⁶

Bu olayın kapandığı sıralarda güney ve güneydoğu bölgelerindeki kışkırtma hareketlerinin gitikçe arttığına yönelik haberler de alınıyordu. Malatya'ya gelerek şehrin, hükümetin ileri gelenleri, memur ve hatta askeri şahıslarla görüşmeler yapan Halep'teki İngiliz ordusuna mensup Albay Pill adındaki İngiliz subayının bundan öncece Diyarbakır ve Elazığ'da bu gibi temaslarda bulunduğu öğrenildi. Çeşitli yerlere geziler düzenleyerek Kürdistan'ın kurulmasına yönelik propagandalar yapan bazı İngiliz subaylarının aşiretleri teşvik ettiklerine dair haberler alınırken bu arada Albay Pill, Vali Ali Galip'in tekrar görevine dönmesini bile istiyordu.⁶⁸⁷

İstanbul Hükümetinin işbirliği yaptığı yabancılara hoşgörü ile davrandığının belli olması üzerine Heyet-i Temsiliye Albay Pill'in memleket içinde dolaşarak ileri gelenlerle, aşiret reisleri, memur ve askerlerle kurduğu temasının kesilerek Halep'e dönmesi kararını aldı.⁶⁸⁸

Kendisi hakkında alınan bu karardan haberdar edilen Albay Pill'e Halep'e sevk edileceği, vatana hıyanet suçu bulunan Ali Galip'in ilk fırsatta yakalanarak cezasını çekeceği söylendi. Şahsına yönelik olarak “ kim olursa olsun izin belgesi olmayan bir yabancının Türkiye içerisinde işi yoktur diyerek uyarılan Albay Pill'in

---

⁶⁸⁵ “15. Kolordu Kumandanı, Kazım Karabekir'in 22.9.35 tarihli Otuzdördüncü Alay Kumandanlığına iletildiği Sivastaki Milli Kongrenin Kolorduğa gönderdiği tamim sureti şu şekildeydi:

Firari Harput Valisi Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil ve hempaları Bedirhanilerden Kamuran, Celadet ve Cemil Paşazade Diyarbakırlı Ekrem'in hükümet-i merkeziyenin talimatıyla âmal-i meşrua-i milliyi söndürmek için Sivasda toplanan umumi kongreyi dağıtmak maksad-ı hainanesiyle bidayetde eşkıya derdesti için muavenet talebi bilâhare firarları esnasında Malatya ve civarının Ermenistan olacağı ve hatta Harputtan hareket iden askerimizin güya Ermeni askeri olduğu gibi ifsadat ve iğfalât-ı cinayethâneleri neticesinde civarda toplanmış olan bir kısmı ekradın Malatya'dan gönderilen heyet-i nasıha tarafından kendilerine hakikatin tefhimi üzerine firarilere lânethân olarak tamamen dağıldıkları ve hıyanet-i vataniyeleri bütün millet tarafından anlaşılan firariler artık aşair içinde barınamayacaklarını anladıklarından İngilizlere sığınmak üzere Urfaya kaçdıkları Kürdleri makam-ı mukaddes-i hilâfetten ayırarak İngiliz esaretine sokmak maksadıyla bir propoganda yapmakta olup firarilerle beraber Malatyadan kaçan İngiliz Binbaşı mahut Mister Noel'in de jandarmalarımızın nezareti altında Elbistan'a doğru sevk edildiği mahallinden bildirilmekle tamim-i keyfiyet olunur.” ATASE, Kutu No:449, Gömlek No: 55, Belge No: 55- I

⁶⁸⁶ Ertuna, a.g.e, s.51.

⁶⁸⁷ Aynı yer.

⁶⁸⁸ a.g.e, s.51-52.

yanına verilen bir subayla her türlü ilişkisinin kesilip geriye dönmesinin sağlanmasıyla Ali Galip olayı da böylelikle toptan kapanmış oldu.⁶⁸⁹

Bu arada Irak Kuzey bölgesi, İngiliz siyasi temsilci bölgedeki gergin durumun Türkler aleyhinde ve Kürtler lehinde tehlikeli bir propagandaya girişen Noel'in heyetine mensup kişiler tarafından yaratıldığını, bu yüzden Noel'le heyetine Halep'e dönmeleri için emir verildiğini, Kahirede'ki İngiliz askeri temsilcisi Albay Meinertzhagen'e bildirmişti. 2 Ekim'de bu belgeye bir derkenar ekleyen Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası Şefi George Kidston'a göre "aşırı bir Kürt partizanı olan Noel'in bu durumuna rağmen uzmanlık bilgisinden yararlanabileceğini söylüyordu."⁶⁹⁰

Öte yandan, İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Masası yetkililerinden George Kidston bu belgeye 18 Ekim'de eklediği başka bir derkenarda şu yorumda bulunuyordu:

"... Mustafa Kemal'in, Noel'i ülke dışı etmek amacıyla rahatsız etmesi, Kürt aşiretleriyle olan irtibatımızı kesmiş bulunuyor; Mustafa'nın aşiretlerle ilişkilerinin ne olduğunu bilmiyoruz."⁶⁹¹

Malatya'da Noel'den kaynaklanan olaydan sonra Türkiye ile İngiltere arasında Kürt meselesiyle ilgili karşılıklı bir anlayışın kalmadığını bildiren Ryan'a göre " Mütarekeden sonra İngiltere, çeşitli Kürt organizasyonlarıyla yakınlaşmaya gayret etmiştir. Fakat İngiltere'nin belirgin bir planı yoktur. "Kürt sorunu hükümet için büyüklüğü ölçüsünde önemli bir ilgi uyandırmaktadır..."⁶⁹²

---

⁶⁸⁹ a.g.e, s.52.

⁶⁹⁰ Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, Cilt I,s.121.

⁶⁹¹ Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, s.39.

⁶⁹² Lazarev, a.g.e, s.166.

Daha sonra Ryan, Noel'in Türk tarafını daha tedirgin edici bir konu olan misyonuna da değinmiştir. Ona göre bilgilendirici bir misyona sahip olan Noel'in⁶⁹³ amacı propaganda değil, araştırmadır. Malatya'da tesadüfî bir şekilde Ali Galip'le karşılaşan Noel'e barış ve huzurun sağlanması amacıyla yalnızca Bedirhanların eşlik etmesine izin verilmişti.⁶⁹⁴

Yazar Abdurrahman Arslana Göre ise“ Celadet ve Kâmuran Bedirhan⁶⁹⁵ ile onların yanlarında bulunan Kürt ileri gelenleri, Kürdistan Teâlî Cemiyeti mensubudurlar. Osmanlı Hükümeti'nin bilgisi dâhilinde, Kürtleri yatıştırmak amacıyla bölgeye gönderilmişlerdir. Ne Osmanlı hükümetine karşı ne de Mustafa Kemal Paşa hareketine karşı bir çabaları vardır. Böyle bir politikaları yoktur. Halil Bey ise Bedirhanlar ailesine mensuptur ve Malatya kaymakamıdır. Celadet ve Kamuran Bedirhan gibi bir yurt severidir.”⁶⁹⁶

M. Nuri Dersimiye göre “Birinci Dünya Savaşı sonunda, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson tarafından yapılan savunma üzerine Ermeniler, Adana Vilayeti'nden itibaren Kafkasya'ya kadar uzayan geniş topraklar üzerinde bir Ermenistan Devleti kurulmasını istiyordu. İstenen bu topraklar, Kürdistanı da içeriyordu. Bu nedenle Paris'e toplanan Barış Konferansı, Kürt ve Ermeni istekleri hakkında bir çözüm şekli bulmak üzere Noel adında bir İngiliz binbaşısını yerinde araştırma yapmaya göndermişti. 1919 yılı Eylül ayında Noel, Birecik istikametinden

---

⁶⁹³ “...8-Cezireden alınan malumata nazaran : Bedirhanilerden Celadet Zahoda sahte mühür kazdırarak gerek bizim tarafda gerek İngilizler tarafındaki asair namına ve İngilizler namına olarak mazbata yaptığı ve Halepe götürdüğü anlaşılmış Malatya hadisesinde heyet-i faside Urfaya firar itdikleri zaman Celadetin hempalarından Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ekrem'in Urfadan pederine yazdığı mektub elde edilmiş ve mektubunda kendilerinden biri olan İngiliz binbaşısı “ Novil” in sulh konferansı nezdinde Kürd murahhası ismiyle Kürdilerin hukukunu müdafaa ideceği yazılmış. Halbuki o havalide muntaka ahali muhtelif vesilelerle makamat-ı lazımiye ve düvel-i müellefe mümessillerine yazdıkları protestonamelerle Camia-i Osmaniyeden ayrılmayacaklarını en son defa aşair rüesasıyla Bitlisden yazılan protestonamelerde de bu emeller serahaten zikr edilmiştir.Ol babda emr ve irade hazret men lehu emrindir. 15 K: Kumandanı Vekili Miralay.” A.Ü, TİTE, Kutu No:22, Gömlek No:19, Belge No: 19001.

⁶⁹⁴ Lazarev, a.g.e, s.166–167.

⁶⁹⁵“Öteyandan, Kürt önderlerinden Celâdet Ali ve Kâmuran Ali, 14 Ocak'ta, Münih'ten İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderdikleri yazıda, ‘ tüm gerçek Kürt'lerin, Büyük Britanya'ya sempatileri olduğu ve Kemalist'lere karşı, İngiliz yönetimiyle işbirliği yapmaya hazır olduklarını’ bildiriyorlardı. Ancak, bu belgeye kaydedilen Dışişleri Bakanlığı derkenarına göre, aynı Kürt önderler, bir süre önce Bakan'a yazarak para dilemişlerdi; ‘ hiç kuşkusuz, bu mektuptan maksat ayındır(yani para diliyorlar) Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, s. 302.

⁶⁹⁶ Arslan, a.g.e, s.58.

Kürdistan'a girerek, Kürt ve Ermeniler'le temaslara başlamış, nüfus sicillerini incelemiş ve bundan başka her iki unsurun gerçek sayısının tesbit için bazı yollara başvurmuştu. Malatya'ya yetiştiğinde, daha ileri gitmesine Mustafa Kemal Paşa'nın silahlı kuvvetlerinin engel olması üzerine, araştırma gezisini yarıda bırakarak Paris'e dönmüştü.”⁶⁹⁷

“İşte Mustafa Kemal Paşa'nın ajan diye nitelendirdiği Binbaşı Noel bu adamdır. Resmi bir görevli olup, görevi, Barış Konferansı tarafından Ermenistan ve Kürdistan sınırlarının da belirlenmesi için heyete bir rapor sunmaktan başka hiçbir şey değildi.”⁶⁹⁸

“Bütün bunların yanı sıra Sivas Kongresi günlerinde kötüye giden Damat Ferit- Mustafa Kemal ilişkileri, İstanbul yönetiminin Kürtleri milliyetçilere karşı kışkırtması üzerine daha da kötüleşiyordu. İstanbul'la Anadolu arasındaki bağlantıyı kesen milliyetçiler Damat Ferit Kabinesi'ni iktidardan düşürmeye çalışıyorlardı. Son zamanlara doğru bizzat İtilaf Devletleri'nin özellikle de İngilizler'in desteğini kaybeden Damat Ferit Paşa'nın 1 Ekim'de görevden çekilmesi sonucunda 2 Ekim'de Ali Rıza Paşa Kabinesi başa geçiyordu. Bundan sonra Milliyetçiler ⁶⁹⁹ile Ali Rıza Paşa yönetimini birbirlerine yanaştırmak yönünde yapılan çalışmalar olumlu neticeler verecekti.”⁷⁰⁰

---

⁶⁹⁷ Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.136–137.

⁶⁹⁸ a.g.e. s,137.

⁶⁹⁹ “*Dışişleri Bakanı*
Washington

27 Eylül 1919,İstanbul

Anadolu'daki dört kolordunun komutanları, yeni 30'uncu kolordu komutanı Ali Fuat, 15. kor komutanı Kâzım Karabekir, 13. kor. komutanı Cevdet ve 3'üncü kor. komutanı Selahattin, Padişah'a bir muhtıra göndererek Kabinayı, Türkleri bölmek, böylece ulusun gücünü azaltmakla görevli yabancı parayla satın alınmış ajanlardan kurulmuş olmakla suçlamışlardır. Bu politikacıların bu yolla iktidarda kalmayı başardıkları belirtilmiştir. Harput Valisi Galip Beye atıfta bulunularak, onun Kürtleri milliyetçi örgüte karşı kışkırttığı ve Türk birliğine karşı Kürt bağımsızlık hareketini bir silah gibi kullandığı öne sürülmüştür. Görüşüne göre milliyetçi akım gelişmeye devam etmektedir. İngiliz Yüksek Komiseri, düzeni sağlamak için ne yolu tutmak gerektiği konusunda kararsız olduğunu dün bana söyledi.

Ravndal

AmerikanKomiseri, Amerikan Elçiliği”

Duru, a.g.e, s. 50–51.

⁷⁰⁰ Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, s.40–41.

İstanbul Hükümeti ile Anadolu'daki Milli mücadeleler arasında bu gelişmeler yaşanırken Kürdistan Teâli Cemiyeti cephesinde de ilginç şeyler meydana geliyordu. Cemiyet Anadolu'daki Ulusal Hareket tarafından oluşturulan yeni durumu görüşmek ve buna karşı tavırlarının ne olacağına karar vermek amacıyla 8 Ekim Çarşamba günü olağanüstü bir toplantı⁷⁰¹ bile düzenlenmişti.⁷⁰²

---

⁷⁰¹“F0 371/4193

13 Ekim 1919

Kürtler ve Ulusal Hareket

“Karar basına iletilmiş ancak sansür tarafından engellenmiştir. Alınan karar şöyledir: İstanbul'daki üye sayısı 15.000'e varan Kürdistan Terakki Cemiyeti güvenle ve sükunetle Barış Konferansı'nın kendi kaderlerine ilişkin kararlarını beklemektedir:

Anadolu hareketi ile hiçbir ortak amaçları yoktur. "El Bayrak"ın veya Anadolu güçleri şefinin Kürtlere yönetildiği iddiaları esefle red etmektedir.

Tüm Kürtler adına duyururuz ki Malatya Olayı Kürt ulusal onuruna karşı bir harekettir. İngiliz Binbaşı Noel Kürdistan'da coğrafik, etnografik ve diğer bilimsel araştırmalar yapmak üzere kendi hükümeti tarafından gönderilmiştir. İngiliz görevliye eşlik eden iki genç Kürt prensi seyahat masrafları komitemiz tarafından karşılanmak üzere ve Binbaşı'ya sadece bilimsel araştırmalarını kolaylaştırmak amacıyla eşlik etmek ve Barış Konferansı kararını verinceye değin, sakin olmaları konusunda Kürtlere tavsiyede bulunmak amacıyla görevlendirilmişlerdir.

İki Kürt prensi oraya, Kürdistan'da huzursuzluk yaratmak için değil, fakat Kürdistan'a ilişkin son karar alınıncaya kadar, halka itidal tavsiye etmek üzere gitmişlerdir.

Toplantı sonunda aşağıdaki karar oy birliğiyle alınmıştır.

“İngilizler bizim tek dostumuzdur ve Kürtler İngilizlerden başka hiçbir himayeci istememeye karar vermişlerdir.”

İstihbarat Örgütü Tarafından İmzalanmıştır.

Karadeniz Ordusu, İstanbul.” Mesut, a.g.e, s.103.

⁷⁰² Aynı yer.

c) Kürdistan Teâli Cemiyeti ve Koçkiri Ayaklanması

1.Dünya Savaşı sonunda Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'nun ilan ettiği 14 maddelik prensiplere göre Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda Kızılırmak'tan itibaren Kafkaslar'a kadar olan bölgede bir Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulması öngörülmüyordu. Bu durum ise Ermenilerle Kürtleri karşı karşıya getirecekti⁷⁰³

Gençlerin Kürtlerin yaşadığı bölgelere giderek bir program dahilinde çalışmalarını ve Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'un prensiplerine göre bölgenin büyük bir kısmını içine alacak şekilde kurulması tasarlanan Ermenistan Cumhuriyeti'ne asla razı olunamayacağını söyleyen Seyyid Abdülkadir bu nedenle teşkilatlar kurulmasını ister.⁷⁰⁴

Londra ve San Remo Konferansı'nda kurulacak olan Kürdistan'ın kaderini belirlemek için toplantıların yapıldığı bir dönemde Ankara Hükümeti Sivas'ın İmranlı İlçesi'nde Karlık ve Boğazören köylerinde yerleşik olmasının yanı sıra yine Sivas'tan ta Erzincan'a kadar yayılan bir Kürt Alevi aşireti olan Koçkirlilerin⁷⁰⁵ çıkardığı ayaklanmayla uğraşacaktı⁷⁰⁶

⁷⁰³ **Koçkiri Halk Hareketi**,25–26.

⁷⁰⁴ a.g.e, s.34–35.

⁷⁰⁵ “Koçkirliler beş büyük kabileden oluşuyordu:

- 1) İbolar,
- 2) Zazalar,
- 3) Balular,
- 4) Kerteliler,
- 5) Sarular,

“Türkçe konuşan ve Alevî olan Koçkiri Aşireti; büyük kısmıyla Hafik (Koçhisar), Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kemah, Divriği, Kangal, Ovacık, Kuruçay kazalarıyla, Hamo, Zimara Bucaklarıve bunları çevreleyen 135 köyü kapsayan bir alana yayılmıştı.”

“Bu bölgenin içinde yer alan on altı köyde Koçkiri Aşireti'ne mensup olan ailelerin yanı sıra bu alanın dışında yine bu aşirete mensup aileler de vardı. Koçkiri Aşireti'nin yer aldığı ikibin kilometre karelik alanı kapsayan bölgenin nüfusu ise ortalama kırk bin civarındaydı.

“Bu iki bin kilometre karelik alanda Kürtçe konuşanların yanı sıra örneğin Kuruçay Kazası'nda birçok Türkçe konuşan köyler olduğu gibi, Zara ilçesi'nde de Türkçe konuşanlar çoğunlukta idi. Diğer ilçe ve köylerde de durum böyledir.”

Kürtçe konuşmakla birlikte Türkçe de bilen Koçkiri Aşiretinin dikkati çeken bir diğer yanı ise bu aşirete mensup olan insanların oturduğu köy ve kasabaların Türkçe olan adlarının muhtelif tarihlerde herhangi bir değişikliğe uğramamakla birlikte Osmanlı idaresinin buraya hakim olduğu dönemden kalmış olan adlardı. Bir diğer önemli husus da köy adları arasında Erkek, Salur gibi Oğuz Türklerine ait isimlerinde bulunmasıydı.” Rahmi Apak, **Tür İstiklal Harbi –İç Ayaklanmalar (1919–1921)**,C.VI, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1964, s. 151-152

⁷⁰⁶ Mumcu, a.g.e, s.35.

Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kangal ve çevre köylerinde yaşayanlarla birlikte kırkbin kişiden oluştuğu düşünülen⁷⁰⁷ Koçkiri Aşiretinin en kuvvetli kabilesi olan ve esasen ayaklanmayı kışkırtıp tertipleyecek⁷⁰⁸ olan İbolaların başkanları ise, Sultan II. Abdülhamid tarafından kendisine paşalık rütbesi verilen Mustafa Paşa'nın oğulları, iki kardeş olan Alişan ve Haydar Bey'lerdi⁷⁰⁹. Bunların yanında bulunan “kayın pederleri Hacı Rasim, Amcaları Mahmut ve İzzet ve yine aşiret reislerinden Kelağa oğullarından Koçkiri Aşireti Başkanı Mehmet Nâki İzzet, Hasan Askerî, Kâzım ve Alişir” isimli kişiler Koçkiri Aşireti'ni sevk ve idare eden aşiret reisleriydi.⁷¹⁰

Osmanlı İmparatorluğu imzaladığı Mondros Mütarekesi'yle savaşa son verirken bu sırada hükümeteşizlikten cesaretlenen bazı ayrılıkçı aşiretler arasında bir kaynaşma başlamıştı. Sevr Antlaşması'na bölücü amaçlı konulmuş bir madde ise cesaretini artırdığı bütün isyancı aşiretleri tahrik ve teşvik ediyordu. Bu tahrike kapılanlardan Kürt Teâli Cemiyeti mensubu Koçkiri Aşireti Reisi Haydar Bey ve kardeşi Alişan Beyler'in İstanbul'da, cemiyet'in reisi Seyyid Abdülkadir'den aldıkları talimat doğrultusunda Zara ve civarında bir isyan çıkartmaya yönelik olarak yapmış olduğu girişimler⁷¹¹ Anadolu'daki milli direniş için tehlike arz etmeye başlamıştı.⁷¹²

---

⁷⁰⁷ Aynı yer.

⁷⁰⁸ “Koçkiri aşiret reislerinden Alişan ve Haydar Beyler, Naki, Azemet, Kör Rifat, Zalim Çavuş, Mahmut Bey, Baytar Nuri, Polis Munzur, Eczacı Halil ayaklanmanın bilinen liderleriydi.” a.g.e, s.38-39.

⁷⁰⁹ “Koçgiri Aşiretinin liderlerinden Haydar Bey Ümraniye Bucak müdürüydü.” a.g.e, s.35.

⁷¹⁰ Apak, a.g.e, s.152.

⁷¹¹ “Elazığdan Vali Vekili Abdülkadir'in Erkan-ı Harbiye Umumiye riyasetine gönderdiği 3/16 37 tarihli telgrafında şöyle diyordu: Elcezire cephesi Kumandanlığından tebliğ buyurulan riyaset-i celiliyelerinin iki bin üç yüz yetmiş numaralı harp raporunun ifadesinde Harputdaki kıtaatın emrine verildiği ve mezkur kıtaatın vesaitle takviyesi emr buyurulmuşdur. Ümraniye ve koçgiri muntıklarında zuhur iden ve gittikçe tevessüh itmekte olduğu anlaşılın hadisenin binnetice bir seneden beri aşairi bir kıyam hareketına meyletmekte oldukları halde mütedabir-i lazime itihazıyla bastırılmakta olan havalisi hadise-i isyaniesinin bilhassa merkez istinadı bulunan Dersime sirayeti pek muhtemeldir. Koçgirili Ali Şan Beğle Alişerin zamandan beri Ovacıkta bulunarak ekrad-ı aşairi isyana teşvik ve aylıkla ekrad cem iderek Koçgirilerin saadetine sevk ve tahrik eyledikleri anlaşılmıştır...” ATASE, Kutu No:633, Gömlek No:56, Belge No:56-2

⁷¹² Balcıoğlu, **Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu**, s.2.

Mütareke döneminde üyesi bulunduğu Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin bir şubesini kendi başkanlığında Ümraniye'de açan Koçkiri direnişinin önderlerinden Aşiret Reisi Haydar Bey aracılığıyla aşiret birimleri de bu cemiyete dahil edilmişti. Seyyid Abdülkadir ile Haydar Bey arasında var olan bu haberleşmeler ise gizli kuryeler aracılığıyla sağlanıyordu.⁷¹³

Kendilerine her türlü kolaylığın gösterildiği ve maddi yardımın yapıldığı İmranlı'daki şubenin İstanbul'la olan temaslarını gerçekleştiren bu güvenilir kişiler, İstanbul'da görüştükları cemiyetin kurucularından ve eski senatörlerden Seyyid Abdülkadir'den aldıkları mektupları gizli yerlerinde saklayarak İmranlı'ya getiriyorlardı.⁷¹⁴

Koçkiri direnişi öncesinde Ümraniye'deki Kürdistan Teâli Cemiyeti şubesinin genel sekreterliğine getirilen Alişer,⁷¹⁵ 1919 yılında İstanbul'da bulunan cemiyete bir mazbata göndererek Koçkiri ve Dersim Kürtlerinin bağılılıklarını bildiriyor ve aynı zamanda her tarafta bu cemiyetin şubelerini kuruyordu.⁷¹⁶

Yazar Rahmi Apak'a göre cemiyetin Jepin⁷¹⁷ isminde çıkardığı bu gazetede Kürt bağımsızlığı hakkında yazılar yer alıyordu. Alişer sekreterliğini yaptığı bu cemiyete gelen bütün gazeteleri okur, mana ve içeriğini anlatırdı.⁷¹⁸

---

⁷¹³ Göldaş, a.g.e, s.49.

⁷¹⁴ Apak, a.g.e, s.153.

⁷¹⁵“... Alişer Bey, Dersim'in Şeyh Hesenan aşiretinin çocuğudur. Koçgiri'nin Ümraniye nahiyesindeki çiftliklerinde doğmuş, öğrenimini Sivas'ta tamamlamıştır... Sultan Hamid devrinde, Koçgiri aşiretleri reislerinden Mustafa Bey'in katibi olmuştur. Mustafa Paşa'nın vefatından sonra, Alişer; merhum büyük oğlu Alişan Bey'e vasi tayin edilmiş ve bu sebeple de, umum Koçgiri aşiretleri üzerinde büyük bir nüfuza malik olmuştur. Alişer, bu nüfuzunu kelimenin bütün manasıyla Kürtlük ve Kürdistan İstiklâli davası uğrunda kullanmış ve bu maksatla Dersim aşiretleri arasında birlik yapmaya muvaffak olmuştur...”Göldaş, a.g.e, s.48.

⁷¹⁶ a.g.e, 48-49.

⁷¹⁷ “İsmail Göldaş Kürdistan Teali cemiyeti adlı eserinde bu konuya da değinmiştir. Yazara göre Jepin adında bir gazete Kürt dergi ve gazetecilik tarihinde hiç rastlanılmamıştır. Arap alfabesinde Jepin ile Jin sözcüklerinin yazılışındaki benzerlik düşünüldüğünde Apak'ın Jepin diye söz ettiği sözcük Jin kelimesi olması muhtemeldir. Bu durumda Alişer'in Jepin adıyla bir dergi veya gazete çıkarmadığı anlaşılmaktadır.” a.g.e, s.49.

⁷¹⁸ Apak, a.g.e, s.152-153.

Bölgedeki ayrılıkçı çalışmalara daha da bir hız kazandıran Paris Konferansı'nda Bogos Nubar ile Şerif Paşa arasında imzalanan antlaşmanın ardından yaptıkları toplantıda yeni oluşumu değerlendiren Alişan, Haydar, Gülağazade Takî Beyler, Seyyid Abdülkadir'den talimat almak için Ümraniye'nin Kapukaya Köyü'nden Muhyiddinoğlu Fevzi'ye 300 lira vererek onu İstanbul'a göndermişlerdi. Buradan gelen talimattan Dersim ilini, Kuruçay'ın Armutlu köyünden Mığırđıç haberdar etti. Koçkiri isyanının Kürt Teâlî Cemiyeti tarafından organize edildiğini gösteren bu olay içerisinde Mığırđıç adlı bir Ermeni'nin de bulunması bu ayaklanmaya farklı bir boyut kazandırmaktadır.⁷¹⁹

Gençlerin, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde var olan teşkilatları geliştirmeleri amacıyla birtakım girişimlerde bulunan cemiyet 1918'in sonlarında İstanbul'da görevli bir Binbaşı'yı Dersim, Sivas-Koçkiri bölgesine ve Baytar Nuri'yi de “Zara, Divriği, Kangal bölgesine göndermeyi⁷²⁰ kararlaştırdı. Ancak Binbaşı'nın tayin istemi Harbiye Nezareti tarafından kabul edilmedi. 1921 yılı martında patlak veren Koçkiri

---

⁷¹⁹ Balcıoğlu, **Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu**, s.120.

⁷²⁰“*Meclis üyelerinden, İstanbul Polis Müdürü Dêrsimli Miralay Halil'in katılmasıyla Seyid Abdülkadir'in başkanlığında yapılan başka bir toplantıda, bazı gençlerin örgütlenme yapmak için Doğu vilayetlerine gitmelerine karar verildi. Dêrsim-Sivas-Koçgiri ilişkilerinin sağlanmasıyla da, o sırada İstanbul'da bulunan, şimdilik ismini açıklayamayacağım-Dêrsimli binbaşı'nın Eğin kaymakamlığına ve benim de Sivas aşiretleri veterinerliğine atanmam uygun bulunmuştu. Fakat Binbaşı'nın işlemleri Harbiye Nezareti'nden kabul edilmedi...*” Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.134.

“... Benim Sivas- Koçgiri Alevi Kürt aşiretlerinin Dersim aşiretleriyle ilişkilerini kurmak ve bu suretle örgütlenme yapmak üzere Sivas bölgesine hareketim uygun görüldü. Bana resmi bir sıfat verilmek için de Sivas'ın Kürt bölgelerini ihtiva eden ; Kangal-Divriği- Zara Bölge Baytarlığı görevine tayin edilmem için, Cemiyet Başkanı Seyid Abdülkadir tarafından Ziraat Nezareti'ne bir tavsiye mektubu yazıldı. Bakanlıktan hemen aynı göreve tayin emrim verildi. O esnadan Koçgiri aşiretleri liderlerinden Mustafapaşazade Haydar Bey de İstanbul'da bulunuyordu. Aynı konuda Kürt Teâlî Cemiyeti'nden adı geçen Haydar Bey'e de talimat verilmişti. Haydar Bey'le birlikte 1919 yılının Haziran başlarında İstanbul'dan ayrıldım.”

1919 yılı haziran başlarında İstanbul'dan ayrılarak Karadeniz yoluyla Giresun'a, oradan Haydar Bey'le birlikte Sivas'ın Zara ilçesinin Ümraniye nahiye merkezine ve oradan da Boğazvıran köyüne giderek Mustafapaşazade Haydar ve kardeşi Alişan Bey'le görüşmelerde bulunduk ve birlikte örgütümüzün anahatlarını kararlaştırdık. Ayrıca Alişan Bey'in katibi olan merhum Alişer Efendi'yi Dersim'e giderek orada örgütlenme yapmasını ve bizimle sürekli bağlantı kurmasını uygun gördük. Ben Koçgiri bölgesinden ayrılarak Kangal ilçesinin Çamışığı bölgesinde ve Şahin köyünde bulunan eşimin yanına gittim. Bir hafta sonra Sivas merkezine giderek il vasıtasıyla Divriği-Zara- Kangal ilçeleri bölge baytarı olduğumu adı geçen kaymakamlıklara resmen tebliğ ettirdim. Resmi görev dolayısıyla aynı bölgede Kürt Alevi aşiretleriyle temasa geçtim. Kürdistan Teâlî Cemiyeti programı dahilinde aynı bölgede Kinyan, Çarekan, Şadiyan, Kurmeşan, ve Canikan aşiretleri vardı.” Dersimi, **Hatıratım**, s.97-98.

İsyanı'nın tohumlarını bölgeye atacak olan Baytar Nuri⁷²¹ İstanbul'dan ayrılıp buraya gelerek Alişan ve Alişer'le birlikte Zara, Divriği, Hafik, Kangal ve Dersim içlerinde yoğun olarak çalışmaya başladı.⁷²²

Erzurum'dan Sivas'a geçen Mustafa Kemal, Sivas Valisi Reşit Paşa'nın aracılığı ile 1919 yılının ağustos ayında İstanbul'daki rakamlarında dikkatini çekecek boyutlara ulaşan bölgedeki ayrılıkçı faaliyetlerin liderleriyle görüşmek ister. Mustafa Kemal Paşa⁷²³ görüşmeye gelen Alişan Bey'den Erzurum Kongresi'nde Kürtlerin

---

⁷²¹ “Bu sırada Ümraniye Nahiyesi müdürü Koçgirili Mustafa Paşazade Alişan Bey'di. İlk önce Koçgiri aşiretleri liderinin Dêrsim'e giderek orada örgütlenme yapmasına karar verildi. Bu sırada Sivas merkezinde bazı Fransız subay ve sivil kişilerin dolaşmakta oldukları haber alınmış ve bu haber aşiretler arasında genel bir kaynaşma ve heyecan uyandırmış olduğu için, bölgede bir kararsızlık havası esmeye başlamıştı.

Zara- Divriği- Kangal- Hafik ilçeleri arasında temaslara geçilerek, Kürt nüfus yoğunluğu bulunan Ümraniye- Beypınar- Celallı-Sincan-Hemo- Zmara ve Domurca nahiyeleri merkezlerinde birer “Kürdistan Teâlî Cemiyeti” şubesi açarak Kürtler arasında kuvvetli bir milli dayanışma meydana getirmeyi başarmıştım. Aynı şekilde Dêrsim'de de Alişer örgütlenme yapmaya devam ediyordu.” Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.135.

⁷²² a.g.e, s.118.

⁷²³ “Halk bir taraftan yaptığımız bu örgütlenmeyle, diğer taraftan da Erzurum'da Kürdistan beylerine sığınarak örgütlenme yapmak için Kürtler'den yardım isteyen Kuvayı Milliye lideri Mustafa Kemal Paşa'nın girişimleriyle ilgileniyordu.”

Mustafa Kemal Paşa, kendisiyle işbirliği yapmak için, Erzurum'da Kürdistan beylerinden ve şeyhlerinden kuvvetli bir destek almayı başarmıştı. Fakat M. Kemal Erzincan'dan geçerken, Dêrsim ve Koçgiri Kürtleri'nin kurdukları örgütten haberdar olmuş ve bundan kuşkulananak, güvenlik tedbirleri aldıktan sonra, Çardaklı boğazından Zara ve Sivas'a geçmiş ve Sivas Valisi Reşit Paşa vasıtasıyla beni ve arkadaşlarımı Sivas'a istetmişti. Bu davete sadece Alişan Bey katıldı. Alişan Bey Sivas'ta Sultani Mektebi'ni merkez yapan, Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa, her ne kadar ne amaçla çalıştığımızı biliyorsa da, bunu bir defa da bizden duymak istediğini belirtmişti. Alişan Bey ; “Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un Prensipleri'ne dayanarak, Doğu vilayetleri'nin Sivas'ın kızılırmak sınırına kadar Ermenistan'a verildiği ve Kürtler'in hakkının dikkate alınmadığını ve bu nedenle Kürdistan topraklarında Kürt çoğunluğu bulunan yörelerde nüfus miktarı tesbit edilmek üzere, Osmanlı egemenliğine bağlı bir Özerk Kürdistan yönetiminin kurulması için, siyasi heyetlerin görüşünü almak doğrultusunda çalışmalar yapmaktan başka bir amacımızın olmadığını bildirmişti.

Mustafa Kemal Paşa bu sözlere karşılık olarak “ Wilson Prensipleri'nin , Doğu Milletleri'nin azim ve idaresi karşısında paçavraya döndüğünü ve yırtılıp atıldığını ” beyan ettikten sonra, kendisiyle derhal Dêrsim temsilcileri sıfatıyla işbirliği yapmamızı ve ileriye doğru hareket etmemizi teklif etmişti. İstanbul'da Devlet Şurası Başkanı Seyid Abdülkadir'den aldığımız direktif doğrultusunda örgütlenme yapmakta olduğumuzun farkında olduğunu ve ne yazık ki, Seyid Abdülkadirin Ferit Paşa hükümetine alet olduğunu ve bir İngiliz uşağı konumuna düşmüş olduğunu” da sözlerine eklemiş ve “ Kara Kâzım Paşa'dan aldığı bir telgrafta, İngiliz casuslarından Binbaşı Noel'in, Malatya'ya gelerek Ferit Paşa Hükümeti tarafından gönderilen Bedirhani ve Cemil Paşa ailelerinden bazı kimselerle, Elaziz Valisi'nin adı geçen casuslarla işbirliği yaptıklarını ve Sivas Kongresi üzerine Kürt aşiretleri tarafından saldırı planları yapılmakta olduğunu bildirdiğini, Alişan Bey'e söylemişti

Mustafa Kemal Paşa, Ferit Paşa'yla Seyid Abdülkadir aleyhine bu hakaretleri savurduktan sonra, Kürdistan'ın Ferit Paşa hükümeti'nin bu planına oyuncak olmayacağından emin bulunduğunu, Erzurum Kongresi'nde bütün Kürdistan'ın kendisine yardım edeceğine dair söz aldığını ve işte bu nedenle kendisinin özellikle Doğu Vilayetleri'ni temsil etmekte olduğunu, mağrur bir edayla söyledikten sonra Alişan Bey'den ayrılmıştı.” a.g.e, s. 135–138.

haklarını savunmak üzere Kürt aşiretlerinin ileri gelenlerinden yetki almasından dolayı kendisini desteklemesi gereken Dersim ve Koçkiri'nin bunu gerçekleştirmesini sağlamasını rica etti. Ancak işbirliğine yanaşmayan Alişan Bey Mustafa Kemal'e Wilson Prensipleri çerçevesinde bir Kürdistan'ı savunacaklarını söyler.⁷²⁴

“Zara Mutasarrıfı Baytar Nuri ile yaptığı bir görüşmede; bölgede yapılan çalışmaların Mustafa Kemal Başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye'nin görüşleri ile bağdaşmadığını, bu durumun ise” Kürt Teâli Cemiyet'i içinde çalışan Murat Paşa tarafından⁷²⁵ bizzat kendisine iletildiğini söylemesi ile ortaya çıkar. Bu olaydan sonra Murat Paşa çalışmaların dışında tutulmaya çalışılmıştır.⁷²⁶

Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından toplanılan ve Koçkiri ve Dersim ileri gelenlerinin de girmesi istenilen meclise kendisinin de mebus olarak girmesi istenilen Alişan⁷²⁷ bu teklifi reddeder. Buna rağmen Meço Ağa, Diyap Ağa, Mustafa Bey, Ahmet Ramiz ve Hasan Hayri'nin ilk Dersim Mebusları olarak Ankara'ya gitmesiyle Mustafa Kemal ayrılıkçı olan bu hareketi bir ölçüde etkisiz hale getirecekti⁷²⁸

---

⁷²⁴ Balcıoğlu, **Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu**, s.119.

⁷²⁵“*Dêrsim'den Kangal-Zara yöresine döndüğümde, Ginyan aşireti lideri Murat Paşa'nın, örgütümüz hakkında Zara kaymakamlığına detaylı bilgi verdiğini öğrendim. Bu ihanetin yapıldığına ilişkin kuşkularımı, Zara kaymakamının benden bazı açıklamalar istemesi ve Dêrsim'e yolculuğumun nedenini vilayete resmen bildirdiği kuskusunu kuvvetlendirmişti. Zara Kaymakamı'nın Vilayete verdiği bildiri de ;örgütümüzün gizli konularına ilişkin bilgilerin bu örgütün kurucu üyelerinden Ginyan aşiret lideri Murat Paşa tarafından verildiğine de işaret olunmuştu. Bu nedenle artık Murat Paşa'ya karşı dikkatli davranmaya ve ancak idareten ilişki içinde bulunmaya karar vermiştik.*” Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim** s.138–139.

⁷²⁶ **Koçkiri Halk Hareketi**, s.45.

⁷²⁷ “*Alişan'ın, Sivas vilayetinden mebus adayı gösterildiği bildiriliyordu. Mustafa Kemal'in Kürt Milli mücadelesi karşısında pek ustaca yürüttüğü, aldatıcı manevraları sayesinde meydana gelen milli menfaatlerimize aykırı akımlar, aşiretler arasında ikilik doğurmuş ve bazı çıkarıcı Kürtler, para ve rütbe kapılarak Türk hakimiyetini desteklemek için Mustafa Kemal lehinde propogandaya başlamışlardı. Merkezle haberleşmemiz kesildiği için, talimatsız olarak ve kendi başımıza Kürdistan'ın diğer bölgelerinde meydana getirilecek milli çıkarlarımıza uygun hareketin ortaya çıkmasına ve bunun Dêrsim'de oluşturacağımız milli kuvvetlere hareket zemini oluşturulmasına çalışıyorduk.*

Tehlikeyi sezdiğimiz için, Alişan Sivas mebusluğu adaylığından çekildi. Ben de Mustafa Kemal'in başkanlığındaki temsil heyeti hükümetine katılmayacağımı Sivas vilayet mektupcusu Divriğili Ayanbeyoğlu vasıtasıyla bildirdim. Çünkü, Dêrsim'deki örgütümüzün son derece kuvvetli oluşu ümitlerimizi artırıyordu.” Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 135-138.

⁷²⁸ Balcıoğlu, **Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu**, s.121.

Bu duruma rağmen meclise katılmayan Dersim ve Koçkiri Aşiret Reisleri, Ankara Hükümeti'nin Kürdistan'ı muhtar bir idare olarak resen tanınmaları halinde meclisi destekleyeceklerini bildirirken aynı tarihlerde 72 Mebus⁷²⁹ İtilaf Devletlerine Ankara Hükümeti ile birlikte olduklarını bildirmişlerdi.⁷³⁰

Mili meclis çatısı altında bulunan mebusların bu hareketi üzerine bir muhtıra ile İtilaf Devletlerine Kürdistan Teâli Cemiyeti aracılığı ile başvuran Dersim ve Koçkiri aşiretlerinin ileri gelenleri⁷³¹ ise “bu mebusların Kürdistan'ı temsil etmediğini bildirdiler ve bağımsızlık isteklerini⁷³² yinelediler.”⁷³³

Baytar Nuri tarafından 1921 yılı başlarında Kangal İlçesi'nin Yelice Nahiyesi'nin Hüseyin Abdal Tekkesi'nde düzenlenen, Canbegan ve Kurmeşan aşiretlerinin de hazır bulunduğu toplantıda⁷³⁴ Sevr Antlaşması'nın uygulanması ve Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ile Koçkiri'yi içine alan bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulması yolunda bir karar alınır.⁷³⁵

---

⁷²⁹“ Meclisi Mebusan'da bulunan Kürt Mebusları çıkarıcı görmek mümkündür. Ancak, bunların büyük bir kısmı Türklerle beraber mücadele etmenin gereğine inanmaktadırlar.Gavuru tepeledikten sonra Kürtlerin demokratik haklarına kavuşacaklarına samimi olarak inananlar da vardı. Ne var ki,İstanbul işgal altındadır. Yunan istilası Ege'de yaygınlaşmaktadır.Güneydoğu Anadolu'ya Fransızlar sızmışlardır.Doğu'da ise durum tamamen farklıdır.Ermeni hareketler sindirilmiş, Ruslar ise 1917 Devrimi nedeniyle çekilmişlerdir. Ankara Hükümeti'nin hem Kürtlerden yardım istemesi hem de (o günün şartlarında) Kürtlerin milli taleplerini reddetmesi ciddi bir çelişki olarak değerlendirilmelidir.” **Koçkiri Halk Hareketi**, s.43.

⁷³⁰ a.g.e, s.41.

⁷³¹ a.g.e, s.41-42.

⁷³⁰ “Dersimde büyük bir kaynaşmanın başladığı sırada kendisinden Kürdistan muhtariyetinin kabul edilmesi istenen Ankara hükümetinin işgalatına kapılan Kürdistan mebusları İtilaf devletlerine çektikleri bir telgraf ile Türklerden ayrılmayacaklarını bildiriyorlardı.Milli benlikleri inkar eden bu soysuzların Kürt muhtariyet ve bağımsızlık davasına indirilen bu darbeyi hükümsüz bırakmak amacıyla Dersimliler tarafından hazırlanarak Kürdistan Teâli Cemiyeti vasıtasıyla İtilaf devletleri mümessillerine gönderilen bu raporda Ankara hükümetinin baskısıyla çekirilen ve içeriği yukarıda yazılı olan telgrafta geçen söz konusu iddiayı red ve yalanlamakla birlikte bağımsız bir Kürdistan yaratılması istendi.”a.g.e, s.42 .

⁷³³ Kabacalı, a.g.e, s.34.

⁷³⁴“Toplantıda hazır bulunanların hepsi andiçerek: Sevr Antlaşması'nın uygulanmasını ve Diyarbakir, Van, Bitlis, Elaziz, Dêrsim- Koçgiri mntukalarını içine alan bağımsız bir Kürdistan kurmayı başarmak için silaha sarılmaya ve bu uğurda sonuna kadar savaşmaya tam bir ittifakla karar verdiler. Hüseyin Abdal Tekkesinin sahibi olan aileyle olan ilgim, bu ittifakın oluşmasına önemli bir neden oluşturmuştu.” Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 139.

⁷³⁵ Mumcu, a.g.e, s.36.

Toplantıyı Hüseyin Abdal Tekkesi'nde yapan Baytar Nuri'nin böylelikle ilerde oluşacak ayaklanmaya bölgedeki alevilerin de katılmasını sağlamak niyetinde olduğu görülecektir.⁷³⁶

Bölgedeki tansiyonu yükselten bir diğer olay da, Batı Dersim ile Doğu Dersim'in⁷³⁷ düzenli kuvvetler hazırlamak için çalışmalar yaptığına yönelik haberlerdir. Öte yandan Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin bir şubesi de Elazığ'da açılmıştı.⁷³⁸

Hazırlıklar tamamlanınca ilk saldırı 1920 yılının temmuz ayında Mısto komutasındaki Kürt birlikleri tarafından Zara'nın Çulfa Ali Karakolu'na gerçekleştirilir.⁷³⁹

“Baskınlar zincirleme olarak artar ve Sivas-Erzincan arasında Kangal- Zara ve çevresinin denetimi aşiret birliklerinin eline geçer.”⁷⁴⁰

1920 yılının ağustos ayında eski Jandarma Komutanı ve Refahiye'ye bağlı Şadan Aşireti Reisi Paşa, Kuruçay'a sevk edilmekte olan cephaneyi götüren müfrezeyle saldırarak cephaneye el koyup onları esir alır. Refahiye'yi işgal edip fiilen yönetime el koyduktan sonra hükümet konağına Kürdistan bayrağını çeker. Bu fiili durum Sivas'taki yetkilileri ürkütür.⁷⁴¹

Çatışmayı önlemek isteyen Ankara Hükümeti Koçkiri Aşireti Reisi Alişan Bey'i Refahiye Kaymakam Vekilliğine Kardeşi Haydar Beyi de Ümraniye Bucak

---

⁷³⁶ Balcıoğlu, **Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu**, s.124.

⁷³⁷“Anlaşma gereğince Kürtler, civar merkezlerden cephaneyi topluyorlardı. Dêrsim'den gelen son raporlarda, muntazam örgütlü 45 bin kişilik bir Kürt kuvvetinin Batı Dêrsim'den harekete hazır bulunduğu ve bu harekete Doğu Dêrsim Kuvvetlerinin de katılacağı bildirilmekle beraber, Elaziz merkezinde de Kürdistan Teali Cemiyeti Şubesi'nin oluşturulduğu ve Kürdistan'ın her tarafında Milli heyecanın çok yüksek olduğu bildiriliyordu.”Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 139.

⁷³⁸ **Koçkiri Halk Hareketi**, s.45.

⁷³⁹ Mumcu, a.g.e, s.36.

⁷⁴⁰ **Koçkiri Halk Hareketi**, s.46.

⁷⁴¹ Aynı yer.

Müdürlüğü'ne atamıştı. Aslında bu durum Mustafa Kemal'in Kürt ayaklanmasının gizli lideri olan bu iki kardeşi kazanmak istemesinin de göstergesiydi.⁷⁴²

Bu arada genelleşmeye başlayan isyan fikrini dikkate alan Ankara Hükümeti'nin bölgeye gönderdiği nasihat heyetlerine aşiretler hiç yüz vermiyordu.⁷⁴³

Koçkiri Aşiretinin yanında Pezgavır, Maksuden, Aslanan, Kurmeşan, Perçikan, Cenbergan ve Ginyan aşiretlerinin de ön saflarında yer aldığı ayaklanma “Kürtlerin Ermeniler gibi sürülecekleri” yolundaki söylentilerinin de etkisiyle büyüyerek yayılır. Kemah'ta yönetimini ele geçiren Kürtler kaymakamı da tutuklarlar.⁷⁴⁴

Alişan Bey beraberindeki yüze yakın silahlı birlikle beraber Kuruçay-Kemah üzerinden geçerek vardığı Ovacık'ta saygıyla karşılanır.⁷⁴⁵

Alişan'ın bazı aşiret reislerini de alarak gittiği Hozat'ta yapılan toplantı esnasında gerçekleşen bir yemin töreninden sonra mücadelenin sonuna kadar desteklenmesi kararı alınır.⁷⁴⁶

Hozat toplantısından sonra Ankara Hükümeti'ne şu muhtırayı gönderirler:

1- Kürdistan muhtar yönetimini kabul eden İstanbul Egemenlik Hükümeti'nin bu bapta kararını Mustafa Kemal Hükümeti'nin de resmen kabul edip etmeyeceğinin açıklanması.

2- Kürdistan muhtar yönetimi hakkında Mustafa Kemal Hükümeti'nin görüş noktasının ne olduğu konusunda Dêrsimliler'e acele cevap verilmesi

---

⁷⁴² Mumcu, a.g.e, s.37.

⁷⁴³ Balcıoğlu, **Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu**, s.122.

⁷⁴⁴ Mumcu, a.g.e, s.37.

⁷⁴⁵ **Koçkiri Halk Hareketi**, s.48.

⁷⁴⁶ Aynı yer.

3- Elaziz, Malatya, Sivas ve Erzincan bölgeleri hapishanelerindeki Kürt tutukluların hemen serbest bırakılması.

4- Kürt çoğunluğu bulunan bölgelerden Türk Hükümeti'ne bağlı memurların çekilmesi.

5-Koçgiri bölgesine gönderildiği haber alınan askeri birliklerin derhal geri alınması (15 Kasım 1920).”⁷⁴⁷

Baytar Nuri'nin Babası İbrahim Efendi tarafından kaleme alınan bu muhtıradan⁷⁴⁸ sonra Batı Dersim Aşiret Reisleri adına T.B.M.M.'ye 25 Kasım 1920 günü şu telgrafı çekerler :

“ Sevr Antlaşması gereğince Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis illerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması gerekiyor. Bu nedenle bu oluşturulmalıdır. Yoksa bu hakkı silah zoruyla almaya mecbur kalacağımızı beyan ederiz.”⁷⁴⁹

“Amaç bir Kürt Devleti kurmaktır.”⁷⁵⁰

---

⁷⁴⁷ Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.141–142.

⁷⁴⁸ “ *Merhum baban İbrahim Efendi tarafından kaleme alınan bu nota, Abbasan aşiret lideri Meço Ağa tarafından Dêrsim Mutasarrıfı Rıza'ya verildiği zaman, Meço Ağa mutasarrıfa hitaben:*

“ Bu isteğimize 24 saat zarfında cevap gelmediği takdirde, (parmaklarını göstererek) bu parmaklarımla senin gözlerini çıkarırım!” diyerek mutasarrıfı tehdit etmiştir.

Mutasarrıf, o gece Dêrsim merkezini terkederek Elazize varmış ve durumu Ankara Hükümeti'ne bildirmişti. Telaşa düşen Ankara Hükümeti, hile ve aldatma yöntemlerine başvurmaya başladı.Bu amaçla Elaziz'den Dêrsim merkezine bir Nasihat Heyeti gönderildi.Bu heyet Kürdistan'ın isteklerinin kabul edileceğini bildirdi.Bu hile yürümedi, Dêrsimliler heyeti tehdit ederek kovdular ve Elaziz vilayeti vasıtasıyla Ankara hükümetine” bir telgraf çektiler.

Bu telgraflara Ankara Hükümeti yazılı karşılık vermedi. Ancak Kürtleri oyalamak için Elaziz vilayeti vasıtasıyla, hükümetin bu isteklere hak verdiklerini bildirerek vakit kazanmak istiyordu. Bu niyeti Sivas bölgesine askeri yığmak yapmasından anlaşıyordu.

Mevsim dolayısıyla Dêrsim dağlarına şiddetli kar yağmıştı. Bu nedenle Koçgiri'ye yardım gönderilmesine ve genel ayaklanma yapılmasına imkân yoktu. Ayaklanmanın ilkbahar sonlarında yapılması gerektiğini Dêrsimliler bize bildiriyorlardı.

Malatya'nın Arapgir ilçesi yöresinde Dirêjan ve Atma aşiretleriyle, Divriği dağlarındaki Parçikan aşireti de Milli harekete katılacaklarını vaatmişlerdi.” a.g.e, s.142–143.

⁷⁴⁹ Mumcu, a.g.e, s.37–38.

⁷⁵⁰ a.g.e, s.38.

15 Kasım 1920 'de Hozat'ta yaptıkları toplantıda Kürdistan'a muhtariyet isteklerini 25 Aralık'ta Elazığ Vilayet'i aracılığıyla gönderdikleri telgrafta da yineleyen Dersim ve Koçgiri Aşiret Reisleri'nin 1920 yılı sonlarında hükümete itaatkâr görünmelerinin sebebi yaklaşan kış mevsimiydi. Malatya'daki Drejan ve Atma Aşiretleri'nin de harekate katılacaklarını bildirdikleri günlerde Koçkiri hareketi geri dönülmez şekilde olgunlaşırken bölgenin kışa girmesiyle karlar altında kalan Dersim yardım gönderemezdi. Koçkiri gibi Dersimlilerin de uygun gördüğü tasarımlara göre ilkbaharda başlayacak olan toplu bir ayaklanmada⁷⁵¹ “ ilk önce Dersim'de Kürdistan'ın bağımsızlığı ilan edilecek, Hozat'ta Kürdistan bayrağı çekilecek, Kürt Milli kuvvetleri Erzincan, Elazığ ve Malatya doğrultusunda Sivas'a doğru hareket ederek Ankara Hükümeti'nden resmen Kürdistan'ın bağımsızlığının tanınması istenecekti. Hükümet bu isteği kabul etmek zorunda kalacaktı, çünkü isteğimiz silah kuvvetiyle desteklenmiş olacaktı.”⁷⁵²

Ankara'nın Sivas Mebusu olarak meclise girmesi ya da Sivas'ta yüksek bir görevde çalışmak üzere Dersim'i terk etmesini istediği Alişan'a Dersim'e bir Kürt Mutasarrıfın atanacağı da söz olarak verilmiştir. Ancak Alişan sağlık durumunun Kış mevsiminde Dersim'den ayrılmaya elverişli olmadığını söyleyerek bu teklifleri reddeder. Olayların gelişimine bir kısım aşiret reisleriyle birlikte öfkelenen Seyit Rıza beraberindeki büyük bir silahlı kuvvetle Ağdat'tan Dersim'e iner.

Seyit Rıza “Meclis Riyaseti'ne çektiği bir telgrafta:

“... meclisteki mebusların Dersim'i temsil hakkına sahip olmadıklarını, Dersim'in müstakil idare istediğini, ancak bu millî talebin Ankara Hükümeti tarafından kabul ve resmen ilânından sonra Kürdistan'ın bir konfederasyon şeklinde hükümetle işbirliği yapabileceğini” bildirir.⁷⁵³

Koçkiri'de gerek askeri, gerekse siyasi gelişmelerin çelikleştiği odak noktalarından bir tanesi Baytar Nuri'nin faaliyetleri iken bir diğeri ise Dersimli

---

⁷⁵¹ Balcıoğlu, **Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu**, s.124.

⁷⁵² Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.143.

⁷⁵³ **Koçgiri Halk Hareketi**, s.53.

Alişer'in çevresiydi. Mahalli istihbaratın bu tespitinden sonra Alişer'in Dersim'de olması nedeniyle Baytar Nuri'nin tutuklanması için Sivas gerekli bahaneyi bulmuştu. “ Kürt Teâli Cemiyeti'nin ”direktifi ile Balya Madeni'nde çalışan 1200 Kürt ameleli silahlandırdığı Sivas Dersim arasında Kürdistan'ın istiklali için bazı çalışmalar yaptığı ve Kuvayı Milliye aleyhinde bulunan hain bir Kürt olduğuna yönelik İstanbul'dan gelen istihbaratı değerlendiren Mustafa Kemal, Sivas Valisi Reşit Paşa'ya derhal Baytar Nuri'nin idari tahkikata tutulmasını emreder. Reşit Paşa'nın durumu Divriği yetkililerine iletmesine rağmen resmi görevden ayrılan Baytar Nuri çalışmalarına açıkça devam edecektir.⁷⁵⁴

Ayaklanma hızla gelişirken Canbegan Aşireti tarafından Duruca dağlarında müsadere edilen Sivas- Kangal- Divriği postasının müdürü Ayanoğlu Mustafa öldürülmüştür.⁷⁵⁵

Bunu fırsat kollayan Divriği Kaymakamı olayda düzenleyici olduğu iddiasıyla tutukladığı Baytar Nuri'nin⁷⁵⁶ bu durumuna müdahale eden Seyit Rıza bizzat Mustafa Kemal'den Baytar Nuri'nin serbest bırakılmasını istemesinin yanı sıra

---

⁷⁵⁴ a.g.e, s.54.

⁷⁵⁵ Aynı yer.

⁷⁵⁶ “1920 yılında Doğal olarak Koçgiri Kürt Bağımsızlık Savaşı için Sivas'ın Kangal, Divriği, Zara bölgelerinde örgütlenme yapıyordum.İşte İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen ihbar mektubu aynı yılda Divriği Kaymakamlığı'na verilmişti. Aynı zamanda Kürt egemenliğine bir şekil vermek için, Kürt halkında dikkate değer bir hazırlık ihtiyacı ve sabırsızlık ta baş göstermişti.Bu nedenle Sivas, Kangal ve Divriği Türk postası Dumura dağlarında, Canikan aşireti tarafından el konarak posta müdürü Divriğili Türk Ayanoğlu Mustafa imha edilmişti.(20 Aralık 1920)Aynı günde Divriği merkezinde bulunuyordum.Fırsat ve bahane arayan Divriği Kaymakamı Sermet bu olayın düzenleyicisi sıfatıyla beni tutuklamış ve Sivas Valisi Reşit Paşa'ya ve Mustafa Kemal Paşa'ya durumu bildirmişti.Durum bu merkezde olduğu halde Teşkilatı Mahsusacılar hala İslam alemini projeleri doğrultusunda ayaklanmalar gerçekleştirme hayallerinden vazgeçmemişlerdi. Çünkü Enver ve Talat Paşalar, Berlin ve Moskova'da aynı amaçla örgütlenme yapacaklarını ve sonuç olarak başaracaklarını arkadaşlarına vaad edip bu zavallıları da buna inandırmışlardı.Fakat son ümitleri kırılmış olduğu için Anadolu'ya yapılması ümit edilen Türk Milli Müdafa güçleri adına silahlı güçler oluşturmaya başlamışlar ve Anadolu'da Milli Savunma Hükümeti'ni oluşturması tasarlama başlanmışlardı.”Dersimi, **Hatıratım**, s.92-93.

Bu sırada Mustafa Kemal, İstanbul'dan hakkımda almış olduğu bir ihbar mektubunu, Sivas Valisi Reşit Paşa'ya göndererek derhal tutuklanmamı emretmişti. Bu ihbar mektubunda, İstanbul'da Kürdistan Teali Cemiyeti vasıtasıyla Balya Madeni'nde çalışan 1200 Kürt Dêrsimli ameleli silahlandırmış olduğum, Sivas Dersim muntikasında Kürdistan bağımsızlığı için örgütlenme yapmakta olduğum ve Türk milli kuvvetleri aleyhinde çalışan hain bir Kürt olduğumun yazılı olduğu belirtiliyordu.

Reşit Paşa tutuklanmamı Divriği Kaymakamlığı'na havele etmişti. Meseleden haberdar oldum ve bunun üzerine, resmi vazifemi terkederek, açıktan açığa Kürdistan hareketi faaliyetine girdim.” Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 145–146.

olay Dersim aşiretlerinin Sivas'a saldırmalarına yol açacak hale gelmişti. Ankara'nın şifreli bir telgrafla Baytar Nuri'nin serbest bırakılmasını istemesi üzerine Sivas Encümeni'nin müstacel idari bir kararıyla Baytar Nuri'nin tutukluluk hali kaldırılır.⁷⁵⁷

Serbest bırakılmasından sonra Reşit Paşa'nın isteğiyle yapılan görüşmede Reşit Paşa Baytar Nuri'ye hakkındaki istihbaratın İstanbul'dan verildiğini anlatarak Kürdistan isteklerini amaçlayan çalışmaların şu zamanda lüzumlu olmadığını Dersim Aşiretleri'nin Ankara Hükümeti ile beraber çalışmamalarının zararlı olduğunu bu durumun Baytar Nuri⁷⁵⁸ tarafından sağlanmasını rica edecektir.⁷⁵⁹

“Harekâtın başlaması için baharın gelmesi ve Dersim Dağları'nın geçit vermesi beklenir”.⁷⁶⁰

“Nevar ki bazı kontrolsüz baskınlar ve yer yer patlayan küçük olaylardan ötürü Koçgiri, tasarlanan zamandan önce başlamıştır.”⁷⁶¹

İlk olaylarda halkı tahrik etmek ve ön ayak olma konusunda büyük rol oynayan ve Koçgiri Ayaklanması'nda ele başı durumunda olan Alişer 1920 yılının ekim ayında etrafına topladığı yüzeli kadar kişiyle Kemah'ın köylerine taarruz ve yağmacılığa başladı.⁷⁶²

1921 yılının ilk aylarında Kangal, Divriği, Zara, Refahiye, Kuruçay ve Kemah Dersim sınırlarına kadar olan yerler Koçgiri birliklerinin egemenliği altındadır.⁷⁶³

---

⁷⁵⁷ **Koçgiri Halk Hareketi**, s.54–55.

⁷⁵⁸ “ Baytar Nuri'nin çalışmalarını bırakıp istirahat etmesi için Ankara'nın onayı ile Sivas'ın Koçhisar İlçesi'nde bulunan ve Fertalli oğullarından hazineye geçen Süleymaniye çiftliği kendisine toplu olarak armağan edilir.” a.g.e, s.55.

⁷⁵⁹ Aynı yer.

⁷⁶⁰ Aynı yer.

⁷⁶¹ a.g.e, s.56.

⁷⁶² Apak, a.g.e, s.153.

⁷⁶³ **Koçgiri Halk Hareketi**, s.59.

Alişer'in yaptığı yağmacılık olayı üzerine güya bir gönüllü Koçkiri müfrezesiyle hükümet namına ona karşı harekete geçen Alişan ve Haydar Bey aslında Alişer'i takip etmeyerek sorunu çözmüşlerdi.Hükümetin olayın bu şekilde çözülmüş olmasından memnun olmasının sebebi o dönemde cepheleer ile yer yer isyanlarla tamamen meşgul olan ordunun buraya hemen tenkil kuvveti gönderecek durumda olmamasıydı.⁷⁶⁴

Daha önce Yozgat'ın Yıldızeli Ayaklanması'nda parmağı olan ve eşkıyalıkla geçinen Zalim Çavuş, yanındaki 20–30 kişi ile kaçarak geldiği bölgede çapulculuğa ve soygunculuğa başlamıştı. Bu olaylar üzerine Zara'ya gelen 6. Süvari Alayı'nın asıl gideceği yer İmranlı olmasına rağmen havalaların birden bozması ve mevsimin kış olması yönünden uzun süre Zara'da beklemek zorunda kaldı. Nihayet ilk fırsatta, 14 Şubat 1921'de alayın İmranlı'ya gelmesiyle mili kuvvetler aleyhine yapılan Türklerin Ermeniler gibi Kürtleri de yok edeceklerine yönelik propagandalar bölgenin her tarafına yayıldı. Halbuki 6. Süvari Alayı'nın asıl vazifesi bölgedeki asker kaçaklarını toplamanın yanı sıra Zalim Çavuş ile yağmacıları yakalamaktı.⁷⁶⁵

Bölgedeki asker kaçaklarından 15 kadarını yakalayan 6.Süvari tarafından 4 Mart 1921 tarihinde kaçaklarla birlikte Zara'ya gönderilen süvari bölüğü yolda baskına uğradı. Bölük hayvanlarını bırakarak güçlkle Zara'ya ulaşabildi. Olaylardan haberdar olan İmranlı (Ümraniye) Bucak Müdürü Haydar Bey hiç sesini çıkartmıyordu. Kürtlerin 6 Mart günü İmranlıya saldırılarıyla meydana gelen çarpışmalar sabahtan akşama kadar sürdü ve cephanesi biten birlikler teslim oldu. Bu arada başta Miralay (Binbaşı) Halis olmak üzere komutan ve erlerden kayıp ve yaralılar verilirken geriye kalan 90 erle 5 komutanda tutsak alındı. 135 hayvan ve 118 eyer takımı, 203 tüfek, 2 ağır makineli tüfek de ayaklananların eline geçti. Tutsak alınan subay ve memurları kendi konağında esir eden Haydar Bey'in asıl amacı bunları gerektiğinde hükümete karşı rehine olarak elinde bulundurmaktı. Bu

---

⁷⁶⁴ Apak, a.g.e, s.153.

⁷⁶⁵ a.g.e, s.153–154.

arada Divan-ı Harbte yargılanarak ölüm cezasına çarptırılan Halis Bey kurşuna dizildi. Ellerine terhis belgesi verilen subay ve erler ise serbest bırakıldılar.⁷⁶⁶

Hozat'tan (Dersim) topladığı 500'den fazla aşiret mensublarıyla Fırat'ı geçerek Kuruçay üzerinden İmranlı'ya gelen Alişan geçtiği yollarda yağma ettiği silahsız bütün Türk köylerinin halkını öldürmüştü. İmranlı ayaklanmasına katılan Kürt köylerinin bulunduğu bölge, Zara kuzey doğusundaki Köseadağı, İmranlı kuzeyinde Kızıldağ, Çengellidağ bölgesi idi.⁷⁶⁷

Yukarda sözü geçen Kürt kuvvetleri Refahiye İlçesi'ni, Divriği mıntıkası nahiyе merkezini ve Koçhisar İlçesi'nin Celallı Nahiyesi'ni de işgal ettikten sonra, Ankara'ya şu telgrafi çekmişlerdi :⁷⁶⁸

“ Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine,

Nefsi Zara hariç olmak üzere ekseriyet azimesi (ezici çoğunluğu)Kürtlerle meskûn olan Koçgiri kazası ile Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarının mümtaz bir vilayet haline ifrağı ve teşkili ile yerli Kürtler'den bir valinin tayinini; memuru adliye ve mülkiyenin gene vazifesi başında kalmasını arz ederiz.11 Mart 1337(1921)Koçgiri Aşireti Reisi, Muhammet ve Taki; Sadattan, Alişer; Dersim Aşiretleri Reislerinden; Mustafa, Seyithan, Muhammet, Munzur”.⁷⁶⁹

“Bu telgraf üzerine İcra Vekilleri Heyetinin (Bakanlar Kurulunun) verdiği tam yetkiye dayanarak (13 Mart 1921), Merkez Ordusu, “mevzi seferberlik” ilan eder.(14 Mart 1921). 308 doğumlular silah altına çağırılır. Bütün Jandarma birlikleri Sivas askerlik şubesi emrine verilir. 54.Süvari Alayı, Sivas'tan Koçhisar'a; 32. Süvari Alayı Tokat'tan Sivas'a; Erzincan Jandarma ve Milis kuvvetleri de Refahiye'ye gönderilir”⁷⁷⁰.

---

⁷⁶⁶ Kabacalı, a.g.e, s.35.

⁷⁶⁷ Apak, a.g.e, s.155.

⁷⁶⁸ Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**,154.

⁷⁶⁹ **Koçgiri Halk Hareketi**, s.62.

⁷⁷⁰ a.g.e, s.63.

13 Mart 1921 tarihinde Sivas, Erzincan ve Elazığ'da örfi idare ilan edilmiştir. Milli Meclis'te bulunan Dersim Mebusları Koçgiri'ye sevk edilen bu birliklerin sevk işlemlerini uygun görürken Mustafa Kemal : “ Ordunun Koçgiri'ye hareketi, tenkil maksadıyla olmayıp ileride vukuu melhuz büyük bir hadiseyi önlemek maksadına matuf bir tedip ve ıslah hareketi olduğunu” savunarak Kürt mebuslarının da “muvafakati” ile meclisten gereken onayı böylelikle almış oldu.⁷⁷¹

Ayaklanmanın anlaşma yoluyla önlenmesi doğrultusundaki ilk teşebbüsü gerçekleştiren ve bu bölgenin mülki taksimatla bağlı olduğu Sivas Vilayeti'nin Valisi tarafından bölgenin ileri gelen şahıslarına ve din adamlarına çekilen telgraflarda İmranlı bölgesi aşiretlerinin uyarılması rica edildi. Bunun üzerine“ Hozat (Dersim) Aşiret Başkanları ve Şeyhleri verdikleri cevapta :“Ordu bir müddettenberi bölgemizde müslim ve gayrimüslümlerin sayıları hakkında tahkikat yapmaktadır. Bu bilginin elde edilmesi, hükümetin Ermenilere yaptığı gibi, Kürtleri de vurup yoketmek niyetinde olduğu manasına alındığından, nefis müdafaası meşru olduğuna göre Koçkiri Aşiretinin hareket tarzı da doğrudur” denmekte idi.”⁷⁷²

Bu cevabı alan ve ikinci bir yol olarak da bizzat bu aşiretlere tesir edecek güçte olan birisini bölgeye göndermek işini ele alan vilayetin, lüzumsuz kan akıtılmasını önlemek ve böyle nazik bir zamanda bir başkaldırının önüne geçmek için Zara'ya gönderdiği, asilerin çok hürmet ettiği danıştay eski üyelerinden Şefik Bey'in asilerin elebaşlarıyla yaptığı bu temaslar başlangıçta müspet gibi yürüse de sonradan asilerin bunu fırsat bilerek zaman kazanmak istediklerinin anlaşılması üzerine bu teşebbüs de bir sonuç vermedi.⁷⁷³

Yunanlıların Ege'de ilerlediği bir dönemde patlak veren ayaklanma nedeniyle zor durumda kalınmıştı.13 Mart'ta Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa ordu komutanı görev ve yetkisiyle ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmişti.⁷⁷⁴

---

⁷⁷¹ a.g.e, s.66.

⁷⁷² Apak, a.g.e, s.155.

⁷⁷³ a.g.e, s.155–156.

⁷⁷⁴ Kabacalı, a.g.e, s.36.

14 Mart 1921 tarihinde Nurettin Paşa tarafından yayınlanan bir bildiriyle aynı zamanda tenkil hareketi için hazırlıklara başlanmış oluyordu.“Merkez Ordusu Komutanlığı’nın tenkile katılacak birlikleri içeren plana göre bu harekate şu birlikler katılacaktı : “ 14 üncü Süvari Tümeni, 13 üncü, 27 nci, 28 inci Süvari Tugayları, Giresun Alayı (Topal Osman komutasında), Eğin Müfrezesi.”⁷⁷⁵

“ Mevcut vesikalara göre, Merkez Ordusu’nun tenkil gücünün⁷⁷⁶ toplamı: 3200 er, 1250 hayvan, 2750 tüfek, 3 hafif, 18 ağır makineli tüfek idi. İsyancıların sayısı ise 3000 kişi olup çoğu atlı idiler.2500 tüfekleri vardı. Pek çok köy kendilerine yardımcı oluyordu.⁷⁷⁷

10 Nisan 1921’de hareket planına uygun taarruz emrini veren Merkez Ordusu bütün birlikleriyle 11 Nisan 1921 de ileri harekate başladı. ⁷⁷⁸

Daha önceden Kemah’ın Doğusundaki Acemoğlu Köprüsü’nü kontrol altına almak için Maksutuşağı sırtlarında mevzie giren Erzincan Müfrezesi tarafından köprüyü geçerken ateşle durdurulması neticesinde 60 kadar kayıp veren asilerden bugüne kadar Türk köylerinden topladıkları koyun sürüleri ve büyükbaş hayvanların çoğu geri alındı. Alişan’ın ve Haydar’ın İngiliz altınlarıyla Dersim’den Alişer’e toplattığı 500 asinin büyük bir kısmı ise hayatını kaybetti.⁷⁷⁹

16 Nisan 1921 yılının akşamı ise 14 ncü Tümen’in, Haydar ve Alişan’ın konaklarının bulunduğu Boğazveren Köyü’nü işgal etmesiyle birlikte Alişan’ın karısı ile çocukları yakalandı.⁷⁸⁰

14 ncü Tümen’in taradığı İngürük, Kapı, Mahmut ve Çafolar bölgesinde bulunan Alişan’ın, Haydar’ın Naki ve Azamet’in evleri tahrip edilmekle birlikte

---

⁷⁷⁵ Kenan Esengin, **Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar**, Ağrı Yayınları, İstanbul,1975,s.189

⁷⁷⁶ “Merkez odusu’nun tenkil kuvveti toplamı (3161) er ve (1351) hayvandan ibaretti. Âsilerin insan ve hayvan miktarı ise, kesin olarak bilinmemekle beraber silâhsızlar dahil (3000) civarında olduğu tahmin ediliyordu.” Apak, a.g.e, s.163.

⁷⁷⁷ Aynı yer.

⁷⁷⁸ Aynı yer.

⁷⁷⁹ a.g.e, s.165.

⁷⁸⁰ a.g.e, s.166.

Alişan ve Haydar'a ait 756 koyun, 76 sığır alınarak Zara'ya gönderildi. Tekrar ele geçirilen İmranlı'nın telgrafhanesinin muhabereye açılmasıyla 45 gün sonra milli irade kurulmuş oldu.⁷⁸¹

Koçkiri Ayaklanması tenkil hareketinin birinci devresinin sonunu oluşturan 22 Nisan 1921 yılında toplu olarak yapılan iki çarpışmadan sonra son çarpışmanın 2300 râkımlı Kızlartepesi'nden yapılmasından sonra artık küçük gruplar halinde dağılan asilerin elebaşlarından Alişan, Haydar ve Alişer Fırat köprülerinin tutulmuş olmasından dolayı güneye geçemeyerek kuzey ve kuzeydoğu'ya doğru dağıldılar.⁷⁸²

Erzincanın kuzeyinden doğuya doğru kaçarken Fırat Köprülerinin tutulmuş olduğunu anlayınca, Dersim'e geçmelerine yardım için başvurduğu Balaban aşireti tarafından reddedilen asi elebaşlarının Semek, Başköy üzerinden batıya dönerek Sipikir Dağı istikametinde giderlerken karşılarına 50 kadar Jandarma ve Halk kuvvetleri çıktı. Asilerin 6 ölü bırakarak kaçtığı çarpışmada halk kuvvetleri safında yer alan Çimen Bucak Müdürü Hayri Bey ise şehit oldu. Yapılan takip neticesinde üç asi daha yakalanırken bu arada “ Kürmanlı Aşiret ağalarından 4 kişi ve Zara'nın kuzey batısında toplanan asilerden 50 kişi Suşehri'ndeki müfrezeyle gelip teslim oldular.”⁷⁸³

“ Alişan'ın oğlu ve karısı da tutuklanarak Sivas'a gönderilmek üzere Zara'ya getirildi.”⁷⁸⁴

1 Mayıs 1921'den 30 Mayıs 1921 tarihine kadar İmranlı olayı faillerinden⁷⁸⁵ ve Koçkiri elebaşlarından 21 eşkiya çarpışmada öldürüldü. Ayrıca 10

---

⁷⁸¹ a.g.e, s.167.

⁷⁸² a.g.e, s.168.

⁷⁸³ a.g.e, s.168–169.

⁷⁸⁴ a.g.e, s.169.

⁷⁸⁵ “Olaydan sonra merkez ordusu bir “ tebliğ ” yayımlar, tebliğ özetle şöyledir: “ Koçgiri reislerinden Azamet ve biraderi Sabit Bey'lerle, Filik Ali,Hamo ve Zara'nın Çevirmehanı'ndan Aziz, Taki ve Haydar Bey müteallikatından Pehlivan ile Hüseyin ve Aşur ile beraber 159 kişi ve ayrıca 113 kişi meyitten (ölü olarak), 113 kişi mecruhen (yaralı olarak) elde edilmişlerdir. Aynı zamanda 2000 tüfenkle 218 bargir (iğdiş edilmiş at)ve 207 asker firarisi yakalanmıştır.” **Koçgiri Halk Hareketi**, s.83.

elebaşı eşkıya, 113 asi yakalandı. Ayaklanmanın başlıca elebaşlarından Koçkirili Mustafa Paşa'nın oğlu Haydar Bey ve diğer ileri gelen 56 kişi aman dilediler.⁷⁸⁶

24 Mayıs 1921'de Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, Genelkurmay'a bir telgraf çekerek : “ İmranlı tenkil hareketinin bitmek üzere olduğunu şimdiye kadar Fırat Nehri- Erzincan- İmranlı arasındaki bölgenin temizlenmiş bulunduğunu 500 kadar asinin öldürüldüğünü bildirdi.”⁷⁸⁷

Haziran sonuna kadar birçok elebaşı ve asi yakalanmıştı.17 Haziran 1921 tarihinde ise asi elebaşlarından Haydar Bey'in kardeşi Alişan ve onunla 32 asi Kürt ileri gelenleri de teslim oldu. Teslim olan 500 yüzü aşkın asi ise mahkeme edilmek üzere Sivas'a nakledildi.⁷⁸⁸

Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, bu felaketin bir daha tekrarlanmaması için bölgede daha esaslı bir operasyonun yapılması konusunda Genelkurmay'a yaptığı teklifte : “Asi köylerini dağıtmak, bunları Anadolu'nun başka bölgelerine yer yer serpiştirmek ve Türklerin arasına dağıtılma” sı görüşünü savunuyordu.⁷⁸⁹

Koçkiri olayları nedeniyle T.B.M.M.'de sert tartışmalar yaşanmaya başlamıştı. “ Doğulu Milletvekilleri verdikleri önergelerde olayı T.B.M.M.'ye getirdiler. Meclisin 3,4 ve 5 Ekim 1921 günlü gizli oturumlarında olay uzun uzun tartışıldı. Özellikle olayda Osman Ağa Müfrezesi'nin çok acımasız davranıldığı dile getirildi. Şiddetle eleştirilerek görevini kötüye kullandığı söylenen Nurettin Paşa'nın bölgesindeki Müslüman köylerini bile yakıp yıktığı öne sürüldü.⁷⁹⁰

Yine bu milletvekilleri biraz önce yukarda bahsettiğimiz Nurettin Paşa'nın fikirlerine şiddetle karşı çıkmakla birlikte tutuklanan ve Sivas'a gönderilen asi ve

---

⁷⁸⁶ Apak, a.g.e, s.170.

⁷⁸⁷ a.g.e, s.171.

⁷⁸⁸ Aynı yer.

⁷⁸⁹ Aynı yer.

⁷⁹⁰ Kabacalı, a.g.e, s.36–37.

elebaşların affedilmesi konusunda genel bir affin çıkmasına yönelik propagandaya başlamışlardı.⁷⁹¹

Yaşanan bu sert tartışmalar neticesinde 17 Ocak 1923 günü Nurettin Paşa T.B.M.M.ye sunduğu savunmasını okudu. Konunun gereği kadar soruşturulmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa Nurettin Paşa hakkındaki suçlamaları öğrendikten sonra soruşturma yapma zorunluluğunu duyduğunu söyler.⁷⁹²

Tüm bu olanlardan sonra meclisin müdahalesiyle birlikte Nurettin Paşa⁷⁹³ görevinden alınırken Kasım 1921 tarihinde bu konuyu yerinde incelemek üzere meclis tarafından seçilen bir heyet⁷⁹⁴ Sivas ve Zara'ya gönderilmiştir.⁷⁹⁵

Milli Mücadele Dönemi'nde yaşanan ırkçı-ayrılıkçı amaçlar güden ayaklanmaların en önemlilerinden biri olarak 1921 Mart ayında başlayıp Merkez Ordusu tarafından aynı yılın haziran ayı sonlarında söndürülen Koçkiri

---

⁷⁹¹ Apak, a.g.e, .171.

⁷⁹² Mumcu, a.g.e, s.45.

⁷⁹³“Büyük Millet Meclisi'nin milletvekillerine yerinde yaptırdığı bu incelemenin Koçgiri ayaklanmasının özellikle politik anlamda başlamasını tesbit etmesi ve doğrulaması bakımından önemi büyüktür. Atılan bu yanlış adım, Cumhuriyet devrinde Şeyh Said ve Dersim ayaklanmaları ile filizlenip kendisini bir daha gösterdi ve ancak sert bir temizleme hareketi ile kesin olarak sona erdi.” Apak, a.g.e, s.171.

“Merkez ordusu komutanının görevden alınmasıyla birlikte bu durumu yerinde görmek üzere Büyük Millet Meclisi tarafından oluşturulan bir araştırma heyeti bölgeye gitti.“Bizce Mustafa Kemal Paşa'nın millî mücadele safhasında gösterdiği en zayıf davranışlarından birisi budur. Çünkü Koçkiri ayaklanması tutuculuktan, padişah taraflısı olmaktan çok ötede politik ve hain emellerin gerçekleştirilmesi için plânlamış bir maksadı vardı.Memleketi bölmek, bağımsız Kürdistan kurmak, Ermenilerle birleşmek ,Türk unsurunu yok etmek, dışarıdan alınan direktiflerle hareket etmek gibi en ağır amaçlara yönelmişti. Bununla beraber belki o günkü koşullar Mustafa Kemal'i böyle bir karara götürmek zorunluğunu doğurmuştu.” Esengin, a.g.e, s.194.

⁷⁹⁴“Yasin Kumandan'ın konuyla ilgili olarak çektiği 15 T.Sani 37 tarihli telgraf şu şekildedir: Müdafaa-i Milliye Vekalet-i Celiliyesine

Koçgiriye tahkik ve Dersim havalisine tedkik için gidecek heyet hakkında icra kılınan intihabat neticesinde Bolu Mebusu Yusuf İzzet Paşa ve Amasya Mebusu Ragıp, Karahisar Sahib Mebusu Hulusi, Kastamonu Mebusu Abdulkadir Kemali ve Sinop Mebusu Hakkı Sami beğlerin ihraz ekseriyet iddikleri, vazifelerine azimetleri kendilerine tebliğ idildiği Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celiliyesinin işarına atfen icra vekilleri heyet-i riyasiyet-i celiliyesinin 2/11/37 tarih ve 6/1170 numarolu tezkiresinde bildirmiştir efendim.”ATASE, Kutu No:1542, Gömlek No:16, Belge No:16-1.

⁷⁹⁵ Apak, a.g.e, s.171.

Ayaklanması'nın Yazar Mustafa Balcıoğlu'na göre ayrılıkçı Kürt meselesi etrafında incelenmesi daha doğru olacaktır.⁷⁹⁶

Mondros Mütarekesi'nden sonra bağımsızlık ümitlerine kapılan bazı Kürt liderlerinin Doğu Anadolu Bölgesi'nde çıkarmış oldukları isyanlar askeri birliklerin aldığı tedbirlerle kısa sürede bastırıldı. Ancak dış güçlerin teşvik ettiği bu tür hareketler Ankara'da kurulan T.B.M.M. Hükümetine karşı da harekete geçti. Önceleri daha çok eşkiyalık yoluyla ulusal harekete zarar vermeye çalışan bu güçlerin Mart 1921'de Koçkiri ve Dersim'de toplu olarak başkaldırma girişimleri Merkez Ordusu'nun aldığı sert önlemler sayesinde genişleme imkanı bulmadan söndürüldü.⁷⁹⁷

Koçkiri Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra bir takım hadiseler de meydana geldi. “Özellikle hükümet kuvvetlerinin etkinliğinin olmadığı Dersim mıntıklarından gelen eşkıya grupları, yine soygunculuk, yol kesme gibi eylemlerine devam ettiler.”⁷⁹⁸

Merkez Ordusu kayıtlarına göre aniden başlayan bir hareket olmayan Koçkiri Ayaklanması'nın nedenleri 15. ve 19.Yüzyıllardaki ayrılıkçı akımlara kaynaklık eden sebeplerle benzerlik göstermektedir. Önemli bazı şahıs ve örgütlerle direniş arasındaki bağı ortaya koyan en önemli gerçeklerden biri olan ayaklanmalardaki bu istemler bağımsız bir devlet kurma düşüncesinde odaklanıyordu.20.Yüzyıl isyanlarına önderlik eden örgüt olan Kürdistan Teâli Cemiyeti'yle ilişkisi bulunan Seyit Rıza, Haydar Bey, Alişer gibi isimler çeşitli tarihlerde meydana gelen ayaklanmalara önderlik yaptıkları gibi bu isyan içerisinde de oldukça etkili olmuşlardı. Hem Merkez Ordusu Komutanı'nın hem de Koçkiri Olayı Araştırma Kurulu Üyeleri'nin söylediği gibi temelde siyasi bir boyut taşıyan

---

⁷⁹⁶ Balcıoğlu, **Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadoluda Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu**, s.117.

⁷⁹⁷ a.g.e, s.186.

⁷⁹⁸ a.g.e, s.86.

isyanın amacı ayaklanmacıların da belirttiği gibi Sevr Barış Antlaşması ile bölge halkına vaad edilen yerlerde bağımsız bir Kürdistan kurabilmektir.⁷⁹⁹

O dönemde “Kürtler’in bazıları, yeni yönetimin yanında yer almaktansa, ayrı bir devlet kurmaktan yanaydılar. Bu amaçla bayrak açıldığında-Koçkiri Ayaklanması- Kürtler’le Ankara Hükümeti ilk kez karşı karşıya geldi. Meclis’te Kürt ileri gelenlerinin bulunmasına karşın, bastırılan bu Kürt hareketi, “ilk” olmakla birlikte “son” da olmadı.”⁸⁰⁰

Daha isyan başlamadan önce Koçkiri’de yapılacak olan hareketin hangi tabana dayandırılacağına ilişkin anlaşılmasını sağlayan olay ise isyancıların Kangal İlçesi’nin Yellice Nahiyesi’ne bağlı Hüseyin Abdal Tekkesi’nde yaptıkları toplantıydı. Gerçekten de isyan boyunca bu tutumlarında hiçbir değişiklik olmayan asilerin daima mezhebi ayrılıktan yararlanarak taraftar toplamaya yönelik olan tavırları ulusal bir mücadele olmaktan çıkarılan bu hareketi mezhebi bir başkaldırıya dönmüştür. Bu yüzden birçok aşiretin hükümetin yanında yer alarak ilgi göstermediği isyancılarla bazı Türk Köyleri de mezhebi kaygılar nedeniyle ortak hareket etmişti.⁸⁰¹ Pek çok Sünnî Kürt, hareketi bir Alevi ayaklanması olarak algılamıştı. Bunların yanı sıra diğer birçok Dersimli lider Mustafa Kemal’e güvenerek onu desteklemişti.⁸⁰²

Söz konusu ayaklanma sırasında Ermeni, Rum ve Çerkez gibi unsurlarla da irtibat kurarak ayaklanmayı daha geniş bir bölgeye yaymak isteklerinde başarılı olamayan isyancıların bu hareketine bütün Kürt unsuru katılmamıştır.⁸⁰³

Kürt anı yazarı ve Koçkiri Ayaklanması’nın önemli isimlerinden olan ve anılarında durumun karışıklığı nedeniyle artık İstanbul’daki Kürdistan Teâlî

---

⁷⁹⁹ a.g.e, s.271–272.

⁸⁰⁰ Gökteş, a.g.e, s.8.

⁸⁰¹ Balcıoğlu, *Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu’da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, s.272–273.

⁸⁰² Bruinessen, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, s.346–347.

⁸⁰³ Balcıoğlu, *Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu’da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, s.186.

Cemiyeti genel merkeziyle haberleşmemiz kesilmişti” sözleriyle 1921 yılındaki ayaklanmada Seyyid Abdülkadir’in bu bölgede pek fazla etkili olmadığını belirten Nuri Dersimi Koçgiri Ayaklanması’nın başarısızlığa uğramasının nedenlerinden biri olarak Kürdistan Teâli Cemiyeti’ni görür⁸⁰⁴”ve “hareketin başlarken Kürdistan Teâli Cemiyeti çözülmüş ve üyelerin bazılarının da İstanbul’dan dışarıya kaçarak harekete katılma olanaklarından yoksun olması nedeniyle, hareketi bir plan ve uyum içerisinde merkezleştirip yönetmek olanaksız olmuştur.”Demektedir.⁸⁰⁵

Bu olaylarla mücadele edilirken diğer taraftan ülkenin içinde bulunduğu diğer zorluklar ve karışıklıklar dikkate alındığında ayaklanmanın oldukça tehlikeli olduğu anlaşılmaktadır. Koçgiri Ayaklanması’nda Koçgiri Aşireti’nin İmranlı’da 6ncı Süvari Alayı’na saldırış tarihi olan 6 Mart 1921 yılıyla İkinci İnönü Savaşı öncesi, Bursa- Uşak hattının doğusundaki Türk mevzilerine taarruz eden Yunan ordusunun bu hareketi 23 Mart 1923 tarihinde gerçekleştirmesi bu iki olay arasındaki zaman aralığını dikkat çekici hale getirmektedir. Bütün diğer ayaklanmalarda olduğu gibi, bu olayda da Yunan askeri hareketlerinden önce veya aynı zamana rastlamasına karar veren İtilaf Devletlerinin maddi ve manevi etkisi görülüyordu. Siyasi açıdan büyük önem taşıyan Koçgiri Ayaklanması’yla Kürt bağımsızlık davasının ilk basamağının⁸⁰⁶ oluşturulmak istenmesi dış etkilerin en açık ve en kesin delilini oluşturmaktadır.⁸⁰⁷

Milli Mücadele Dönemi’nde görülen ırkçı ve ayrılıkçı bir nitelik taşıyan Koçgiri Ayaklanması’nın benzer niteliğindeki hareket türleri Cumhuriyet döneminde de görülecektir.

---

⁸⁰⁴ Göldaş, a.g.e, s.20.

⁸⁰⁵ Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s.180.

⁸⁰⁶ “*Koçgiri Kürt Bağımsızlık Şavaşı Kürdistan Bağımsızlık Şavaşı’nın bir aşamasıydı. Onunla sadece bir meydan şavaşı kaybetmiştik. Fakat Şavaşı bitmemişti. Biz son zaferi kazanacağımıza inanmış ve iman getirmiştik. Bu doğrultudaki inancımıza hiçbir şekilde helal gelmemişti.*” Dersimi, **Hatıratım**, s.102.

⁸⁰⁷ Apak, a.g.e, s.280.

ALTINCI BÖLÜM

KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ'NİN BÖLÜNMESİ ve KAPATILMASI

1. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Bölünmesi

19. Yüzyıl'ın sonu ve 20. Yüzyıl'ın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda dönemin Kürt aydınları arasında yer alan Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan ve Cemil Paşazadeler aynı zamanda en çok ünlenen Kürt şahsiyetleriydi. Bu kişiler içinde buldukları aşiret ilişkileri ve toplumsal yaşam tarzı bakımından kendi aralarında belirgin bir çekişmeyi de yaşamaktaydı. Siyasi düşünceleri ve politik tavırları nedeniyle kişiliği üzerinde hayli yoğun tartışmaların yapıldığı Seyyid Abdülkadiri'n bağlı bulunduğu aşiret ile Bedirhanilerin başında bulunduğu Botan birliği arasındaki var olan itibar çekişmesi cemiyet içinde de hissedilir ölçüde varlığını koruyordu.⁸⁰⁸

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin içinde bir arada var olan iki farklı anlayış ve düşünce sistemlerinden bir tanesi Seyyid Abdülkadir tarafından ileri sürülen daha çok Osmanlı toprak bütünlüğü içerisinde düşünülen bir Kürt Otonomisiydi. Diğer görüş ise esas olarak Bedirhaniler ve Cemilpaşazadeler tarafından temsil edilen bağımsızlıkçı düşüncelerdir. Seyyid Abdülkadir'in Osmanlı toprak bütünlüğü içinde ve Osmanlı İdare Mekanizması'na bağlı özerk bir Kürdistan tezini kapsayan otonomi anlayışı Kürdistan Teâli Cemiyeti içindeki çekişmeyi derinleştirerek büyütmüş ve neticede bölünme sürecini başlatmıştır. Kürdistan Teâli Cemiyeti içindeki bu kesimleri radikaller ve ılımlılar olarak iki bölümde değerlendiren Yazar Naci Kutlay'a göre ılımlılar kanadını Seyyid Abdülkadir, radikaller kanadını ise Bedirhaniler temsil etmektedir. Bağımsızlıkçı düşünceleri savunan kesimin etkili isim ve taraftarları yapılan birçok tartışmalar sonucunda imparatorluğun doğu ve

---

⁸⁰⁸ Göldaş, a.g.e, s.94.

güneydoğu illeri tarafına geçmeye karar verirken Seyyid Abdülkadir ve mahiyetindekiler ise İstanbul'da kalmayı uygun görmüştür.⁸⁰⁹

Cemiyetin dışında Ayandaki konumu kadar, cemiyet içindeki anlayışı ve davranışıyla da tartışma ve tepkilere neden olan Seyyid Abdülkadir bu kez Kürt aydınları tarafından eleştirilmektedir. İstanbul gazetelerinde ve Meclis-i Mebusan'da kendisini hedef alan şiddetli eleştirilere yönelik olarak Seyyid Abdülkadir'in bu eleştirileri hafifletmek amacıyla gazetelere yaptığı bir basın açıklamasında söylediği “Kürtler bağımsızlık istemiyorlar” sözleri cemiyet içinde yaşanacak olan bölünmenin de başlangıcını teşkil etmekteydi. Seyyid Abdülkadir'in otonomi düşüncesine ve gazetelere yansıyan demecine tepki olarak bir araya gelen ve Kürdistan'ın bağımsızlığını savunan önde gelen Kürt aydınları, yaptıkları toplantılarda istiklaline karar verdikleri Kürdistan'da bir tek ecnebinin kalmaması doğrultusunda yapılacak olan mücadelenin başına da cemiyetin geçmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁸¹⁰

Kürdistan Teâli Cemiyeti içindeki çekişme ve ayrışmaların muhtemelen 1919'un son ayları ile 1920 içinde yoğunlaşmış olduğu fikrini Jin'in yayınına ara vermesiyle birlikte cemiyetten ayrılan bir kısım üyeler tarafından Kürt Millet Fırkası⁸¹¹ adıyla da yeni bir örgütün kurulmasından çıkartabiliyoruz.⁸¹²

Daha önce Kürdistan Teâli Cemiyeti içinde önemli bir konuma sahip olan bu Kürt aydınlarının 1919 sonlarında cemiyet içinden çıkarak başka bir Kürt oluşumu yaratma çalışmalarına yönelmiş olduğundan bahseden gazete haberlerinden Kürdistan Teâli Cemiyeti içindeki huzursuzlukların da kopma noktasına geldiğini görebiliyoruz. Seyyid Abdülkadir'in, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde muhtar bir Kürdistan tezine karşı, Bağımsız Kürdistan tezini savunun örgüt üyeleri

---

⁸⁰⁹ a.g.e, s. 191.

⁸¹⁰ a.g.e, s.189.

⁸¹¹ “1919 yılının aralık ayında Kürdistan Teâli Cemiyeti içinde yaşanan huzursuzluk sürecinin bir ürünü olan Kürt Millet Fırkası'nın kurucuları arasında Necmeddin Hüseyin, Memduh Selim, Kemal Fevzi ve Babanzade Aziz Beyler yer alıyordu.” Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti”, s. 333.

⁸¹² Aynı yer.

muhtemelen 1920 ortalarında bazı gazete haberlerine göre ise temmuz ayı içerisinde Kürdistan Teâli Cemiyeti'nden koparak Teşkilât-ı İçtimaiye Cemiyeti adıyla yeni bir kürt örgütü kuracaklardı. Kuruluşundan bahsettiği Kürt Millet Fırkası'nın “milli galeyanın tahakkukuna, hararetle çalıştığı” kanısında olan Zınar Silopi'nin anılarından daha sonra bu cemiyetin Teşkilât-ı İçtimaiye Cemiyeti'ne katıldığını öğreniyoruz.⁸¹³

---

⁸¹³ Göldaş, a.g.e, s. 193.

2. Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti'nin Kuruluşu

1920 başlarında Sevr ve Koçkiri sürecinde hayli yoğun tartışmalar yaşayan Kürdistan Teâli Cemiyeti bünyesindeki Kürt aydın ve siyasetçilerinin gündeminde “Şerif Paşanın Paris’te takındığı tavır, Sevr’in imzalanma süreci, Kürt – Ermeni Anlaşması, Seyyid Abdülkadirin⁸¹⁴ ‘Kürtler İstiklal istemiyor’sözlerinin Türk basınında yer alması”, yine cemiyet üyelerinin bir bölümünün örgütün merkezini Kürtlerin yaşadığı bölgelere taşınması öneri ve istekleri gibi konular yer alıyordu. Kürdistan Teâli Cemiyeti büyük bir alt üst oluşu yaşamaktaydı. Osmanlı Hükümeti’nin 1919 sonları ve 1920 başlarında Kürdistan Teali Cemiyeti ve üyelerine uyguladığı baskı politikası cemiyetin Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki şubelerinin birer birer kapatılmaya başlanması, göz altında tutulup izlenen cemiyet üyelerinin yer yer tutuklanmasıyla kendi içinde huzursuzluk ve çekişme yaşamaya başlamasıyla siyasi hayatının sonuna gelen Kürdistan Teâli Cemiyeti’nden ilk kopma işlemi bu süreçte Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti adıyla yeni bir Kürt oluşumunun ortaya çıkmasıyla gerçekleşecektir.⁸¹⁵

Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti’nin kuruluşu, Kürdistan Teâli Cemiyeti bünyesinde Kürdistan için bağımsızlık taraftarı olan ve radikal kesim olarak adlandırılan Kürt aydınları tarafından gerçekleştirilmiştir. Kürdistan Teâli Cemiyeti’ne bir bakıma tepkisel bir çıkış olarak örgütlenen Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti’nin kurucu kadroları şu isimlerden meydana gelmekte idi:

1. Emin Ali Bedirhan (Başkan)
2. Ferit Bey (Bedirhan, Süleymaniye)
3. Şükrü Bey
4. Fuat Bey

---

⁸¹⁴ “Yazar İbrahim Ethem Gürsel’e göre gençlerden oluşan bir grubun Mondros Mütarekesi’nin ardından Anadolu’da oluşan ortamdan faydalanarak Kürdistanı ilan etme fikrine cemiyet reisi Seyyid Abdülkadir’in “bu iş için zamanın uygun olmadığını belirterek” karşı çıkması üzerine örgüt içerisinde bir bölünme ortaya çıkmıştı. Seyyid Abdülkadir’in görüşlerine katılmayan bir kısım üyeler Kürdistan Teâli Cemiyeti’nden ayrılarak Teşkilat-ı İctimaiye” adı altında yeni bir teşkilat meydana getirmişlerdi”. Gürsel, a. g.e, s.44–45.

⁸¹⁵ Göldaş, a.g.e, s.195–196.

5. Hikmet Bey (Baban, Süleymaniye)
6. Dr. Abdullah Cevdet (Arapkir)
7. Dr. Şükrü Mehmet Bey (Sekban, Bakırmaden)
8. Kemal Fevzi (Bitlis)
9. Ekrem Cemil Paşa (Amed)
10. Necmeddin Hüseyin (Kerkük)
11. Mevlanzade Rıfat Bey
12. Memduh Selim Bey (Van)⁸¹⁶

Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti'nin yönetim kuruluna ait bu listenin hangi tarihte bir seçimle mi yoksa mutabakatla mı hazırlandığına ilişkin bir bilgiyi Nuri Dersimi vermemektedir. Zınar Silopi adıyla anılarını yayınladığı Doza Kürdistan adlı kitabında ise Cemil Paşa kuruluşunu devletler komiserine bildiren cemiyetin bu başvurusunun hangi tarihte gerçekleştiğini ifade etmez. Kuruluşuna dair bilgilerin ve isimlerin bazen karıştırılarak verilmiş de olsa o dönemin gazete haberlerinin⁸¹⁷ 1920 Haziranı'nda Teşkilât-ı İctimai Cemiyeti'nden söz etmeye başladıklarını görüyoruz. Sevr Anlaşması'nın onayından sonra kuruluşunu duyuran Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti'nin reisi sıfatıyla demeçler veren Emin Ali Bedirhan'ın 7 Haziran 1920 tarihli Vakit Gazetesin'de de bir bildirisi⁸¹⁸ yer almıştı.

---

⁸¹⁶ a.g.e, s.196–197.

⁸¹⁷“Bu arada Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti'nin kuruluşuna ve Bedirhan ailesine tepki gösteren gazeteler cemiyetin oluşumundan rahatsızlık duymuşlardır. Yayınladığı bildiriye Bedirhanileri babadan kalma ayrılıkçı olarak gösteren Vakit Gazetesi'nin yorumu şu şekildedir:

“Dereyi görmeden paçayı sıvayan babadan kalma ayrılıkçı Bedirhaniler halen dahi paçaları sıvalı vaziyette ucu bucağı olmayan yollarda boş yere koşmaktadırlar. Sevr Anlaşması'nın Kürtlere umut veren maddelerinin öngördüğü siyasi durumları gerçekleştirebilmek için faaliyete geçen Kürtçüler, İstanbul'da Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyetini kurmakla birlikte...” a.g.e, s. 198.

⁸¹⁸ “Bu ana kadar büyük müttefik Devletlerin ve bu arada Büyük Britanya (İngiltere) Devletinin hak ve adalet duygularına güvenerek ve Kürd ulusunun emellerine kavuşmaya çalışan Kürd aydınları ve önderleri tarafından Barış Konferansı'nın son kararlarıyla da siyasal varlığı onaylanan Kürt yurdunda, yüzyılın gerektirdiği her türlü toplumsal kurumlaşmayı ve örgütlenmeyi gerçekleştirmek üzere “Kürt Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti” adıyla bir dernek kurulmuştur. Dernek tüm birimleriyle Kürt toplumsal birliğinin özgürlük ve refahı üzerine kurulmuş olarak Kürt ulusunu milletler topluluğu içinde hakka riayetli ve hakkına riayet ettiren ve özellikle doğal ve ulusal sınırları içerisinde komşularıyla barışçı ilişkide bulunan anlayışlı ve aydın bir uygarlık ve insanlık parçası halinde yükseltmeyi temel amaç olarak görüp, bu amaca uygun Kürt kuruluş ve örgütlerinin de yardımını sağlamıştır. Kürt Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti'nin bugünkü üyelerinden bir bölümünün, önceden üyesi bulunup programının uygulanmasından ortaya çıkan anlaşmazlıklardan dolayı terkettikleri Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin 15 Mart 1920 tarihine ve Kürt Millet Fırkası'nın son zamanlara kadar izlediği amaç dışında olmayarak Kürt ulusunun bugünkü ve gelecekteki mutluluğu ve emellerinin gerçekleşmesi uğrunda çaba harcamayı görev ve zorunluluk sayan bütün insanlıksevenlerin, yurtsevenlerimizin ve soydaşlarımızın meşrû ve insanî olan bu çalışma yolunda derneğimize yardımlarını ve katkılarını esirgemeyeceklerine güvenimiz tamdır.” a.g.e, s.197.

Teşkilât-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin çalışmalarına başlaması üzerine aynı dönemde Jin Dergisi'nden farklı olarak haftalık bir gazete şeklinde olan Jin Gazetesi yayınlanmaya başlamıştı.⁸¹⁹

Sorumlu müdürlüğünü Memduh Selim Bey'in üstlendiği Jin Gazetesin'de Bitlisli Kemal Fevzi, Ergani Milletvekili Kazım Vehbi, Abdullah Cevdet ve yine Memduh Selim'in yazılarına sıkça rastlıyoruz.⁸²⁰

Araştırmacıların kendileri hakkında değişik görüşler ileri sürmesinin yanı sıra genellikle birbirleriyle karıştırılan Jin Dergisi ile Jin Gazetesi hem içerik ve hem de biçim yönünden çok farklıydı. Yazar Naci Kutlay, Jin Gazetesi'nin başlığı altında "Kürd vahdet ve hukuk-u milliyesinin müdafii siyasi, ilmi haftalık gazete" ibaresinin yer aldığını söylüyor.

Osmanlı Hükümet yetkililerininin Teşkilât-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin çalışmalarına sıcak bakmaması üzerine cemiyetin önde gelen üye ve yöneticileri ülkenin doğu ve güneydoğu illerine geçme kararı aldılar. Zınar Zilopi ise bu konu hakkında Teşkilât-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin İçtihat Mecellesi evinde yaptığı son toplantısında merkez kurulunun artık çalışma imkânının kalmadığı gerekçesiyle İstanbul'u terk ederek biraz önce sözünü ettiğimiz bu bölgelere geçilmesi kararının almasına rağmen bazı üyelerin şahsi menfaatlerinden dolayı İstanbul'da kaldıklarından söz eder.⁸²¹

1921 yılı içinde cemiyetin kararıyla Kürtlerin yaşadığı bölgeye gönderilen Ekrem Cemil Paşa Diyarbakır'da gizlilik koşulları altında Teşkilât-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin çalışmalarını yürüttüğü bir sırada yakalanarak hükümet kuvvetlerine teslim edildikten sonra İstiklâl Mahkemesinde yargılanmak üzere Ankara'ya gönderilmişti. Bu arada Diyarbakır'da ele geçirilen Müküslü Hamza Bey burada tutuklanarak bir süre hapis yatmıştır.⁸²²

---

⁸¹⁹ Kutlay, a.g.e, s. 298.

⁸²⁰ Aynı yer.

⁸²¹ Göldaş, a.g.e, s. 199–200.

⁸²² a.g.e, s. 198–199.

Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti'nin bu tür faaliyetlere yönelik bir diğer girişimi⁸²³ ise gene 1921 yılı içerisinde gerçekleşmişti⁸²⁴

Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti'nin Başkanı, Halil Rami Bey, Mustafa Paşa Yamulkî, Kemal Fevzi, Mevlanzade Rifat Bey'lerden oluşan bir heyeti 1921 senesinde Kürtlerin yaşadığı bölgelerin kuzey kısmına geçmek üzere Irak'a gönderdi. İngilizler bu heyetin Irak'a geçmesine mani oldular. Yalnızca Süleymaniyeli olmasından dolayı Süleymaniye'ye gitmesine izin verilen Mustafa Paşa bu şehre vardığında Şeyh Mahmut'un krallığı altında oluşturulan hükümette eğitim bakanı oldu.⁸²⁵

Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti'nin tıpkı Kürdistan Teâli Cemiyetin de olduğu gibi hangi tarihte faaliyetlerinin sona erdiğine dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu konu hakkında Yazar İsmail Göldaş'a göre cumhuriyetin ilanından az önce artık faaliyetleri etkisiz hale gelen cemiyetin adından söz edilemeyecektir.⁸²⁶

---

⁸²³ “Bağımsız Kürdistan tezini aktif bir biçimde savunan Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti'nin bir diğer etkinliği ise uzunlama üç renkten oluşan yukarıda kırmızı, ortada beyaz üzerinde sarı güneş ve altta yeşil renklerden oluşan ilk Kürt bayrağını oluşturmastıydı.” a.g.e, s. 206.

⁸²⁴ a.g.e, s. 199.

⁸²⁵ Aynı yer.

⁸²⁶ a.g.e, s. 207–208.

3. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Kapatılması

İstanbul Hükümetleri tarafından yaptığı faaliyetler nedeniyle sürekli altında tutulmaya çalışılan Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne karşı Pay-ı Tahttaki tepkiler genellikle hükümetlerden ve parlamentodan gelmiştir. Kürtlerin yaşadığı bölgelerde şubeler açarak, Camiyai Osmaniye'den ayrılma isteğini Kürtlerin bilincine taşımaya çalışmasının yanı sıra Kürt bağımsızlık düşüncesini de çatısı altında barındırmasından dolayı İstanbul hükümetlerini oldukça kızdıran Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin üyeleri sık sık takip edilerek çalışmalarını saraya rapor edilmişti.⁸²⁷

İngilizlerin Van, Bitlis, Diyarbakır ve Musul vilayetlerindeki siyasi temsilcilerinin Kürt aşiretleri üzerinde Osmanlı Hükümeti'nin aleyhinde yaptığı propagandalar İstanbul'a sürekli bildiriliyordu. Bu vilayetlerde emniyet ve asayişin bozulmaması için alınması gereken tedbirler ile Kürdistan Teâli Cemiyeti mensuplarının müstakil bir Kürdistan kurulmasına yönelik faaliyetleri 18 Haziran 1919 tarihinde Encümen-i Mahsus-ı Vükelada görüşüldü.⁸²⁸

Bu görüşmeler esnasında bakanlar kurulunun aldığı kararlar arasında Kürtlerin yaşadığı bölgelerde askeri tedbirlerin arttırılması, jandarma örgütünün düzenlenerek genişletilmesi, bu bölgeye Kürt memurların gönderilmesi, Kürt aşiret reislerine madalya ve nişanların dağıtılması, unvanlar verilerek ödüllendirilmesi, Konya ve Ankara'ya doğu ve güneydoğudan iskana tabi tutulacak olan Kürtlerin yerleştirmeleri, bunlara hayvan ve çadır dağıtılması, bu bölgelere giderek Osmanlılık lehine ikaz ve öğütlerde bulunmak üzere bir öğüt kurulunun oluşturulması gibi konular yer alıyordu. Haydarizade İbrahim Efendi, Abuk Ahmet ve Avni Paşalardan oluşan bir heyet propaganda yapmakla görevlendirilmişti. Bunların yanı sıra bakanlar kurulunun ayrıca almış olduğu bir diğer önemli karar ise Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Kürt milli bilincini yoğunlaştırması nedeniyle gereksizliği yönündeki düşünceydi.⁸²⁹

---

⁸²⁷ a.g.e, s. 208.

⁸²⁸ Beyoğlu, a.g.m, s.127.

⁸²⁹ Göldaş, a.g.e, s.216.

Doğu ve güneydoğu bölgelerindeki varlığından ve İstanbul'daki faaliyetlerinden oldukça rahatsızlık duyan Osmanlı Hükümeti tarafından kapatılmasına karar verilen Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin şubelerinin ise 1918 yılının ekim ayında ve 1919 yılı içerisinde kapatılmaya başlandığını görüyoruz. Seçimler nedeniyle İçişleri bakanını ziyaret eden Kürdistan Teâli Cemiyeti heyeti bu esnada örgütün şubelerinin kapatılmasına karşı duyduğu rahatsızlığı da dile getirerek bu şubelerin tekrar açılmasını istemişti. Kapatılan bu şubelere karşın cemiyet merkezinin faaliyetleri 1920'nin sonuna kadar sürmüştür.⁸³⁰

Fiili varlığının ortadan kaldırılmasına esas olarak 1919 yılı içerisinde başlatılan süreçle gerçekleştirilen Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne 1920 Haziranında alınan kapatma kararının⁸³¹ nasıl uygulandığına dair gazetelerde⁸³² herhangi bir haber, bilgi ve yoruma rastlanmıyor. Hükümet, cemiyetin kapısına kilit mi vurmuştur? Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bulunan şubelerin aranarak, zabıt tutulup kapatılmaları yoluna mı gitmiştir? Bu konu çok önemli olmasına rağmen cemiyet ile ilgili istihbarat raporlarıyla kapatılmaya ilişkin tutanak ve belgelere ulaşılmadığından henüz açıklığa kavuşturulmamakla birlikte Kürt anı yazarlarının anılarında da bu duruma açıklık getiren anlatımlar bulunmamaktadır. Örneğin O dönemin iki önemli Kürt örgütçüsü olan Zınar Silopi ve Vet. Dr. Nuri Dersimi de Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kapatılmasına yönelik olarak alınan karara⁸³³ herhangi bir tarih düşmemişken Seyyid Abdülkadir de arkasından anılarını içeren herhangi bir eser bırakmamıştır.⁸³⁴

---

⁸³⁰ a.g.e, s.217.

⁸³¹ “Yazar İsmail Göldaş Osmanlı Hükümeti tarafından cemiyet hakkında alınan kapatılma kararına ilişkin olarak 11 Ekim 1920 tarihini de vermektedir.” Aynı yer.

⁸³² “Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kapatılmasına ilişkin ilk habere Temmuz 1920 tarihli *İkdam Gazetesi*'nde rastlıyoruz.” a.g.e, s.227.

⁸³³ “Yazar Oğuz Aytepe göre ise kendi içerisinde önemli bir yeri olan Bedirhan ve Cemilpaşazadelerin Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti adlı yeni bir örgüt kurarak ayrılması neticesinde varlığını koruyamayarak ortadan kalkan Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kapatılmasıyla ilgili herhangi bir karar bulunmamaktadır. Milli Mücadele sonunda kapatılan cemiyete ait evrak ve mühürler Seyyid Abdülkadir tarafından yakılmıştır.” Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti”, s.333

⁸³⁴ Göldaş, a.g.e, s. 226.

Kürdistan Teâli Cemiyeti, kapatılma kararının alınmasına rağmen varlığını 1922 yılına kadar sürdürmüştür.⁸³⁵ Yazar İsmail Göldaş'a göre hükümetin kapatılmasına karar verdiği Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin kapısına kilit vurarak kapatma kararının fiili olarak uygulanmamasında da o günün siyasi koşullarının Türk-Yunan, Türk-Ermeni savaşlarının seyri ve hükümetin içinde bulunduğu siyasi nedenlerin de bunda etkili olduğu söylenebilir.⁸³⁶

Cumhuriyetin ilanından az önce hukuki varlığına son verilmesine rağmen tümüyle ortadan kaldırılamayan Kürdistan Teâli Cemiyeti⁸³⁷ su üstünden su altına girmiştir.⁸³⁸ Bazı yazarlara göre cemiyet varlığını Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin içinde oluşarak illegal yolla da olsa ilerde Şeyh Said Ayaklanmasını da birinci derecede örgütleyecek olan Kürt İstiklal Komitesi'yle sürdürmüştür. Neticede de ayaklanma sonunda Seyyid Abdülkadir suçlu bulunarak⁸³⁹ asılacaktı.⁸⁴⁰

Cemiyetin kapanmasına rağmen faaliyetlerini sürdürecektir olan bir çekirdek kadro ise "İstanbul'un ulusal kuvvetler tarafından kurtarılması sonucunda Suriye'ye kaçarak burada Taşnak Ermenileriyle Cemiyet adına temas geçip 1927 yılında Hoybun Cemiyeti'ni kuracaktır."⁸⁴¹

---

⁸³⁵ Aynı yer.

⁸³⁶ a.g.e, s. 227.

⁸³⁷ "Tarık Zafer Tunaya'ya göre "Müdafaa-i Hukuk hareketi karşısında oluşturulan muhalefet cephesi içinde yerini almış olan Cemiyet, bozgun ortam içinde kaybolmuştur... Cumhuriyet'in ilk yıllarında Cemiyet'in ve eski üyelerinin eylemleri ağır cezalarla karşılanmıştır." Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918-1922)**, s.204.

⁸³⁸ Metin Toker, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Akis Yayınları, Ankara, 1968, s. 52.

⁸³⁹ "Bu Cemiyet, Cumhuriyetin ilânından az evvel vâkıa resmen dağılmıştı. Fakat buna mukabil 1923 de yâni Cumhuriyetin ilânı senesinde Seyit Abdülkadir, Ceyranlı, Hüsnan, Halit, Hacı Musa, eski milletvekillerinden Yusuf Ziya ve ailelerinden müteşekkil olmak üzere gizli bir komite teşkil edildi. Bu komitenin de gayesi Kürdistan istiklâlini temin etmektir. Komiteye Yusuf Ziyanın tavassutu ile Hınsta oturan Palulu Şeyh Said ve ailesi de dahil edilmişti." Cemal, a.g.e, s. 14.

⁸⁴⁰ Göldaş, a.g.e, s.232.

⁸⁴¹ AYTEPE, "Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti", s. 336.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğunda Mütareke Dönemi'nde daha da hissedilir derecede artan Kürtçülük hareketlerinin geçmişi aslında çok eskiye dayanmaktadır. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte meydana gelen özgürlük ortamında hayat bulan ve her ne kadar kuruluş gerekçelerini birer hayır cemiyeti gibi gösteren bu Kürt örgütlerinin iç yüzü aslında hiç de öyle değildi. Cemiyetlerin kuruluş kadrolarını oluşturan yönetici kesim ise bu örgütlerin hükümet tarafından zararlı faaliyetlerinden ötürü kapatılmasıyla bir iki isim değişikliğiyle yeniden oluşturulan başka bir örgütlenme içerisinde yerini alacaktır.

Mondros Mütarekesi'nin yarattığı ortamdan faydalanarak 17 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'da Seyyid Abdülkadir'in başkanlığında kurulacak olan Kürdistan Teâli Cemiyeti temelinin işte bu Kürtçülük hareketlerinin zemini üzerine inşa edecektir. Cemiyetin üst düzey yönetimi ise Osmanlı İmparatorluğu'nun üst kademelerinde yer almış bürokrat ve asker gruplarından oluşuyordu. Kürt öğrenci ve aşiretlerinin de ilgisini çekmeyi başaran Kürdistan Teâli Cemiyeti imparatorluğun doğu ve güneydoğu bölgelerinde örgütlenmelere kadar gitmiştir. Ancak cemiyet kendi içerisinde yer alan ve önemli Kürt aşiretlerinden sayılan Botan Birliği, Babanzadeler, Cemilpaşazadeler ve Bedirhanlar arasında yaşanan iç çekişmeler yüzünden parçalanmaya kadar gidecektir.

Kurulduğu günden itibaren faaliyetleriyle de adından oldukça sık söz ettiren Kürdistan Teâli Cemiyeti 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda yalnızca Osmanlı İmparatorluğunu değil aynı zamanda kendisini ve Kürt halkını temsil eden Şerif Paşa aracılığıyla sesini duyurmaya çalışmıştı. Cemiyet Osmanlı İmparatorluğu'nun 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamasıyla yaşanan süreçte Kürtler ve Kürdistan adına etkili olmaya çalışsa da ancak ortada dönen emperyalist oyunlar neticesinde istediği başarıyı yakalayamayacaktır.

Kürdistan Teâli Cemiyeti bağımsız ya da otonom şekilde kurulmasını istediği bir Kürt devleti konusunda Wilson İlkeleri çerçevesinde yabancı devletlerle de ilişkiye geçmişti. Özellikle İngiltere ile sıkı temaslar kuran cemiyet bütün ümitlerini bu devlete bağlamıştı. Ancak kendisinden beklenen desteği gösteremeyen İngiltere Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin yürüttüğü politikaya her zaman temkinli yaklaşıp da Kürtçülük hareketlerini de yakından takip etmiştir.

Kuruluş ve faaliyet dönemiyle Milli Mücadele Dönemi'ne denk gelen Kürdistan Teâli Cemiyeti İstanbul Hükümetleriyle gayet iyi anlaşsa da-örneğin Kürdistan Teâli Cemiyeti 22 Aralık 1918 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Partisi ile otonom bir Kürdistan konusunda anlaşmıştı-Anadolu'da Mustafa Kemal'in önderliğinde yürütülen Milli Mücadele'nin karşısında durmuştur. Bu hareketi kendisi açısından bir tehlike olarak gören cemiyet 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas'ta toplanan kongre esnasında bölgeye gönderdiği heyet vasıtasıyla Ali Galip Olayı içerisinde yer alacaktır. Ancak bu hareket de başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Bununla birlikte Ankara'da T.B.M.M.'nin faaliyete başladığı dönemde 1921 yılında patlak veren Koçgiri Ayaklanması'nın hazırlık ve örgütlenme aşamasında da etkili olan Kürdistan Teâli Cemiyeti ayaklanmanın ilerleyen günlerinde kendi içerisinde yaşadığı örgütsel çözümler yüzünden bu olay üzerindeki etkisini yavaş yavaş yitirecektir.

Kürçülük hareketleri yüzünden Osmanlı Hükümeti tarafından kendisi hakkında gereksiz olduğuna dair karar alınan Kürdistan Teâli Cemiyeti hızlı bir kapanış süreci içerisine girecektir. Teşkilât-ı İçtimaiye ve Kürt Millet Fırkası'nın kurulmasıyla birlikte çözümler süreci içerisine giren cemiyet hakkında Osmanlı Hükümeti tarafından kapatılma kararı alınsa da o dönemin şartları gereği bu durum icraata geçirilememişti. Neticede Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte hukuki varlığı sona eren Kürdistan Teâli Cemiyeti'den ayrılan bir grup oluşturduğu Kürt İstiklal Komitesi aracılığıyla 1925 yılında patlak veren Şeyh Said İsyanı'nda yer alırken diğer bir grup ise 1927 yılında kurulacak olan Hoybun Cemiyeti'nde etkili olacaktır.

K A Y N A K Ç A

A) ARŞİV BELGELERİ

ATASE

Kutu No:48,Gömlek No:136,Belge No:136-1,2,3

Kutu No:48,Gömlek No:138,Belge No:138-1,2,3

Kutu No:106,Gömlek No:78,Belge No:78-1

Kutu No:109,Gömlek No:37,Belge No:87-2

Kutu No:116,Gömlek No:27,Belge No:27-2

Kutu No:329,Gömlek No:116,Belge No:116-1

Kutu No:342,Gömlek No:14,Belge No:14-1

Kutu No:396,Gömlek No:66,Belge No:66-2

Kutu No:449,Gömlek No:55,Belge No:55-1

Kutu No:633,Gömlek No:56,Belge No:56-2

Kutu No:916,Gömlek No:316,Belge No:137-1

Kutu No:1542,Gömlek No:16,Belge No:16-1

TİTE

Kutu No:22,Gömlek No:19,Belge No:19001

Kutu No:24,Gömlek No:114,Belge No:114001

Kutu No:25,Gömlek No:96,Belge No:96001

Kutu No:25,Gömlek No:112,Belge No:112-2

Kutu No:310,Gömlek No:68,Belge No:68001

B) KİTAPLAR

Ahmed, Kemal Mazhar; **Birinci Dünya Şavaşı Yıllarında Kürdistan**, Berhem Yayınları, Ankara, 1992.

Aladağ, Cemil; **Kürdistan'ın Sömürgeleştirilmesi ve Kürt Ulusal Hareketleri**, Özgürlük Yolu Yayınları, İstanbul, 1978.

Apak, Rahmi; **Türk İstiklal Harbi-İç Ayaklanmalar (1919-1921)**, CVI, Genelkurmay Basımevi, 1964.

Arslan, Abdurahman; **Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler (1919-1923)** Doz Yayınları, İstanbul, 1991.

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I, Türk İnkılâbı'nın Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı, Yükseköğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1995.

Aybars, Ergun; **Yakın Tarimizde Anadolu Ayaklanmaları**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

Balcıoğlu, Mustafa; **Belgelerle Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu**, Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası, Ankara, 1991.

Baykal, Bekir Sıtkı; **Heyet-i Temsiliye**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

Bedirhan, Celadet Ali; **Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup**, Doz Yayınları, İstanbul, 1992.

Beşikçi, İsmail; **Devletlerarası Sömürge Kürdistan**, Alan Yayıncılık, İstanbul, Şubat, 1990.

Bulut, Faik; **Dar Üçgende Üç İsyân, Kürdistan'da Etnik Çalışmalar Tarihi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

Bruinessen, Martin Van; **Ağa, Şeyh ve Devlet, Kürdistan'ın Sosyal ve Politik örgütlenmesi**, Öz- Ge Yayınları, Ankara, 1993.

_____ ; **Kürdistan Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınları İstanbul, 1993.

Celil, Celile; **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler**, Öz- Ge Yayınları, Ankara, 1992.

Cemal, Behçet; **Şeyh Said İsyanı**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

- Çay, M. Abdülhalûk; **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara, 1990.
- Dersimi, Mehmet Nuri; **Hatıratım**, Doz Yayınları, İstanbul,1997
- _____; **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Doz Yayınları, İstanbul, 1997
- Dursunoğlu, Cevat; **Milli Mücadele'de Erzurum**, TC. Ziraat Bankası Matbaası, Ankara,1946.
- Duru, Orhan; **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Eroğlu, Hamza; **Türk Devrim Tarihi**, Ankara, 1981.
- Ertuna, Hamdi; **Türk İstiklal Harbi-İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, CVI, Ankara,1974.
- Esengin, Kenan; **Milli Mücadele'de İç Ayaklanmalar**, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975.
- Gürsel, İbrahim Ethem; **Kürtçülük Gerçeği**, Kömen Yayınları, Ankara, 1977.
- Göktaş, Hıdır; **Kürtler İsyan-Tenkil**, Alan Yayıncılık, İstanbul,1991.
- Göldaş, İsmail; **Kürdistan Teâli Cemiyeti**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.
- Hanioğlu, M.Şükrü; **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul,1981.
- Kabacalı, Alpay; **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, Cem Yayınları, İstanbul, 1991.
- Kalafat, Yaşar; **Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992.
- Kansu, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Karabekir, Kazım; **Kürt Meselesi**, Emre Yayınları, İstanbul, Ekim,1995.

Kemal, Mustafa; **Nutuk-Söylev, Cilt I,(1919–1920)**,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2006.

_____; **Nutuk-Söylev, Vesikalar/Belgeler, Cilt III**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1999.

Koçgiri Halk Hareketi, Komal Yayınları, Ankara,1976.

Kodaman, Bayram; **Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası**, Orkun Yayınları, İstanbul, 1983.

Kutlay, Naci; **İttihat Terakki ve Kürtler**, Beybûn Yayınları, Ankara, 1992.

Küçük, Yağın; **Kürtler Üzerine Tezler**, Dönem Yayıncılık, Ankara, 1990.

Kürkcüoğlu, Ömer;**Türk- İngiliz İlişkileri,(1919- 1926)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara,1978.

Lazarev, M.S; **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917–1923)**, Öz-Ge Yayıncılık, Ankara, 1993.

Mesut, Ahmet; **İngiliz Belgelerinde Kürdistan**, Doz Yayınları İstanbul, 1992.

Minorski, V.V.; **Kürtler**, Komal Yayınları, İstanbul,1977.

Moltke, HelmutVon; **Türkiye Mektupları**, Varlık Yayınları, İstanbul,1967.

Mumcu, Uğur; **Kürt- İslam Ayaklanması, (1919–1925)**, İstanbul, 1991.

Nikitin, Bazil; **Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme**, Deng Yayınları, İstanbul,1997.

Öke, M.Kemal; **İngiliz Ajamı Binbaşı E.W.C. Noel'in “Kürdistan Misyonu” (1919)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989.

_____; **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918–1926)**,Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları Ankara, 1992,

Rohat, **Unutulmuşluğun Bir Öyküsü: Said-i Kürdi**, Fırat Yayınları İstanbul, 1991.

Sasuni, Garo; **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri**, Med Yayınları, İstanbul, 1992.

Sekban, Şükrü Mehmet, **Kürt Meselesi**, Kon Yayınları, Ankara, Temmuz 1979.

Sonyel, Salâhi R, **Türk Kurtuluş Şavaşı ve Dış Politika I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

_____; **Türk Kurtuluş Şavaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

_____;**Kurtuluş Şavaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Sultan Abdülhamit; **Siyasi Hatıratım**, Dergah Yayınları, İstanbul,1984.

Vedat, Şadillili; **Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyancılar**, Cilt I, Kon Yayınları, Ankara, 1980.

Tevetoğlu, Fethi; **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1991.

Toker, Metin; **Şeyh Said ve İsyancı**, Akis Yayınları, Ankara,1968.

Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt I İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908–1918)**,Hürriyet Vakfı Yayınları İstanbul,1986.

_____;**Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II Mütareke Dönemi (1918–1922)**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul,1986.

Uğurlu, Nurer; **Kürt Milliyetçiliği Kürtler ve Şeyh Said İsyancı**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006.

Ulubelen, Erol; **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul,1967.

Yıldız, Hasan, **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, Koral Yayınları, İstanbul, 1991.

_____;**Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler, Politik Felsefe Açısından Kürt Toplumunun Bir Kritiği**, Fırat-Dicle Yayınları, İstanbul, 1991.

Zeki, Mehmet Emin; **Kürdistan Tarihi**, Beybûn Yayınları, Ankara, 1992.

C) MAKALELER

Aytepe,Oğuz;“*Kürt İstiklal Komitesi*”,**Tarihve Toplum**,Mayıs,1998,Sayı173.

_____; “*Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teâli Cemiyeti*”, **Tarih ve Toplum**, Ankara, Haziran,1998,Sayı 174.

Balcıoğlu, Mustafa ; “*Birinci Dünya Şavaşı Öncesinde Bir Rus Komplosu: Şeyh Selim Ayaklanması*” **Türk Kültürü**, Haziran,1992, Sayı 350.

Beyoğlu, Süleyman;“*Milli Mücadele Başlarken Güneydoğu Anadolu (1919)*”**Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir,1996.

Çay, M.Abdülhaluk; *II. Meşrutiyet Sonrası İhanet Şebekeleri:(I)*,**Türk Kültürü**, Sayı 223–224(Kasım-Aralık 1981).

Kuran, Ercüment; “*Türkiye’de Kürt Meselesi*”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, Ağustos 1992, Sayı 79.

Salâhi R. Sonyel ; “*1919 Yılı İngiliz Belgelerinin Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet*”,**Türk Kültürü**, Mart 1970,Sayı 89.

Ek: 1

**Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Üyeleri Aza-yı Müessisan
(Kurucu Üyeler)**

- 1.Seyit Abdülkadir
- 2.Babanzade Mustafa Zihni Paşa
- 3.Molla Said Bediüzzaman
4. Kemahlı Sabit Efendi, Harput eski valisi
- 5.Kemahlı Sağırzade Halid Bey
- 6.Bedirhanzade Murat Remzi
- 7.Bedirhanzade Mehmet Ali Bey
- 8.Bedirhanzade Hasan Remzi Bey
9. Erbili Şeyhzade Mehmet Cabir Bey
10. Mehmet Emin Bey, 3. Kor. idare Reisliği'nden emekli kaymakam
11. Şit Beyzadelerden Ahmet Efendi
12. Ulemadan Şiroli Hacı Ali Efendi
13. Eski Meclis-i Meşayih Reisi Şeyh Saffet Efendi
- 14.Binbaşı Mehmet Sadık Bey
15. Muş eski mebusu ilyas Sami Efendi
- 16.Seyit Abdullah Efendi
17. Şeyhülislâm Haydarizade İbrahim Efendi
- 18.Bedirhani Emin Ali Bey
19. Bedirhani Halil Rami, Malatya eski mutasarrıfı
- 20.Hizanlı Abdullah Hayri Efendi
- 21.Fethullah Bey, tüccar
22. Abdülaziz Efendi, Akre eski kaymakamı
- 23.Babanzade Hikmet Bey
- 24.Bedirhanzade Bedirhan Bey
25. Abdullah Efendi, Erbil eski müftüsü

26. Civelekzade Mehmet Nuri Bey, Baytar
27. Mevlut Efendi, Yüzbaşı .
28. Emin Paşa
29. Seyfullah Bey
30. Abdülkadir Nuri Efendi, Darülfünun müderrislerinden
31. Hacı Osman Bey, Ankara'nın Bala kazası eşrafından
32. Ömeroğlu Hakkı Ağa
33. Hacı Molla Sait Efendi, Medine eski kadısı
34. Telli İbrahim ahfadından Ekrem Bey
35. Mustafa Bey, Maraş mülhakatından, dava vekili
36. Mehmet Şükrü Bey [Sekban], Doktor
37. Salih Reis, Lonca Reisi
38. Rıza Bey, Dersim'de Çemişkezek kazasında Hizoli aşireti eşrafından
39. İsmail Çavuş, Mudırlı Aşiretinden
40. Mehmet Rüştü Bey, Güresu Aşiretinden, tüccar
41. Beyzade Osman Bey
42. Mollazade Hıfzı Bey
43. Molla Alizade Mustafa Arif Efendi, süpürge tüccarı
44. Hanbeyzade Süleyman Nuri Bey, Binbaşı
45. Kayseri Jandarma Taburu Mülazımlarından Hacı Hasan mahdumu Ali Rıza Efendi
46. Mustafa Paşazade Ali Haydar, Sivas Zara kazasından
- 47.-
48. Seyit Ali Ağa, arabacı esnafından
49. Ali Efendi, tüccar
50. Kuvvetli Aşiretinden Cebraizade Hüseyin Hüsnü Efendi, oduncu esnafından
51. Ali Şamil [Gökal], kuru kahveci
52. Süvari ihtiyat mülazım-ı sanisi
[Kim olduğu anlaşılmamıştır]
53. Osman Ağa, Kâhya
54. Şeyh Abdullah Efendi

55. Şeyh Abdullahzade Süleyman Efendi
56. Osman Efendioğlu Mehmet Efendi, süpürge tüccarı
57. Dersim aşiret reisierinden Sarıoğlu Hüseyin Hüsnü Bey, Eczacı
58. Şeyh Hasan Efendi, Bitlis Ertiş Aşiretinden
59. Emin Rana Bey, emekli Sina Şebbenderi
60. Bahri Paşazade Kemalettin Bey, Kadıköy Polis Merkezi Memuru
61. Emin Beyzade Mehmet Zeki Bey, emekli Mülazım-ı Sani
62. Emin Beyzade İbrahim Etem Bey, Bedestende halı tüccarı
63. Hasan Efendi, Alman sefarethanesinde
64. Siteli Abdülhamit Efendi, Romanya Kalas Iran Konsoloshanesinde
65. Ahmet Vicdani Bey, Binbaşı Doktor
66. Yusuf Ziya Bey, Ticaret ve Ziraat Nezareti Halifelerinden
67. Siverekli Osman Paşazade Halil Fahri Bey [Görmüş]
68. Yamülkizade Aziz Bey
69. Şaban Ağa, eski hamallar kâhyası
70. Mehmet Ali Efendi, İhtiyat Zabiti
71. Şerafettin Efendi, Ticaret Mektebi talebesinden
72. Ali Bayram Ağa
73. -
74. Hacı Haliloğlu Mehmet Bey, Bakkal
75. Kalkandelen Aşireti Reisi Hacı Mirza Bey
76. Babanzade Mahmut Bey, Çankırı, Sinop eski Mutasarrıfı
77. Mevlanzade Rifat Bey
78. Derviş Efendi, kıraathane sahibi
79. Zeynel Bey

Babanzade Şükrü Bey

Aza-yı Âmile (Faal Üyeler)

1. Mehmet Emin Paşa, emekli Mirliva
2. Tevfik Vehbi Bey, Erkân-ı Harp Yüzbaşı
- 3.-
4. Mardinli Şibahzade Yusuf Kenan Bey, İstanbul eski Taharri Müfettişi
5. Abdurrahman Efendi, Muallim

6. Mollazade Ali Efendi, ihtiyat Milazım-ı Sanisi
7. Diyarbakırlı Osmanbeyzade Mustafa Şevket bey, Mülazım-ı Evvel
8. Sadrettin Bey, Üsküdar eski Muatasarrıfı
9. Cemal Bey, Baytar
10. Ervaszade Seyit Şefik Efendi
11. Hızanlı Osman Efendi
12. Mehmet Halil Efendi, kömür tüccarı
13. Kiğılı Hasan Efendi
14. Şeyh Sadi Efendizade Şeyh Ali Efendi, Meşayih-tan
15. Şeyh Sadi Efendizade Şeyh Ali Efendi, meşayih-tan
16. Osman Şevki Efendi [Çiçekdağ], Ankara'nın Mecidiye kazasından
17. Mahmutoğlu Hüseyin Efendi, madenci çavuşu
18. Reşit Ağaoğlu Tahir
19. Mehmet Ali Bey, tüccar
- 20.-
- 21.-
22. Kadı Tahir Efendizade İbrahim
23. İsmail Efendi
24. Harputlu Seyid Süleymanoğlu Seyit Abbas Efendi
25. Osman Çavuş, Unkapanı'nda, Tekfurdağı iskelesi eski Kesedarı
26. Ahmet Hamdi Paşa, emekli Erkânıharp Ferik
27. -
28. Urfalı Ali Tayyar Bey, istinaf Müdde-i Umumiliği'nden emekli
29. Halil Bey, eski Polis Müdürü.

Aza-yı Tabîye (Tabî Üyeler)

1. Emin Efendi, Yüzbaşı
2. Kemal Fevzi Efendi, Mülazım-ı Evvel
3. Şeyh Hasan Efendi
4. Abdullah Efendi
5. Kasım Çavuş, Bitlisli
6. Mehmet Zeki Bey, Yüzbaşı
7. Mirliva Mehmet Emin Bey mahdumu

- 8.Mehmet Münif Bey
9. Abdülhamit Çavuşoğlu Bekir
- 10.Ömer Adil Efendi
- 11.Abdürrahim Rahmi Efendi
- 12.Molla Hamza Efendi
13. Süleymaniyeli Babanzade Reşit Bey
14. Siverekli Hafız Ahmetzade Haydar Bey
- 15.Halil Hayali Bey [Modan]
16. Osman Nuri Efendi, Fatih Dersiamlarından
17. Osman Efendi, Pötürgeli
18. Seyit Mahmutoğlu Mehmet Efendi, Pötürgeli
19. Abdül İatif Efendi, Pötürgeli şoför
- 20.-
- 21.İhsan Efendi, Yüzbaşı
- 22.Hoca Abdüssamet Efendi
- 23.Ali Reis
- 24.Süleyman Bey, Vanlı Komiser
- 25.Süleyman Fehmi Efendi, Vanlı
- 26.Osmanoğlu Osman Efendi, Pötürgeli
- 27.İsmailoğlu İsa Efendi
- 28.Hüseyin Hilmi Efendi
- 29.Hacı Abdullah Sadi Bey [Kör Sadi],Kamer hanedanından Abdulkah
harzade, Palulu
30. Hacı Hüseyin Hüsünüoğlu Ali Efendi, Harputlu Piran Ağalarından
31. Tevfik Bey, Doktor
32. İbrahim Efendioğlu Ahmet Harput
33. Abdülkerim Efendi, Topçu Yüzbaşısı
34. Mevlüt Efendi, Yüzbaşı
35. Cizreli Bedirhanzade Ahmet Bey
36. Bekir Bey, Bahriye Çarkçılarında, Pötürgeli
37. Süleymaniyeli ihtiyat zabitanından Azizzade Ali Cevdet Bey
38. Diyarbakırlı Cemilpaşazade Ekrem Bey

39. Bitlisli Hizanizade Ziya Vehbi Bey
40. Bedirhani Asaf Bey [Çınar]
41. Abdullah Efendi, Hürmüz Bari Hanefizade
42. Dervişoğlu Halil Ağa
43. Kahveci Osman Ağa, Pötürgeli
44. Vanlı Hamid Ağa
45. Vanlı Aziz efendi, Mercan Caddesi'nde ticarethane odabaşısı
46. Feyiz Berko Bey, Çarsancak Doktoru
47. Süleymaniyeli Tevfik Bey, Yalova eski Kaymakamı
48. Şirveli Hüseyin Ağaoğlu Harputlu Ömer, kömürcü
50. Şirveli Mürsel Ağa Karaosmanoğlu, kömürcü
51. Şirveli Rüstem Ağaoğlu Osman, kömürcü
52. Şirveli Rüstem Ağaoğlu Osman, kömürcü
53. Şirveli Ahmet Çavuşoğlu Mustafa, kömürcü
54. Şirveli Ramazan Ağa, kömürcü
55. Şirveli Hüseyin Ağa, Çarşambalı, kömürcü
56. Şirveli Ali Ağa, kömürcü
57. Şirveli Ali Baba, kömürcü
58. Şirveli Mustafaoğlu Bekir, kömürcü
59. Şirveli İsmailoğlu Derviş, kömürcü
60. Ahmet Arif Bey
61. Ahmetoğlu Hamza, Siirtli hamal
62. Cemiloğlu Yusuf, Siirtli hamal
63. Kadiroğlu Yusuf, Siirtli hamal
64. Ahmetoğlu Hacı Fettah, Siirtli hamal
65. Mehmetoğlu İsa, Siirtli hamal
66. İsaoğlu Hüseyin, Siirtli tüccar
67. İsa Mahmutoğlu Nuri, Siirtli kömürcü
68. Alioğlu Mahmut, Siirtli kömürcü
69. Abdurrahmanoğlu Zeyyad, Siirtli esnaf
70. Yusufoğlu Yasin, Siirtli esnaf
71. Mehmetoğlu Hüseyin, Siirtli hamal

72. Yasinoglu Hasim, Siirtli hamal
73. Seyit Ahmetoglu Seyit Mahmut, Siirtli marangoz
74. Isaoğlu Süleyman, Siirtli rençper
75. Süleymanoğlu İsa, Siirtli rençper
76. Kadrioglu Hacı İsmail, Siirtli tüccar
77. Mahmutoğlu Hacı İsmail, Siirtli tüccar
78. Abdülkerimoglu Molla Halil, Siirtli tüccar
79. Molla Haliloglu Hacı Recep, Siirtli tüccar
80. Mehmetoglu Hüsnü, Siirtli hamal
81. Sabri Efendioğlu Hüseyin, Siirtli yazıcı
82. Halitoglu Abdürrahman, Bitlisli hamal
83. Mehmetoglu Suphi, Siirtli hamal
84. Hamzaoğlu Şefik, Siirtli hamal
85. Seyit Hasanoğlu Yusuf, Siirtli hamal
86. Hamza çavuşoglu İbrahim, Siirtli amele çavuşu
87. Elvanoğlu Mustafa, Siirtli süpürge tüccarı
88. İsmail Sadullah, Siirtli süpürge tüccarı
89. Haliloglu Ahmet, Siirtli süpürge tüccarı
90. Mecit Ağa, Siirtli süpürge tüccarı
91. İsmail Mecit Ağa, Siirtli esnaf
92. İbrahim Mecit Ağa, Siirtli esnaf
93. Abbasoglu Hamza, Siirtli hamal
94. Alioglu Musa, Siirtli hamal
95. Halitoglu Hasan, Erzincanlı yazıcı
96. İsaoglu Abdullah, Siirtli esnaf
97. İsaoglu Fethullah, Siirtli esnaf
98. İbrahimoglu Derviş, Siirtli hamal
99. Abdülhamitoglu Abdullah, Siirtli esnaf
100. Şakiroğlu Ahmet, Siirtli esnaf
101. Şeyh Mahmutoğlu Şeyh Abdullah, Erzincanlı hamal
102. Bilaloglu Tahir, Siirtli hamal

103.Yusufođlu İsmail, Siirtli hamal (Aytepe,“*Yeni Belgelerin Işıđında Kűrdistan Teâli Cemiyeti*”,s.334-335)

Ek: 2

Kürdistan Teâli Cemiyeti Nizamnamesi

Madde 1 - Kürtlerin menafi-i umumiyesinin temin ve teshili inkişafı maksadıyla "Kürdistan Teâli Cemiyeti" nâmı ile bir cemiyet teşekkül etmiştir. Merkezi İstanbul'dadır. Kürdistan'da ve indelhace sair yerlerde şubeler küşad edecektir. Aynı maksada çalışacak cemiyat ve akvam-ı saire ile teşrik-i mesai eder.

Madde 2 - Cemiyet maksadına vüsûl için, her lisanda yevmi ve mevkut gazete, risale ve kitaplar neşir ve mütalâahaneler, mektepler ve matbaalar tesis edecek ve gece dersleri, konferanslar verecek ve münasip yerlere heyet-i irşadiyeler gönderecek ve her nevi müessesat-ı hayriye ve içtimaiye vücade getirecektir.

Madde 3 - Sui ahlâkla müştehir olmayan her kürt ve kürt olmayan ve cemiyetin makasidına hizmet etmesi memul bulunan herkes cemiyete aza olabilir.

Madde 4- Cemiyet azalıkları müessis, âmil ve tabiî namile üç sınıfa ayrılır.

1 - Esna-yı duhulde asgari dört lira duhuliye ita ve şehri bir lira taahhüt eden aza-yı müessiseden olur.

2 - Hin-i duhulde asgari iki lira duhuliye ve şehri elli kuruş taahhüt eden zevat aza-yı tabiiyeden olur.

3 - Mebde-i duhulde asgari beş kuruş duhuliye ve şehri iki kuruş taahhüt eden zevat aza-yı tabiiyeden olur.

Madde 5 - Cemiyetin varidatı azaların duhuliye ve şehriyelerinden mütehasıl mebalîğ ile teşebbüsat-i cemiyetten, teberrüat ve saireden mütehasıl mebalîğdir.

Hey'et-i İdare

Madde 6 - Hey'et-i idare bir reis ve iki reis vekili ve on üç azadan ibarettir. Muhasebeci ile başkâtip ve veznedar ve kâtip aza meyanında intihap olunur.

Reis mutlaka aza-yı müessise meyanından, diğerleri müessis, âmil ve tabî azalardan rey-i hafi ile intihap olunur. Müddetleri bir senedir. Sene nihayetinde âtide beyan olunacak heyet-i umumiyenin hin-i akdinde yeniden hey'et-i idare intihap olunur. Evvelki heyetin tekrar intihabı caizdir.

Bu heyetin fevkinde bir heyet-i istişare bulunacaktır. Hey'et-i istişare indelicap meşâyih ve ulema ve şürefa ve ümeradan heyet-i umumiyenin intihabıyla teşkil edilir.

Madde 7 - Hey'et-i idare riyasetinin inhilâli takdirinde riyasete reis-i sani infisalinde yerine reis-i mezkûrun madununda haiz-i rey olan zat ikame edilir. İnhilâl edecek azalığa heyetin ekseriyet-i ârası ile bir zat intihap olunur.

Madde 8 - Veznedarın mükeffil olması şarttır.

Madde 9 - Hey'et-i idare bir sene-i kâmile zarfında nizamname-i dahilî mucibince cemiyetin her nevi umur ve muamelâtını tedvir eder ve bu müddet zarfındaki teşebbüsât ve icraattan yegâne mesul bulunur.

Madde 10 - Hey'et-i idare haftada lâakal bir defa içtima eder.

Madde 11 - Hey'et-i idare mukarreratı ekseriyet-i arâ ile ittihaz edilir. Fazla bir rey ekseriyeti temin eder.

Madde 12 - İçtimain ruznamesi içtima'dan evvel Reis ve kâtib-i umumi tarafından ihzar ve heyete tebliğ olunur. İttihaz olunan mukarrerat defteri mahsusuna kayd ve zeyri onu ittihaz eden hey'et tarafından imza edilir ve karara

itiraz eden aza mevadde mukarrere zeyrine esbab-i itiraziyeyi kayıt ve imza eder. Hey'et-i idare kendisini terkip eden onaltı azadan dokuzu olmadıkça ittihaz-ı mukarrerat edemez.

Madde 13 - Sene hitamında heyet-i idare heyet-i umumiyeyi içtimaa davet eder. İçtimanın ilânı yevmi içtimadan lâakal onbeş gün evvel yapılır.

Heyet-i Umumiye

Madde 14 - Hey'et-i umumiye cemiyetin her nevi azasından teşekkül eder.

Madde 15 - Vâki olacak dâvete vakti muayyeninde icabet eden mikdarı azanın içtimayı ile hey'et-i umumiye teşekkül eder ve her nevi kararlar ittihaz edebilir.

Madde 16 - Hey'et-i umumiye senede bir kere ağustosun otuzbirinci günü alelâde içtima eder. Hey'et-i idarenin kararı veyahut aynı bir merkezin bir sülüs azasının talebiyle bir defaya münhasır olmak üzere suret-i fevkalâdede içtimayı mümkündür.

Madde 17 - Hey'et-i umumiye nisap husulünden sonra müessis azanın en yaşlısı tarafından mezkûr içtima için bir reis ve kâtip intihabına dâvet olunur. İntihap olunan reis, heyet-i idarenin muamele-i intihabiyesine yardım etmek üzere aza-yı mevcude arasından ayrıca yedi zat tayin eder.

Madde 18 - Hey'et-i umumiye bir senelik hûlâsa-i hesabıye ve icraatı gösteren mazbatayı istima ve münakaşa neticesinde tasdik eder. Badehu intihabata şuru ile (6) ncı madde mucibince yeni heyet-i idareyi ve kongre azasını intihap eder.

Madde 19 - Reylerin tasnif ve neticesinin ilânı aynı içtima iptidasında icra edilir.

Madde 20 - Senede bir defa Merkez-i Umumîde içtima eder. Cemiyetin

hali malîsini ve bir senelik icraatını tedkik ve tasdik eder. Ertesi seneye ait umum şubatin bütçelerini tedkik ve tâyin ve indellüzum cemiyet nizamnamelerinde tadilât icra eder. Kongrenin içtima ve suret-i müzakeresini irae eden tafsilât nizamname-i dahilide münderiçtir. Kongreye her şubeden lâakal bir zat intihap olunur

Kasa, Tahsil-i Varidat, Sarfiyat ve Umur-u Tahririye

Madde 21 - Bütün azanın duhuliyeye ve şehriyeleri yekûnunun yüzde yirmisi kasada hıfz ve mütebakisi bir bankaya tevdi olunur.

Madde 22 - Cemiyet varidat ve mesarifini defatiri mahsusasına müdekkikane kaydetmek veznedarın ve bu muamelenin usulü dairesinde icrasını teftiş Reisin vazifeleridir.

Madde 23 - Taahhüdât-ı şehriye ve her nevi varidat-ı cemiyet koçanlı makbuzlarla ahzedilir. Bunların numarası sene dahilinde ve bilâfasıla teselsül eder. Bu makbuzat cemiyetin mühr-ü resmisi ile reis ve veznedarın imzasını ihtiva eder.

Madde 24 - Sarfiyat ve kabziyat evrak-ı sübutiye ile ve şekl-i kanuniye muvafık bir surette icra olunur,

Madde 25 - Makbuz verilmeden hiçbir kimseden bir para alınamıyacağı gibi marûlzikr evrak-ı sübutiyesi sandığa konulmaksızın masraf dahi edilemez.

Madde 26 - Kasaya para vaz ve ihracı behemehal reis ve veznedar ve heyet-i idare azalarından hazır bulunandan bir zâtın huzuru ile mümkündür. Anahtar daima veznedarda bulunur. Sandığı, reis ve hazır bulunan aza mühürlerler.

Madde 27 - Evrak-ı muhabereyi imza hakkı reisin veya vekilindedir ve bu imza daima mühr-ü resmi ile beraber bulunur.

Madde 28 - Umur-u tahririyenin ve Cemiyet kütüphanesinin idaresi kâtibe aittir

İnzibat

Madde 29- Cemiyetin programı ile muayyen esas ve maksat hilafında harekette bulunanlar heyet-i idare kararı ile bir daha girmemek üzere azalıktan çıkarılır.

Madde 30 - Müteahhid olduğu şehriyeyi bilâmazeret üç mah tediye etmeyenler veya cemjyetçe memur edildiği vazifeyi üç defa vaki olacak ihtara rağmen ifa etmeyenler müstafi addolunur.

Madde 31 - Cemiyete ait mebani dahilinde kumar, müskirat isitmali memnu olup muhalif harekette bulunanlar idare kararıyle tenbih ve tekerrürü halinde cemiyetten çıkarılır.

Madde 32 - Cemiyetin malik olduğu nükut ve emvali menkule ve gayr-ı menkule üzerinde azadan hiçbir fert hiçbir türlü hakkı tasuruf iddia edemez.

Madde 33 - Aynı merkeze merbut azadan bir sülüsün talebiyle hey'et-i idare hesabatının her zaman rüyeti mümkündür.

Madde 34 - Şuabatın merkeze nazaran vaziyeti nizamname-i dahili ile tayin edilecektir. (Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi (1918-1922)**,s.205-208)

Ek: 3

Cemiyetin Nizamname-i Dahilisi

Madde 1- Hey'et-i Umumiye "Kürdistan Teâli Cemiyeti" merkez-i umumisinde nizamname-i esasinin 14'ncü maddesi mucibince teşekkül ve 18'nci maddesinde muharrer vezaifi ifa eder

Hey'et-i İstişare

Madde 2 – “Hey'et-i İstişare” nizamname-i esasinin 6'ncı maddesinin fıkrası ahiresinde beyan edildiği veçhile hey'et-i umumiyenin intihabı ile zevat-ı malumeden ve hey'et-i idare azalığından istifa edip şerait-i lazıme haiz olduğu halde hey'et-i idare tarafından bera-yı intihap esamileri hey'et-i umumiyye arzolan zevattan teşekkül eder.

Madde 3 – “Hey'et-i İstişareye aza olacak zevatın mensup olduğu hanedanın beynelekrad malûm ve şayan-ı hürmet olması veya o vazifeye irşat ve telkini kalben ve kalemen ifaya muktedir erbab-ı fikir ve kalem, yahut irfan ve kemali ile müştehir fudaladan olması şarttır.

Hey'et-i İstişarenin Vazifesi

Madde 4 - "Hey'et-i İstişare"nin vazifesi nizamnamesi esasinin birinci maddesinde muharrer makasıd-ı cemiyetin hıfzile, çıkmasına çalışmak ve Kürdistanın maddeten ve manen terakki ve tealisine ve Kürt Kavminin terbiye-i İslâmiye fikriye ve ruhiyesine müteallik hususatı tezekkür ile beraber hey'et-i idarenin hal edemediği ve ehemmiyet itibariyle hey'et-i umumiyye içtimâna kadar tehirinde mahzur gördüğü mesail hakkında esbab-ı mucibe beyaniyle müştereken o içtimaa mahsus olmak üzere aralarında intihap edecekleri bir zatın taht-ı riyasetinde biliçtima ittihaz-ı karar ile hey'et-i idare tarafından ihtisaslarına göre teşkil edilen encümenler mukarreratını tetkik veyahut kendileri tarafından herhangi bir madde üzerine kaleme alacakları raporları hey'et-i idareye tevdi eder.

Madde 5 - "Hey'et-i İstişare" her içtimasında yalnız o müzakereti idare etmek üzere içlerinden bir reis ve reis vekili ile bir kâtip intihap eyler. Ayda laakal bir defa muntazaman merkez-i umumide akd-ı içtima eder.

Beş içtimada mütevaliyen bilâmazeret bulunmıyan aza müstafi addolunur ve ekseriyetle yerine diğeri intihap olunur. Hey'et-i İstişarenin azası mahdut ve muayyen değildir.

Hey'et-i İdare

Madde 6 - Suret-i teşekkül ve içtimai ve aded-i azası nizamname-i esasinin (6 - 13) 'ncü maddelerinde beyan edilen hey'et-i idare makasıdı cemiyetin temin ve teshil husulü için mukarrerat-ı lazımeği ittihaz, lüzum görülen mahalde şubatın teşkil ve merkez-i umumi ile münasebetlerini tanzim ve idare ile beraber icabında cemiyetin her nevi azasından irşadı ve sair hey'etleri intihap ve konferans, mevize, merasim günlerini tayın eder.

Madde 7 - "Hey'et-i İdare" efkâr-ı fukaradan olup muhtac-ı muavenet Kürt efradının zükür ve inâsına muavenet karşılığı olmak üzere her aybaşında münasip bir meblağ tayin ve tefrik ve yine kendi kararıyla muhtacına tevzi eder.

Madde 8 - Cemiyetin nizamname-i esasisi mündericatına tatbik-i kabil olmayan esbab-ı mübreme husulünde hey 'et-i idare kendi içtihadıyla de ittihaz-ı mukarrerat edebilir.

Madde 9 - İdare heyeti rüesası evvelce tanzim edilen ruzname-i müzakerat mucibince müzakeratın hüsn-ü cereyanını temin ve idare eder. Rûznameye bir gün evvel ithal edilmıyen mevad takrir suretinde teklif olunur.

Madde 10 - Kürdistan Teâli Cemiyeti namına gelen evrakın açılabilmesi hakkı reis veya reis vekiline aittir.

Evrak-ı varide ehemmiyeti nazar-ı itibare alınmadan bilâ istisna ruznameye bilithal idare heyetine .tebliğ olunur, ve hey 'et-i idare kararıyle istişare veyahut umumi heyete de arzolanabilir.

Madde 11 - "Hey'et-i İdare" tarafından müntehap olup hey'et-i idare azasından olması meşrut bulunan katip cemiyetin "katib-i umumisi"dir. Bütün karar muhabere ve tebliğlerin ve müesses, âmili tabii azalara mahsus bulunan kayıt ve esas defterlerinin zapt ve tahriri vazifesi ile mükelleftir.

Madde 12 - Müesses, amil, tabii azaların evvelen: hüviyetlerini, saniyen ikamet mahallerini, salisen: duhul tarihlerini, rabian: taahhüt ettikleri aylıkları, hamisen: cemiyetin maksatlarından birinin husulü için deruhte eyledikleri vazifeleri sırasıyla kaydetmek katib-i umuminin cümle-i vezaifindedir.

Madde 13 - Resmi mühür bir kutu içine konularak reis veyahut reis vekillerinin biri ile katib-i umumi ve bir aza taraflarından mühürlenecek ve bunlardan ikisi hazır bulunmadıkça açılmıyacaktır. Hiç biri bulunmadığı takdirde hey 'et huzurunda da açılabilir.

Madde 14 - İdare Hey'eti, muhasip, katip, ve veznedar ve sair memurların muamelatını her zaman teftişe selahiyettardır. Muhasebeci ve veznedar tarafından tanzim olunacak şehriye, varidat ve masarifat cetvelleri mumaileyhimanın muvacehesinde bir reis vekili ile iki aza tarafından usulü cibayet ve masrafa tevfikane tetkik edildikten sonra meclis-i idarenin tasdikine arz edilir, ve badettasdik bir suret-i musaddakası cemiyet salonuna talik edilir.

Madde 15 - "Hey'et-i İdare" hitam müddetinden bir ay evvel umumi hey'eti içtimaa davet eder.

Madde 16 - "Hey'et-i İdare" bir sene zarfındaki icraatını (muntazamın) rapor ile vuku bulan varidat ve masarifatını mübeyyin bilançosunu hey'et-i umumiyeye arz eder.

Madde 17 - Reis vekillerinden biri ile katib-i umumi, muhasip ve veznedar muvazzaf olacak ve her gün cemiyette isbat-i vücud ederek müracaatı kabul ve hariçle teması muhafaza ve idame edecektir.

Madde 18 - İdare memuru: aza-yı cemiyetten muvazzaf olarak tayin edilecektir. Cemiyet dahilindeki eşyanın muhafaza ve yegân yegân tesbit-i defter edilmesi, dahil-i cemiyette zapt ve raptın temini, sarfiyatın makbuzu alınmak ve muhasebeye tevdi olunmak üzere icrası, devairdeki takibatın ifası, zevatın kabulü, eyyam-ı resmîyede teşrifatın yapılması ve rasimelerin idaresi vezaifinden ibarettir. Cemiyete ait eşyanın suret-i hıfzı talimatname-i mahsus ile mukayyettir.

Şube Teşkilatı

Madde 19 - Cemiyetin kürtlerle meskun her vilayet, liva,kaza ve haiz-i ehemmiyet nahiye merkezlerinde birer şubesi vücade getirilecektir.

Şube Heyet-i Umumiyesi

Madde 20 - Şube muhitinde bulunan her nevi azadan teşekkül eder. Zaman ve mekan içtima bir hafta evvel vesaid-i aleniye ve mümkün ilan edilir. Vakt-i muayyeninde içtima eden zevat heyet-i umumiye itibar olunur.

Vazifesi

Madde 21 - Hey'et-i İdarenin teklifatını bir senelik hülâsa-i hesabiyeyi tetkik ve tezekkür ve icraat mazbatasını istima ve münakaşa ve tasdik eyler. Hey'et-i İdare-i cedideyi nizamname-i esasının 18'nci maddesi mucibince intihap eyler.

Madde 22 - Hey'et-i Umumiye esna-yı içtimada içlerinden bir reis ve bir reis-i sani iki katip intihap eylerler. Kararlar sülûsan-ı ekseriyetle ittihaz edilir. Reyler hafidir.

Şube Hey'et-i İstişaresi

Madde 23 - Merkez-i umumide teşkil olunacak veçhile her şubenin bir hey'et-i istişaresi vardır. Aynı şerait ile intihap edilen mezkur azalar nizamname-i dahilinin 3'ncü maddesindeki vezaifi ifa eylemekle mükelleftir.

Şube Hey'et-i İdaresi

Madde 24 - Reis, reis vekili, katip, muhasebeci ve veznedar ve idare memuru ile bunlardan maada 3 ila 6 azadan ibarettir; İntihabatta nizamname-i esasinin 3'üncü maddesi nazarı dikkate alınır. Vazifeleri nizamname-i esasinin 6 - 13'ncü maddelerinde tayin edilmiştir.

Şubelerin Vezaifi

Madde 25 - Her şubenin iki türlü vazifesi vardır, biri vezaif-i esasiyesidir ki bu da merkezlerinde mütemekkin kürtlerin ilmen, ahlakın ve ruhan teali ve terakkisine mevzeler, konferanslar, müsamereler tertibi suretiyle hizmet etmek ve tamimi maarif için dinî ve içtimaî risaleler neşrettirmek, muhtac-ı muavenet olanları himaye etmek, tahakkuk edecek ihtiyaçla şubenin sene-yi maliyesine göre muavenet-i nakdiyede bulunmak ve Kürtlerin akvam ve meleli saire ile hüsnü amizeş ve münasebatını idare etmektir.

Madde 26 - Vezaif-i umumiye ve resmiyesi ise merkezden tebellüğ edeceği tebligatı infaz ile efrat ile merkez beyninde vasıta olmak ve ahvali umumiye ve mahalliye hakkında her ay muntazaman merkeze ba rapor ita-yı malumat eylemekten ibarettir.

Madde 27 - Şubat vezaif-i esasiyesini ifa için nizamname-i esasinin mevadd-ı mahsusasını nazarı dikkate alır. Vezaif-i umumiyesi için de merkezden irsal olunacak talimat ve tamimname ve beyanname ve telgraflara tevfikân icra-yı

hareket eder.

Madde 28- Şuabat, müesses ve idare azasının esamisini akibi teşekkülünde merkez-i umumiye bildirir. Her dört ay nihayetinde mamüfredat irat ve masarifatını mübeyyin bir bilanço ile hasılatı safiyesinin nısfını merkeze alıkoyarak nısfı diğerini merkezi umumiye irsal eyler.

Kongre

Madde 29- Her sene mayısın onbeşinde Dersaadette merkez-i umumide in'ikat eder. Hey'et-i İdare azası ile o nisbette Hey'et-i Umumiye ve istişare azalarından ve cemiyete mensup gazete murahhasalarıyla her şubeden gönderilecek ikişer murahhasan ibarettir. Kongrelerde aza olacak zevatın behemahal 25 yaşını ikmal etmesi şarttır.

Madde 30- 15 Mayıs'ta merkez-i umumide isbat-ı vücut eden aza ve murahhaslar ile kongre teşekkül etmiş addolunur ve içtimaa başlar.

Madde 31- Kongre ilk içtimasında bir reis-i evvel, iki reis-i sani iki katip intihap eyler. Hey'et-i İdarenin bütün icraatı ve bir sene evvel umumi hey'et tarafından karar altına alınan maddelerin icra olunup olunmadığını tetkik eyler. Cemiyetin esasat-ı milliye ve içtimaiyesini takrir ve tesbit eyler. Lüzum görürse program ve nizamnameyi tadil eyler. Hey'et-i umumiye tarafından teklif edilen mevat ve şubattan irsal edilen layihalarla azadan herhangi biri tarafından vukubulacak tekalif hakkında ittihaz-ı karar eyler.

Mevadd-ı Şita

Madde 32- Cemiyet milletin vahdet ve teâlisi esası üzerine müesses olup ananat-ı milliye ve terbiye-i İslamiye ve medeniye ve milliyeye hörmet beynelekrat ittihat ve müveddet-i idame edeceğinden cemiyetin her ferdi temini infakı için bu esbaba karşı kendisini ittiba'a vazifedar addetmelidir.

Madde 33- İşbu nizamname-i dahilî; cemiyetin tarih-i teşekkülü olan 6

Teşrin-i sani 333 tarihinden itibaren Hey'et-i dare tarafından ittihaz edilen kaffe-i mukarrerata da şamildir.

Madde 34- Şuabata gönderilen mühürlerin merkez-i umumide bir tatbik defteri bulunacak ve daima kontrol altında bulundurulacaktır. (Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi (1918–1922)**,s.208–212)

Ek: 4
Kürt Teali Cemiyetinin Çalışmalarına İlişkin
Meclis-i Vükela Kararı
Meclis-i Vükela
Müzakeratına Mahsus Zabıtname

Sıra Numerosu: 302

Tarihi: 19 Ramazan 1337

18 Haziran 1335

Hülâsa-i Meâl

Van, Bitlis, Diyarbekir ve Musul vilâyetlerindeki İngiliz mümessil-i siyasiyeleri tarafından o havalide sâkin Kürd aşairi üzerinde hükümet-i seniye aleyhine tahrikat ve ilkaatda bulunulmakta olduğuna dair şâyân-ı dikkat ihbârâtı havî mahallerinden mürsel teigrafname suretlerinin leffiyle vilâyet-i mezkûrede emniyet ve asayişin halelden vikayesini teminen ittihazı muktazi tedabir hakkında bâzı ifadâtı ve Kürd Teâlî Cemiyeti'ne mensub bir takım zevât tarafından müstakil Kürdistan teşkili sadedinde vuku'u başkaca istihbar kılınan teşebbüsâtı hâkî Dahiliye Nezaretinden varid olan tezkereler bu babda Encümen-i Mahsus-i Vükelâca tanzim olunan mütalâanâmelerle birlikte okundu.

Nezaret-i müşarileyhanın suret-i iş'aratından vilâyat-ı şarkiyedeki İngiliz mümessil-i siyasiyelerinin o havalide sâkin ve asabiyyet-i diniye ve milliye ile marûf Kürd aşairi rüesasını kâh külliyyetli para itası ve kâh cebr ü şiddet iraesî suretiyle elde etmeğe ve hükümet-i seniyeden iftirak etdirmeğe sâi oldukları ve bu havalin bir takım aşair üzerinde tesirat ve tehyicat-ı fevkalâdeyi müstelzim olmasıyla binnetice muhal-i emn ü sükûn hadisâtâ sebep verebileceği ezcümle Gelikoyan nahiyesi kurrası arasında berâ-yı telkinât keşt ü füzâr eden İngiliz hakim-i siyasiyesinin telkinat-ı vakiadan dilgîr ve tehyic olan aşair tarafından katl edildiği anlaşılmıştır.

Cümle-i iş'ar-ı nezaretten olduğu üzere mütarekenâme ahkâmınca düvel-i Itilâfiye vilâyât-ı mezkûrenin herhangi bir tarafını igtîşâş zuhurunda işgal edebilüb mahall-i mezkûrede ise muhal-i emn ü asayiş bir hal vuku'a geldiği gibi mümessil-i siyasî ünvanı altında oralara gönderilen zevatın ekrad ve aşaire tesvîlât ve tahrikatda bulunarak bu suretle salif-ül-zikr hakim-i siyasinin katli hâdisesi gibi vekayi'-i müessife ve muhal-i emn ü sükûna ahvâl-i vuku'unu teniyye ve ihzar edecek halâta sebebiyet vermeleri şâyân-ı nazar bulunduğuna binaen mümaileyhüm mümessillerin telkinât ve tahrikât-ı vakıalarına dair olan telgrâfnâmelerin birer suretinin bâtezkere Hariciye Nezareti Vekâletine irsâliyle ahvâl-i mebhûseden dolayı İngiltere mümessilliği nezdinde teşebbüsât-ı müessire icrası hususunun vekâlet-i müşarileyhaya izbarı tensib edildi.

Tezkere-i mezkûrede mevzu'bahs olan iş'arat vilâyatdan bir kısmı da mahallerince asayişin temin-i muhafazası için bir taraftan kuva-yi külliye-i askeriye sevki diğer taraftan İngilizlerin tesvîlâtına kapılan aşairin yeniden hükûmete istimâleleri ve henüz farkında olmayanların hükûmet-i seniyyeye karşı sadakat ve merbutiyetlerinin teyid ve teşviki zımında tahsisat itası ve jandarmaca olan nakayısın ikmâl-i lüzûmuna dair olmasıyla bu babda müdâvele-i efkâr olundukda mahall-i mezkûreye asker sevkine halen imkan mefkud ve nakden mühim mikdarda fedakârlık ihtiyarına da hâl-i hazır-ı hazine gayr-i müsaid olub ancak jandarma kadrolarının ihtiyacat-ı vakıa ile mütenâsib suretde hâl-i faaliyete ircaı icab edeceği ve ma'hezâ emn ü asayiş berminval-i muharrer muhafazası esbabı bir taraftan istikmâl olmağla beraber diğer taraftan rüesayı aşairi hükûmete ısındıracak ve kendilerini tesvîlât-ı hariciden vikaye edecek tedabir ve teşebbüsât-ı mahsusaya da müracaat lüzûmu derkâr olmasıyla bunun için de rüesadan icab edenlerin nişan ve madalya ile ve kendilerine münâsib ünvanlar tevcihi suretiyle tatyîb ve taltifleri ve içlerine oralarca yine kendi aralarında hüsn-i sît ile müştehir erbab-ı zühd ve tekvadan ve nafiz-ül-kelim zevat-ı mu'tebereden nâsihlar i'zamıyla mümaileyhüm tarafından hâl ü zamanın ehemmiyet-i fevkalâdesi kendilerine ifham edilmesi ve irşadatda bulunulması lâzım-ül-tevessül tedabir cümlesinden olmasına binaen vilâyat-ı mezkûreye bu babda talimat-ı mahsusa ita ve mahall-i

memuriyetlerine müteheyyi'-i azimet bulunan Diyarbekir Vali-i lâhiki Faik Ali Bey'e de vesaya ve tenbihat-ı lâzımanın ifası ve encümen-i müşarileyhin cümle-i mütalâatından olduğu vechile devlete karşı pek ziyade ibraz-ı merbutiyet ve sadakat etmekte olan Şırnak Reis ağası Sûrzade Abdurrahman Ağa'ya Kürd kulübü gibi teşkilâta lüzüm olmadığına tebliğiyle beraber vilâyetce hizmetinden istifade olunmak üzere mümaileyhin icab-ı hâle göre münâsebât ve muhaberâtda bulunulması lüzumunun ilâveten Bitlis vilâyetine iş'arı ve ağa-yı mümaileyhin münâsib bir rütbe ile taltifi zımnında iktiza-yı muamelenin ifa olunması hususlarının Dahiliye Nezaretine ve salif-ül-beyân vilayetlerde nüfûz-u hükümetin istikrarı için icab edenlere tevzi' olunmak üzere münâsib mikdar akçenin temin-i tedarikiyle mahallerine irsâli için nezaret-i müşarileyha ile bilmuhabere ifa-yı muktezasının Maliye Nezareti Vekâletine ve ahvâl-i harbiye ilcasıyla Konya ve Ankara vilâyetlerine iskân edilmiş olan Kürd ahalinin memleketlerine iadesi ve bunların efrad-ı aşairden olmaları hasebiyle seferberlikden fazla kalan hayvanat ve çadırların cihet-i askeriyece kendilerine itası münâsib görüldüğünden gerek hususun gerek bervech-i bâlâ temin-i emn ü asayişe müteallik tedabir ve mikdaratın Harbiye Nezaretine tebliği tezekkür kılındı. Bir de asıl şayân-ı dikkat ve bilvücuha haiz-i ehemmiyet olan şey her tarafca olduğu gibi bilhassa vilâyat-ı şarkiyede elyevm mevcut ve müstahdem bulunan ve bundan böyle gönderilecek olan büyük ve küçük bilcümle memurinin mahallerine ehemmiyetiyle mütenâsib rüyet ve iktidarı haiz erbab-ı kiyaset ve fetanetden intihab ve tayinleri keyfiyeti olmasıyla bu cihetin de hemişe nazar-ı itinadan dûr tutulmaması akdem umur görülmüştür.

Kürd Teâli Cemiyetine taallûk eden fikarata gelince: Cemiyatın suret-i teşekkülü ve tabi' olacağı ahkâm ve şerait kanun-ı mahsusı ile muayyen ve bunun hilâfında hareket takibat-ı kanuniyeyi müstelzim bir keyfiyet olmağla bahş olunan cemiyetin gerek Dersaadet hey'et-i merkeziyesince gerek şu'abâtınca şerait-i mevzua-i kanuniyeye temami-i itba lüzûmu derkâr olmağla vilâyat-ı mezkûrenin Saltanat-ı Osmaniyeden iftirakı için dahilden ve haricden vuku'bulacak tesvilât ve tahrikat hakkında aled-devam istitlâat ve istiknâhâtda bulunmak ve harekât-ı mebhuse inhaya karşı vacib-ül-ittihaz-ı tedabir ve teşebbüsata tevessül ve bilhassa burada mukim Kürd muteberanı ve vücûhuyla temasda bulunarak kendilerini irşad

ve ikaz eylemek gibi vezaifle işgal eylemek üzere Haydarizâde İbrahim Efendi Hazretleriyle Abuk Ahmed ve Bahriye Nazırı Avni Paşalar Hazeratından mürekkeb bir daimî encümen-i mahsusa teşkili münâsib mütalâa kılındı.

(Hey'et-i Vükela'nın imzaları) (Tunaya,
Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II, Mütareke Dönemi (1918–1922),s.223–225)

EK:5

Kürt Halkının İstemleri Üzerine Nota

Ölçüsüz derecede emperyalist Ermeni istemleri bugün resmi olarak tanınırken, Kürt halkının haklı istemlerini Barış Konferansı önünde daha net açıklayabileceğimi sanıyorum.

Etnoğrafik açıdan Türkiye Kürdistan'ının sınırları Kuzeyde Ziven'de Kafkas sınırları üzerinde başlıyor ve Batıda Erzurum'dan, Erzincan, Kemah, Arapkir, Behismi, Divrik, Güneyde Harran, Sincar tepeleri, Tel Afsar, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Ak-el-man, Sinna;Doğuda Revanduz, Başkale, Vezir Kale yani İran sınırından Ararat dağına kadar devam ediyor.

Tarihin çok eski dönemlerinden beri, Kürtler bu bölgeleri çeşitli isimler altında, 13. asırdan beride Kürtler adıyla işgal etmişlerdir.1.Sultan Selim'e kendi istemleriyle bağlandıkları döneme kadar, Kürdistan, kırk altı bağımsız beylikten oluşuyordu: Diyarbakır, Dinver, Şary Sul, Ler, Ardial, Hakkari, Emadiya, Kürkel, Fink, Hassan Kef, Çemüs Gözek, Mirdasi, Ekil, Sasur, Hezan, Kilis, Şeruan, Derzini, Erdihan, Hak, Terkel, Seydi, Süleymaniye, Sehran, Terkül, Kalay, Davud, Pelinkan, Bitlis, Garzan, Botan,(vb.) Bağımsız Kürt Beyliklerinin etkisi altında bulunuyorlardı.

Mommsen, Roma tarihinde Ermanistan'ı Fırat, Dicle ve Kuir ırmakları arasına yerleştirmektedir. İngiliz Ansiklopedisi Nuttals, daha açıklayıcıdır ve olduğu gibi kelimelere sahibiz: “ Ermenistan Batı Asya içinde bir ülke, Hazar denizinin batısında, Kürdistan dağlarının Kuzeyinde, Türkiye, Rusya ve İran tarafından bölünmüş, Ararat dağının doruklarına ulaşan bereketli vadiler tarafından geçilen bir platoyu işgal eder.

Bu açıkça, Ermenilere, Kürtlerin ülkesi üzerinde haksız istekler ileri sürdüklerini, toptaklarını elde tutanlar olarak kime başvuracaklarını göstermektedir.

Kürdistan'ın içinde bulunan Erzurum vilayeti ile ilgili olarak, büyük çalışması içine Asya kıtasının sınırlarını yerleştiren , büyük coğrafyacı Elisee Reclui'nin otoritesine başvurabiliriz. Ona göre, Kürt çoğunluğunun sınırlarınca yasallaşan bir Kürdistan vardır. Dünya haritasının yakın değişimi içinde ulusal prensibi uygulayan, insanlık görevlerine kendini verenleri aydınlatmak için bu büyük coğrafyacının adını bir görev olarak anmadan edemeyiz.

“Yoğun aşiretlerin gruplandığı vadiler içinde, özellikle Zap havzası içinde Türk ve Persler karşısında farklı bir devlet kurma tutkuları olan, yeterli güçte bir ulus oluşturmaktadırlar.”

İşte büyük bir coğrafyacının 1884'te yazdıkları.

Doğal olarak başka istidatlar Konferans bünyesinde ortaya çıkabilir. Buna karşın, bize göstermektedir ki, kuruluş yolundaki Ermenistan'da merkez içinde çoğunluk olan Kürt halkı, savaşçı ve ulusal bağımsızlıklarına düşkün olarak, şüphe olmayacakki, kurulacak Ermenistan'da Bağlaşıklar sürekli güçlü bir ordu tutmadıkça düzensizlik yaygın bir durumda hükmedecektir. Kaldı ki bu ordunun kendisi, bütün savaşlarda tehlikeye atılacak.

Ermeniler, büyük Ermenistan için hak ileri sürüyorlar; çünkü, İ.Ö.50 yıllarında Tigran zamanında bir Ermeni Krallığı mevcuttu. Fakat kasıtlı olarak Roma İmparatorluğuna bağlı olan topraklarının Tigran'ın sağlığında Pompe tarafından tekrar işgal edildiğini eklemeyi unutuyorlar.

O halde bu gözlem etnik ve ırk kaynağı olarak Büyük Ermenistan'ı düşünmelerine izin verecek doğallıkta değildir.

Savunucuları gibi Ermeniler'de, istemlerinin haklılığını Kürdistan'da oturan birkaç bin Ermeni üzerine basarak ispat etmeyi denemektedirler. Bu iddiaya yanıt olarak, sadece bir kez daha Nuttals'ın tanıklığına başvuracağız. “Ermeniler tarihen eski dönemlerinden beri komşu ülkelere göç ettiler. Yahudiler gibi çoğunluğu

bankacıdır ve sadece ticari işletmelerle ilgilenirler.Kürtler bu bölgelerde geniş kâr alanı bulan ve ticari yetenekleri tarafından yönlendirilen Kürdistan'da bugün oturan Ermeni azınlığı inkar etmeyi hiçbir zaman aramıyorlar. Sadece Kürtlerden yararlanma niyetleriyle, Kürdistan'a doğru göçü kendi istemleriyle tercih ettiler.”

Tamamen aynı niyetin etkisi altında tarihi ihmal ederken, şehirlerde yaşamayı tercih ettiler.

İlgili kanıt sıfatıyla Avrupa ve Türkiye'den çıkan resmi tanıkları aktarabiliriz. Berlin Anlaşmasını takiben, İngiliz Baker Paşa, Osmanlı meclis başkanı Said Paşa ve ileri gelen Ermenilerden Minas Efendi'den oluşan bir komisyon, halk sayımı yapmak amacıyla, Kürdistan'a gönderildi.

Diyarbakır ilinde gerçekleştirilen sayımı, sadece örnek olarak belirteceğiz:

Sonuç olarak verilen 840.000 kişi içinde 600.000 müslüman ve 240.000 hristiyan ve yahudi'dir.

1895'te Kürt dostu olmaktan uzak, Rusya Dışişleri Bakan'ı Prens Lobanov, Bütün Osmanlı İmparatorluğu içinde, Ermenilerin azınlıkta olduğunu resmi olarak doğruladı.

Aynı dönemde, Fransa Millet Meclisi'nde 3 Kasım 1896'da yapılan bir tartışma sırasında (4 Kasım 1896 sayılı resmi gazete sayı; 1357-1358) Dışişleri Bakanı şu açıklamayı yaptı: “ Bugün sorun olan, Türk illeri içinde, elimizdeki son istatistiklere göre Ermeniler, halkın % 13'ünden fazlasını temsil etmiyorlar. Asya illeri içindeki dağılımları, kimi kez çok yoğun, kimi kez çok serpiştirilmiş, eşitsiz bir yapıdadır. Bir kelimeyle, bu iler içinde bu mutsuz halkın gerçekten çoğunlukta olduğu ve belirli bir otonomi kuruluşunu gerçekleştirebilecek bir merkezi ayırtedemiyoruz.”

Bununla birlikte, pek haklı Kürt itirazlarını iyi göstermek için, Rus Genel Kurmayı tarafından kaleme alınan ve sadece birkaç önemli kişiye gizli olarak

dağıtılan bir broşür metninden parçalar özetliyeceğiz. Sadece Rus ordusunun ve politikasının çıkarlar için yazılan bu broşürün gizliliği tartışma dışıdır. Broşür bu sıfatıyla Kürt ve Ermeniler karşısında tamamen tarafsız bir niteliğe haklı olarak sahiptir. Bu yazının amacı sadece titizlikle gizli tutulacak olan bilgileri sağlamaktır. Van ve Bitlis illerinden söz edilirken, Ermeni iddialarına göre büyük ölçüde Ermeni olan bu iki bölgeyle ilgili , kaynak metne uygun olarak şöyle diyor: “Osmanlı Asya’sının bu iki ilinde Kürtler Ermenilerden daha çoğunluktadır. Van’da % 26 Ermeniye karşılık % 46 Kürt ve Bitlis’te %39 Ermeniye karşılık %55 Kürt vardır. Bu iki ilde Kürtlerle aynı dinden olan Türkler sayılmamıştır. Sadece Van’ın ve Muş’un ilçelerinde Ermeniler ve Kürtler halk olarak hemen hemen eşittirler. Bitlis’in kazalarında %50 Kürt, % 40 Ermeni vardır. Diğer kazalara gelince Kürtler Ermenilerden birkaç kez daha fazla kalabalıktır. Kısaca hangi kaza olursa olsun Ermeniler halkın yarısını oluşturamıyorlar. Kürtler halkın Hakkâri’de % 56, Siirt’te %79’unu oluşturuyorlar. Kürtlerin çoğunluğunun çok açık biçimde belli olduğu bu son bölgelerde oturan Ermeniler Kürtçe’den başka dil konuşmazlar. Aynı şekilde Van ve Bitlis illerinin bazı bölgelerinde Ermeni dili sadece papazlar tarafından bilinmektedir. Bu iki ildeki dinsel dağılıma gelince, dağılım şöyledir: Van kazalarında % 54 Müslüman, % 43 Hristiyan, % 3 diğer dinler vardır. Hakkâri kazalarında % 56 Müslüman, % 43 Hristiyan ve %1 diğer dinler vardır. Bitlis ilinde ve ilçelerinde %60 Müslüman, %40 Hristiyan vardır. Muş’ta %51 Müslüman, %34 Hristiyan ve %1 diğer dinler, Siirt’te %65 Müslüman, %34 Hristiyan ve %1 diğer dinler, Genç’te %69 Müslüman, %20 Hristiyan ve %1 diğer dinler vardır.

Sonuç olarak Van ve Bitlis illerinin toplam 32 kazası arasında ancak 8 kazasında Hristiyanlar, diğerlerinde Müslümanlar çoğunluktadır. Bütün Avrupa’da Ermeniler lehine sempatinin uyandığı, trajik olayların olduğu dönemde yapılan bütün bu resmi açıklamalar, Osmanlı İmparatorluğu’nun hiçbir yerinde en küçük bir çoğunluğun asla olmadığını uzun olarak göstermektedir. Ve bu nedenle, İmparatorluğu bütünleyen bir parça olan Kürdistan’da da çoğunluk olamazlar.

Diğer taraftan bu bölgede Kürtlerin açık çoğunluğunun son kanıtlara ilişkin olarak sadece bu (son) iki ilde Hamidiye diye anılan süvari alaylarının var olduğunu

söylemeliyim.(Bunlar) şu aşiretlerden oluşmuştur. Haydaranlı (aşiret) reisi Mehmet Sadık Bey, Şevli (Cafer Bey),Adamanlı (Ali Bey), Mocuri (İbrahim Bey), Milan (Mehmet Bey), Şemsiki (Sadık Bey), Sekiyah (Şeref Bey), Adamanlı (Süleyman Bey), Hasananlı (Fetullah Bey), Cibranlı (İbrahim Bey), Takuri (Hüseyin Bey), Ertoş (Hasan Bey), Adamanlı (Uşan Bey), Peniyan (Lutfullah Bey), Seyidanlı (Ömer Bey), Allaş ve Haydaranlı(Hacı Demir Paşa).

Van'ın doğusu ve Aladağlar serisinin batısı arasında Haydaranlı aşiretinin altı atlı süvari alayı bulunmaktadır. Ahaza Haydaranlı adında Tutak, Malazgirt, Erciş'te oturan bir başka Haydaranlı aşireti daha vardır. Buralarda ikinci olarak Hasananlı aşireti kalabalıktır. Malazgirt, Bulanık Hınıs tarafında bu aşiretin oluşturduğu beş alayın üçü Bitlis ilinde bulunmaktadır. Üçüncü olarak Zeylan çayı boyunca bulunan Hidmanlılar (aşireti)'dir. İki alay oluşturan Cibranlı aşireti Varto kazasında oturmaktadır. Bunlara kıyasla daha az sayıda olan diğer aşiretlerin her biri bir alay oluşturmaktadır. Van gölünün doğu kıyısında Şanlı aşireti, Saray'da İran sınırı üzerinde bulunan Mahmudiyi'de Takuri aşireti bulunmaktadır.

Milan aşireti biraz batıda olmakla birlikte hala aynı sınır üzerindedir. Mocuri aşireti de aynı bölgededir. Şemsiki aşireti Mahmudiye ve Hamidiye kazalarında Sekiyah aşireti Zap nehrinin üst tarafında Alpak kazasında, Seyidanlı aşireti Nursen ve Hamidiye kazalarında ve Allaş aşireti Erciş ve Malazgirt kazalarında bulunmaktadır.

Bellibaşlı aşiretlerin dışında bu bölgede alay oluşturan ikinci derecede önemli başka aşiretler de vardır.

Bağımsızlıkları ve ulusal gelenekleri konusunda kırılmaz bir düşkünlükleri olan ve doğal yapılarında şiddet yanlarının üstün bulunduğu bu aşiretler ve şefleri kendilerine uygulanan (politikaya) karşı hükümetten bağımsızlıkları üzerine ödün istemeye karar verebildiler. Avrupalı bir gücün yardımı altında bile çoğunlukta olan bu savaşçı yapıya, azınlıkta olan Ermeniler tarafından hükmetmeyi ileri sürmek boş bir çaba olacaktır.

Dinsel etkilerden esinlenen misyonerler Kürdistan'a ilk girdiklerinde Kürtleri inandırmakla işe başlarlar. Bu çalışmanın çok zor olduğunu çabuk gördüklerinde, çabalarını Kürdistan'da, Hristiyan mezheplerinin eğitimine yöneltirler. Bunlar arasında inandırılmaya en yakın olanlar Ortodoks Ermenileridir. Ve kısa zaman sonra misyoner okulları Ermeni çocuklarıyla dolar. Misyonerler, onlarda büyük duygular uyandırma umuduyla eski krallıklarının yaptıkları fetihleri parlaklaştırırken, Tigran'ın tarihinden bahsederler. Ülke duygularını doyuran bu eğitimin ardından ilk defa Ermenilerin kafalarına bağımsızlık düşünceleri sokuldu. Şüphesiz sonuçlar ön yargısız görülebileceği gibi birbirini takip etti.

Misyoner konusunda bir kez daha satırlarını özetlediğim Rus Genel Kurmayı'nın broşürüne başvuruyorum:

“Otuz yıldan beri Katolik ve Protestan misyonerler önemli merkezlere, Van ve Bitlis illerine yerleştiler. Bunlar arasında özellikle, okulları daha iyi örgütleyen, yoksulların yardımına ırk ve din ayrımı yapmadan koşan, dinsel propaganda yapan Amerikalı misyonerleri görmekteyiz. Bitlis ve Van misyonerleri içinde farklı mesleklerin öğretildiği endüstri bölümleri vardır. İşin tuhaf tarafı Ermeni öğrencilerin devam ettiği Amerikan okullarını, çoğunluğu devrimciler olan dünyanın en çetin ve usta propagandacılarının doldurduğunun görülmesidir. Amerikalılar, Ermeniler karşısında bütün cömertliklerini esirgememelerine karşın onlarca sevilmiyorlar.”

Doymaz bir ticaretin yeteneği her zaman onu olduğundan fazla istemlere itmektedir. Ermeniler şimdi kendilerine daha fazlasının verilemeyeceği haklar istemektedirler. Eski Ermeni Krallığı onlara dar gelmektedir. Ulusal tarihlerinde ünlü Tigran'ın kaydettiği geçici fethin hatırasına sınıksız sarılırken, küçük Asya'ya bağlı Kürdistan'ın bir bölümünü de ele geçirmek istemektedirler.

Osmanlı Hükümeti, Avrupa kıtasının müdahalelerinin sonucu, Hamidiye yönetimi altında memnun olmayan Ermenilerin ülkeyi ve Osmanlı milliyetini terk

etmelerine gerekli yetkiyi vermeyi kararlaştırmıştı. Binlerce Ermeni ar imparatorluğunun da çağrıldığı Berlin Konferansı sırasında eski krallıklarının topraklarına doğru böyle gtler. Bu göçmenlerin çoğunun topraklarını Kürtlere satması ve onlar arasında bir kısmının topraklarını terketmesi durumu bulunabilir. Osmanlı kanununa göre, üç yıl süreyle sahipleri tarafından işletilmeyen topraklar hükümet tarafından geri alınabilir ve satılabilir. Ermenilerin topraklarını terketmesi ve Kürtler'e satması böyledir.

Anayasanın ilanından sonra, Rusya'ya giden göçmen Ermeniler, Türkiye'kinden daha ağır ve katı ar rejimi altında bulunur. Hkmetten yeni sahiplerinin zararına topraklarını teslim etmeyi isterlerken, doğdukları ülkeye yeniden dönmekte acele etmek için genel aftar yararlanıyorlar.

Avrupa diplomasisinin abartmalı istemlerinin karşısında hükümet boyun eğmeye zorunlu ydu, fakat gün gibi ortada olan büyük haksızlıkla hoşnutsuz kılınan Kürtler bu tür davranışa bütün gleriyle karşı koydular.

Dünya Savaşı patladığı sırada bu anlaşmazlığı düzenlemek için Avrupalı zel denetleyiciler görevlendirilmişti.

Bütün bunlar göstermektedir ki Kürdistan'da oturan Ermenilerden bir çoğu bu ülkeyi kendi istemleriyle terketmişlerdir. O halde yasal olarak bu topraklarda hak iddia etmeye hakları yoktur.

Eğer güçlü bir çoğunluk, memnun edilen bir azınlığı yönetmeye yetersiz bulunuyorsa, bağımsızlığına aynı şekilde düşkün stn Kürt ırkının azınlık Ermenilerin koruyucu yönetimleri altına alınmasını mit etmeye izin verilebilir mi?

Ayrıca, gerektiği biçimde onaylanmış Avrupa'lı bir karma komisyon, Kürt toprakları üzerinde oturan Ermeniler'in Ermenistan'da oturmayı istemeleri halinde, aynı şartların ve kolaylıkların, komisyonca Kürtler'e de uygulanması ve taşınmaz malların geri alınması sorununu araştırmalıdır.

Wilson prensipleri gereğince Kürtler bütün savunmalarda bağımsız bir Kürt devletinin kurulması için tamamen özgür ve bağımsızdırlar.

Wilson'un ondört prensibi Osmanlı Hükümetince tamamen kabul edilirken, birçok asırdır egemenlikleri altında yaşadıkları imparatorluğa karşı gelenek ve göreneklerini korurken, doğruluklarından yoksun olmaksızın Kürtler, bağımsızlıklarını isteme hakkına layık olduklarını sanmaktadırlar.

Böylece, bundan daha önceki düşüncelerden doğan Kürt istemlerini özetlemek için, ilişkide göstereceğimiz harita üzerinde, Kürtlere bırakılmak zorunda olunan sınırlar içinde, Kürdistan üzerindeki Ermeni iddialarını yılmadan protesto ediyoruz.

Kürtlerde ulusal zenginlik hemen hemen yalnızca, iklim nedeniyle yazlık ve kışlık yaylacılığı gerektiren hayvan yetiştiriciliği olurken, bu halkı ekonomik yoksulluktan korumak için Kürdistan'da gösterilen sınırların dışında yaylacığın olduğunu ısrarla belirtiyoruz.

Sonuç olarak bize bir hak olarak verilen bu bağımsızlığın, uygarlık ve gelişme yolundaki mücadeleye, ülkemizin zenginliklerini işletmeye ve komşularımızla barış içinde yaşamaya izin vermesini diliyoruz.

Barış konferansında, Kürdistan'da Kürtlerin nerelerde çoğunlukta olduğunu anlamak için uluslararası bir komisyonun, ulusal prensiplere göre, sınırları belirlemekle görevlendirilmesini rica ediyoruz.

Bilindiği gibi Kürdistan'a verilen bölgeler içinde bir halk diğeriyle birlikte bulunuyor. Onlara geleneklerine uygun olarak özel bir statü uygulanabilecektir.

Eğer onu özgürlüğe bırakırsak, kendisini gençleştirmekte kararlı çok eski bir halkın geleceğini ve yaşamını Kongrenin adaletine tam bir umutla emanet ediyoruz.

Paris 22 Mart 1919
20 Avenue Messine
(Göldaş, a.g.e, s.257-262)

General Şerif Paşa
Barış Konf. Kürt Heyeti Bşk.

EK:6

Diyarbakır Vilayetine, Onüçüncü Kolordu Kumandanlığına Beşinci ve İkinci Fırka Kumandanlıklarına yazılan 29 Şubat 336 tarihli telgrafname suretidir.

Kazamızın umum rüesa-yı aşayir ve eşrafiyle meşayih ve uleması tarafından Hak-i Pây-ı şâhaneye sadaret-i uzmaya, Devlet-i mütelif-i mümessilin-i siyasiyesine, bi- taraf devletler süferasına, Paris Sulh Konferansına, Ankara Heyet-i Temsiliyesine, Heyet-i muhterem-i mebusuna yazılıp Raza-ı Makam-ı Hükümete de tevdi olunan 27 Şubat 336 tarihli telgrafnamenin suretini aynen zirde arz ediyorum.

Şerif Paşanın Kürdler ve Kürdistan hakkındaki teşebbusat-ı gafilane ve leimânesinin ruh-ı avam ve havasta hasıl ettiği cerh-i tûfan-ı temessuk ne gibi bir tahavvur-ü umumiye müncer olmak istidadına eriştiğini şu telgrafnameleri bile hakkıyla tasvir ve beyandan kasır olduğu endişesiyle titreyen ahali, Kaza Hükümetine karşı da bazı tezahürat-ı fiiliyye-i vatanperverânede bulunmuşlar ve hükümet-i mahalliyelerinden dahi amâl-i milliyelerinin tercüman-ı sarıh ve mütelakki olmayı kemal-i ibhital ile ricaya müsareat göstermişlerdir. Şu halde kaza hükümetinden mukarrerat-ı muhhimme-i millete taalluk bu gibi mesail-i vataniyye hakkında sebk edecek bütün maruzat ve işaretin her nevi tesir ve teessüründen azade olarak bilhassa Heyet-i ictimaiyye-i mahalliyenin bir zade-i samim ruhu olmak üzere kabul ve telakki buyurmalarını rica ederim. V e bu tezahürat ve beyanata istinaden derim ki:

Kitle-i muazzama-i Osmaniyenin en metin ve en layetezelzel bir husn-i haşin mukavemeti olan Kürdler her şeyden evvel islamdır. Ve saniyen Osmanlıdır ve sonra Kürddür. Aile-i muhteşeme-i Osmaniyenin ve şu heyet-i muhibbe-i islamiyenin en fedakar ve en muti ve münkad bir uzv-ı mugayyer ve semeradan olan Kürdlerin şu umumiyetten zerre kadar infikâk etmemeleri gaye-i emelleridir. Kürdler Osmanlı Hükümetinin havza-i hükümrane-i adl ve uluvviyetine şerefyap duhul olduğu günden beri hiçbir eser-i ihanet göstermemiştir ve ebediyyen de göstermeyecektir. Kürdlük ve Kürdler pay-ı serir-i hükümetin pür-emin cemal-i-zülcelalinde müttehit ve ona bir

haml-ı metin namus ve hamiyetle merbuttur. Dünyada hiçbir kuvvet mutasavvur değildir ki Kürdlük ve Osmanlılık arasındaki bu imtizac-ı kadim-i tarihiyyeyi ref ve izaleye muvaffak olabilsin ve çünkü Osmanlılık Kürdlüğü Kürdlükte Osmanlılığı nefsinde cemetmiş ve bunlar yek diğerine bir habıl-ı mutlak ile nakil eylemiştir ve bu itibarla da bütün Kürdler iman etmişlerdir ki Osmanlılığın hayat-ı necibe-i istiklali rehin-i enderas olursa Kürdlük müzmahil olur, Kürdlüğün izmihlali heyet-i azime-i Osmaniyyeyi müteessir eder. Bütün Kürdistanın muhit-i nezih ve necabetindeki şu hayat-ı siyasiden an-kasd tegafül eden ve şahsından ziyade ma-sebak imal ve amali bu havalice malum olan Kürdistan Cumhuriyeti mevhumesinin şu prens-i hayalisi hiçbir fert tarafından bir cihet-i kafiy-i vekâleti haiz değildir. Şerif Paşa şu hareketi menfaat perestanesinin derece-i telakkisini anlamak üzere bir zaman için olsun bu havaliye teşrif buyursun telâkki edeceği tuhfe-i takdir bir kurşundan başka bir şey olamayacağını bizzat görecektir. Milyonlarca servet cem ve idhar eden ve şimdi de ne gibi emel-i hasis peşinde koşduğu malûmumuz olan Şerif Paşanın menabı-ı servet ve samani de meçhulümüz değildir. Binaenaleyh mazisi siyah ve lekeli ve emel-i mütekabbili mühim olan Şerif Paşanın herhangi bir surette takdim edeceği levayih ve mukarreratın hiç bir kıymet-i siyasiye ve resmîyesi olmadığı ve olmayacağı ve manzume-i hükümet-i islâmiyeden eşrafi tervic ve istilzâm eden ve şu surette Kürdistan'ın hükmü idam-ı siyasiyesine bilerek cevaz vermiş demek olan herhangi ferd-i sefih, sahib-i hamiyet tanılmaktan ziyade bir hain ve muhın-i vatan olmak üzere tel'in edileceğinin lâzımı gibi teşrih ve ilânını arzı istirhama cüret ederim."A.Ü,TİTE, Kutu No:25,Gömlek No:112,Belge No:112-2

EK: 7

FO 371/4192

Belge No: 112204

5 Ağustos 1919

İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul

23 Temmuz 1919

Lordum,

10 Temmuz'da Kürt Komitesi üyeleriyle Türk hükümeti arasında gerçekleşen görüşmelere ilişkin olarak gayri-resmi yollardan elime geçen bir raporun tercümesini Lordlarının bilgisine sunmaktan şeref duyarım.

Lordlarının sadık hizmetkarları
olmaktan şeref duyarım, efendim.

Yüksek Komiser

Eski Şeyhülislam ve şimdiki kabine üyesi Haydari Zade'nin daveti üzerine, Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzade Rıfat, Yarbay Emin Bey ve Binbaşı Avni, 10 Temmuz perşembe günü saat 4'te Haydari Zade tarafından -kısa bir süre sonra eski Savaş Bakanı Abuk Paşa ve Denizcilik Bakanı Avni Paşa'nın da kendilerine katıldığı- Sadarete kabul edildiler. Toplantıda aşağıdaki görüşme gerçekleşmiştir:

Haydari Zade: Kürt Yüksek Komitesi'nin şubelerine ilişkin olarak valilerden alınan telgraflardan, Kürdistan'da bağımsızlık yanlısı ve hükümeti tanımayı reddeden çok sayıda örgüt kurduğunuz anlaşılmaktadır. Sizi davet etmek ve taleplerinizin tam olarak ne olduğunu anlamak üzere hükümet tarafından görevlendirilmiş bulunmaktayız. Dolayısıyla, isteklerinizi yazılı olarak kabineye iletir misiniz?

Yarbay Emin Bey: Şubelerimize yasal olmayan hiçbir emir vermedik. Valilerden aldığımız telgraflardaki iddialar tümüyle gerçek dışıdır. Eğer lütfedip telgrafların bir kopyasını bize gösterirseniz, o zaman size gerekli yanıtları veririz.

Haydari Zade: Bana inanmalısınız. Kürtlerin Osmanlı devletinden ayrılmayı istemediklerini ben de biliyorum; ancak aldatılmış olmaları mümkündür. Süleymaniye'yi işgalden İngiltere büyük bir Kürdistan kurmaya çalışmakta ve doğu illerini de bu Kürdistan'a ilhak etmek istemektedir. Biz böyle görüyoruz.

Mevlanazade Rifat: Eğer böyleyse, demek ki İngiltere Kürdistan'ın ve dolayısıyla Osmanlı devletinin varlığını Sadrazam Ferit Paşa'dan daha iyi korumaktadır. Çünkü, büyük bir Ermenistan'dansa büyük bir Kürdistan, Osmanlı çıkarları açısından daha yeğdir; böylece hiç olmazsa tümüyle Müslüman olan bir ülke kalır.

Haydari Zade: Tam olarak ne demek istediğinizi anlamadım.

Mevlanazade Rifat: Bildiğiniz üzere Sadrazam, yayınlamış bulunan Paris Konferansı'ndaki konuşmalarında, Hükümet'in Ermenilere geniş bir özerklik vereceğini kabul etmiş olduğunu belirtti; bu doğal olarak Kürt ulusunu oldukça müteessir etti.

Avni Paşa: Bu geniş özerklik bizim topraklarımıza ilişkin değildir. Kafkaslardaki Ermeni Cumhuriyeti'yle alakalıdır.

Mevlanazade: Sadrazamın bize ait olmayan topraklara ilişkin olarak nasıl taahütte bulunabileceğini anlayamıyorum.

Abuk Paşa: (Sinirlenerek) Biz karış karış tüm sınırlarımızı korumaları için kumandanlarımıza emir vermiş ve gerekli tüm önlemleri almış bulunmaktayız. Hiç endişelenmeyin.

Binbaşı Avni Bey: O halde Kürdistan'da gerekli önlemleri almamız için bize de emir verin.

Abuk Paşa: Kürt askerleri de buna katmaktayız.

Emin Bedirhan: O halde neden yakınıyor ve bize saldırıyorsunuz?

Haydari Zade: Yakınmıyoruz. Kürtlerin sadakatlerinden eminiz. Ancak sizin cemiyetinizin taleplerini bilmek istiyoruz .

Seyid Abdülkadir: Sadrazamın ifadeleri gayet açıktır; Ermeniler lehine Kürdistanı feda etmek istemektedir.

Haydari Zade: Ferit Paşa'nın konuşmalarını prensipte biz de kötü bulduk. Ve hatta düzeltilmeleri için karar aldık.

Mevlanazade: Eğer böyleyse bunu niçin bu ana kadar kamuoyuna duyurmadınız?

Haydarizade: Sadrazamın dönmesini bekliyoruz.

Avni Paşa: Gelin dosdoğru konuşalım; bugün kaderimiz oldukça meçhuldür. Ortak bir amaç için çalışmak gerekiyor. Şu an için sizin yardımınızı ve itaatinizi bekliyoruz. Ne zamanki sizi düşünemeyeceğimiz bir noktaya gelirsek o zaman size söylerim; gidin ve başınızın çaresine bakın.

Mevlanazade: Ancak o durumda bizim kendi başımızın çaresine bakmamız için çok geç olmayacak mı? Şu anda herkesin kaderi Paris Konferansı'nda tayin edilmek üzere, Her hükümet ve her ulus orada verilen kararlara hürmet etmek zorunda. Dolayısıyla, cemiyetimiz Kürt ulusunun selameti için Kürdistan'da barış ve sükuneti korumaya çalışmaktadır.

Emin Ali Bedirhan: Osmanlı hükümeti şu andan itibaren Kürdistan'ın varlığını temin edebilir mi (tanıyabilir mi-çn.)? Özerk bir hükümeti kabul edebilir mi?

Avni Paşa: Bana kalsa, ben kabul ederim. Hükümet artık bu biçimini koruyamayacaktır. İmam Yahya'nın son ayaklanması sırasında Yemen'e gönderilen birlikler ile birlikteydim. Daha o tarihte İmam Yahya ile bir uzlaşmaya varılmasının ve ademi merkezileşme imtiyazlarının verilmesinin gerekliliğini belirtmiştim. Ancak meslektaşlarım o zaman beni dinlemediler ve hatta beni yanılmakla suçladılar; ancak nihayetinde meseleyi benim söylemiş olduğum şekilde halletmek zorunda kaldılar. Oldukça da iyi yaptılar, çünkü bu önlemlere (ademi merkezileşme-çn.) bağlı olarak, İmam Yahya savaş esnasında bize karşı gelmedi.

Bedirhani Emin Bey: Eğer Kürdistan'a ayrıcalıklar tanımayı istiyorsanız, Kürdistan'a şimdiden bir Kürt Vali ve Kürt görevliler göndermek daha iyi olmaz mı?

Avni Paşa: Neden olmasın? Uygun gördüğünüz kişileri bize söyleyin.

Seyid Abdülkadir: Israrım üzerine, kabinenin daha önce Diyarbekir ve Mamuret-ul Aziz (Elazığ) için iki Kürt Vali seçmiş olduğunu biliyorsunuz. Ancak ertesi gün Ferit Paşa bu kararı tanımadı. Kendisi her zaman Kürtlere karşıdır.

Avni Paşa: Efendim sizi temin ederim ki kararı tanımayan Ferit Paşa değildi.

Seyid Abdülkadir: O halde kimdi?

Avni Paşa: Bunu şimdi söyleyemem.

Bu konudaki görüşme bir süre daha devam etti. Kürdistan'a bir Kürt Vali' nin ve belli sayıda Kürt görevlinin atanacağı yolunda söz verildi ve toplantı 6.30'da sona erdi.(Mesut, a.g.e, s.75-77)

EK:8

Türk Gazetesi İkdam'da 27 Şubat 1920 Tarihinde Yayınlanan Makalenin Çevirisidir.

Kürtler ve Osmanlılık

Senatör Seyid Abdülkadir Efendi'nin Beyanatları

Kürt devlet adamlarının ve Kürt halkının Paris'te bağtlanan Şerif-Nubar anlaşmasına ilişkin fikir ve gözlemleri gazete sayfalarına yansıyan demeçleri yoluyla bilinmektedir.

Bu anlaşmanın yapıldığı sırada Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından yayınlanan bir bildiri, bu anlaşmanın temel noktasına, yani ayrılma meselesine ilişkin olarak bu cemiyetin kendi fikir ve umutlarını biraz da zor yoluyla kamuoyuna dayatmaktadır.

Bir Kürt Senatörü, Ferit Paşa Kabinesi'nde Meclis başkanı ve sonuç olarak bir Osmanlı devlet adamı olan Seyid Abdülkadir Efendi'nin görüşlerini almak amacıyla bir muhabirimizi kendisiyle görüşme yapmak üzere görevlendirdik.

Abdülkadir Efendi de Kürt Kulübü'nün görüşünü desteklemekte ve savunmaktadır. Şerif Paşa'nın Kürt delegasyonunun niteliğini takdir etmekle birlikte, Şerif Paşa tarafından imzalanan anlaşmaya konulan Kürt bağımsızlığına ilişkin talebi tümüyle kabul etmemektedir. Abdülkadir sadece özerklik istemektedir. Anlaşmanın Kürdistan ve Ermenistan arasındaki sınırların hakemlik yoluyla belirlenmesine başvurulmasını savunmaktan daha öteye gidemeyeceği görülmektedir.

Her ne kadar Kürt Kulübü'nün bir üyesi Abdullah Cevdet Bey Kürt ve Ermenilerin birliğinin elzem olduğunu iddia etmekteyse de aynı Kulüb'ün görüşlerini savunan Abdülkadir Efendi, böylesi bir birliğin imkansız olduğunu ifade etmektedir.

Her ne kadar Şerif Paşa ve Kürt Kulübü adına konuşan Abdullah Cevdet Bey bütünüyle ayrılma fikri ve isteğini teşvik etmekteyseler de, kendisini bu Kulüb'ün bir partizanı olarak tanıtmamasına karşın, Abdülkadir Efendi, daha ihtiyatlıdır ve kendisini sadece özerklik talebiyle sınırlamaktadır.

Abdülkadir Efendi'nin muhabirimize söylediklerini aşağıda kelimesi kelimesine yayınlıyoruz.

Soru: Şerif Paşa ve Bogos Nubar arasında Paris'te varılan bir anlaşma hakkındaki görüşlerinizi açıklar mısınız?

Cevap: Konu üzerine olan görüşlerimizi bir bildiri biçiminde yayınlamış bulunuyoruz. Altı Vilayet'teki Ermeni hakları iddiasına karşılık olarak bu vilayetlerdeki nüfusun büyük çoğunluğunun Kürt olduğuna ve bu bölgelerin tamamının Kürt bölgesi olduğu gerçeğine dikkat çekmiş bulunuyoruz. Bu sorunun nüfus kistasını dikkate alacak tarafsız bir komisyon tarafından çözülmesi gerektiği şeklindeki bir isteği arz etmiş bulunmaktayız. Bogos Nubar Paşa da bu görüşü kabul etmiştir. Üzerine konuşulan anlaşma budur. Bogos Nubar nüfusu kaydetmek ve kimin çoğunluk olduğunu belirlemek üzere bir komisyonun belirtilen illere hareket etmesini kabul etmiş ve bundan böyle Kürt ırkına karşı hareket etmeyeceği hususunda bizi temin etmiştir.

Soru: Kürtlerin ve Ermenilerin Aryan ırkına dahil oldukları ve aynı soydan geldikleri doğru mudur?

Cevap: Bu konu üzerine çeşitli hikayeler ve inanışlar mevcuttur. Bazıları Kürt ırkının Arap ve Fars ırklarına dahil olduğunu iddia etmektedirler. Benim inancım odur ki Kürtler Pehlevi ırkındandırlar, dolayısıyla Ermenilerle bir ilişkileri yoktur.

Soru: Kürtler ve Ermeniler arasında sözü edilen birlik mümkün müdür?

Cevap: Böyle bir birliğin hiçbir olası temeli yoktur ve kesin olarak mümkün değildir. Biz sınırlarımızın eşitlik temelinde belirlenmesini ve çizilmesini istiyoruz. Böylesi bir birliğin temelleri doğal olarak ortada yoktur.

Soru: Şerif Paşa Kürt ulusunu temsil etmekte midir?

Cevap: Şerif Paşa Kürt Teali Cemiyeti tarafından delege olarak gönderilmiştir. Benim fikrime göre Kürt Teali Cemiyeti Kürt ulusunu temsil etmektedir.

Soru: Kürtler ve Türkler arasındaki bağlar konusundaki görüşleriniz nedir?

Cevap: Türkler bizim sevgili kardeşlerimiz ve dindaşlarımızdır. Müslümanlar olarak aramızda düşmanlık mümkün değildir. Biz sadece özgür gelişme hakkının bize verilmesini arzuluyoruz. Şerif Paşa ve Bogos Nubar arasında Türklere karşı bir anlaşmaya varıldığı iddiası tümüyle asılsızdır. Böylesi bir şey bizim tartışmalarımıza konu bile olamaz. Tüm bunlar belli amaçlar için yürütülen propagandaların sonuçlarıdır.

Soru: Kürt ulusunun gerçek talepleri nelerdir?

Cevap: Bugün Kürtlerin ikamet ettiği beş-altı vilayet vardır. Hükümet bu vilayetlere özerklik versin. Bizim açımızdan da, kendi seçtiğimiz adil ve dürüst insanlar vasıtasıyla gelişmemize imkan verilsin. Az önce belirttiğim gibi hiç bir şekilde Türklere karşı düşmanca hisler beslemiyoruz. Türkler de kurulacak özerk hükümetin yönetiminde bizimle birlikte yer alsınlar. (Mesut, a.g.e, s.135–136)

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Sivasda doğdum. İlk ve orta öğrenimimi 1993 yılında Amasya'da, lise öğrenimimi ise 1997 yılında Konya'da tamamladım. Aynı sene Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'inin tarih bölümünü kazandım. Ankara Üniversitesi'nden 2001 yılında mezun oldum.2003 yılında ise Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nde tezsiz yüksek lisans eğitimi gördüm.2004 yılında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsünde yüksek lisansa başladım ve bu eğitimimi 2007 yılında tamamladım. Yine 2004 yılında Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşiv Dairesi Başkanlığı'nda arşiv uzmanı olarak çalışmaya başladım ve şu an orada görevli bulunmaktayım.

